

U Z Ņ Ē M Ē J D A R B Ī B A S B I B L I O T Ē K A 30

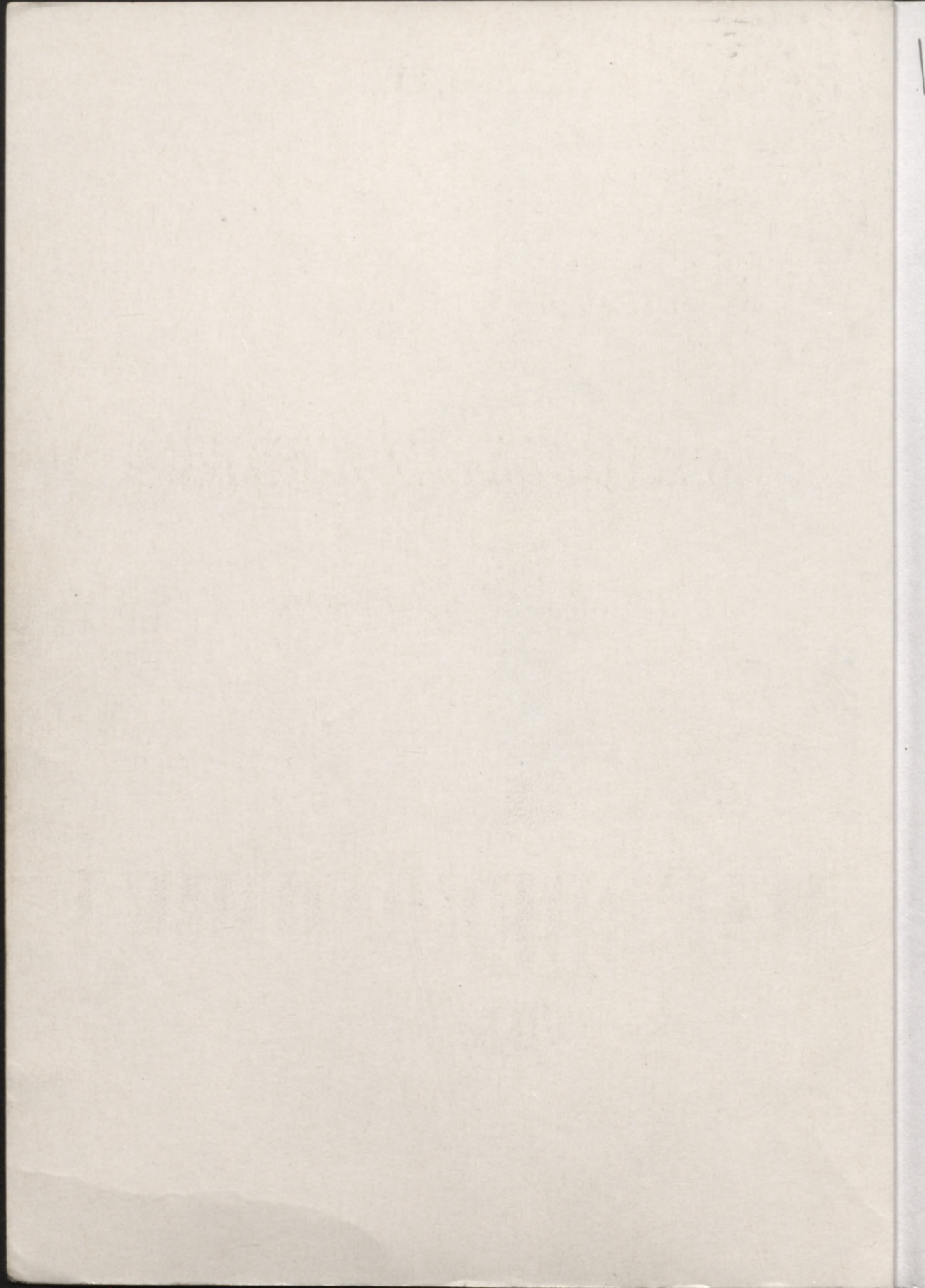

Uģis Gods

MAKROEKONOMIKA

OTRAIS, PAPILDINĀTAIS IZDEVUMS

2004-3

638

UĢIS GODS

33

MAKROEKONOMIKA

Otrais, papildinātais izdevums

Turība

BIZNESA AUGSTSKOLA

Rīga 2004

0304043555

Latvijas Nacionālā
bibliotēkaUzņēmējdarbības bibliotēka
Uģis Gods "Makroekonomika"

Makroekonomiskā teorija nav virtuāla vai ortodoksāla. Tās pamats ir reālie ekonomiskie procesi un tā atrodas nepārtrauktā attīstībā. Makroekonomika ir kosmopolitiska, tās abreviatūra arī šajā grāmatā dota angļu valodā. "Nacionālā mundiera" spožums vai blāvums atkarīgs no tā, cik efektīvi un pārdomāti makroekonomikas postulāti tiek pielietoti konkrētās valstīs vai reģionos. Cilvēciskā faktora fenomens visplašākajā nozīmē, sākot ar vispārpieņemtām uzvedības normām un beidzot ar cilvēcisko resursu kvalitātes atbilstību mūsdienu prasībām, galarezultātā noteiks ekonomikas attīstības līmeni. Stabila ekonomikas attīstība ir makroekonomikas kompleksais mērķis. Tā īstenošana nosaka daudzveidīgu makroekonomisko instrumentu pielietojumu, kuri saistīti ar monetāro, fiskālo, nodarbinātības, ienākumu un starptautiskās ekonomikas politiku. Kopumā tie veido sarežģītu ekonomisko attiecību sistēmu.

Mācību grāmatas uzdevums ir zināšanu apguve un tā saistīta ar studiju procesu, kura subjekti ir studenti, maģistri un citi interesenti. Saprotams un vienkāršs satura izklāsts ir vēra ņemams kritērijs. Galarezultātā visas lietas ir vienkāršas, bet lai līdz tam nokļūtu, ir jāveic diezgan grūts, ne rozēm kaisīts ceļš. Vienkāršības principa maksimizācija robežojas ar virspusīgu un vienpusīgu ekonomisko procesu aplūkošanu, kas apgrūtina izvirzīto ekonomisko uzdevumu sasniegšana. Mums jāpieņem globālās pasaules ekonomikas izaicinājums un makroekonomisko zināšanu paketei šeit ir īpaša nozīme. Piedāvātā mācību grāmata nepretendē atrisināt šo uzdevumu, tās mērķi nav ambiciozi un globāli, bet pieticīgi un lokāli. Pasaulē izdoto mācību grāmatu skaits, apjoms, arī kvalitāte ir apbrīnas cienīgi, tomēr makroekonomikas piedāvājums latviešu valodā ir nepietiekams. Progress svešvalodu apgūvē ir nenoliedzams, tomēr iespējas lasīt svešvalodās limitē vairāki faktori: grāmatu pieejamība un cenas, kā arī laika faktors. Vienas apguve svešvalodās prasa lielāku laika patēriņu, bet laiks ir nauda, kas palīdz izdzīvot un iegūt zināšanas daudziem strādājošiem studentiem un maģistrantiem. Laika ekonomijas interesēs mācību grāmatā līdzās makroekonomikas teorijas izklāstam dota uzdevumu un testu pakete.

Grāmatā doti statistikas un citu avotu dati, kas publicēti līdz 2004. gada 1. jūnijam.

Apstiprināta un ieteikta pavairošanai "Biznesa augstskolas Turība" Ekonomikas katedras sēdē.

Ekonomikas katedras tālr. 7 618746, E-pasts: turiba@turiba.lv

Recenzenti: *Dr. oec. Jānis Kaktiņš,*
LLU Ekonomikas fakultātes profesors

Aina Bišofa,

"Biznesa augstskolas Turība" Ekonomikas katedras vadītāja

© "Biznesa augstskola Turība" SIA, Rīga, 2004., 360 lpp.

Saturs

I nodaļa. Ievada vietā	5
II nodaļa. Makroekonomikas pamatrādītāji	
Nacionālo kontu sistēmā	20
2.1. Iekšzemes kopprodukts – tā aprēķināšana, sadale, izlietošana	20
2.2. Galvenās makroekonomiskās plūsmas un vienādības	35
2.3. Starptautiskā sektora ekonomika	39
Uzdevumi, testi	47
III nodaļa. Nauda, naudas piedāvājuma regulēšana	55
3.1. Nauda – izpratne, agregāti	55
3.2. Naudas piedāvājuma analīze	61
3.3. Centrālā banka un tās loma naudas piedāvājuma regulēšanā ..	64
Uzdevumi, testi	75
IV nodaļa. Naudas pieprasījums un monetārā doktrīna	82
4.1. Reālais naudas pieprasījums un likviditātes izvēle	82
4.2. Baumola – Tobina modelis	86
4.3. Naudas tirgus līdzsvars	91
4.4. Monetārisma doktrīna	98
Uzdevumi, testi	104
V nodaļa. Preču tirgus: kopējā pieprasījuma – kopējā piedāvājuma līdzsvars	111
5.1. Kopējais pieprasījums – struktūra un faktori	112
5.2. Kopējais piedāvājums: keinsiāniskā un klasiskā pieeja	116
5.3. Īslaicīgais un ilglaicīgais līdzsvars	122
5.4. Pieprasījuma un piedāvājuma šoki, to stabilizācija	125
Uzdevumi, testi	129
VI nodaļa. Izdevumu – ienākumu modeļa komponentu analīze	137
6.1. Patēriņš, ietaupījumi, investīcijas	138
6.2. Izdevumu – ienākumu līdzsvars un multiplikācijas efekti	153
Uzdevumi un testi	164
VII nodaļa. Makroekonomiskā nestabilitāte	177
7.1. Ekonomiskie cikli kā makroekonomiskās nestabilitātes izpausme	177
7.2. Inflācijas fenomens	183
7.3. Nodarbinātības problemātika	191
Uzdevumi, testi	201

VIII nodaļa. Fiskālā politika	208
8.1. Valdības izdevumu struktūra	208
8.2. Nodokļi: funkcijas, principi	211
8.3. Nodokļu struktūranalīze Latvijā	214
8.4. Valsts budžets, tā deficīts un valsts parāds	219
8.5. Automātiskie stabilizatori un diskrecionārā fiskālā politika	225
Uzdevumi, testi	230
IX nodaļa. IS – LM modelis: preču – naudas tirgus līdzsvars	236
9.1. Modeļa teorētiskā un grafiskā konstrukcija	236
9.2. IS – LM līdzsvara pielietojums	249
9.3. Fiskālā un monetārā politika IS – LM modelī	254
9.4. Monetāristu un keinsianistu pieeja	258
9.5. IS – LM un AS – AD modeļu mijiedarbība	251
Uzdevumi, testi	266
X nodaļa. Starptautiskā tirdzniecība	272
10.1. Starptautiskās tirdzniecības nepieciešamība un tās priekšrocības	272
10.2. Ieguvums no starptautiskās tirdzniecības	278
10.3. Tirdzniecības politika	280
10.4. Preču eksports – imports. Skats no Latvijas viedokļa	286
Uzdevumi, testi	292
XI nodaļa. Valūtas attiecības, maksājumu bilance, ārējais un iekšējais ekonomikas līdzsvars	298
11.1. Valūtas kurss: nominālais un reālais, fiksētais un peldošais	298
11.2. Reālais valūtas kurss un makroekonomiskā politika	307
11.3. Lata valūtas kursa politika	310
11.4. Maksājumu bilance, tās loma ekonomikas ārējā līdzsvara nodrošināšanā	312
11.5. Ārējais un iekšējais ekonomikas līdzsvars	315
11.6. Iekšējā un ārējā ekonomiskā modeļa praktiskais pielietojums	321
Uzdevumi, testi	324
XII nodaļa. Nobeiguma vietā: ekonomiskā izaugsme un integrācija	333
Uzdevumu, testu atbildes	350
Literatūras rādītājs	354

I nodaļa Ievada vietā

Ekonomiskā izaugsme un labklājība, nodarbinātība un inflācija, valūtas kursi un ārējās tirdzniecības bilance, bankas un procenti, nodokļi un valdības izdevumi, patēriņš un ietaupījumi, lats un eiro, ekonomiskā pastāvība un ekonomiskā integrācija – tie visi ir jēdzieni no makroekonomikas reperetuāra. Par šīm lietām diskutē zinātnieki un studenti, ministri un ierēdņi, biznesmeņi un politiķi, mājsaimnieces un pensionāri, bagātie un nabagie gan parlamentā un valdībā, radio un televīzijā, laikrakstos un žurnālos, internetā un mājās, transportā un uz ielas.

Interese par šo problemātiku nav nejaušība, tā tieši skar mūsu šodienas dzīvi un ietekmēs mūsu nākotnes labklājību. Makroekonomika kā zinātne par ekonomiku kopumā apskata visai plašu, savstarpēji saistītu problēmu loku. Šā makroekonomiskā kopuma atsevišķo komponentu uzvedības modeļi var būt visai atšķirīgi, pat diametrāli pretēji. Līdz ar to makroekonomika ir konceptuāla zinātne. Neviens secinājums nav absolūts un adekvāts jebkurai situācijai. Ekonomisko jautājumu daudzvariantu risināšanas iespējas nodrošina radošu pieeju teorētisko jautājumu risināšanā un visai elastīgu ekonomisko politiku.

Ja makroekonomikas intensīva attīstība XX gadsimta vidū bija saistīta ar progresu statistisko materiālu apstrādē attīstītākās valstīs, tad pašreizējā revolūcija informātikā paver plašas prognozēšanas iespējas makroekonomikā, tas ir, racionālās paredzēšanas metodoloģijā. Lai pieņemtu pareizus lēmumus šodien, ir jāprot novērtēt nākotnes situācija. Tas attiecināms gan uz biznesa aprindām, gan uz ikdienas patērētāju. Ja nākotne sola ražošanas lejupslīdi, sagaidāma investīciju samazināšanās, bet ja paredzama augšupeja un darba algas pieaugums, jau šodien pirsiet loloto mantu uz kredīta. Runājot filozofa F. Ničes vārdiem – nākotne tādā pat mērā ietekmē tagadni, kā pagātne.

Makroekonomikas praktiskā nozīmē netiek apšaubīta. Lai cik perfekti firmas neorganizētu savu komercdarbību, tās būs atkarīgas no makroekonomiskās vides, nodokļiem, cenu stabilitātes, finansu tirgiem, ārējiem sakariem un valūtas kursa. Arī mājsaimniecībām neatkarīgi no materiālā stāvokļa

jāorientējas, vismaz elementārā līmenī, galvenajās makroekonomiskajās sakarībās. Par valdības vai parlamenta locekļiem jau lieki runāt, pat vismazākā makroekonomisko procesa nesapratne labākā gadījumā mūs var nostādīt trešās pasaules valstu līmenī. Līdz ar to makroekonomiskās zināšanas vajadzīgas mums visiem – vienkāršajiem pavalstniekiem, lai kā mūsu demokrātisko institūciju vēlētajī mēs prastu atšķirt graudus no pelavām, populismu no realitātes un atdot savas balsis par ekonomiski saprātīgi domājošām partijām un cilvēkiem.

Makroekonomika – zinātnes nozare, kas pēti ekonomiku kā vienotu sistēmu. Tās galvenie mērķi:

- ilgspējīga un sabalansēta ekonomiskā attīstība;
- pilna nodarbinātība un pārējo resursu izmantošana potenciāli iespējamā līmenī;
- cenu stabilizācija un inflācijas minimizēšana;
- ārējo ekonomisko sakaru attīstība un maksājumu bilances līdzsvars;
- ienākumu sadales regulēšana. Pasaulē valda uzskats, ka neviena iedzīvotāja grupa nedrīkst būt galīgi nabaga, ja citi dzīvo pārpilnībā;
- integrācija un globalizācija.

Ja kādam nepatīk integrācija, tad pievērsīsimies cilvēces attīstības vēsturei. Visi pagājušie gadsimti, arī XX gadsimts, kaut arī ekonomika nepārtraukti progresēja, bija visai asiņaini, cilvēks kā augstākās esamības būtne masveidā iznīcināja savus līdzcilvēkus dažādu mērķu vārdā. Var nepatīkt Briseles birokrātija, bet vai mūsdienās ir iespējama asins izliešana starp EES valstīm?

Ekonomiskā attīstība – izaugsme ir arī emocionāla rakstura jautājums. Sevišķi tas attiecas uz Latviju un tai līdzīgām postsociālisma valstīm, kas ir neapmierinātas ar savu vietu pasaules valstu ekonomikas attīstības līmeņa ranga tabulā un vēlas pēc iespējas ātrāk panākt nokavēto. Ambīcijas bieži vien ir lielākas par potenciālajām iespējām. Tas nav peļami, jo lai pārvarētu otrās vai trešās valsts statusu, ir jāsprauž augsti uzdevumi.

Pasaules pieredze liecina, ka bez ekonomiskās izaugsmes nav iespējams iedzīvotāju labklājības pieaugums. Ekonomiskā attīstība rada ekoloģiskas problēmas, tomēr, lai tās novērstu, ir nepieciešami līdzekļi, kuru avoti ir nevis ekonomikas bremsēšanā, bet gan tās attīstībā. Ekonomikas attīstība

nav pašmērķis, tai jābūt sabalansētai. Ir pozitīvi piemēri, tomēr ne mazums ir arī nožēlas cienīgi piemēri. Lēmuma pamatā jābūt kompromisam, daudz-
kas atkarīgs no konkrētiem apstākļiem. Ignalinas AES ar tās tehnoloģiju ir
uz riska robežas, tā ir jāslēdz, bet vai visu AES demontāža Vācijā vai Zvied-
rijā atnesīs cilvēcei zelta laikus? Par to jāšaubās.

Pastāv trīs galvenie ekonomiskās izaugsmes faktori: **cilvēki, kapitāls un zinātniski tehniskais progress** plašākā nozīmē. Visi šie faktori ir vienlīdz svarīgi, tiem ir trijējuga efekts. Kapitālieguldījumi nepieciešami gan ražošanas un sociālajā infrastruktūrā, gan ražošanas iekārtās un tehnoloģijās. Ieguldījumi ražošanas iekārtās, tehnoloģijās vai cilvēciskajā kapitālā nodrošina diezgan līdzīgu efektivitāti, tomēr cilvēciskā faktora loma ir noteicošā un mūsdienu pasaulē tā turpina augt. Tas, ka cilvēks ģenerē zinātni, tehnoloģijas ir saprotams bez ekonomikas priekšzināšanām. Viegli var izprast arī to, ka automatizētas ražošanas un tehnoloģijas nepārtraukts progress prasa kvalificētu un labi apmācītu darba spēku, darba kvalitātei ir izšķirīga nozīme. Bet to, ka ieguldījumi cilvēciskā faktora izglītošanai ir tikpat produktīvi kā ieguldījumi vismodernākajās iekārtās un tehnoloģijās, ne visi apzinās, dažreiz pat tie, kuru rokās ir valsts vadības groži.

Izglītības trūkums, tās nepietiekamība, labas izglītības nepieejamība ir viens no galvenajiem ekonomiskās atpalcības cēloņiem. Atpalcība sek-
mē aprobežotību, mazvērtības kompleksu, noziedzību, korupciju, agresivitāti, etniskus un valstiskus konfliktus. Rezultāts var būt visai bēdīgs. Nespēja sevi nodrošināt ar iztikas un attīstības līdzekļiem labākajā gadījumā pārvērš valsti par institūciju, kas patstāvīgi, bez citu valstu vai sabiedrisko organizāciju palīdzības nespēj izdzīvot, tā rezultātā valsts ekonomiskā un politiskā suverenitāte kļūst iluzoriska. Sliktākā gadījumā valsts var pārvērsties par pasaules aizmirstu nostūri ar iekšējiem konfliktiem un spēcīgiem pašiznīcināšanas instinktiem. Mēs būtu priecīgi, ja varētu runāt tikai optimistiskā gaisotnē, ja nebūtu pazīstama atsevišķu sabiedrību bēdīgā pieredze gan pagātnē, gan arī mūsdienu pasaulē. To, ka atsevišķas nācijas vēstures gaitā ir izzudušas vai zaudējušas savu identitāti, ir vispārzināma patiesība. Šis process turpinās un ekonomikas globalizācijas apstākļos turpināsies. Ekonomikas globalizāciju var dažādi vērtēt, bet vai mūsu spēkos ir to ietekmēt? Ekonomikas integrācija un globalizācija ir vēl sākotnējā stadijā, līdz ar to mēģinājums izvērtēt šo procesu ir priekšlaicīgs un zināmā mērā nekorekts. Vērtējums nevar būt viennozīmīgs. Amerikāņu uzskats par globalizāciju

visticamāk atšķirsies no latviešu vērtējuma, lielas valsts viedoklis atšķirsies no mazas valsts viedokļa. Būtu aplami, ka latvieši kā mazas valsts pārstāvji skatītos uz pasaules globalizāciju kā uz procesu, kas pilnībā atbilst mūsu interesēm. Bet vai būtu saprātīgi pasludināt karu pret ekonomikas integrācijas procesiem? Mēs pasaulē neesam vieni – ir dāņi, holandieši, somi, islandieši u.c. – ir daudzas nelielas valstis un tautas. Vai visām draud asimilācija? Saprotams, ka nē! Ir, protams, mēroga efekts, bet ne visu izšķir kvantitāte. Bija laiks, ka mazo Holandi uzskatīja par pasaules valdnieci un nelielā Anglija izveidoja impēriju, kurā Saule nekad nenorietēja. Arī šodien šīs mazās valstis ir ar visaugstākiem dzīves līmeņa un kvalitātes standartiem. Nebūs iespējams pārliecināt ne somus, ne dāņus, ne holandiešus, ka pasaules ekonomiskā integrācija un globalizācija apdraud viņu izdzīvošanu.

Apkopojot iepriekš teikto, jāsecina, ka mūsdienu pasaules cilvēku kopienā džungļu likumi **ne vienmēr darbojas**, “mazajam” ir ne tikai iespējams izdzīvot, bet dzīvot ne sliktāk kā “lielajam”, bet nereti pat nodrošināt augstākus dzīves un vides standartus. Panākumu nosacījumi – **veicināt ieguldījumus cilvēciskajā kapitālā**, sekmējot cilvēciskā faktora kvantitatīvu un kvalitatīvu izaugsmi, radot uzņēmīga un darbīga, racionāli un saprātīgi domājoša cilvēka modeli ar skatu uz nākotni. Vienkārši formulēts, bet grūti īstenojams uzdevums.

Mūsdienu laikmetu ar būtiskām izmaiņām zinātnē, tehnikā un tehnoloģijās pamatoti dēvē par zinātniski tehniskās revolūcijas laikmetu. Daudzās pasaules valstīs vērojams ekonomiskais un zinātniski tehniskais progress, bet pasaules attīstītās valstīs šis progress ir ievērojams. Tomēr, neskatoties uz ekonomikas panākumiem kopumā, pastāv **krasas atšķirības ekonomikas attīstības un labklājības līmeņa ziņā starp pasaules bagātajām un nabadzīgajām valstīm**. Vairums ekonomisko ekspertu uzskata, ka polarizācijas līmeņa atšķirības starp šīm valstīm nesamazinās. Ir dažādi aprēķini, kas nosaka atšķirības vērtējumā, bet, vispārīgi runājot, varētu teikt, ka aptuveni 1/3 daļa no pasaules valstīm, kur dzīvo 1/5 daļa no planētas iedzīvotājiem, var uzskatīt par ekonomiski attīstītām valstīm. Tātad tikai 1/5 daļa planētas iedzīvotāji dzīvo mūsdienu standartiem atbilstīgu cilvēku dzīvi. Kaut arī straujā ekonomiskā attīstība Ķīnas Tautas Republikā var uzlabot šos rādītājus, tomēr nabadzības ģeogrāfija ir plaši izplatīta: Āfrikas kontinents (izņemot DĀR), Indijas subkontinents, banānrepublikas Latīņamerikā u.tml. Nabadzības problēma ir makroekonomikas izpētes objekts, tā ir

starptautisko organizāciju un starpvalstu attiecību redzeslokā. Nespēja piemēroties tirgus ekonomikas apstākļiem ir saistīta ar vairākiem cēloņiem, galvenie no tiem – analfabētisms un kapitāla trūkums. Izveidojas **apburtais loks**: analfabētisms rada nabadzību, bet nabadzība (zemi ienākumi) ierobežo līdzekļus izglītības un ekonomikas attīstībai.

Neskatoties uz atpalicības un nabadzības zonām pasaulē un ekonomiskā līmeņa atšķirībām, vairumā pasaules valstu ekonomika attīstās pa augšupejošu līkni. Taču ekonomiskā izaugsme atsevišķās valstīs notiek **nevienmērīgi, attīstībai piemīt ciklisks raksturs**, periodiski mainoties ekonomikas kāpuma un lejupslīdes (recesijas) fāzēm. Ekonomiskais cikls detalizēti analizēts grāmatas IV nodaļā, bet ievaddaļā norādīsim, ka gadsimtiem ilgi ekonomikas pētniekus ir mulsinājušas noslēpumainās ekonomiskās dzīves svārstības, izskaidrojums meklēts pat Bībelē, kur norādīts, ka pēc septiņiem labklājības gadiem sekoja septiņi bada gadi. Makroekonomikai šajā sakarā jāatbild uz vairākiem jautājumiem: vai cikliskās svārstības iespējams paredzēt? Kādi cēloņi tās ietekmē? Vai iespējams novērst, vai arī amortizēt ekonomikas ciklisko attīstību?

Nekad ekonomiskā izaugsme nav bijusi tik iespaidīga kā mūsdienās, tomēr neviens pat visveiksmīgākais process nav bez problēmām. Mēs zinām, ka ekonomiskā attīstība nav vienmērīga: ir kāpumi, ir kritumi. Ekonomikas lejupslīde nav patīkama, tā var būt visai negaidīta, tā sākas ekonomiskās attīstības virsotnē, bet katra recesija, savukārt, ir sākums jaunam uzplaukumam. Grūtības ir pārejošas un attīstība ir augšupejoša, kā teiktu filozofi – attīstība pa spirāli.

Makroekonomikas nestabilitāte ar to nebeidzas. Ir vēl **divi pastāvīgi nestabilitātes faktori**, kas lielākā vai mazākā mērā skar jebkuru valsti, jebkuru no mums un jebkurai tie ir pazīstami: **bezdarbs un inflācija**. Makroekonomikas tiešais uzdevums ir cīnīties pret bezdarbu un inflāciju.

Bezdarbs ir saistīts ar nodarbinātību, bet nodarbinātība ir saistīta ar ekonomisko ciklu: uzplaukuma periodā nodarbinātība ir augstāka, recesijas vai depresijas periodā mazāka. Vienlaikus nodarbinātība ir pastāvīga problēma, bezdarbs var būt pat vislabvēlīgākās ekonomiskās situācijās. Nodarbinātība un inflācija – pie tām mēs ne vienu vien reizi atgriezīsimies. Vai iespējama pilnīga nodarbinātība? Kas ir pilnīga nodarbinātība? Ir dažādi standarti, Latvijā pilnīga nodarbinātība skaitās tad, kad bez darba ir pieci procenti no darba spēka. Paradokss? Jā, brīvprātīgais bezdarbs liekas

šokējošs, bet tas ir reāla ekonomiska kategorija. Nestrādāt var atļauties ne tikai bagāti cilvēki ar uzkrātu vai mantojumā iegūtiem aktīviem, sieva var atrasties vīra apgādībā, var būt radnieku, pat valsts apgādība. Ir iespējama situācija, ka uzņēmīgs un konkurences spējīgs cilvēks, kuru nav apmierinājis iepriekšējais darbs, īslaicīgi var būt bez darba, kamēr atradis sev piemērotu darbu, bet nav šaubu, ka drīzumā darbs tiks atrasts. Ir nepārtraukts ekonomikas progress, mainās iekārtas un tehnoloģijas, vecie darba veidi atmirst, rodas jauni un cilvēkam ir jāpiemērojas, jāpār kvalificējas un īslaicīgs bezdarbs ir neizbēgams. Tātad **jebkurā dinamiskā ekonomikā zināms bezdarba līmenis ir neizbēgams, pat vēlams un to sauc par dabīgo bezdarbu.** Atsevišķās valstīs dabīgā bezdarba standarti mazliet atšķiras, bet vidējais līmenis svārstās 5 – 6,5% ietvaros.

No izklāstītā var rasties nepareizs un maldīgs priekšstats, ka bezdarbs ir vēlama parādība. Labvēlības režīms attiecas tikai uz dabisko bezdarbu. **Cikliskais bezdarbs ir nopietna ekonomiska, sociāla un psiholoģiska problēma.** Nereti cilvēkam ir vēlme, nepieciešamība, prasme strādāt, tomēr darba pieprasījums izpaliek.

Inflācija ir otrs ekonomikas nestabilitātes faktors. Inflācijai ir senas tradīcijas, arī mēs to detalizēti aplūkosim. Kaut arī inflācija ir saistīta ar ekonomisko ciklu, ekonomikas augšupejas periodā tā ir augstāka, bet lejupslīdes – zemāka, tomēr inflācija galvenokārt ir monetāra problēma. Tā nozīmē **cenu vispārējā līmeņa celšanos un naudas pirkspējas krišanos.** Kaut arī industriāli attīstītās valstīs inflācija nav tik sāpīga kā nodarbinātība, regulāra darba algas un pensiju indeksācija atbilstīgi cenu pieaugumam to amortizē, tomēr atsevišķās valstīs ar nesaprātīgu monetāro politiku inflācijai var būt visai nepatīkamas sociāli ekonomiskas sekas.

Ir divas galvenās makroekonomiskās politikas:

- monetārā (naudas – kredīta)
- fiskālā (budžeta – nodokļu)

Katrai no šīm politikām ir sava specifika un tās risina autonomas problēmas, tomēr šo politiku spēks izpaužas vienotā sistēmā. Praktiski nav tāda makroekonomiskā jautājuma, kas nebūtu saistīts ar monetāro vai fiskālo politiku.

Monetāro politiku īsteno katras valsts Centrālā banka, kas, ietekmējot naudas daudzuma apgrozībā, procentu likmes un kredītu pieejamību, sekmē ekonomikas izaugsmi un nodrošina stabilitāti.

Fiskālā politika ir saistīta ar valsts izdevumiem un nodokļiem, ar mērķi ietekmēt ekonomikas "šaurās vietas" un veicināt bezdarba samazināšanos. Fiskālā politika ir valdības un finanšu ministrijas kompetence.

Makroekonomiskajā analīzē izmanto apkopojošos (*agregatīvos*) rādītājus, kas raksturo ekonomiku kopumā kā vienotu sistēmu: ne firmas realizācijas apjoms, bet iekšzemes kopprodukts; ne atsevišķas preces cena, bet vidējais cenu līmenis; ne atsevišķas preces piedāvājums un pieprasījums, bet kopējais piedāvājums un pieprasījums; ne atsevišķas mājsaimniecības vai firmas patēriņš, ietaupījumi un investīcijas, bet šo rādītāju apkopojšie lielumi. Arī makroekonomikā darbojošies ekonomiskie subjekti: mājsaimniecības, firmas, valsts un ārējais sektors jāsaprot kā daudzu mājsaimniecību, firmu, valsts un starptautisko ekonomikas institūciju ekonomisko attiecību sistēma.

Uz apkopojošo rādītāju bāzes makroekonomikā funkcionē nevis atsevišķu preču un pakalpojumu tirgi, bet gan atsevišķi agregatīvie tirgus veidi:

- preču un pakalpojumu tirgus, kura līdzsvaru izsaka kopēja pieprasījuma un kopēja piedāvājuma modelis;
- darbaspēka tirgus tautas saimniecības līmenī;
- valsts naudas tirgus;
- kapitāla, vērtspapīru tirgus, kas nodrošina ietaupījuma un investīciju transformāciju;
- starptautiskais tirgus ar preču, kapitāla un valūtas plūsmām.

Naudas un kapitāla tirgu iespējams apvienot finanšu tirgū. Finanšu tirgiem ir ievērojama vieta mūsdienu tautas saimniecībā. Finanšu tirgus darbojas ar finanšu starpnieku – banku un kredītiestāžu, finanšu namu un apdrošināšanas sabiedrību, pensiju un investīciju fondu aktīvu līdzdalību. Finanšu tirgus dod iespēju satikties naudas aizdevējiem un naudas aizņēmējiem, nodrošinot tautsaimniecību ar nepieciešamajiem naudas līdzekļiem. Finanšu tirgus prece ir nauda, bet ne tikai nauda: tur apgrozās vekseli u.c. parādzīmes, obligācijas, akcijas, noguldījumu līgumi. Izteikts mainīgums ir šā tirgus specifika. Ne preču, ne pakalpojumu cenas nemainās tik strauji kā obligāciju vai akciju cenas. Protams, ir spekulatīvās svārstības, tomēr galvenokārt šīs izmaiņas ir saistītas ar gaidāmām izmaiņām ekonomikas aktivitātēs. Finanšu tirgus pilda ekonomikas attīstības barometra funkcijas, tas ir, viens no ekonomikā paredzamo pārmaiņu indikatoriem.

Tātad makroekonomikā funkcionē divi sektori. Viens – preču un pakalpojumu ražošana un tirdzniecība, patēriņš un ietaupījumi, investīcijas un ārējā tirdzniecība. Otrs – tirdzniecība ar naudu un citiem finanšu aktīviem. Tie abi integrējas vienotā ekonomiskajā sistēmā, starp tiem notiek cieša funkcionālā mijiedarbība, tomēr ir atšķirības, kas jāņem vērā.

Makroekonomika kā zinātne neradās vienā dienā. Jau XVIII – XIX gadsimtā D. Jūms, A. Smits, D. Rikardo, T. Maltuss, L. Valrass un citi pētīja naudas, starptautiskās tirdzniecības, ekonomikas līdzsvara problēmas. Šajā laikā tika radīta kvantitatīvā naudas teorija, kas arī ir mūsdienu naudas teorijas pamatā. Tomēr makroekonomika kā pastāvīga zinātņu nozare ir jauna, tās dzimšanas diena ir XX gadsimts. Izveidojās tradicionālās ekonomiskās skolas. Sākumā vadošā bija klasiskā koncepcija. Tās galvenie postulāti:

- ekonomikas pamatā ir perfekta konkurences likumsakarības;
- cenas ekonomikā ir absolūti elastīgas, arī ražošanas faktoru cenas;
- ekonomikā ir divi sektori: naudas un reālais. Naudas sektoram nav pastāvīgas nozīmes, bet reālais ekonomikas sektors ir līdzsvarā;
- ekonomika ir pašregulējoša sistēma, kuru nodrošina elastīgas cenas, elastīga procenta likme un elastīga darba alga.

Tātad XX gadsimta sākumā valdīja *laissez-faire* principa monopols, kas nozīmē "ļaujiet darboties" un normāli funkcionējoši tirgi dos vislabāko rezultātu. Neiejaukšanās princips vairāk vai mazāk atbilda tā laika prasībām. Jā, bija vērojamas ekonomiskā cikla svārstības, kas regulāri atkārtojās, tomēr ekonomiskā cikla svārstību amplitūda nebija krasi izteikta un tās varēja izskaidrot konvencionālā garā (patērētāju pieprasījuma izmaiņas, klimatiskās svārstības, zinātnisko atklājumu neregularitāte, firmu kļūdas).

Un tad nāca pasaules mēroga ekonomiskā kataklizma, XX gadsimta 30. gadu "Lielā depresija". Miljoniem cilvēku zaudēja darbu, izmisums un nabadzība pieauga milzīgos apmēros. Patiesība bija pārāk skarba, lai to izskaidrotu ar atsevišķu firmu kļūdām vai ar apstākļu sagādīšanos. Lielās depresijas cēloņu izpētes rezultātā radās Džona Meinarda Keinsa (1883 – 1946) darbs – "Nodarbinātības, procenta un naudas teorija" [22], kas dienas gaismu ieraudzīja 1936. gadā. Šā darba parādīšanos simboliski vērtē par makroekonomikas dzimšanas dienu. Kaut arī no mūsdienu viedokļa saskatāmi šā darba trūkumi, tomēr Keinsa darbs bija viens no visspilgtākajiem un fundamentālākajiem ekonomikas pētījumiem XX gadsimtā ar paliekošu vietu

ekonomikas vēsturē. Dž. M. Keinss radīja ekonomikas virzienu – keinsianismu, kas pierādīja savu dzīvotspēju arī mūsdienās neokeinsianisma veidā. Vienlaikus jānorāda, ka Keinsa apvērsums ekonomiskajā teorijā bija iespējams, jo pasaulē, īpaši Amerikā un Eiropā strauji attīstījās makroekonomisko rādītāju datu sistematizācijas un uzkrāšanas sistēmas, kas kļuva par zinātnisko bāzi makroekonomiskajiem pētījumiem. Sevišķi jāuzsver krievu izcelsmes amerikāņu ekonomista Saimona Kuzņeca [24] un Ričarda Stouna [50], Nobela prēmijas laureātu ieguldījumu Nacionālo kontu sistēmas izveidošanā.

Keinsa teorijas pamatatzīņas:

- mūsdienu ekonomika nav pilnīgas konkurences ekonomika. Nepilnīga konkurence nav ārēju faktoru radīta, bet gan iekšēju faktoru rezultāts;
- cenas nav tik elastīgas, lai izlīdzinātu ekonomiskā cikla svārstības;
- naudai ir pastāvīga vērtība un naudas tirgus ir cieši saistīts reālās ekonomikas sektoru;
- visi tirgi ir savstarpēji saistīti. Izmaiņas vienā ekonomikas sektorā radīs izmaiņas citos;
- kopējam pieprasījumam ir vadošā loma ekonomiskā cikla svārstību izlīdzināšanas procesā;
- tirgus ekonomika nenodrošina pietiekamu ekonomikas pašregulēšanas mehānismu, lai stabilizētu ekonomiku makroekonomikas līmenī ir nepieciešama aktīva valsts politika;
- fiskālai politikai tika piešķirta prioritāte kopējā pieprasījuma regulēšanā.

Dziļas ekonomikas un cilvēku depresijas apstākļos citas ekonomikas stimulešanas metodes nav tik efektīvas. Personīgā patēriņa vai privāto investīciju stimulēšana nav valdības ietekmes zonā, šos jautājumus izlems mājsaimniecības un firmas. Nav grūti paredzēt, kāda būs to reakcija depresijas apstākļos.

Ar fiskālās politikas plusiem un mīnusiem detalizēti iepazīsimies makroekonomikas kursā, šeit norādīsim, ka pēc Otrā pasaules kara Dž. Keinsa rekomendāciju popularitāte bija augstā līmenī. Pēckara ekonomiskā attīstība atbrīvoja attīstīto valstu iedzīvotājus no dziļas ekonomikas depresijas sindroma, ekonomikas cikls izlīdzinājās, faktiski bija vērojams vai nu ekonomikas

attīstības tempu pieaugums, vai arī samazinājums. Likās, ka dzīve apstiprina makroekonomikas stabilitātes laikmetu.

XX gadsimta 70. gados ekonomiskās dzīves aina mainījās. Daudzas valstis saskārās ar **stagflāciju, tas nozīmēja inflāciju un ekonomikas stagnāciju vienlaikus**. Keinsa teorijas pārstāvji nespēja šo parādību izskaidrot, tā vienkārši neatbilda keinsiānisma koncepcijai, kas uzskatīja bezdarbu un inflāciju par pretējas dabas jēdzieniem. Faktiski stabila ekonomikas izaugsme pēckara periodā tika nodrošināta zināmā mērā uz inflācijas rēķina, bet nu šī politika vairs nedarbojās. Keinsa stimulējošā fiskālā politika, arī liberāla monetārā politika noveda ekonomiku pie stagflācijas. Secinājums liekas paradokšāls: keinsiāniskā stabilizācijas politika noveda pie nestabilitātes. Gan tiešās, gan netiešās valsts iejaukšanās ekonomikā metodes ilglaicīgā periodā nedeva gaidītos rezultātus. Ja Keinsa ekonomiskos uzskatus sākotnēji uzskatīja par revolūciju, tad klasiskās teorijas atgriešanos monetārisma veidā dēvēja par kontrrevolūciju. Kā stagnācijas galvenais cēlonis tika izvirzīts valsts iejaukšanās ekonomiskos procesos. Monetārisma teorijas izveidošanā un attīstībā ievērojamu ieguldījumu deva Nobela prēmijas laureāts Miltons Frīdmans [17, 18] un viņa atbalstītāji no mūsdienu Nobela prēmiju laureātu kalves – Čikāgas Universitātes.

Monetārā virziena pārstāvji uzsvēra, ka tirgus ekonomika ir pašregulējoša sistēma. Otrkārt, valdības ekonomiskā politika ir nepieciešama, bet tā nav noteicošā. Treškārt, noteicoša ir stabila naudas piedāvājuma politika, kas veicina ekonomikas stabilitāti. Ceturtkārt, naudai ir īpaša loma, tā nav vienkārši sabiedriskās bagātības forma, bet svarīgs ekonomikas stimulēšanas instruments īslaicīgajā periodā.

Vēl radikālāku uzbrukumu keinsiānistu pozīcijām izdarīja **neoklasiskās** skolas pārstāvju ar Nobela prēmijas laureātiem Robertu Lukasu [34, 35] un Robertu Barro [3, 4] priekšgalā. Viņi radikālāk nekā M. Frīdmans uzsvēra ekonomikas pašregulējušās sistēmas nozīmi un valsts iejaukšanās ekonomikā negatīvo efektu, kā alternatīvu izvirzīja **racionālo paredzēšanas teoriju (*rational expectation*)**. Izmantojot *ex post* un *ex ante* paredzējumus, firmas un privātpersonas savus plānus korigē, izmantojot visu pieejamo informāciju par pagātnes kļūdām un nākotnes vīzijām. Ekonomiskie subjekti formē savas prognozes par nākotnes cenām, tāpat kā tirgus nosaka faktiskās cenas.

Pasaules ekonomika attīstās un progresē arī ekonomikas zinātne. **Makroekonomika ir aktīvu pētījumu lauks.** Rodas jaunas idejas un jaunas teorijas. Pasaulei mainoties, mainās ekonomiskās koncepcijas. Zelta demonētizācija, informācijas tehnoloģijas, starptautisko sakaru globalizācija ir radījušas izmaiņas monetārā sfērā. Šī sfēra ir superjutīga un supermobila. Tas ir smalks mehānisms, kuru nav viegli vadīt, monetāro principu neievērošana var radīt haosu ekonomikā. Ekonomiskā situācija kopš Keinsa laikiem ir mainījies: ekonomikas cikliskā attīstība ir stabilizēta, attīstītās valstīs darbojas bezdarba apdrošināšanas sistēma, darba algas un pensiju indeksēšana, centrālās bankas kļūst neatkarīgas no valdības. Šādos apstākļos iespējama niansētāka ekonomiskā politika. Monetāro principu ievērošana veicina ekonomiskās sistēmas sakārtošanu. Kaut arī pastāv problēmas, ekonomiskā sakārtotība pasaulē ir labāka nekā tā bija pirms 30 vai 50 gadiem. Jebkura teorija ir pakļauta zinātniskajai pārbaudei. Prakse ir lielākais teorijas soģis.

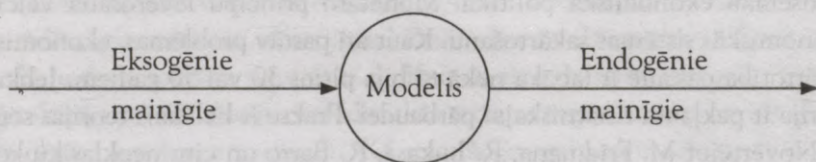
Novērtējot M. Frīdmana, R. Lukasa, R. Barro un citu neoklasiķu koncepciju, pēc autora domām, jāņem vērā vismaz divi apstākļi.

Pirmais, tā kā ekonomikas attīstības līmenis pasaules valstīs ir dažāds, nevar būt viena makroekonomika, kas piemērota visām valstīm, arī valsts lielumam ir būtiska nozīme. Amerikas apstākļos monetārā teorija demonstrē efektivitāti. ASV ir valsts ar dziļām liberālisma tradīcijām, pie tam tā ir superlielvalsts, kas ietekmē globālo ekonomiku. Ar vienu olekti nevar mērit dažādu valstu ekonomisko politiku.

Otrais, visas pasaules valstis realizē vairāk vai mazāk izteiktu ekonomisko politiku, tomēr šai politikai jābūt korektai un gudrai. Valsts uzdevums ir izstrādāt ekonomikas uzvedības noteikumus, minimāli ierobežojot privāto iniciatīvu un izvēles brīvību. Kā norādīja austriešu izcelsmes ekonomists un sociologs, 1974. gada Nobela prēmijas laureāts Frīdrihs fon Haieks, tirgus ekonomika un brīvība ir sinonīmi. Ir jānoraida anarhija un totalitārisms, atstājot vietu ekonomikas valstiskai regulēšanai, tomēr kā izteicās vācu ekonomiskā brīnuma radītājs L. Erhards, šai regulēšanai, atšķirībā no konkurences, jābūt dozētai. Kā norāda vēl viens valsts lomas pētnieks amerikāņu zinātnieks, 1986. gada Nobela prēmijas laureāts Džeims Bjukenens, valsts ne vienmēr pieņem lēmumus, ņemot vērā sabiedrības intereses, tāpēc nepieciešama likumu pakete, kas ierobežo valsts birokrātijas patvaļu [7]. Viens no iespējamiem virzieniem birokrātijas ierobežošanā ir plašāk lietot indikatīvās

(netiešās) ekonomikas regulēšanas metodes, īpašu uzsvāru liekot uz naudas – kredīta politikas instrumentiem.

Viens no teorijas un prakses sintēzes veidiem ir **makroekonomiskie modeļi**. Modelis ir ekonomisko parādību funkcionālo sakarību loģiska, grafiska un algebriska izteiksmes forma. Neviens no modeļiem nav perfekta un visaptveroša izteiksme, tā dod priekšstatu tikai pat atsevišķu ekonomikas sektoru. Modeļu izstrādē ņem vērā divu veidu mainīgos lielumus: eksogēnos un endogēnos. Eksogēnos (ārējos) pieņem kā dotus. Ekonomiskā modeļa uzdevums ir noskaidrot, kā eksogēnie lielumi ietekmē endogēnos. Atšķirības starp šiem faktoriem lielā mērā ir nosacītas.

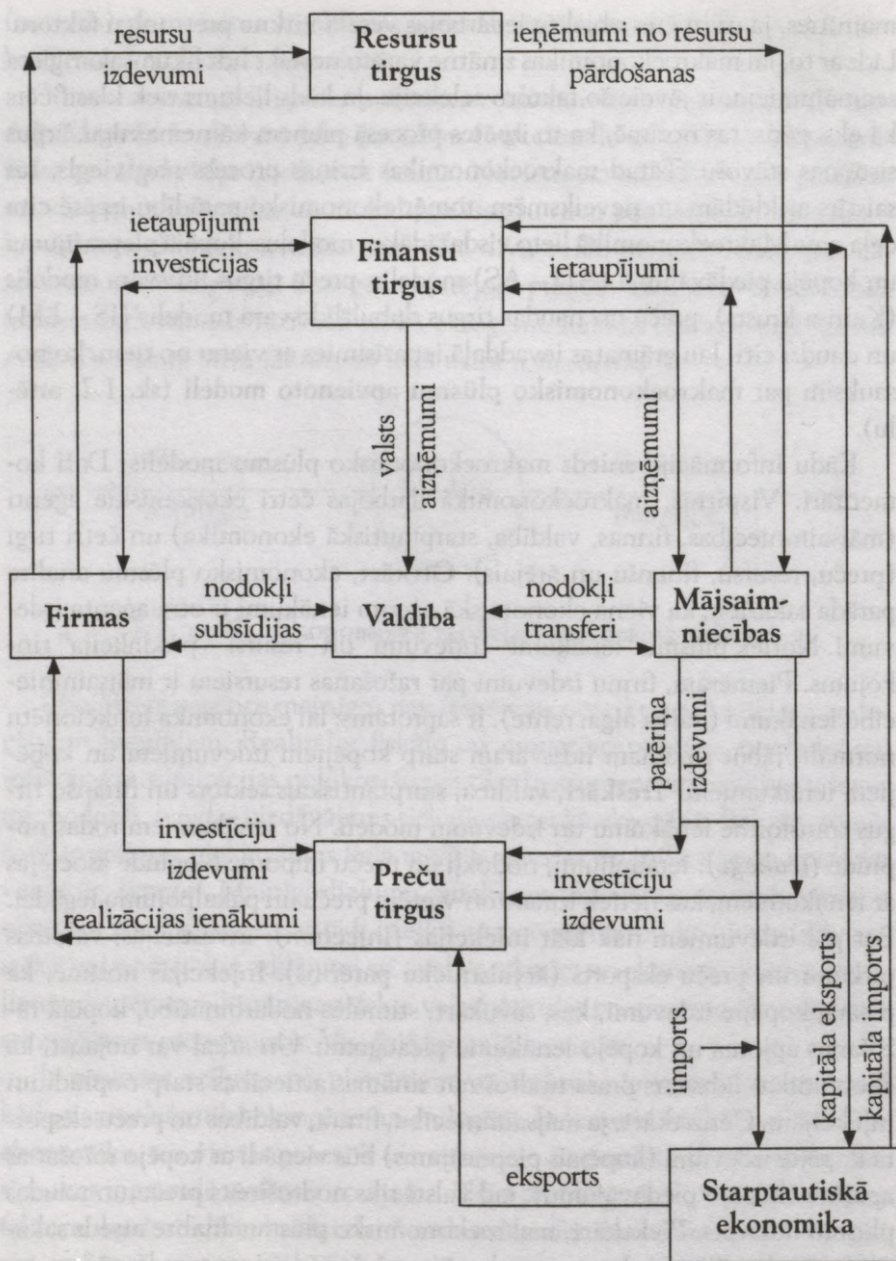
1.1. attēls. Ekonomiskā modeļa vienkāršota shēma

Daudzus eksogēnos mainīgos nav iespējams noteikt neatkarīgi no endogēniem lielumiem. Realizējot fiskālo un monetāro politiku, bezdarba vai inflācijas minimizācijas nolūkos, šo politiku instrumenti ir: valdības izdevumi, nodokļi, naudas piedāvājums tiek pieņemti kā eksogēnie lielumi, tomēr šo instrumentu pielietojums lielā mērā ir atkarīgs no inflācijas un bezdarba veida un līmeņa. Mainīgo lielumu sadalījums eksogēnos un endogēnos ir nosacīts, pat mākslīgs. Pat tādi izteikti eksogēnie faktori kā klimatiskie apstākļi vai zinātniskie atklājumi arī var būt atkarīgi no ekonomiskiem apstākļiem, piemēram, siltumnīcas efekta vai zinātnisko programmu ekonomiskās stimulēšanas programmas. Viss šajā pasaulē ir saistīts.

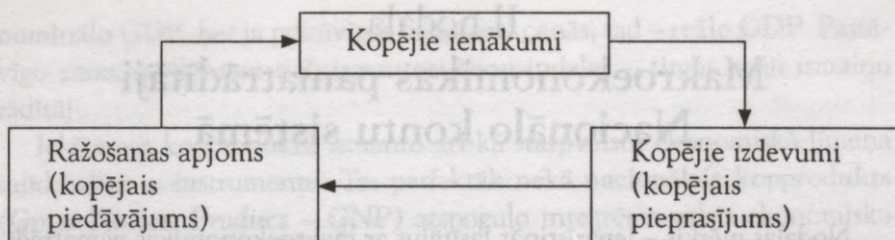
Ja realitāte atšķiras no pieņēmumiem zinātniskās izpētes procesā, tad kāda nepieciešamība eksogēno un endogēno lielumu klasifikācijai? Makroekonomika, no vienas puses, ir aizraujoša, jo tā pastāsta par daudzām lietām, kas ir pasaulē un kas ir ap mums. Plašo problēmu loks, iekšējo un ārējo faktoru daudzveidība, kas ietekmē makroekonomisko sistēmu, no otras puses, padara šo sistēmu iekšēji pretrunīgu un sarežģītu. Pētot atsevišķa faktora iedarbības sakarības, secinājumi ir skaidri un saprotami, bet viss var

mainīties, ja uz izpētes objektu iedarbojas vesela virkne pretrunīgu faktoru. Līdz ar to, lai makroekonomikas zinātne varētu nonākt līdz likumsakarīgiem secinājumiem, ir jāveic šo faktoru selekcija. Ja kāds lielums tiek klasificēts kā eksogēns, tas nozīmē, ka to izpētes procesā pieņem kā nemainīgu, ārpus sistēmas stāvošu. Tātad makroekonomikas izziņas process nav viegls, tas saistīts ar kļūdām un neveiksmēm, tomēr ekonomisko parādību izpētē cita ceļa nav. Makroekonomikā lieto visdažādākos modeļus: kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma (AD – AS) modelis, preču tirgus līdzsvara modelis (Keinsa krusts), preču un naudas tirgus dubultlīdzsvara modelis (IS – LM) un daudzi citi. Jau grāmatas ievaddaļā iepazīsimies ar vienu no tiem, ko nosauksim par **makroekonomisko plūsmu apvienoto modeli** (sk. 1.2. attēlu).

Kādu informāciju sniedz makroekonomisko plūsmu modelis? Daži komentāri. **Vispirms**, makroekonomikā darbojas četri ekonomiskie aģenti (mājsaimniecības, firmas, valdība, starptautiskā ekonomika) un četri tirgi (preču, resursu, finanšu un ārējais). **Otrkārt**, ekonomisko plūsmu analīze parāda sakarību, ka viena ekonomiskā aģenta ienākumi ir otra aģenta izdevumi. Notiek plūsmu “ienākumi – izdevumi” un “resursi – produkcija” riņķojums. Piemēram, firmu izdevumi par ražošanas resursiem ir mājsaimniecību ienākumi (darba alga, rente). Ir saprotams: lai ekonomika funkcionētu normāli, jābūt zināmam līdzsvaram starp kopējiem izdevumiem un kopējiem ienākumiem. **Treškārt**, valdība, starptautiskais sektors un finanšu tirgus transformē ienākumu un izdevumu modeli. No ienākumiem rodas **noplūde (leakage)**: ietaupījumi, nodokļi un preču imports. Noplūde asociējas ar ienākumiem, kas netiek izmantoti vietējo preču un pakalpojumu iegādei. Bet pie izdevumiem nāk klāt **injekcijas (injection)**: investīcijas, valdības pirkumi un preču eksports (ārvalstnieku patēriņš). Injekcijas nozīmē, ka pieaug kopējie izdevumi, kas, savukārt, stimulēs nodarbinātību, kopējā ražošanas apjoma un kopējo ienākumu pieaugumu. Un atkal var nojaust, ka ekonomikas līdzsvars prasa nodrošināt zināmas attiecības starp noplūdi un injekcijām. **Ceturtkārt**, ja mājsaimniecību, firmu, valdības un preču eksporta kopējie izdevumi (kopējais pieprasījums) būs vienādi ar kopējo ražošanas apjomu (kopējo piedāvājumu), tad valstī tiks nodrošināts preču un naudas plūsmu līdzsvars. **Piektkārt**, makroekonomisko plūsmu analīze atsedz sakarību starp kopējiem izdevumiem, kopējo ražošanas apjomu un kopējiem ienākumiem (sk. 1.3. attēlu).

1.2. attēls. Makroekonomisko plūsmu modelis

1.3. attēls. Kopējo ienākumu un izdevuma shēma

Kopējo izdevumu samazinājums izraisīs ražošanas apjoma samazināšanos un tā rezultātā samazināsies arī kopējie ienākumi, kas no jauna sekmēs kopējo izdevumu samazināšanos, un sāksies otrs riņķojuma aplis. Tas norāda, ka kopējā pieprasījuma stabilizācija ir svarīgs makroekonomikas uzdevums.

Makroekonomikas pamatrādītāji un galvenās makroekonomiskās plūsmas ir nākamā tēma. Pēc tam izvērsti analizēsim naudas piedāvājumu un pieprasījumu, naudai ir īpaša vieta makroekonomikas kursā. Vairākas tēmas veltītas makroekonomiskā līdzsvara jautājumiem: kopējā piedāvājuma un pieprasījuma, izdevumu – ienākumi, IS – LM modeļiem. Neaizmirsīsim arī makroekonomikas nestabilitātes faktoros: ekonomiskos ciklus, inflāciju un nodarbinātību. Noslēgsim kursu ar starptautiskās ekonomikas un ekonomikas izaugsmes pamatjautājumu analīzi.

II nodaļa

Makroekonomikas pamatrādītāji Nacionālo kontu sistēmā

Nodaļas mērķis – iepazīstināt lasītājus ar makroekonomikas pamatrādītājiem. Tas palīdzēs mums izprast makroekonomikas procesus un nodrošinās nepieciešamo informāciju par ekonomiku kopumā.

Mūsdienu pasaulē informāciju par makroekonomikas pamatrādītājiem sniedz Apvienoto Nāciju organizācijas izstrādātā **Nacionālo kontu sistēma (System of National Accounts – SNA – 1993)** un **Eiropas kontu sistēma (European System of Accounts – ESA – 1995)**, ko atbilstīgi statistikas starptautiskās klasifikācijas noteikumiem pielieto pasaules valstis, lai salīdzinātu un izvērtētu ekonomiskās attīstības rezultātus atsevišķās valstīs un pasaulē kopumā.

Nacionālo kontu sistēmai ir daudz mērķu uzdevumi. Vispirms tā nodrošina statistiskās uzskaites pilnveidošanu gan nacionālā, gan internacionālā līmenī. Iegūstam salīdzinošu informāciju par ražošanas apjomu, ienākumiem un to sadali un izlietošanu dažādās valstīs un reģionos. Vienlaikus Nacionālo kontu sistēma ir domāta ekonomikas analīzei, stratēģisko un taktisko lēmumu pieņemšanai, jo Nacionālie konti ir makroekonomikas rādītāju integrēts kopums. Analizēsīm galvenās makroekonomikas pamatrādītāju konceptuālās likumsakarības un to statistiskās izteiksmes formas, bet šo sakarību detalizēta analīze būs visa makroekonomikas kursa garumā.

2.1. Iekšzemes kopprodukts – tā aprēķināšana, sadale, izlietošana

Viens no korektākajiem preču un pakalpojumu izlaides rādītājs valstī ir **iekšzemes kopprodukts (GDP – Gross Domestic Product, latviski IKP)**, kas ir valstī gada laikā ražoto galaproduktu un pakalpojumu tirgus vērtība neatkarīgi no tā, vai ražošanā izmantoti valsts iedzīvotāju vai ārvalstnieku resursi. Ja tirgus vērtību mēra faktiskajās (*current*) cenās, tad iegūstam

nominālo GDP, bet ja pastāvīgās (*constant*) cenās, tad – reālo GDP. Pastāvīgo cenu aprēķiniem tiek izmantoti cenu indeksi – tirgus cenu izmaiņu rādītāji.

Iekšzemes kopproduktu izmanto arī kā starpvalstu ekonomiskā līmeņa salīdzināšanas instrumentu. Tas perfektāk nekā nacionālais kopprodukts (*Gross Nation Product – GNP*) atspoguļo integrētās valsts ekonomisko izaugsmi. Nacionālais kopprodukts ietver sevī tikai valsts pastāvīgo iedzīvotāju (rezidentu) un to firmu ražoto galaproduktu gan mītnes valstī, gan arī ārvalstīs. GNP raksturojas ar mazāku stabilitāti, jo tas ir daļēji atkarīgs no valsts rezidentu ārvalstu ienākumu plūsmas, kas var būt mainīga un brīžiem neatspoguļo rezidentu mītnes valsts ekonomisko stāvokli. Iespējams, ka tieši šie apstākļi nosaka to, ka arvien vairāk pasaules valstu orientējas uz iekšzemes kopproduktu kā valsts attīstības pamatrādītāju.¹ Kopprodukta rādītāju aprēķini notiek uz Nacionālo kontu bāzes. Arī Latvijas statistika, sākot ar XX gadsimta pēdējo dekādi, izmanto nacionālo kontu sistēmu kopprodukta aprēķinos. Nacionālie konti ir vispusīgs informācijas avots.

Kopprodukta aprēķināšanas metodoloģijas kontekstā jāuzsver, ka, aprēķinot GDP, ņem vērā tikai preču un pakalpojumu galaproduktu (*final goods and services*). Gala preces un pakalpojumi ir gada laikā valstī ražotās preces un pakalpojumi, kas domāti galīgam patēriņam. Preces un pakalpojumi, kas pārskata periodā izlietoti citu preču un pakalpojumu ražošanai, sauc par starpproduktu (*intermediate goods and services*).

¹ Nevarētu teikt, ka GNP un GDP rādītāji kardināli atšķirtos, tomēr zināmas atšķirības pastāv. Atsevišķi rezultāti var likties paradoksāli. Izrādās, ka GNP var pārsniegt GDP stipri atšķirīgās valstīs un pie dažādu faktoru sakritības. Šinī kontekstā gan Šveicē, gan Kuveitā, gan arī Pakistānā GNP pārsniedz GDP. Labklājības valstī Šveicē tā iemesla dēļ, ka daudzas Šveices firmas darbojas starptautiskajā telpā un tā saņem ievērojamas ienākuma plūsmas no ārvalstīm. Naftas lielvalsts Kuveita no noguldītajiem naftas dolāriem ārvalstīs saņem procentu maksājumus no ārvalstīm, bet trešās pasaules valsts Pakistāna saņem no ārvalstīm naudas pārskaitījumus no saviem ārvalstīs strādājošiem rezidentiem, visi šie faktori sekmē GNP pieaugumu. Latvijā līdz 2001. gadam bija vērojams neliels GNP pārsvars, jo no ārvalstīm saņemtā atlīdzība nodarbinātajiem pārsniedza ārvalstīm samaksāto atlīdzību nodarbinātiem un arī tīrie no ārvalstīm saņemtie īpašuma ieņēmumi bija pozitīvi. 2002. gadā Latvijas GDP nedaudz pārsniedza GNP, jo ir pieauguši ārvalstīm samaksātie ienākumi.

Galaprodukts ietver:

- **patēriņa priekšmetus**, gan ilglietošanas (televizori, audio un video atskaņotāji, mēbeles, personīgās automašīnas, u.c.), gan arī tūlītējā lietošanas patēriņa preces (pārtika, apģērbs, apavi, u.c.);
- **kapitālpreces** jeb preces, kas tiek izmantotas kā investīcijas (celtniecības materiāli, iekārtas, tehnoloģijas);
- **krājumi** noliktavās jeb gada laikā saražotā, bet nerealizētā produkcija.

Atšķirt galaproduktu no starpprodukta ir vitāli svarīgi, jo, attīstoties sabiedriskajai darba dalīšanai un ražošanas specializācijai, starpprodukta īpatsvars preču un pakalpojumu kopējā izlaidē pieaug. Arī Latvijas apstākļos starpprodukts veido nedaudz vairāk par pusi no preču un pakalpojumu izlaides. Līdz ar to tiek novērsta dubultuzskaite iekšzemes kopprodukta aprēķinos. Visa galapreču un pakalpojumu kustība tiek uztverta tikai vienreiz ar realizācijas vai tirgus cenu starpniecību:

Iekšzemes kopproduktu vispirms nosaka, izmantojot Nacionālo kontu datus par ražošanu, preču un pakalpojumu kopējo izlaidi. Pēc tam, atskaitot no preču un pakalpojumu izlaides starpproduktu, bet pieskaitot klāt produktu nodokļu neto vērtību (kopējā nodokļu summa mīnuss subsīdijas) iegūst iekšzemes kopproduktu tirgus cenās.

Tātad iekšzemes kopprodukts vispirms tiek aprēķināts no ražošanas pušes, nosakot tautsaimniecības nozaru pievienoto vērtību. **Pievienotās vērtības (value added)** metodei ir nenoliedzamas priekšrocības, kas definējamas šādi.

Pirmkārt, sākotnējo datu pieejamība nav sarežģīta, jo liela daļa pievienotās vērtības tiek ražota lielajos uzņēmumos, kuros pārskatu sistēma ir labāk un ticamāk organizēta. Tā kā datu pirmavots ir uzņēmumu pārskati, tad datu ieguve ir operatīva.

Otrkārt, pievienotās vērtības metodes izmantošana atsedz iekšzemes kopprodukta radīšanas procesu, parādot firmu un ražošanas nozaru lomu kopprodukta radīšanā. Nav nejaušība, ka pievienotās vērtības aprēķinus **dēvē par ražošanas metodi**.

Treškārt, tā kā pievienotās vērtības noteikšana vispirms notiek firmas līmenī – tā tiek aprēķināta kā starpība starp firmas realizācijas ienākumiem un iepirktajiem materiāliem no citām firmām.

Ceturtkārt, aprēķinot GDP, jāņem vērā, ka iekšzemes kopproduktā ieskaita tikai jaunradīto vērtību noteiktā laika periodā, tādās operācijās, kas nerada jaunu vērtību, kopproduktā netiek iekļautas. Piemēram, lietotu vai arī jaunu mantu tālāk pārdošana, vērtspapīru pirkšana un pārdošana, manojums, dāvinājumi, valsts transfertmaksājumi (pensijas, pabalsti).

Lai labāk izprastu pievienotās vērtības aprēķināšanu, apskatīsim ražošanas procesu, kura rezultātā zemnieku saimniecībā izaudzētie kvieši pārvēršas galaproduktā – maizītē.

2.1. tabula

Pievienotā vērtība maizes ražošanas procesā

Ražošanas stadijas	Starp- produkts	Pievienotā vērtība	Ieņēmumi no produkcijas realizācijas
I Zemnieku saimniecība kvieši	0	70	70
II Dobeles dzirnavnieks milti	70	40	110
III Hanzas maiznīca maize	110	60	170
IV Vairumtirdzniecība	170	20	190
V Mazumtirdzniecība	190	40	230
Kopējā preču un pakalpojumu vērtība	–	–	770
Pievienotā vērtība	–	230	–
Starpprodukta vērtība	540	–	–

Aplūkojot 2.1. tabulas datus, redzams, ka 1 tonnas galaprodukta maizes cena ir 230 lati. Lai maizīte nonāktu pie mums, nepieciešams audzēt kviešus, malt miltus, cept maizīti un to realizēt. Katrā ražošanas stadijā tiek radīta pievienotā vērtība, lai segtu izdevumus par izlietotiem ražošanas faktoriem: zemi, darbu, kapitālu un uzņēmējspējām. Tādējādi pievienotā vērtība ietver zemes renti, darba samaksu, procentus un peļņu.

Pievienotās vērtības summa, ko katrs ražotājs pievieno savam produktam, dotajā piemērā ir:

$$70 + (110 - 70) + (170 - 110) + (190 - 170) + (230 - 190) = 230$$

Vienlaikus visu ražotāju pievienoto vērtību summa ir vienāda ar galaprodukta maizes tonnas realizācijas cenu 230.

Iekšzemes kopproduktu var arī aprēķināt, atskaitot no visu preču un pakalpojumu vērtības realizācijas cenās starpprodukta vērtību:

$$770 - 540 = 230$$

Starpprodukta vērtība dažādās ražošanas stadijās ir:

$$70 + 110 + 170 + 190 = 540$$

Tā kā starpprodukta ieskaitījums ir vairākkārtējs, tad, lai novērstu dubultuzskaiti, starpprodukts netiek ieskaitīts iekšzemes kopproduktā.

Ir skaidrs, ka pievienotā vērtība ir iekšzemes kopprodukta svarīga aprēķināšanas metode, vienlaikus ar pievienotās vērtības starpniecību tiek sabalansēti ražošanas konti. Veidojot ražošanas kontus, jāņem vērā, ka ražošana sastāv no tirgus un ārpus tirgus operācijām.

Ārpus tirgus ražošana ir:

- tāda preču un pakalpojumu ražošana, kas aizliegta ar likumu; kontrabanda, narkotiku un ieroču privātražošana un realizācija, re-kets;
- tāda ražošana, kas principā atļauta, bet nav oficiāli reģistrēta un licenzēta. Šīs slēptās darbības jeb ēnu ekonomikas cēloņi: izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, nevēlēšanās ievērot darba un darba aizsardzības likumdošanu. Celniecības un remontdarbu, komunālie un mājkalpotāju pakalpojumi, strādājošo ienākumu slēpšana var piederēt pie šīs grupas;¹

¹ Ar ēnu ekonomiku Latvijā lasītājs tuvāk var iepazīties G. Rrozenberga rakstā "Ciešā kopdzīve ar ēnu ekonomiku", žurnāls "Kapitāls", Nr. 3, 2000. Ēnu ekonomika ir daudzveidīga, dažādas ir tā aprēķināšanas metodes. Tās īpatsvars Latvijas iekšzemes kopproduktā visticamāk ir 30 – 40% robežās, atkarībā no tā, vai ēnu ekonomikā iekļauj ar likumu aizliegtu preču un pakalpojumu ražošanu (ārpus tirgus operāciju pirmā sadaļa) vai tikai ražošanu, kas ir atļauta, bet nav reģistrēta (otrā sadaļa). Ja raugāties uz ēnu ekonomikas uzskaites sfēru, atzīmēsim divus momentus: (1) maz ticams, ka oficiālā statistika to ieskaita pilnībā, tātad esam bagātāki nekā izliekamies; (2) nenoteiktība ēnu ekonomikas uzskaitē atļauj ieinteresētiem politiķiem manipulēt ar iekšzemes kopprodukta tempiem. Paceļot ēnu ekonomikas īpatsvaru, ekonomiskā izaugsme izrādās iespaidīgāka. Nemoralizēsim par ēnu ekonomikas ļaunumu, cerēsim, ka, palielinoties mūsu ienākumiem, ēnu ekonomikas īpatsvars saruks (!?).

- atsevišķi varētu nodalīt mājsaimniecības ražošanu, ko tā izmanto savas ģimenes patēriņam. Patriarhālās un hobijsaimniecības saimniekošanas formas vērojamas daudzās valstīs, bet sevišķi trešās pasaules valstīs. Tā rezultātā daļa produkcijas, īpaši pārtika, tiek ražota un patērēta mājsaimniecības ietvaros bez ieskaites ražošanas kontā. Kaut arī Latvijas statistikai ir laba profesionalitāte un senas tradīcijas, tomēr diez vai varētu apgalvot, ka visa produkcija, ko ražo un patērē zemnieku saimniecībās, tiek precīzi identificēta un uzskaitīta. Ogošana un sēņošana pēc ANO metodoloģijas vispār netiek ieskaitīta kopproduktā;
- mājas darbi, ko veic ģimenes locekļi. Izskaidrojums ir tāds, ka mājās veicamie pakalpojumi ne produkcijas apjomu valstī, ne arī iedzīvotāju kopējos ienākumus neietekmē. Protams, nav izslēgta diskusija, kāpēc remontdarbi, ko veic remontuzņēmums, vai ēdiena pagatavošana, ko veic reģistrēta mājkalpotāja vai sabiedriskās ēdināšanas organizācija, tiek ietverti iekšzemes kopproduktā, bet tieši tāda pati darbība, ko veic ģimenes locekļi, paliek ārpus ražošanas un pakalpojumu konta;
- lietotu vai arī jaunu, bet reiz jau nopirkto preču pārdošana citai personai arī netiek ieskaitīta iekšzemes kopproduktā. Nosacījums, kas nevarētu izraisīt iebildumus, jo tālāk pārdoto preču vērtība reiz jau ir tikusi ieskaitīta iekšzemes kopproduktā ražošanas stadijā;
- iekšzemes kopproduktā neieskaita valsts un privātos transfertmaksājumus: pabalsti un pensijas, stipendijas un naudas pārvedumi ģimenes locekļiem. Arī vērtspapīru pirkšanas un pārdošanas operācijas netiek ietverti iekšzemes kopproduktā, izņemot tos mākleru darījumus, kas tieši sekmē ražošanas apjoma pieaugumu. Latvijas tautsaimniecības strukturālās izmaiņas parādītas 2.2. tabulā.

Latvijas tautsaimniecības strukturālās izmaiņas ir skaidri saskatāmas. Rūpnieciskās un lauksaimnieciskās ražošanas sašaurināšanos kompensēja būvniecības, bet galvenokārt pakalpojumu nozaru pieaugums, to īpatsvars jau sasniedzis 70% no IKP.¹

¹ Ražošanas nozaru īpatsvars Latvijas IKP ir nepiedodami zems, tā, piemēram, rūpniecības īpatsvars ir 14,4% no kopējā IKP, tas ir zemākais rādītājs ES kandidātvalstu vidū (izņemot Kipru). [R. Karnīte. žurnāls "Kapitāls", Nr. 1., 2002]. Labāks stāvoklis nav arī lauksaimniecībā.

Latvijas tautsaimniecības nozaru struktūra
pēc pievienotās vērtības (procentos) [55, 56]

Rādītāji	Gadi			
	1995	1997	2000	2002
Visa tautsaimniecība, tajā skaitā:	100,0	100,0	100,0	100,0
Preču ražošanas nozares:	44,0	38,0	29,8	29,4
– lauksaimniecība, mežsaimniecība, zvejniecība	10,8	5,8	4,5	4,7
– ieguves un strādājošā rūpniecībā	22,6	22,4	14,6	15,0
– elektrība, gāze, ūdens apgāde	5,5	5,0	3,9	3,6
– būvniecība	5,1	4,8	6,8	6,1
Pakalpojumi:	56,0	62,0	70,2	70,6
– tirdzniecība, viesnīcas un restorāni	11,3	16,0	19,3	21,1
– transports un sakari	16,0	16,8	16,2	14,6
– pārējie tirgus pakalpojumi	14,3	15,1	21,0	21,0
– sabiedriskie pakalpojumi (valsts pārvalde, izglītība, veselības aizsardzība)	14,4	14,1	15,0	15,0

Latvijas šūpulī ielikts tās ģeogrāfiskais izvietojums. Grūti atrast labāku vietu tranzītbiznesa attīstībai starp Rietumiem un Austrumiem. Vairāk kā 2/3 daļas no pakalpojumu eksporta veido tranzītpakalpojumi, no tā gūtie ienākumi veido apmēram 10% no Latvijas IKP.

Otrs iekšzemes kopprodukta noteikšanas veids ir izdevumu metode (*Espenditure method*).

Nosakot GDP pēc izdevumu plūsmas, tiek summēti ekonomisko aģentu – mājsaimniecību, firmu, valdības un ārvalstnieku izdevumi iekšzemes kopprodukta patēriņa procesā gada laikā. Izdevumi sastāv no šādiem komponentiem.

$$C + I_g + G + (x - m) = \text{GDP} \quad [2.1.]$$

- **Mājsaimniecību personiskais patēriņš (*consumption* – C).** Iekšzemes kopprodukta lielākā daļa (sk. 2.3. tabulu). Tās ir gan ilglietošanas, gan kārtējā patēriņa preces, gan arī nepieciešamie pakalpojumi (medicīna, izglītība, komunālie pakalpojumi u. tml.)
- **Kopējās investīcijas (*Gross investment* – *I_g*).** Tās ietver līdzekļus nolietotā pamatkapitāla atjaunošanai jeb amortizāciju (*depreciation*), kas kompensē pamatfondu fizisko un morālo nolietojumu. Bez tam kopējās investīcijās ietilpst tīrās investīcijas (*Net investment*), tas ir, līdzekļi esošā kapitāla palielināšanai un krājumu izmaiņas. Kopumā investīcijas ietver – mašīnas, iekārtas, tehnoloģijas, visu celtniecības nozari, ieskaitot to daļu, ko veic mājsaimniecības.
- **Valdības preču un pakalpojumu pirkumi (*Government purchases* – G).** Izdevumi valsts pārvaldes uzturēšanai, arī valdības investīcijas, valsts izdevumi izglītības, veselības aprūpei u.c. Šajā grupā netiek ieskaitīti valsts transfertmaksājumi: pensijas, pabalsti, subsīdijas.
- **Tīrais eksports (*Net exports* – (x – m),** kas izsaka starpību starp eksportu (x) un importu (m). To aprēķina, lai redzētu, kādu gala produkta daļu nopērk ārvalstnieki.

Latvijas IKP izlietojuma struktūra ļauj secināt:

- privātā patēriņa īpatsvars ir diezgan stabils. Tas atspoguļo patēriņa teorijas likumsakarības, kaut arī patēriņa līmenis ir visai tālu no vēlamā, ko ierobežo iekšzemes kopprodukta visai pieticīgais līmenis;
- pamatkapitāla veidošanās, tas ir, investīcijas ir jutīgs makroekonomikas rādītājs, kas atkarīgs no iekšzemes kopprodukta dinamikas. Investīciju īpatsvara pieaugums visnotaļ vērtējams pozitīvi, bez tām ekonomiskā izaugsme nav iespējama;

Latvijas iekšzemes kopprodukta
izlietojuma struktūra (procentos) [55, 56]

Rādītāji	Gadi				
	1999	2000	2001	2002	2003
Iekšzemes kopprodukts	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Privātais patēriņš	62,8	62,5	62,1	62,7	63,1
Valsts izdevumi	19,0	18,9	19,3	19,4	19,1
Kopējā pamatkapitāla veidošanās	25,1	24,6	27,0	26,4	27,9
Krājumu izmaiņas	1,9	2,5	2,8	2,1	3,2
Eksports	43,8	45,8	44,4	45,5	47,2
Imports	-54,1	-54,3	-55,6	-56,1	-60,5
Eksporta – importa saldo	-11,0	-9,0	-11,2	-10,6	-13,3

- eksporta – importa sfērā jūtams progress nav vērojams. Importa pārsniegums pār eksportu ir liels. Tā pamatā ir arī objektīvi apstākļi – investīciju preču imports, tomēr ir izteikti eksporta bremsējošie faktori, tā nepietiekamā stimulēšana;
- valsts izdevumu līmenis atkarīgs gan no ekonomikas izaugsmes makroekonomiskās koncepcijas par valsts lomu ekonomikā, gan no ierobežotā valsts budžeta, gan arī no bezdeficīta budžeta nostādes.

Trešā iekšzemes kopprodukta aprēķināšanas metode ienākumu metode (*income method*) ir organiski saistīta ar divām iepriekšējām. Izdevumi nav iespējami bez ienākumiem, bet ienākumi rodas ražošanas procesā pievienotās vērtības veidā.

Aprēķinot GDP pēc ienākumu metodes, tiek summēti visi ienākumi, kas pienākas ražošanas faktoru īpašniekiem: darba alga, rente, procents un peļņa. Šiem četriem komponentiem vēl pieskaita divus: amortizāciju un tīros netiešos nodokļus (netiešie nodokļi mīnuss subsīdijas). Kaut arī divi pēdējie nav ienākumi no ražošanas.

GDP un tā struktūra atspoguļo ienākumu un izdevumu plūsmas un ir tieši saistīta ar preču un pakalpojumu ražošanu sadali un patēriņu. Kaut arī šīs plūsmas tiek aprēķinātas naudas izteiksmē, tomēr to pamatā ir konkrētas naturāli lietiskas vērtības. Šo sektoru var kvalificēt kā reālo ekonomiku. Viena daļa mājsaimniecību un firmu ienākumu, ietaupījumu un nodokļu veidā nonāk finanšu kompetencē. Finanšu sektorā rodas aktīvi, arī deficīti un parādu saistības. Reālās ekonomikas un finanšu sektori ir saistīti, tomēr starp tiem ir atšķirības. Finanšu plūsmas tieši nav saistītas ar preču naturāli lietisko formu, tām lielā mērā ir pastāvīgs riņķojums. Finanšu tirgus dalībniekiem ir plašas improvizācijas iespējas, kas var dot teicamus rezultātus, bet neveiksmes gadījumā zaudējumi arī var būt iespaidīgi.

Iekšzemes kopprodukts ir viens no nozīmīgākajiem ekonomikas izaugsmes rādītājiem. Latvijas IKP izaugsme raksturota 2.4. tabulā.

Iekšzemes kopprodukts ir svarīgs ekonomiskās informācijas nesējs, kaut arī nevajadzētu absolutizēt tā precizitāti un tā universālo raksturu.

Pirmkārt, iekšprodukta aprēķinos, kaut ņem vērā ēnu ekonomikas līdzdalību, tomēr par šā rādītāja precizitāti drošu garantiju nav. **Otrkārt**, iekšzemes kopprodukts atspoguļo galvenokārt kvantitatīvo, bet ne kvalitatīvo pieeju. Līdz ar to iekšzemes kopprodukts pilnībā neatsedz iedzīvotāju dzīves līmeņa kvalitatīvos aspektus, ekoloģija tiek upurēta ražošanai.¹ Rodas arī

¹ Notiek atbilstīgāka rādītāja meklējumi, kas labāk atspoguļotu dzīves kvalitatīvos parametrus, ANO Attīstības programma lieto tā saukto tautas attīstības indeksu [TAI], kas pievērš lielāku uzmanību sociālajiem aspektiem – izglītībai, dzīves ilgumam. 2001. gada pārskatā pēc TAI Igaunija ierindojusies 44., Lietuva – 47., bet Latvija – 50. vietā [60., 61. lpp.]. Šie rādītāji ir labāki nekā iekšzemes kopprodukta rādītāji trijās Baltijas valstīs.

**Iekšzemes kopprodukts,
tā komponentu attīstība Latvijā**
(pieaugums salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu,
procentos) [55, 56]

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Iekšzemes kopprodukts (salīdzināmās cenās)	4,8	2,8	6,6	7,9	6,1	7,5
Privātais patēriņš	6,2	5,1	5,6	7,8	6,9	8,4
Valsts patēriņš	6,1	0	-2,9	0,3	1,5	2,8
Kopējā pamatkapitāla veidošanās	44,0	-4,0	10,8	17,0	10,4	13,4

zināmas problēmas starptautiskajos salīdzinājumos, pārrēķinot atsevišķu valstu kopproduktus ASV dolāros. Ja izmanto tā saukto Atlasa metodoloģiju [60, 61. lpp.], atsevišķās valstīs aprēķinātos kopprodukta rādītājus nacionālās valūtās izdalot ar trīs gadu vidējo nacionālās valūtas kursu pret ASV dolāru, iegūstam valsts kopproduktu dolāru izteiksmē, bet, dalot šo rādītāju ar iedzīvotāju skaitu, aprēķinām iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju (*GDP per capita*). Šo rādītāju izmanto starptautiskajos salīdzinājumos, tomēr par tā precizitāti ir pamatotas šaubas, ko nosaka divi faktori:

- 1) dažādas valstīs ir dažāda valūtas pirkjspējas paritāte (PPP), parasti patēriņa priekšmeta cenas, bet īpaši pakalpojumu cenas ekonomiski vājākās valstīs ir zemākas nekā industriāli attīstītās valstīs;
- 2) mazāk attīstītās valstīs nacionālās valūtas kursam pret dolāru ir tendence samazināties. Līdz ar to lietojot iekšzemes kopprodukta

rādītāju uz iedzīvotāju, mazāk attīstīto valstu iedzīvotāji izskatās vēl nabadzīgāki nekā tie patiesībā ir. Lietojot šo rādītāju, starp pasaules valstīm ir krasi izteikta polarizācija (sk. 2.5. tabulu).

Lai novērstu iekšzemes kopprodukta aprēķināšanas nepilnības, aprēķina iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes standartiem. Aprēķinos izmanto angļu ekonomista Pola Dēvida piedāvāto četru devītdaļu formulu (*rule of 4/9*), kas norāda, ka oficiālais Atlasa skaitlis vidēji atbilst 4/9 no pārcenotās vērtības ASV cenās [60, 61. lpp.]. Tā kā cenu atšķirības visnabadzīgākās un visbagātākās valstīs ir diezgan lielas, tad Ķīnā un Indijā oficiālos iekšzemes kopprodukta skaitļus reizina ar 4,22 un 4,77. Tā kā Baltijas valstis pēc oficiāliem iekšzemes kopprodukta rādītājiem pārsniedz nabadzīgāko valstu iekšzemes kopprodukta oficiālos rādītājus uz vienu iedzīvotāju (sk. 2.5. tabulu), bet būtiski atpaliek no pasaules attīstītām valstīm, tad reizināšanas koeficients ir apmēram 2,5 [60., 61. lpp.]. Līdz ar to iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes standartiem 2000. gadā Igaunijā bija 8714, Lietuvā – 6704, Latvijā – 6627 USD. Pārcenošanas rezultātā mūsu stāvoklis ir ievērojami uzlabojies. Par to gan īpaši priecāties nevajadzētu, jo ražošanas potenciāla atšķirības starp Latviju un attīstītām valstīm ir ļoti būtiskas.¹

Paškritiski novērtējot situāciju, bet neiedziļinoties pētījumos, rodas šaubas vai multiplikācijas pārrēķinu koeficients 2,5 Latvijai nav par augstu. Viena lieta ir pakalpojumu cenas, tās objektīvi attīstītās valstīs ir augstas, jo būtiskas atšķirības ir darba samaksā, tomēr pārtikas produktiem, kā arī daļai no nepārtikas precēm ASV cenu līmenis, rēķinot pēc nominālā dolāra – lata kursa, nav īpaši augstāks, bet atsevišķās pozīcijās ir zemāks. Var rasties aizdomas, ka attīstīto valstu ekonomisti ar pārrēķinu augstiem koeficientiem cenšas apslāpēt mazturīgo valstu iedzīvotāju sociālo neapmierinātību.

¹ Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes standartiem procentos no ES vidējā līmeņa. 2002. gadā Latvijā tas bija 35%, Igaunijā – 42%, bet Lietuvā – 39 procenti. [30, 242]

2.5. tabula
 Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju 2001. gadā
 (ASV dolāros, žurnāla *The Economist* aprēķini)[61]

Valstis	IKP uz iedzīvotāju	Valstis	IKP uz iedzīvotāju
Norvēģija	39 400	Argentīna	8 000
Šveice	39 400	Saūda Arābija	7 310
Japāna	38 000	Ungārija	5 830
ASV	37 900	Čehija	5 790
Dānija	34 800	Meksika	5 000
Zviedrija	31 000	Polija	4 860
Īrija	29 800	Čīle	4 730
Somija	28 100	Venecuēla	4 690
Vācija	27 100	Slovākija	4 660
Nīderlande	26 900	Brazīlija	4 270
Singapūra	26 000	Igaunija	3 614
Anglija	25 900	Dienvidāfrika	3 050
Francija	25 900	Lietuva	2 725
Beļģija	25 700	Latvija	2 580
Kanāda	24 400	Rumānija	1 770
Austrālija	22 900	Krievija	1 740
Itālija	21 800	Ēģipte	1 430
Izraēla	17 400	Jordānija	1 230
Spānija	16 500	Irāna	1 220
Taivāna	16 300	Ķīna	909
Grieķija	12 400	Indija	488
Portugāle	11 500	Pakistāna	481
Dienvidkoreja	10 800	Vjetnama	369
		Nigērija	355
		Kenija	324

Iekšzemes kopprodukta dinamika Latvijā un citur pasaulē
(pieaugums procentos salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu) [30, 241]

Valstis \ Gadi	2000	2001	2002
Latvija	6,8	7,9	6,1
Igaunija	7,3	6,5	6,0
Lietuva	4,0	6,5	6,7
Somija	5,6	0,7	1,6
Zviedrija	4,4	1,1	1,9
Norvēģija	2,4	1,4	1,6
Polija	4,0	1,0	1,3
Vācija	2,9	0,6	0,2
Krievija	10,0	5,0	4,3
Čehija	3,3	3,1	2,2

Lai nodrošinātu būtisku Latvijas iedzīvotāju labklājības pieaugumu, nepieciešama stabila un ilgspējīga ekonomikas izaugsme. Pēc Ekonomikas ministrijas aprēķiniem, lai 20 – 30 gadu laikā sasniegtu Eiropas Savienības valstu vidējo IKP līmeni uz vienu iedzīvotāju, ir nepieciešams nodrošināt iekšzemes kopprodukta pieaugumu perioda pirmajā pusē 6 – 7% ik gadu, bet otrajā pusē 3 – 5% [55., 142]. Izvirzītais ilgtermiņa ekonomikas attīstības mērķis nav vienkāršs, tomēr īstenojams, taču jāšaubās, vai ir reāls straujais ekonomikas attīstības scenārijs.

Vispirms pasaules ekonomikā 2001. gadā iezīmējušās negatīvas tendences, recesija ir dziļāka nekā prognozēts, pēc 11. septembra terora aktiem ASV nestabilitātes faktors pieņēmis spēkā. Arī iekšējie ekonomikas attīstības faktori nav visai iepriecinoši, uzņēmējdarbībai nepieciešamā vide nav sakārtota – relatīvi augsts nodokļa slogs, augsts korupcijas indekss, ēnu ekonomika un kriminalitāte. Ekonomikā dominē zemas pievienotās vērtības nozares, raksturīga nevienmērīga reģionālā attīstība.

Iekšzemes kopprodukts nav vienīgais makroekonomikas pamatrādītājs. Aplūkojot iekšzemes kopprodukta vienkāršotu shēmu (sk. 2.1. attēlu), redzami arī citi ne mazāk svarīgi rādītāji:

x - m	Amortizācija (-)			
G		Netiešie nodokļi (-)		Transfertmaksājumi (+)
I	NDP	Subsīdijas (+)	Tiešie nodokļi (-)	DI
C		NI	Firmu ietaupījumi (-)	

Iekšzemes
kopprodukts
(GDP)

Tīrais
iekšzemes
kopprodukts
(NDP)

Nacionālais
ienākums
(NI)

Rīcībā
esošais
ienākums
(DI)

2.1. attēls. Iekšzemes kopprodukta vienkāršota sadale

Tīrajā iekšzemes kopproduktā (*Net Domestic Product - NDP*) amortizācija netiek ieskaitīta. Motivācija – amortizācija nav jaunradītā vērtība, bet pamatkapitāla nolietojums, kas visai nosacīti tika ieskaitīts iekšzemes kopproduktā.

$$NDP = GDP - \text{amortizācijas atskaitījumi}$$

Neloģiski nacionālajā ienākumā ieskaitīt netiešos nodokļus, jo tie, palielinot mazumtirdzniecības cenas, nebūt nepalielina nācijas ienākumu. Cits statuss ir subsīdijām – tās palielina nacionālo ienākumu.

$$\text{Nacionālais ienākums} = \text{tīrais iekšzemes kopprodukts} - \text{netiešie nodokļi} + \text{subsīdijas}$$

Ja no nacionālā ienākuma (*national income – NI*) atskaita uzņēmumu ietaupījumus (nesadalītā peļņa), uzņēmuma ienākuma nodokli un sociālās apdrošināšanas iemaksas, bet pieskaitot transfertmaksājumus, iegūst **personisko ienākumu** (*Personal Income – PI*).

Rīcībā esošais ienākums ir personiskais ienākums mīnuss iedzīvotāju individuālie nodokļi (ieņēmuma, īpašuma, mantojuma u.c.). Rīcībā esošo ienākumu mājsaimniecības izmanto patēriņam un ietaupījumiem:

$$DI = C + S_p \quad [2.2.]$$

Kur

DI – rīcībā esošais ienākums (*Disposable Income – DI*);

C – personiskais patēriņš (*personal consumption C*);

S_p – privātie ietaupījumi (*private saving S_p*).

Līdz ar to rīcībā esošais ienākums ir bāzes rādītājs patēriņa un ietaupījumu likumsakarību izpētes procesā.

2.2. Galvenās makroekonomiskās plūsmas un vienādības

Ieņēmumi – izdevumi: divas makroekonomiskās plūsmas un divas tām atbilstīgas vienādības ar identisku rezultātu.

$$Y = C + S + T = C + I + G + (x - m) = \text{GDP} \quad [2.3.]$$

Kur $Y = \text{GDP}$.

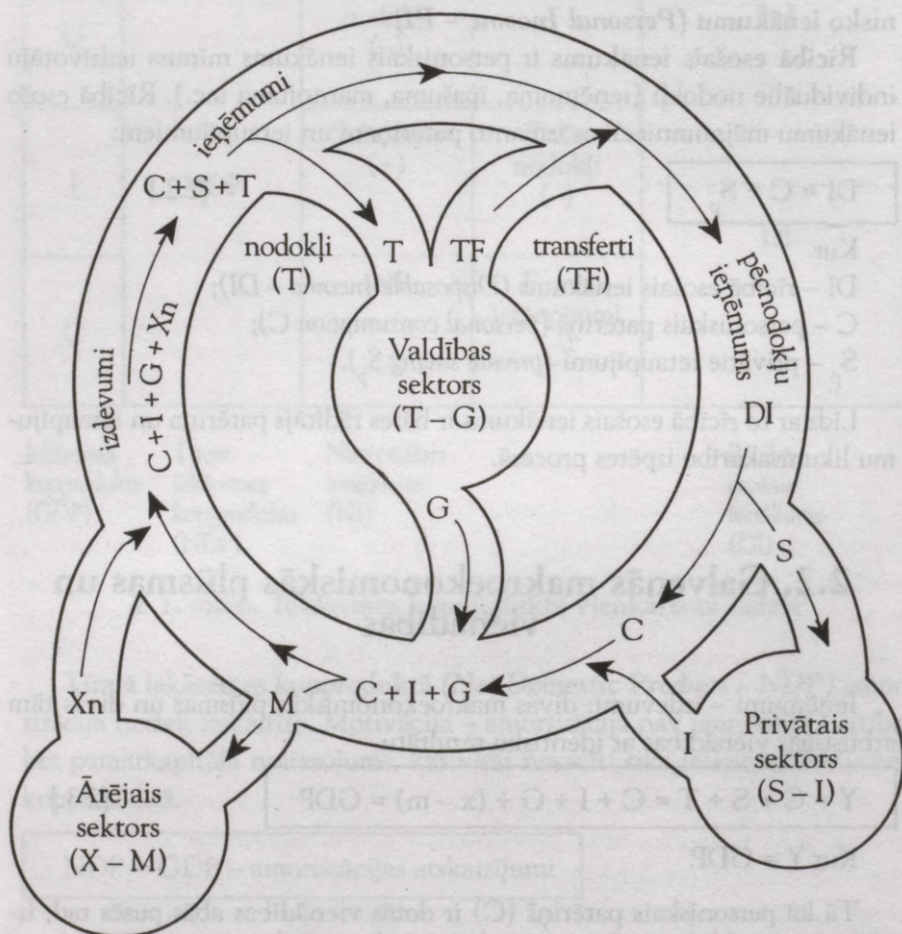
Tā kā personiskais patēriņš (C) ir dotās vienādības abās pusēs tad, izlaižot to un pārgrupējot 2.3. vienādību, iegūst

$$(S - I) + (T - G) = (x - m) \quad [2.4.]$$

Kur

$(S - I)$ izsaka privātsektora mājsaimniecību un firmu ietaupījumu (S) un investīciju (I) plūsmas.

$(T - G)$ atspoguļo valdības sektora nodokļu (T) un izdevumu (G) plūsmas, bet $(x - m)$ parāda starptautiskā sektora eksporta un importa plūsmas. Šo plūsmu kopaina parādīta 2.1. attēlā.

2.1. attēls. Makroekonomisko plūsmu shēma

2.1. attēlā atspoguļotas izdevumu plūsmas:

- patēriņu (C);
- investīciju (I);
- valsts pirkumu (G);
- eksporta (X);
- importa (M).

Tāpat 2.1. attēlā atspoguļoti trīs sektori.

Valdības – (T – G) atsedz valdības pamatbilances stāvokli;

privātais – (S – I) parāda privātsektora tīros ietaupījumus;

ārējais – atspoguļo tīro eksportu X_n . Diagrammas augšējā daļa parāda ienākumu plūsmas, nodokļus, transfertmaksājumus, rīcībā esošos ienākumus, kas tiek izlietoti patēriņam un ietaupījumiem, bet ietaupījumi formē investīcijas.

Katra šā sektora plūsmas, no vienas puses, var aplūkot kā ietaupījumus jeb **noplūdi** (*leakage*), ja šīs plūsmas ir pozitīvas un kā injekcijas, no otras puses, ja šīs izteiksmes ir negatīvas. Piemēram, ja $S > I$, tad privātais sektors ietaupa līdzekļus un ietaupītie līdzekļi ir kvalificējami kā noplūde, jo tie netiek izmantoti, lai iegādātos investīciju preces un attiecīgi šo preču ražotāji un pārdevēji cieš zaudējumus. Un otrādi, ja $S < I$, tad privātsektors vairāk investē nekā ietaupa, aizņemoties investīcijas līdzekļus, bet investīcijas stimulē pieprasījumu un ir uzskatāmas par injekcijām. Analogiski, ja $T > G$, tad valsts ietaupa līdzekļus, bet, ja $T < G$, tad valdība dzīvo uz parāda, aizņemoties līdzekļus gan iekšzemē, gan arī ārvalstīs. Attiecībā uz starptautisko sektoru tad, ja $x > m$, valsts ietaupa un uzkrāj parādu prasības pret ārējo pasauli, bet, ja $x < m$ un tīrais eksports ir negatīvs, tad valsts importē uz parāda rēķina.

2.4. vienādība prasa nodrošināt līdzsvaru starp preču un pakalpojumu kopējo pieprasījumu un kopējo piedāvājumu, gan arī līdzsvaru starp privāto un valsts sektoru. Piemēram, ja privātietaupījumi pārsniedz privātās investīcijas ($S > I$), tad jānodrošina vai nu pozitīvs tīrais eksports, vai arī jāpieļauj budžeta deficīts, vai arī vienlaikus viens un otrs. Bez papildu informācijas nav iespējams precīzi noteikt, vai tīrie privātie ietaupījumi ir saistīti ar budžeta deficītu, vai arī ar tīrā eksporta pieaugumu, kas, radot papildu ienākumus, deva iespēju palielināt ietaupījumus. Vienlaikus nav izslēgts, ka

$S > I$ ir ekonomikas lejupslīdes dēļ izveidojies investīciju samazinājums, kas, no vienas puses, izraisa nodokļu samazinājumu un attiecīgi budžeta deficītu, bet, no otras puses, veicina importa samazinājumu un ārējās tirdzniecības pozitīvo saldo.

2.4. vienādība ne tikai izsaka svarīgas makroekonomiskās sakarības, bet arī nodrošina zināmu korekcijas mehānismu šo sakarību nodrošināšanai. Iepriekš minēto sakarību atbilstību makroekonomiskai realitātei visumā apstiprina mūsdienu prakse. Piemēram, Japānas tirdzniecības bilances aktīvais saldo rada ietaupījuma pārsniegumu pār investīcijām un veicina kapitāla eksportu uz citām pasaules valstīm. Arī ES valstīs vērojams ietaupījumu pārsniegums pār investīcijām, bet to veicina ne tikai tirdzniecības bilances pozitīvais saldo, bet arī budžeta deficīts atsevišķās Eiropas Savienības valstīs. ASV XX gadsimta nogalē nereti vērojams dubultdeficīts makroekonomisko rādītāju bilancē, tas ir, gan ietaupījumu, gan budžeta deficīts. ASV, protams, atrodas īpašos apstākļos: ilglaicīga ekonomikas augšupeja, amerikāņu dolāra kā pasaules galvenās rezervju valūtas varenības pieaugums, ievērojamas ārvalstu ietaupījumu plūsmas uz ASV investīciju veidā. Viss tas pieļauj iespēju dzīvot uz parāda, mazāku vēribu veltīt nacionālo ietaupījumu līmenim, vienlaikus pieļaujot ievērojamu tirdzniecības bilances deficītu. Nevar neredzēt šā procesa ēnas puses: dolāra kursa pieaugumu rada nopietnas problēmas pašai Amerikai tirdzniecības bilances sabalansēšanai, jo imports arvien vairāk pārsniedz eksportu. Dubultdeficīts izraisa arī procentu likmju pieaugumu, kas nevar patikt ne Eiropai, ne Japānai. Kas attiecas uz Latvijas makroekonomisko situāciju, tad jānorāda, ka objektīvi vēl ilgāku laiku iekšzemes ietaupījumi būs mazāki par nepieciešamajām investīcijām ($S < I$). Līdz ar to, jo lielāks būs budžeta deficīts ($T < G$), jo lielāks būs arī tirdzniecības bilances deficīts. Šie secinājumi tieši izriet no 2.4. vienādības. Tā kā tirdzniecības deficīts Latvijai kā attīstības valstij pašreizējos apstākļos ir neizbēgams, tad notiek izmisīga cīņa pret budžeta deficītu. Jo lielāks budžeta deficīts, jo lielāks arī tirdzniecības bilances deficīts, bet tas, savukārt, var radīt draudus nacionālās valūtas stabilitātei. Samērot situāciju Latvijā un ASV nav korekti. Tas, kas pieļaujams pasaules ekonomiski spēcīgākai lielvalstij ar galveno pasaules rezervju valūtu, nav pieļaujams mazas valsts makroekonomiskā politikā ar ierobežotām finanšu un valūtas rezervēm.

2.3. Starptautiskā sektora ekonomika

Atvērtā ekonomika ar attīstītiem ārvalstu ekonomikas sakariem ir mūsdienu standarts. Izolācija no pasaules aprites nenekļūst citu kā atpalcību, kaut arī iekļaušanās starptautiskajā aprītē nav vienkārša.

Starptautiskais sektors ir nozīmīgs makroekonomikas aģents (sk. 2.1. attēlu). Starptautiskās ekonomikas galarezultāts ir maksājumu bilance (*The Balance of Payments – BP*), kurā uztvertas gan tekošo maksājumu plūsmas, gan arī kapitāla un finanšu ieguldījumu un saistību izmaiņas.

Maksājumu bilance ir statistikas pārskats par ekonomiskajiem darījumiem starp vienas valsts rezidentiem un pārējo pasauli noteiktā periodā (mēnesī, ceturksnī, gadā). Maksājumu bilance ietver tekošo kontu, kapitāla un finanšu kontu, oficiālās rezerves.

$$BP = CA + KA + OR = 0$$

[2.5.]

Kur

CA – tekošais konts (*current account*);

KA – kapitāla un finanšu konts (*capital and financial account*);

OR – oficiālās rezerves (*official reserve*);

BP – maksājumu bilance (*balance of payments*).

Teškoais konts ietver preču un pakalpojumu eksportu un importu, ienākumu un izdevumu plūsmas – darba samaksu, dividendes un procentus, ko saņem rezidenti no ārvalstīm un nerezidenti attiecīgajā valstī, kā arī kārtējos transfertus (pārvedumus) – pensijas, dāvinājumi, starptautiskās palīdzības programmas, kas nav paredzēti ieguldījumiem.

Kapitāla un finanšu konts. Kapitāla kontā tiek iekļauti – “Kapitāla pārvedumi” un “Neproducētie nefinanšu aktīvi”. Kapitāla pārvedumi ietver darījumus, kurus rezidents bez atlīdzības piešķir nerezidentam, finanšu vai nefinanšu aktīvus, kas paredzēti ieguldījumiem, bet neproducētie nefinanšu aktīvi ietver darījumus ar aktīviem, kas paši netiek radīti (zemes pirkšana un pārdošana), un darījumi, kas saistīti ar nemateriāliem aktīviem (patenti, autortiesības, preču zīmes u.c.). Finanšu konts ietver – tiešās investīcijas, portfeļieguldījumus un citus ieguldījumus. Tiešās investīcijas ir vienas valsts rezidenta ieguldījumi citas valsts uzņēmumā, ja rezidenta līdzdalība

uzņēmuma pamatkapitālā ir 10% vai vairāk. Portfeļieguldījumi ietver darījumus ar vērtspapīriem, to mērķis ir saņemt dividendes vai procenta ienākumus no ieguldītajiem resursiem. Citus ieguldījumus klasificē pēc ieguldījuma veida – tirdzniecības kredīti, aizdevumi un aizņēmumi, nauda un noguldījumi.

Oficiālās rezerves jeb rezerves aktīvi, ko pārvalda Centrālā banka un tos var jebkurā laikā izmantot tiešai maksājumu bilances finansēšanai vai arī netiešai regulēšanai, ietekmējot valūtas kursu. Rezerves aktīvus veido ārvalstu valūtas, starptautisko finanšu organizāciju maksāšanas līdzekļi.

Svarīga loma maksājumu bilances balansēšanā ir tekošā konta un kapitāla – finanšu konta attiecībām. Ja pieņemam, ka transfertmaksājumu plūsmas ir izlīdzinātas, tad tekošais konts (CA) ir vienāds ar eksporta – importa starpību ($x - m$). Pārveidojot galveno makroekonomisko vienādību: $GDP = C + I + G + (x - m)$, iegūst:

$$GDP - C - G = I + (x - m) \quad [2.6.]$$

Tā kā var pieņemt, ka $G = T$, tad

$$GDP - C - G = S, \quad [2.7.]$$

kur

S – nacionālie ietaupījumi,

G – valdības izdevumi,

C – personiskais patēriņš.

Ja $S = GDP - C - G$, tad 2.7. izteiksme iegūst šādu formu:

$$S = I + (x - m) \quad [2.8.]$$

Pārveidojot 2.8. vienādību, iegūst:

$$(S - I) = (x - m) \quad [2.9.]$$

Kur $(S - I)$ atspoguļo ietaupījuma un investīciju attiecības, faktiski šī sakarība izsaka kapitāla konta saldo, bet $(x - m)$ atspoguļo tekošā konta saldo.

No 2.9. vienādības izriet, ka tekošais un kapitāla konts ir savstarpēji saistīti, būtībā tie viens otru līdzsvaro. Tas nozīmē, ka maksājumu bilances tekošā konta deficīts galvenokārt tiek finansēts ar kapitāla konta starpniecību:

$$\begin{cases} (x - m) < 0 \rightarrow x < m \\ (I - S) > 0 \rightarrow I > S \rightarrow \text{kapitāla imports} \end{cases}$$

Kapitāla imports dod valstij iespēju vairāk importēt preču nekā eksportēt, vairāk patērēt nekā ražot, bet tā rezultātā valsts pārvēršas par parādnieci.

Un otrādi, ja tekošam kontam ir pozitīvs saldo, tad nacionālie ietaupījumi pārsniedz investīcijas un pārpalikuma ietaupījumi kapitāla eksporta formā kredītē ārvalstu partnerus:

$$\begin{cases} (x - m) > 0 \rightarrow X > m \\ (I - S) < 0 \rightarrow I < S \rightarrow \text{kapitāla eksports} \end{cases}$$

Rezultātā valsts kļūst kreditorvalsts. Lai ārējo attiecību bilance būtu salansēta, nepieciešams, lai tekošā konta deficīts vai pārpalikums sakristu ar kapitāla konta pārpalikumu vai deficītu. Ja Centrālā banka neveic valūtas intervenci un nemaina oficiālās rezerves, tad darbojas šāda tekošā un kapitāla konta pašregulējošā sistēma.

Ja attiecīgajā valstī ir tekošā konta pozitīvs saldo, tad kapitāla konta saldo ir negatīvs, tas ir, kapitāla eksports pārsniedz kapitāla importu. No otras puses, tekošo operāciju deficīts tiek finansēts ar kapitāla konta pozitīvo saldo, kapitāla importam pārsniedzot kapitāla eksportu.

Atšķirīga situācijas veidojas tad, ja tekošā konta deficītu neizdodas pilnībā nosegt ar kapitāla importu. Šāda situācija var rasties dažādu iemeslu dēļ: aizņemšanās limits ir izsmelts, samazinājušās kapitāla plūsmas no ārvalstīm, īpaši investīciju, tas ir, ilgtermiņa plūsmas. Piedāvājam divus variantus šīs situācijas risināšanā.

Pirmais, ja Centrālā banka atsakās no oficiālo rezervju izmantošanas ($OR = O$), tad tekošā konta deficīts izraisīs ārvalstu valūtas pieprasījuma pieaugumu, kas nepieciešams importa samaksai, un tā rezultātā nacionālās valūtas kurss kritīsies, bet tas, savukārt, veicinās preču un pakalpojumu eksportu, jo valsts preces un pakalpojumi, kritoties valūtas kursam, ārvalstīs maksās lētāk. Vienlaikus samazināsies preču un pakalpojumu imports, jo valūtas kursa izmaiņas rezultātā importa preces kļūs dārgākas. Tātad valūtas kursa izmaiņas peldoša valūtas kursa apstākļos automātiski atrisinās tekošā konta deficītu.

Otrais, ja Centrālā banka turas pie fiksēta valūtas kursa koncepcijas, tad maksājumu bilances sabalansēšanas nolūkos Centrālajai bankai ir jāpārdod (jāsamazina) oficiālās rezerves ($OR > 0$), tā rezultātā palielinās ārvalstu valūtas piedāvājums valstī, kas nepieciešams pieaugošā importa atmaksai. Maksājumu bilancē šī operācija tiek ieskaitīta kredītā ar plus zīmi, jo tā rada maksājumu līdzekļu pieaugumu, lai gan oficiālās rezerves samazinās.

Ja ir tekošā konta pārpalikums, tad, lai nepieļautu nacionālās valūtas kursa pieaugumu fiksētā vai daļēji fiksētā valūtas kursa apstākļos, Centrālajai bankai ir jāiepērk ārvalstu valūta jeb jāpalielina obligātās rezerves, lai palielinātu nacionālās valūtas piedāvājumu un nepieļautu nacionālās valūtas kursa pieaugumu. Maksājumu bilancē tā ir debeta operācija ar mīnuss zīmi, jo maksājuma līdzekļi ārvalstu saistību atmaksai samazinās, lai gan oficiālās rezerves pieaug.

Tā kā ārējais sektors ir svarīgs ekonomikas izaugsmes faktors visās valstīs, bet īpaši pārejas perioda valstīs, tad arī nepieciešams neliels ieskaits Latvijas maksājumu bilancē (sk. 2.7. tabulu).

Latvijas maksājumu bilances stāvoklis parāda zināmu sakarību, ka maža, atvērta tipa valsts importē plašu preču klāstu un īpaši pārejas perioda sākumā preču un pakalpojumu eksports nespēj segt importējamo preču un pakalpojumu apjomu. Tātad tekošā konta deficīts uz tirgus ekonomiku pārejas valstī ir neizbēgams, jo iekšzemes pieprasījums ir lielāks nekā iekšzemes kopprodukts. Tā rezultātā nepieciešamās investīcijas ir lielākas par nacionālajiem ietaupījumiem un jo straujāks ekonomikas atveseļošanās process, jo lielākas investīcijas, jo lielāks tekošā konta deficīts. Šis process vērojams arī citās Austrumeiropas valstīs, kā arī pie mūsu tuvākajiem kaimiņiem – Igaunijā un Lietuvā. Tomēr ilglaicīgs un progresējošs tekošā konta deficīts var radīt ārējā ekonomikas sektora sabalansēšanas problēmas. Tekošā konta deficīta samazinājumu pēdējos divos gados (sk. 2.7. tabulu) nevajadzētu uztvert kā īpašu Latvijas makroekonomisko sasniegumu, to lielā mērā veicinājusi visai piesardzīgā fiskālā un monetārā politika Latvijā.¹

¹ Tekošā konta deficīts 2002. gadā Igaunijā bija 12,3%, Lietuvā – 5,3%, Ungārijā – 4,1% un Polijā – 3,5 procenti. Arī vecajās ES valstīs Portugālē un Spānijā šai pašā laikā bija attiecīgi 7,9 un 2,1 procenti. Iespējams, ka ar iestāšanos Eiropas Savienībā tekošā konta deficīts varētu palielināties, tomēr ES labklājības valstīs, kā, piemēram, Luksemburgā, Dānijā, Īrijā vērojams valsts tekošā konta pozitīvais saldo. [56, 249]

Latvijas maksājumu bilance
(procentos no iekšzemes kopprodukta) [56, 28]

	1999	2000	2001	2002
A. Tekošais kants	- 9,8	- 6,9	- 9,6	- 7,8
Tirdzniecības bilance	- 15,4	- 14,8	- 17,6	- 17,1
eksports	28,4	28,8	28,9	30,6
imports	- 43,8	- 43,7	- 46,6	- 47,7
Pakalpojumi (neto)	5,0	6,2	6,5	6,5
Ienākumi (neto)	- 0,8	0,4	0,6	- 0,2
Transferti (neto)	1,4	1,4	1,4	3,1
B. Kapitāla kants	0,2	0,4	0,6	0,2
C. Finanšu kants	11,3	7,0	8,4	8,3
Tiešās investīcijas	5,0	5,6	3,0	4,6
ārvalstīs	- 0,3	- 0,1	- 0,2	- 0,1
Latvijā	5,2	5,7	2,1	4,7
Portfeļieguldījumi	4,1	- 4,5	1,6	- 2,8
aktīvi	0,9	- 4,9	- 0,8	- 2,7
pasīvi	3,3	0,3	2,4	- 0,1
Citi ieguldījumi	2,2	5,7	8,7	6,2
Aktīvi	- 3,2	5,1	- 0,9	- 5,8
Pasīvi	5,5	10,7	9,6	12,0
D. Novirze	0,5	- 0,3	0,6	- 0,8
E. Rezerves	- 2,5	0,0	- 4,0	0,0

Protams, kvantitatīvās dimensijās domājot, samazinot budžeta deficītu, var samazināt arī tekošā konta deficītu, tāpat stingras fiskālās politikas realizācija var samazināt privāto patēriņu un palielināt ietaupījumu līmeni, kas nepieciešams tautsaimniecības modernizācijai, bet vai vienmēr tas ir ekonomiski, īpaši sociāli attaisnojams?

Latvijā tāpat kā citās jaunajās ES valstīs iekšzemes pieprasījums ir lielāks par iekšzemes kopproduktu, un tas, savukārt, veido tekošā konta deficītu. Iekšzemes uzkrājumi ir par maziem, lai nodrošinātu tautsaimniecības modernizāciju un attīstību. Kā liecina Ekonomikas ministrijas pētījumi, pēdējos gados nacionālo uzkrājumu līmenis ir 17 – 22% no iekšzemes kopprodukta, bet investīciju apjoms attiecīgi 27 – 29 procenti. Tieši negatīvā uzkrājumu un investīciju bilance rada tekošā konta deficītu. No šā viedokļa raugoties, tekošā konta deficīts veicina tautsaimniecības attīstību.

Ārvalstu kapitāla ieplūde Latvijā sedz tekošā konta deficītu un nodrošina nepieciešamo ekonomisko attīstību. Tā kā Latvijas finanšu tirgus un makroekonomiskā vide atbilst brīvā tirgus kritērijiem, ārvalstu kapitāla ieplūde Latvijā nav apgrūtināta un ārvalstu kapitāla imports sedz tekošā konta deficītu. Latvija ir valsts, kas piesaista kapitālu. Pēc Ekonomikas ministrijas pētījumiem, piesaistītais kapitāls 2002. gada beigās par 3% pārsniedz iekšzemes kopproduktu, bet Latvijas parāds pārējai pasaulei bija 79,7%, tai skaitā valdības – 8,4 procenti. Savukārt pārējās pasaules parāds Latvijai ir 56,9% no iekšzemes kopprodukta. [56, 31]

Ārvalstu kapitāla plūsmas var būt ilgtermiņa un īstermiņa. Ja ilgtermiņa kapitāla plūsmas ir saistītas ar tiešajām ārvalstu investīcijām, kas raksturo ilgtermiņa attīstību starp tiešo ieguldītāju un uzņēmumiem Latvijā, tad īstermiņa kapitāla plūsmas ir saistītas ar portfeļinvestīcijām (darījumi ar kapitāla vērtspapīriem) un citām investīcijām. "Citas investīcijas" ir finanšu darījumi, kurus neietver tiešajās investīcijās un portfeļinvestīcijās. Tās ir aizdevumi, aizņēmumi, naudas ieguldījumi, tirdzniecības kredīti. Tā kā Latvijā portfeļinvestīciju apjoms nav liels, jo kapitāla tirgus nav pietiekami attīstīts, tad tieši "citas investīcijas" veido īstermiņa kapitāla plūsmu galveno daļu.

Pēc autora aprēķiniem ilgtermiņa un īstermiņa plūsmu samērs kopējās ārvalstu kapitālu plūsmās Latvijā ir šāds:

Ārējā kapitāla plūsmu struktūra (procentos)

Gadi	Ilgtermiņa	Īstermiņa
1999	42	58
2000	34	66
2001	15	85
2002	27	73

Ilgtermiņa un īstermiņa plūsmu samērs nav vienmērīgs. Šajā kontekstā varētu atzīmēt, **pirmkārt**, 2002. gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu būtiski pieaugušas tiešās investīcijas (2 reizes), līdz ar iestāšanos ES šis process progresēs; **otrkārt**, pēdējos gados būtiski palielinājies komercbanku piesaistīto ārvalstu finanšu līdzekļu apjoms, kas atspoguļojas īstermiņa kapitāla plūsmu īpatsvara pieaugumā; **treškārt**, sakarā ar komercbanku nostiprināšanos un internacionalizācijas procesu komercbanku sistēma rada stabilas un nozīmīgas starptautiskā kapitāla divvirzienu plūsmas un tādā veidā īstermiņa kapitāla plūsmas viennozīmīgi nevarētu uzskatīt par otršķirīgām vai mazāk svarīgām, salīdzinot ar ilgtermiņa plūsmām. Protams, tiešajām investīcijām ir liela nozīme, tomēr tās nevajadzētu pretstatīt īstermiņa kapitāla plūsmām.

Kopsavilkums

1. Nacionālo kontu sistēma sniedz informāciju par ražošanas apjomu, ienākumiem, to sadali un izlietošanu.
2. Iekšzemes kopprodukts, kas ietver sevī galaproduktu un aprēķināts pēc pievienotās vērtības, ienākumu un izdevumu metodēm, ir viens no precīzākiem rādītājiem, kas atspoguļo integrētas valsts ekonomikas izaugsmi.

3. Sadales procesā iekšzemes kopprodukts pieņem tīrā iekšzemes kopprodukta, nacionālā ienākuma, personīgā un rīcībā esošā ienākuma formas un katra no tām ir vienotas sistēmas atsevišķi komponenti.
4. Ieņēmumu – izdevumu makroekonomiskās plūsmas izsaka privātsēkatora, valdības un ārējā sektora ekonomiskās sakarības starp ietaupījumiem un investīcijām ($S - I$), starp nodokļiem un valdības izdevumiem ($T - G$), starp eksportu un importu ($x - m$).
5. Svarīgs starptautiskā sektora galarezultāts ir valsts maksājumu bilance, ko veido atbilstīgi Starptautiskā Valūtas fonda “Maksājumu bilances rokasgrāmata” 5. izdevuma prasībām. Sākot ar 2000. gadu par Latvijas maksājumu bilances sagatavošanu atbilstīgi starptautiskajiem standartiem ir atbildīga Latvijas Banka.
6. Maksājumu bilance izsaka tekošā konta, kapitāla – finanšu konta un rezervju aktīvu savstarpējo attiecību kopumu. Tekošā konta negatīvais saldo tiek finansēts ar kapitāla – finanšu konta pozitīvo saldo. Ja kapitāla – finanšu konts nespēj nosegt tekošā konta deficītu, tiek izmantoti rezervju aktīvi.

Uzdevumi, testi

I Saskaņošanas uzdevums

1. Nacionālā kontu sistēma	A. Pamatfondu fiziskais un morālais nolietojums
2. Iekšzemes kopprodukts	B. Jaunradītā vērtība
3. Galaprodukts	C. Ārvalstu valūta, kas atrodas Centrālās bankas rīcībā
4. Starpprodukts	D. Preces un pakalpojumi, kas domāti citu preču ražošanai
5. Maksājumu bilance	E. Savstarpēji saistīta makroekonomisko pamatrādītāju sistēma ražošanā, sadalē un patēriņā
6. Tekošais konts	F. Preces un pakalpojumi, kas domāti galīgam patēriņam
7. Kapitāla konts	G. Vietējo un ārvalstu ražošanas faktoru ražotā galaprodukcija valstī
8. Pievienotā vērtība	K. Tirdzniecības un finanšu operāciju kopums starp vienu valsti un citām valstīm
9. Oficiālās rezerves	I. Preču un pakalpojumus eksporta – importa maksājumu starpība
10. Amortizācija	J. Ieņēmumi un izdevumi no aktīvu pirkšanas un pārdošanas

II Uzdevumi

1. Pieņemsim, ka uz mazas Baltijas jūras salas izveidota valsts Fišlande, kurā ir tikai divas firmas, zvejniecības firma "Selga" un zivju pārstrādes firma "Reņģe". Visas nozvejotās zivis tiek pārstrādātas firmā "Reņģe". Firmām ir šāda ieņēmumu un izdevumu bilance:

Firma "Selga"	(tūkst. eiro)
Realizācija	400
Darba algas	200
Procentu maksājumi	40
Rentes maksājumi	50
Amortizācija	20
Netiešie nodokļi	10
Peļņa	—

Firma "Reņģe"	(tūkst. eiro)
Realizācija	1000
Darba algas	300
Procentu maksājumi	60
Rentes maksājumi	80
Amortizācija	20
Netiešie nodokļi	20
Iepirktās zivis	400
Peļņa	—

- aprēķināt peļņu abās firmās;
- kāds ir GDP Fišlandē?
- kāda ir pievienotā vērtība firmā "Selga"?
- kāda ir pievienotā vērtība firmā "Reņģe"?
- kāds ir NDP Fišlandē?
- kāds ir nacionālais ienākums Fišlandē?

2. Kuri no uzskaitītiem ienākumiem – izdevumiem ir iekšzemes kopprodukta (GDP) komponenti:

- "Unibankas" obligāciju procenti;
- pensija "Liepājas metalurga" strādniekiem;
- profesionāla krāsotāja darbs savas ģimenes mājas krāsošanai;
- ārsta ienākumi;
- vecāku naudas pārvedumi savam dēlam – studentam;
- Jāņa ienākums, pārdodot savu 1995. gada izlaiduma "Audi";
- rentes ienākumi no zemes iznomāšanas;

- h) a/s "Ventspils nafta" obligāciju iegāde;
- i) krājumu pieaugums a/s "Kaija";
- j) mājkalpotājas darba alga.

3. Pieņemsim, ka valstī Grīnlandē ir informācija par šādiem makroekonomikas rādītājiem:

	milj. USD
Valdības preču un pakalpojumu pirkums	200
Eksports	100
Imports	100
Rīcībā esošais ienākums	—
Nesadalītā korporāciju peļņa	180
Tīrās privātās investīcijas	—
Amortizācija	100
Iedzīvotāju ienākuma nodoklis	50
Valdības transfertmaksājumi	80
Privātie ietaupījumi	100
Valdības bilance (deficīts, pārpalikums)	—
Iekšzemes kopprodukts	800
Tīrais iekšzemes kopprodukts	—
Nacionālais ienākums	650
Personīgais patēriņš	400
Netiešie nodokļi	—

Aprēķiniet trūkstošos rādītājus.

4. Par Fišlandes valsts ekonomiku zināma šāda informācija:

personīgais patēriņš (C)	2200
investīcijas (I)	600
valdības izdevumi (G)	700
valdības transfertmaksājumi (TF)	100
valsts parāda procentmaksājumi (rD)	100
nodokļi (T)	700

Aprēķiniet:

- a) privātietaupījumus;
- b) valdības ietaupījumus.

5. Mājsaimniecību patēriņš valstī ir 600 milj. n.v., ietaupījumi 400 milj. n.v., bet nodokļi – 700 milj. n.v., tad kāds ir:

- a) personīgais ienākums;
- b) rīcībā esošais ienākums.

6. Tabulā doti valsts makroekonomikas pamatrādītāju komponenti ienākumu – izdevumu griezumā, skaitļi, milj. Ls:

Personīgais patēriņš	235
Transfertmaksājumi	10
Rente	12
Amortizācija	25
Sociālās apdrošināšanas maksājumi	15
Procenti	12
Ienākums no īpašuma	30
Tīrais eksports	16
Dividendes	15
Darba samaksa	220
Netiešie nodokļi	16
Nesadalītā uzņēmuma peļņa	21
Iedzīvotāju ienākuma nodoklis	28
Uzņēmuma peļņa	56
Valsts preču iepirkums	75
Tīrās investīcijas	35
Personiskie ietaupījumi	31

Aprēķiniet:

- a) GDP un NDP pēc izdevumu – ienākumu metodēm;
- b) personīgo ienākumu (PI);
- c) rīcībā esošo ienākumu (DI).

7. Valsts ekonomiku raksturo šādi makroekonomiskie rādītāji:

personīgais patēriņš (C)	1320
bruto investīcijas (I)	550
valdības iepirkums (G)	330
valdības transfertmaksājumi (TF)	220
procenti par valsts parādu (rD)	110
nodokļi (T)	440
tīrais eksports (Xn)	-110

Aprēķiniet:

- privātos ietaupījumus;
- valsts ietaupījumus;
- ārējās pasaules ietaupījumus.

8. Zināma informācija par valsts X ekonomikas attīstības rādītājiem 2000. gadā (skaitļi milj. dolāru):

iekšzemes kopprodukts	1200
nacionālais ienākums	950
tīrais iekšzemes kopprodukts	1150
valdības izdevumi preču iegādei	400
personīgais ienākums	850
privātais patēriņš	600
tīrais preču eksports	20

Nosakiet:

- kādas ir tīrās investīcijas šajā valstī?
- amortizācijas summu.

III Testi paškontrolei

1. GDP sastāvā tiek ieskaitīti:

- mājsaimnieces pakalpojumi;
- “Unibankas” akciju iegāde;

- c) labi uzturētas savrupmājas iegāde;
d) jaunas mācību grāmatas iegāde.
2. Iekšzemes kopprodukta kā svarīga nacionālo kontu sistēmas rādītāja aprēķināšanas mērķis ir:
- a) noteikt valsts labklājības līmeni;
 - b) salīdzināt labklājības līmeni dažādās valstīs;
 - c) palīdzēt valdībai veikt ekonomiskos pasākumus;
 - d) visas iepriekšējās;
 - e) neviena no iepriekšējām.
3. Kurš no minētajiem agregatīviem komponentiem neietekmē iekšzemes kopproduktu?
- a) izmaiņas patērētāju izdevumos (C);
 - b) izmaiņas valsts izdevumos (G);
 - c) izmaiņas investīciju izdevumos (I);
 - d) izmaiņas valdības transfertmaksājumos (TF).
4. Ja personīgais ienākums ir 650, iedzīvotāju ienākuma nodoklis 160, personīgais patēriņš 420, procentu maksājumi iedzīvotājiem 20, bet privātie ietaupījumi 90, tad rīcībā esošais ienākums ir:
- a) 510;
 - b) 490;
 - c) 470;
 - d) 450.
5. Ja nominālais GDP vienāds 1200, bet reālais GDP ir 1000, tad GDP deflators ir:
- a) 9,21;
 - b) 90,79;
 - c) 1,12;
 - d) 112.
6. Lielākais GDP komponents:
- a) valdības patēriņš;
 - b) tīrais eksports;
 - c) privātās investīcijas;
 - d) privātais patēriņš.
7. Investīcijas valstī ir 250, budžeta pārpalikums – 5, eksports – 160, bet imports – 180. Tad privātie ietaupījumi valstī ir:
- a) 250;
 - b) 180;
 - c) 225;
 - d) 165.

8. Ja firmu akcionāri piespiež firmas lielāku peļņas daļu izmaksāt dividendēs, tad nacionālā kontu sistēmā pieaug:
- a) GDP;
 - b) amortizācija;
 - c) personīgais ienākums;
 - d) nacionālais ienākums.
9. Maksājumu bilance ietver:
- a) tiešo investīciju bilanci;
 - b) portfeļieguldījumu bilanci;
 - c) pakalpojumu bilanci;
 - d) tirdzniecības bilanci;
 - e) oficiālo rezervju izmaiņas;
 - f) visas iepriekš minētās.
10. Maksājumu bilances tekošajā kontā neieskaita:
- a) preču eksportu un importu;
 - b) pakalpojumu eksportu un importu;
 - c) kārtējos transfertmaksājumus;
 - d) oficiālo rezervju izmaiņas.
11. Maksājumu bilances tekošajā kontā ieskaita:
- a) starptautisko transportu;
 - b) starptautisko tūrismu;
 - c) starptautiskos finanšu pakalpojumus;
 - d) diplomātisko iestāžu apkalpošanu;
 - e) visus iepriekš minētos.
12. Maksājumu bilances kapitāla kontā neieskaita:
- a) ārvalstu aktīvus, kas atrodas Centrālās bankas rīcībā;
 - b) valsts aktīvus, kas atrodas ārvalstu pilsoņu īpašumā;
 - c) Latvijas pirmās republikas uzkrātās zelta rezerves;
 - d) ārvalstu tiešās investīcijas.
13. Maksājumu bilances deficītu nosedz ar:
- a) valūtas kursa maiņu;
 - b) aizņēmumiem ārvalstīs;
 - c) oficiālo rezervju izlietošanu;
 - d) visiem iepriekš minētajiem.

IV Pareizi – nepareizi

1. Mājsaimniecības izdevumi savrupmājas celtniecībai ir personīgais patēriņš (C).
2. Gan reālo, gan arī nominālo kopproduktu aprēķina naudas izteiksmē.
3. Lai aprēķinātu pievienoto vērtību, nepieciešams no firmas realizācijas apjoma atskaitīt pirktos materiālo vērtību.
4. Transfertmaksājumu saņēmējam tie pēc noteikta laika jāatmaksā valstij.
5. Ja šokolādes fabrika "Laima" palielina savas produkcijas realizāciju, tad Latvijas iekšzemes kopprodukts pieaugs neatkarīgi no tā, vai šokolādes pircēji ir Latvijas iedzīvotāji vai ārvalstnieki.
6. Ja firma nomaina morāli nolietotu datoru pret jaunākas paaudzes skaitļotāju, tad tas neizmaina GDP apjomu.
7. Firma "Latvijas balzāms" gada beigās ražo vairāk produkcijas nekā realizē, tas nozīmē, ka valsts iekšprodukts pieaugs mazākā apjomā nekā tad, ja visa produkcija tiktu realizēta.
8. Mazas valsts ekonomika vairāk atkarīga no starptautiskiem ekonomiskiem sakariem nekā lielas valsts.
9. Ja maksājumu bilances sabalansēšanas iespējas ilgā laika periodā kļūst problemātiskas, tad attiecīgās valsts valūtas devalvācija ir neizbēgama.
10. Valūtas maiņa ir starptautisko ekonomisko sakaru neatņemama sastāvdaļa.

III nodaļa

Nauda, naudas piedāvājuma regulēšana

3.1. Nauda – izpratne, agregāti

Naudas ekonomiskais un sabiedriskais spēks ir iespaidīgs. Dažkārt tai piemīt maģiska aura. Lai realizētu ieceres sadzīvē un biznesā, līdzās talantam un zināšanām ir vajadzīga nauda. Nauda izraisa gan ekonomiskās, gan sociālās aktivitātes – tā finansē investīcijas visās dzīves jomās, tā palīdz lokalizēt dabas katastrofas un starptautiskos konfliktus.

Naudas varu var izmantot negatīva rakstura darbībā: korupcija, noziedzība, ēnu ekonomika. Tomēr meklēt mūsu civilizācijas negāciju cēloni naudā ir visai vienpusīgi, pat naivi. Nauda ir cilvēces progresa attīstības rezultāts, bet ļaunums ir mūsos pašos.

Par naudas būtību, izcelšanās ģenēzi lauzts daudz šķēpu, daudz papīra ruļļu sarakstīts, tāpēc minēsim dažus vispārinājumus.

Ieskats naudas attīstības evolūcijā vienlaikus ir apliecinājums attīstības progresam. Nauda kā alternatīva barteram bija šā procesa sākums. Barters ar pārdevēja un pircēja interešu sakritības nepieciešamību, ierobežotais barterpreču klāsts, šaurā tirgus telpa, augstas transakciju (darījumu) izmaksas, nevarēja veicināt ekonomisko attīstību. Bartera renesansi un tad arī ne uz ilgu laiku var izraisīt tikai totāls naudas sistēmas sabrukums.

Ievērojamas izmaiņas notikušas pašā naudas materiālā. Vēsturiski par naudas materiālu kalpojuši dažādi priekšmeti, atstāsim tos pastāvīgo studiju ziņā, pieminot tikai zelta naudas ēru. Zelts kā metāls – ideāls naudas materiāls: viendabība, dalāmība, vērtības portativitāte, kalpošanas ilgums, nepietiekamība. Zelta visvarenību pakāpeniski un sistemātiski “dragāja” papīrnauda. Sākotnēji ar noteiktu zelta standartu, pēc tam ar daļēju zelta segumu un beidzot ar zelta demonetizāciju un dekrēta naudas (*fiat money*) ēru.

Kā novērtēt zelta gāšanu no naudas pjedestāla? Pārfrāzējot lielā vācu filozofa Hēgeļa vārdus – viss, kas aiziet bojā, nav saprātīgs – jānorāda:

Pirmkārt, starptautisko darījumu pieaugums mūsdienu pasaulē ir tik straujš, ka tas izraisa ievērojamu naudas līdzekļu pieprasījuma pieaugumu un katras naudas vienības nodrošinājums ar zeltu kļūst praktiski grūti realizējams.

Otrkārt, zelta demonetizācija liecina par cilvēka saprāta triumfu. Papīrnaudas stabilitāti var nodrošinot ar monetārās politikas līdzekļiem, jo nepieciešamo naudas piedāvājumu var precīzi noteikt.

Treškārt, zelta ieguve saistīta ar ievērojamām izmaksām gan Sibīrijas un Aļaskas aukstumā, gan Dienvidāfrikas karstumā, bet galvenokārt zeltam kā ekskluzīvam materiālam ir plašs pielietojuma spektrs. Vai tas ir saprātīgi, ja zelts gulētu banku pagrabos? Vai tas nav progress, ka to izmanto elektronikā vai kā juvelierizstrādājumu materiālu?

Elektroniskā nauda – vēl viens solis progresa virzienā. Elektroniskā nauda no jauna aktualizē bezskaidras naudas sabiedrības ideju, ko pirms 100 gadiem izvirzīja zviedru ekonomists Knuts Viksells. Toreiz domu, ka reģistrators spēs uzskaitīt ieņēmumu – izdevumu operācijas, uzskatīja par fantāzijas augli. Mūsdienās tā ir realitāte un elektroniskās norēķinu sistēmas progresē. Tomēr diez vai šo sistēmu vajadzētu pārvērst par totālu un elektroniskās naudas terminālu novadīt līdz katram kioskam vai katrai pārdošanas vietai Rīgas centrāltirgū, tas pats attiecas uz tirdzniecību Internet tīklā. Vecām formām ir sava romantika, pastāv arī anonimitātes apsvērumi un neformālie darījumi skaidras naudas formā.

Naudas funkcijas arī ir plaši pazīstamas. **Apgrozības līdzekļa** (*medium of exchange*) **funkcija ir nozīmīgākā**. Tieši šī funkcija noteica naudas ģenēzi ($P - N - P$) – naudas apgrozības formula, kur P – prece, bet N – nauda. Nauda ir tikai starpnieks maiņas aktos. Kā norāda M. Frīdmans, nauda ir “pirkspējas pagaidu mītne”, tā domāta tērēšanai.

Lai nauda izpildītu apgrozības līdzekļa funkciju, tai jābūt iespējai izteikt dažādas preces un pakalpojumus cenās un pildīt **vērtības mēra funkciju** (*unit of account*). Kā mūsdienās izmērīt atsevišķu preču vērtību, ja nacionālās naudas vienības fiksācijas pamatā nav noteikts zelta daudzums, jo zelts ne *de facto*, ne *de iure* nav naudas prece. Nauda mūsdienās nav ēterisks vai abstrakts veidojums, cilvēki pieprasa reālu naudu, lai iegādātos noteiktas preces un pakalpojumus. Kas tad nosaka naudas pirkspējas paritāti mūsdienu pasaulē? **Nacionālās naudas vienības paritāti nosaka tās piesaiste citu valstu vai valstu grupējumu valūtām**. Oficiāli Latvijas lats ir piesaistīts Starptautiskā Valūtas fonda valūtas grozam SDR. Tagad SDR sastāv no 4 galvenajām pasaules valūtām. Valūtas fonda 01.01.2001. noteiktie SDR valūtu grozā ietvertie valūtu īpatsvari: ASV dolārs – 45%; eiro 29%, Japānas jena – 15%, Lielbritānijas sterliņu mārciņa – 11%. Lata kurss pret SDR ir stabils, praktiski nemainīgs: 0,7997 Ls – 1 SDR.

Pasaulē nav vienotas piesaistes sistēmas, tas tomēr nenozīmē, ka valūtas paritātes izvēle ir nejauša. Izdarot nacionālās valūtas piesaisti, katra valsts izvirza vismaz **divus mērķus**: nodrošināt nacionālās valūtas stabilitāti un ekonomisko izdevīgumu.

Realizējot pirmo mērķi, par nacionālās valūtas piesaistes objektu izvēlas **rezerves valūtas**, valūtas, kuras visbiežāk izmanto starptautiskajos norēķinos un valstu centrālās bankas tās tur kā ārvalstu aktīvus savos kontos. Rezervju valūtu grupā var izdalīt tā sauktās pirmās kategorijas valūtās: ASV dolārs, Lielbritānijas sterliņu mārciņa, Japānas jena, Šveices franks, šajā grupā, bet nu jau vēsturiski, ietilpa Vācijas marka un Francijas franks, bet tagad EES kopvalūta eiro.

Atsevišķu nacionālo valstu piesaistes ekonomiskā izdevīguma princips ietver sevī starptautiskās tirdzniecības ģeogrāfiju un intensitāti ar dažādām pasaules valstīm. Nav grūti izprast arī triju Baltijas valstu valūtu atšķirīgo piesaisti. Lietuvas lita sākotnējo piesaiste amerikāņu dolāram, pasaules tirdzniecības visizplatītākai valūtai, ir loģiski saprotama. Latvijas izvēle par labu visstabilākajam valūtas grozam atbilst Latvijas Bankas stratēģijai. Šī atšķirīgā politika nacionālo valūtu piesaistē EES kandidātvalstīm kļūst par vēsturi un mērķis tikai viens – eiro. Tradicionāli naudu izmanto kā **maksāšanas līdzekli** (*medium of payment*). Darījumu klasiskā forma ir preču pārdošana uz kredīta pret parādzīmi, par kuru jānorēķinās pēc zināma laika. Saņemto parādzīmi var izmantot citiem pirkumiem vai arī iekļāt vai pārdot bankām – tā veidojas kredītnaudas apgrozība. Kā maksāšanas līdzekli naudu izmanto, veicot arī dažādus komunālo pakalpojumu maksājumus. Arī šos maksājumus, tāpat kā preču pirkumus un pārdevumus var veikt gan skaidras, gan bezskaidras naudas formā. Ir saprotams, ka bezskaidras naudas apgrozība un maksājumi ir ekonomiskāki, čeku apstrāde maksā ievērojami lētāk nekā skaidras naudas inkasācija un apstrāde. Bezskaidras naudas forma ir elektroniskā nauda, kuras apgrozības izmaksas, savukārt, ir vairākas reizes zemākas nekā parastā čeku apstrāde. Latvijā sākot ar 1998. gadu **elektroniskā klīringa sistēma** – pilnīgi automatizēta norēķinu sistēma, tās rezultātā norēķinu sistēma papīra dokumentu veidā kļūst par vēsturi.

Nauda ir aktīvs, kas pilda **uzkrāšanas līdzekļa** (*store of value*) funkcijas. Nauda varbūt nav ideāls bagātību uzkrāšanas līdzeklis, jo inflācija, tas ir, naudas pirk spējas krišanās, pastāv lielākā vai mazākā mērā visās pasaules

valstīs, tomēr pastāvošie procenti par noguldījumiem kompensē inflācijas izmaksas.

Naudas stabilitātei kā vienai no svarīgākām naudas īpašībām ir svarīga nozīme. Jo lielāka nestabilitāte valstī un tās naudas lietās, jo nozīmīgāku vietu uzkrāšanas līdzekļu funkciju izpildē ir ārvalstu rezervju valūtām. Ja Latvijā ar augstu lata stabilitātes reitingu ir ārvalstu valūtas īpatsvars uzņēmumu un iedzīvotāju noguldījumos ir vairāk nekā 40%, tad nav grūti iedomāties, kāda loma ārvalstu valūtai ir Latīņamerikas vai Āfrikas valstīs.

Kaut arī uzkrāšanas līdzekļi var būt arī citi aktīvi – mākslas darbi, dārglietas, tomēr nauda saglabā savu dominējošo stāvokli bagātību uzkrāšanas procesā. To lielā mērā nodrošina vēl viena svarīga **naudas īpašība – likviditāte** – tā ir spēja ātri, ērti un lēti pārvērsties jebkurā aktīvā.

Un beidzot, nauda starptautiskajos darījumos pilda **pasaules naudas funkciju**. Principā jebkura **konvertējama** valūta zināmā mērā pilda šīs funkcijas. Kā noskaidrosim studiju kursa noslēgumā, analizējot starptautisko tirdzniecību, arī latam ir sava vieta. Tomēr vadošās un valdošās ir pasaules rezerves valūtas.

Rezervju valūtas statusa iegūšanai ir nepieciešams, lai valstij būtu vadošās pozīcijas pasaules līmenī gan ražošanā, gan preču un kapitāla eksportā, tai jābūt labi organizētam banku tīklam, īpaši aiz valsts robežām, kā arī jābūt liberālam valūtas maiņas procesam. Bretonvudas konferencē 1944. gadā rezervju valūtas statuss tika oficiāli piešķirts ASV dolāram un Lielbritānijas mārciņai. Pēc zelta oficiālās demonetizācijas Starptautiskā valūtas fonda Jamaikas konferencē 1976. gadā šo statusu ieguva Vācijas marka, Francijas franks, SDR un ECU (ekijs – Eiropas norēķinu vienība). Tagad šāds statuss ir arī eiro.

Naudas agregātu (kopumi) analīzi saistām ar diviem uzdevumiem: noteikt naudas masas kvantitatīvos parametrus (1) un labāk izprast naudas būtību, jo naudas jēdzienu nav nemaz tik viegli definēt (2).

MO agregāts = Skaidra nauda apgrozībā + kredītiestāžu obligātās rezerves

MO agregāts ir **naudas bāze**, kuru dēvē par spēcīgas efektivitātes **naudu** (*high – powered money*). Naudas bāze ir Centrālās bankas prerogatīva. Skaidra nauda ir Centrālās bankas bilances pasīvs, bet skaidras naudas nodrošinājums ir bankas aktīvs. Katram latam, ko emitē Latvijas banka, ir

ārvalstu valūtas rezervju nodrošinājums. Kredītiestāžu obligātās rezerves veidojas no obligāto rezervju normas, kas sākot ar 2002. gada 1. janvāri noteikta 5% apjomā no visu veidu un termiņu piesaistīto līdzekļu vidējiem atlikumiem. Obligātās rezerves nav nedz noguldījumu apdrošināšana, nedz banku klientu drošības garants. Tas ir naudas piedāvājuma regulēšanas monetārais instruments, ar kuru var palielināt vai samazināt naudas masu apgrozībā.

$$\text{M1 agregāts} = \text{Skaidra nauda apgrozībā} + \text{nauda norēķinu kontos} + \text{ceļotāju čeki}$$

M1 agregāts tiek dēvēts par īsto naudu, tas nozīmē, ka visi šā agregāta komponenti realizējami tieši un ātri. Skaidras naudas likviditāte teorētiski ir visaugstākā, tomēr arī čeku nauda ir drošs norēķinu veids, ja runa ir par lielām summām. Nauda norēķinu kontos vai, lietojot finanšu terminoloģiju, **pieprasījuma depozīti** (*demand deposits*) praktiski likviditātes ziņā neatpaliek no skaidras naudas. No šiem kontiem var izdarīt pirkumus un maksājumus un norēķinu konta turētājs pēc pirmā pieprasījuma var saņemt skaidru naudu.¹

$$\text{M2 agregāts} = \text{M1} + \text{termiņnoguldījumi} + \text{īstermiņa valsts vērtspapīri}$$

Ne termiņnoguldījumi, ne valsts vērtspapīri nav tieši maksāšanas līdzekļi, uz tiem čekus nevar izrakstīt. Termiņnoguldījumus (*time deposits*) dēvē par "gandrīz nauda" (*near money*). Varētu uzskatīt, ka termiņnoguldījumu likviditāte ir zemāka nekā skaidrai naudai, tomēr mūsdienās termiņnoguldījumus var relatīvi ātri pārvērst skaidrā naudā, gandrīz vai neko nezaudējot no to aktīvu vērtības. Kas attiecas uz valsts vērtspapīriem, tad tos nevar uzskatīt par likvidiem aktīviem, kurus bez ierobežojumiem un zaudējumiem varētu pārvērst skaidrā naudā.

$$\text{M3 agregāts} = \text{M2} + \text{lielie termiņnoguldījumi} + \text{krājnoguldījumi}$$

¹ Ir, protams, dažas nianšes. Var rasties situācija: kamēr čeka saņēmējs to iesniedz savā bankā, bet čeka devējs ir bankrotējis. Pasaules prakse ir tāda, ka bankrota juridiskā procesa rezultātā čeku prasībām ir prioritatīvs raksturs, bet čeka devēja apzinātas krāpniecības rezultāts ir kriminālatbildība.

Lielo termiņnoguldījumu (ASV – 100 tūkst. dolāru, Anglijā 50 tūkst. sterliņu mārciņas) īpašniekiem bankas piešķir depozītsertifikātus (*certificates deposit – CD*), kurus tā īpašnieks var pārdot depozītu tirgū par tirgus cenu, kas var atšķirties no nominālvērtības. Krājnoguldījumi – pensiju fondu, dzīvības apdrošināšanas polises u.c.

Nepastāv vienoti naudas agregāti. Eiropas valstīs plašas naudas (*broad money*) apzīmēšanai lieto M3X, bet Latvijā M2X.

M2X agregāts	=	skaidra nauda apgrozībā (bez atlikumiem banku kases)	+	pieprasījuma depozīti	+	termiņnoguldījumi Ls un ārvalstu valūtā
-----------------	---	---	---	--------------------------	---	---

M2X – svarīgs plašas naudas piedāvājuma rādītājs, kas raksturo monetārās aktivitātes valstī.

Naudas rādītāji Latvijā

(atlikumi decembra beigās 2002. gadā, milj. Ls) [56, 51]

1.	Naudas bāze MO (2+3)	_____	755,1
	tajā skaitā:		
2.	Skaidra nauda apgrozībā		622,6
3.	Banku noguldījumi Latvijas Bankā		132,4
4.	Plašā nauda M2X (6 + 9) = (5 + 11)	_____	1864,9
	Tajā skaitā:		
5.	Iekšzemes naudas piedāvājums M2D (6 + 10)		1324,6
	no tā:		
6.	Nauda M1 (7 + 8)	_____	1020,8
	tajā skaitā:		
7.	Skaidra nauda apgrozībā (bez atlikumiem banku kasēs)		543,1
8.	Uzņēmuma un privātpersonu pieprasījuma depozīts		477,7
9.	Kvazinauda (10 + 11)	_____	844,1
	tajā skaitā:		
10.	Uzņēmumu un privātpersonu termiņnoguldījumi latos		477,7
11.	Uzņēmumu un privātpersonu termiņnoguldījumi valūtā		540,3

Ir dažādi naudas sastāvi. Par naudu plašākā nozīmē var uzskatīt plašo naudu M2X, bet šaurā nozīmē M1 agregātu. Aplūkosim naudas piedāvājumu detalizētāk.

3.2. Naudas piedāvājuma analīze

Naudas piedāvājuma sākotnējais modelis ir naudas bāze, jau zināmais agregāts MO

$$\text{MO} = \text{C} + \text{RR} \quad [3.1.]$$

Kur

MO – naudas bāze;

C – skaidra nauda apgrozībā (*currency* – C);

RR – obligātās rezerves (*required reserve* RR)

Obligātās rezerves veidojas no obligāto rezervju normas no visu veidu un termiņu piesaistītiem līdzekļiem:

$$\text{RR} = \text{rr} \cdot \text{D} \quad [3.2.]$$

Kur

RR – obligāto rezervju summa;

rr – obligāto rezervju norma;

D – depozīti komercbankās.

Obligāto rezervju funkcija ir naudas piedāvājuma regulēšanas metode, konkrētāk – kredītnaudas radīšanas procesa ietekmēšana. Kredītnaudas radīšana ir svarīga komercbanku funkcija. Šā procesa norise: katrs noguldījums komercbankā spējīgs radīt aizdevumu, bet katrs aizdevums rada kredītnaudu. Tā kā obligātās rezerves nevar izmantot kā aizdevuma jeb kā kredītnaudas resursu, tad visa veidu un termiņu piesaistītie līdzekļi (D) dalās **obligātās rezervēs** un **pārpalikuma rezervēs** (*excess reserve* – ER)

$$\text{D} = \text{RR} + \text{ER} \quad [3.3.]$$

Pārpalikuma rezerves ER ir kredītnaudas resursi. Ja gribam būt precīzi, tad vēl daži procentu pārpalikuma rezervju jāatstāj komercbankas kasē kā brīvprātīgas rezerves, lai nepieciešamības gadījumā apmierinātu savu klientu naudas vajadzības.

Tātad obligātā rezervju norma (rr) ietekmē komercbanku spēju radīt kredītnaudu. Sakarība starp rezervju normu (rr) un naudas piedāvājumu (MS) ir šāda:

$$rr \uparrow \Rightarrow RR \uparrow \Rightarrow ER \downarrow \Rightarrow MS \downarrow$$

Obligāto rezervju normas pieaugums izraisa obligāto rezervju pieaugumu, tā rezultātā samazinās pārpalikuma rezerves (ER) un, sašaurinoties kredītnaudas radīšanas bāzei, samazinās arī kopējais naudas piedāvājums MS.

Ja obligāto rezervju norma (*reserve rate* – rr) samazinās, tad naudas piedāvājumam MS ir iespējas palielināties:

$$rr \downarrow \Rightarrow RR \downarrow \Rightarrow ER \uparrow \Rightarrow MS \uparrow$$

Aplūkojot komercbankas vienkāršotu shēmu (sk. 3.1. attēlu), redzam, ka kredītu izsniegšana ir komercbanku galvenā funkcija. Lai segtu piesaistīto līdzekļu (depozītu) uzturēšanas izdevumus, bankām maksimāli, protams, iespēju robežās, jāizmanto galvenais peļņu nesošs aktīvs – aizdevumi.

Centrālā banka		Komerčbanka	
Ārvalstu aktīvi	Komerčbanku rezerves	Kase un rezerves Centrālajā bankā	Saistības pret Centrālo banku
	Ārvalstu saistības	Vērtspapīri	Depozīti
Aizdevumi kredītiestādēm	Banknotes apgrozībā	Aizdevumi	Pašu kapitāls
	Valsts vērtspapīri	Pārējie aktīvi	
Pārējie aktīvi	Valdības depozīti		
	Pašu kapitāls		
Aktīvi	Pasīvi	Aktīvi	Pasīvi

3.1. attēls. Centrālbankas un komercbankas bilances shēma

Kredītnaudas pieaugums vai samazinājums ne vienkārši palielina vai samazina naudas piedāvājumu. Šeit jāņem vērā **multiplikācijas efekts**. Iepazīsimies ar šo efektu.

Pieņemsim, ka Jānis bankā A nogulda 1000 Ls, ja rr norma ir 10%, banka izveido rezerves 100 Ls apjomā, bet pārējos 900 Ls aizdos Pēterim, kurš būvmateriālu veikalā iegādājās jumta segumu savai mājai, bet veikals pārskaita līdzekļus uz savu kontu bankā B, kura izveidos obligātās rezerves 90 Ls apmērā, bet pārpalikuma rezerves 810 Ls izlietos kredīta piešķiršanai savam klientam Aivaram. Process līdzīgi ķēdes reakcijai turpināsies tik ilgi, kamēr potenciālā aizdevumu summa sasniegs nulli.

Šo procesu veido **rezervju multiplikators**, kuru var izteikt:

$$M_r = \frac{1}{rr}$$

[3.4.]

Kur

M_r – rezervju multiplikators;

rr – rezervju norma.

Rezervju multiplikators parāda, cik reizes viena naudas vienība, pastāvot noteiktai obligāto rezervju normai, var dot kredītnaudas pieaugumu. Rezervju multiplikators atspoguļo kredītnaudas radīšanas procesu, tomēr parāda to pārāk optimistiski. Tas saistīts ar to, ka kopējais naudas piedāvājums ietver sevī ne tikai kredītnaudu, bet arī skaidro naudu (1). Rezervju multiplikators neievēro arī to, ka daļa depozītu regulāri pārvēršas skaidrā naudā (2). Abi minētie faktori mākslīgi paaugstina multiplikācijas efektu. **Reālāks ir otrs multiplikācijas rādītājs, ko sauksim par naudas multiplikatoru (M_m) un ko aprēķina kā naudas piedāvājuma attiecību pret naudas bāzi:**

$$M_m = \frac{MS}{MO} \Rightarrow MS = M_m \cdot MO$$

[3.5.]

Ja naudas piedāvājumu MS izsaka ar izteiksmi: $MS = C + D$, kur C – skaidra nauda un D – visa veida piesaistītie depozīti. Latvijas Banka, aprēķinot naudas multiplikatoru, naudas piedāvājumu izsaka ar $M2X$ agregātu, bet $MO = C + RR$, tad naudas multiplikators pieņem formu:

$$M_m = \frac{MS}{MO} = \frac{C + D}{C + RR}$$

[3.6.]

Naudas multiplikatoru var izteikt arī citādāk, kaut arī multiplikatora lielums no tā nemainīsies. Ja skaidras naudas (C) attiecības pret depozītiem (D) izsaka ar deponēšanas koeficientu cr (*cash rate*), tas ir, $cr = \frac{C}{D}$, bet obligāto rezervju (RR) attiecības pret depozītiem (D) izsaka ar rezervēšanas normu (rr), tas ir, $rr = \frac{RR}{D}$; tad pārveidojot izteiksmi [3.6], proti, izdalot labās puses skaitītāju un saucēju ar (D) iegūst:

$$M_m = \frac{cr+1}{cr+rr} \quad [3.7.]$$

Abas izteiksmes [3.6. un 3.7.] dod vienu rezultātu, taču pēdējais izveidums ir detalizētāks un labāk atsedz naudas piedāvājuma sakarības:

- 1) deponēšanas koeficients (cr) izsaka, cik lielu daļu savu aktīvu ekonomiskie aģenti vēlas turēt skaidras naudas formā;
- 2) deponēšanas koeficients (cr) būs atkarīgs arī no banku procenta likmes. Augstāka procenta apstākļos iedzīvotāji un firmas centīsies skaidras naudas formā turēt mazāku aktīvu daļu, jo pieaugs skaidras naudas turēšanas alternatīvās izmaksas;
- 3) obligātā rezerves norma (rr) atkarīga no Centrālās bankas politikas;
- 4) deponēšanas koeficienta (cr) un rezervju normas (rr) pieaugums pazemina naudas multiplikatoru, tā rezultātā samazinās naudas kopējais piedāvājums.

3.3. Centrālā banka un tās loma naudas piedāvājuma regulēšanā

Centrālā banka (CB) ir pirmās pakāpes bankā, otrajā līmenī atstājot gan universālās komercbankas, gan specializētās bankas (investīciju, hipotēku u.c.), gan arī pārējās kredītiestādes (finanšu, vērtspapīru, apdrošināšanas u.c.).

Latvijas Banka (LB) ir Latvijas Republikas centrālā banka. Tā ir viena no svarīgākajām valsts institūcijām un veic likumā noteiktus tautsaimnieciskus uzdevumus.

LB galvenais darbības mērķis: īstenojot naudas politiku, regulēt naudas daudzumu apgrozībā, lai saglabātu cenu stabilitāti valstī. LB savā darbībā veicina brīvu konkurenci, resursu efektīvu piešķiršanu un apriti, un finanšu sistēmas stabilitāti.

LB uzdevumus nosaka Latvijas Republikas (LR) likums "Par Latvijas Banku". **Svarīgākie valsts Centrālās bankas uzdevumi ir:**

1. Noteikt un īstenot monetāro politiku, lai nodrošinātu cenu stabilitāti valstī;
2. Emitēt nacionālo valūtu;
3. Organizēt un nodrošināt norēķinu un maksājumu sistēmas darbību valstī;
4. Nodrošināt banku sistēmas drošumu, stabilitāti un attīstību;¹
5. Vākt, apstrādāt un publicēt finanšu statistikas datus, kas raksturo banku sistēmas un makroekonomiskās vides attīstību;
6. Pārvaldīt ārējos aktīvus;
7. Darboties kā valdības finanšu aģentam.

LB pārstāv LR ārvalstu centrālajās bankās un starptautiskajās valūtas institūcijās, tā arī konsultē Saeimu un Ministru kabinetu naudas politikā un banku darbības politikā. Šo Latvijas Bankas oficiālo uzdevumu uzskaitījumu devām ar mērķi, lai ikviens varētu pārliecināties: uzskats, ka Centrālā banka ir banku banka, nav pārspilējums. Centrālo banka dažreiz dēvē arī par valdības banku. CB veic operācijas ar valsts vērtspapīriem, atver norēķinu kontos valdībai, glabā valdības depozītus, pārvalda valsts ārvalstu aktīvus (sk. 3.1. attēlu). Un tomēr **Centrālās banka ir īpaša valsts institūcija**. Lai efektīvi veiktu savus uzdevumus, CB jābūt **neatkarīgai** no valdības vai tās institūciju lēmumiem. Kā norāda likuma "Par Latvijas Banku" 13. pants – LB ir neatkarīga savu lēmumu pieņemšanā un to praktiskajā realizēšanā. Dažādu valstu centrālo banku neatkarības pakāpe *de facto* ir

¹ Kredītiestāžu uzraudzības funkcijas parasti pasaules praksē veica Centrālā banka, tomēr iespējama speciāli izveidota Finanšu un kapitāla tirgus komisija šo uzdevumu veikšanai. Arī Latvijā, sākot ar 2001. gada jūliju, kredītiestāžu uzraudzību veic šāda komisija, kuras darbību regulē likums par Finanšu un kapitāla tirgus komisiju [63]. Likums noteic, ka komisija ir atbildīga par finanšu tirgus stabilitāti un attīstību, tomēr likums arī nosaka Latvijas bankas un Finanšu un kapitāla tirgus komisijas sadarbību gan kredītiestāžu likviditātes problēmu risināšanā, gan informācijas apmaiņā par atsevišķu kredītiestāžu finansiālo stāvokli.

visai atšķirīga, bet vispārējā sakarība ir acīm redzama: jo lielāka Centrālās bankas neatkarības pakāpe, jo stabilāka naudas – kredīta sistēma. Valdība likuma ietvaros var kontrolēt Centrālās bankas darbību un to arī dara, bet CB pakļaušana valdības interesēm var beigties bēdīgi. Iespējams cilvēcīgi saprast valdības kārdinājumu, pakļaujot Centrālo banku, nodrošināt budžeta deficīta finansēšanu plašos apjomos, īpaši neraizējoties par sekām, jo par tām būs jāatbild CB.

Centrālā banka ir naudas emisijas banka. Patlaban ir tikai dažas valstis, kurās CB neveic naudas emisijas funkciju, bet nacionālās valūtas lomu pilda ASV dolārs, bet, sākot ar 2002. gada 1. janvāri arī EES valstīs, kas ir pievienojušās Eiropas Monetārajai savienībai (EMU), Eiropas centrālā banka veic vienotās eiro valūtas emisiju. Kamēr Latvija nav pilntiesīga EMU locekle, LB ir monopoltiesības emitēt nacionālo naudu kā likumīgu maksāšanas līdzekli Latvijas Republikā. Tas, ka Latvijas naudas zīmes rotā uzraksts – Latvijas Bankas zīme ar LB prezidenta parakstu, nozīmē, ka LB ir pilnībā atbildīga par skaidras naudas un naudas bāzes segumu.

Aplūkojot Latvijas Bankas bilanci (sk. 3.1. attēlu), redzam, ka skaidra nauda un obligātās rezerves ir bilances pasīva svarīgākais postenis, bet bilances aktīvā ir emitētās nacionālās valūtas lata seguma avoti ārvalstu aktīvu veidā. Pat neanalītisks ieskats LB bilanci ļauj pārliecināties, ka Latvijas Bankas ārvalstu aktīvi, galvenokārt rezervju valūtu formā, nodrošina pārliciecināšanu lata segumu.

To, ka CB spēj nodrošināt kontroli pār naudas bāzi MO, nosakot skaidras naudas emisiju un regulējot obligāto rezervju normu, nav maz. Tomēr Centrālās bankas rīcībā ir arī citi regulēšanas instrumenti, kurus izmanto atkarībā no izvirzītiem mērķiem un konkrētās situācijas.

Viena no visvecākajām metodēm, ko izmanto CB naudas piedāvājuma regulēšanā, ir:

Diskonta (refinansēšanas) politika. Tā nozīmē, ka Centrālās banka tieši izsniedz komercbankām īstermiņa aizdevumus, par kuriem tām jāmaksā noteikta procenta (refinansēšanas) likme, bet komercbankas saņemtos kredītus izmanto vai nu savas likviditātes paaugstināšanai vai arī kā papildu kredītresursus klientiem. Šo operāciju rezultātā CB pārvēršas par komercbanku kreditoru.

Diskonta loga atvēršana, tas ir, diskonta likmes samazināšana stimulē komercbankas palielināt aizņēmumus CB, tā rezultātā palielināsies gan naudas

bāze, gan kredītnaudas radīšanas iespējas. Komercbanku kredītu likmēm būs tendence samazināties. **Diskonta loga aizvēršana**, tas ir, diskonta likmes paaugstināšana sadārdzinās komercbankām pieejamos resursus, tā rezultātā samazināsies naudas bāze un kredīta iespējas. Tāpēc banku kredīti kļūs dārgāki.

Diskonta logu atvēršana nozīmē stimulējošas monetārās politikas pielietojumu. Šo politiku plaši lietoja XX gadsimta 30. – 50. gados, realizējot Dž. Keinsa “lētās” naudas politikas rekomendācijas. Diskonta logu aizvēršana nozīmē ierobežojošas naudas politikas realizāciju.

Daži vārdi par diskonta politiku Latvijā. Kaut arī būtiski samazināta refinansēšanas likme, atjaunotās LB darbības pirmajā desmitgadē refinansēšanas politika maz ietekmēja komercbanku kredīta likmes un saimnieciskās aktivitātes Latvijā. Cēloņi vairāki:

- bieži nebija nepieciešamības aizņemties naudu Centrālajā bankā, īpaši tas attiecas uz spēcīgām bankām ar pietiekamiem pašu piesaistītiem kredītresursiem un neizmantotām kredītlīnijām. Šī sakarība vērojama arī citur pasaulē.
- bija laiks, kad Latvijas komercbankas labi pelnīja Krievijas vērtspapīru tirgos un neizjuta vajadzību nodarboties ar tautsaimniecības kredītēšanu.
- tās komercbankas, kuras skāra Krievijas finanšu un 1995. gada Latvijas banku krīze meklēja Latvijas Bankā kredīta pēdējo cerību, dažreiz tas bija jau par vēlu, dažreiz nogrime bija par dziļu, bet lai to glābtu, bija arī reizes, kad LB kredīti sekmēja komercbanku atveseļošanu.

Visoperatīvākais un visbiežāk lietotais naudas piedāvājuma regulēšanas instruments ir **atklātā tirgus operācijas**. Tās ir CB operācijas, kas saistītas ar valsts vērtspapīru pirkšanu un pārdošanu **otrreizējā** vērtspapīru tirgū. Tātad šīm operācijām ir divi nosacījumi: **pirmkārt**, riska un drošības apsvērumu dēļ Centrālā banka pērk un pārdod **valdības vērtspapīrus**. Jā, saprātīgas valstis laikā un pedanti pilda savas saistības, labi izprotot, ka vismazākā aizķeršanās atmaksas jautājumos paralizēs visu aizņemšanās iespējamību. Valdības vērtspapīri ir iecienīti un viegli realizējami vērtspapīri ar zemu riska pakāpi. Teiktais var lasītājos izraisīt nesapratni. Dažiem no mums attiecībā pret valsts solījumiem ir nihilistiska nostāja, bet dažiem, līdzīgi antiglobālistiem,

ir klaji kritiska, pat agresīva nostāja. Nenosodīsim nevienu, tikai precizēsim. Valdības vērtspapīru augstais reitings attiecas uz civilizētām valstīm un uz tādām, kas par civilizētām vēlas kļūt. Tām pieskaitīsim arī Baltijas valstis. Protams, pasaulē ne mazums ir valstu ar nestabilu ekonomiku un vēl nestabilāku finanšu sistēmu, kuras pasludina *de foltu*, nespēju apkalpot savu parādu.

Otrkārt, iet runa par vērtspapīru pirkšanu otrreizējā vērtspapīru tirgū. Sākotnējā vērtspapīru tirgū LB darbojas kā valdības pilnvarots aģents vērtspapīru izsoļu organizēšanā, bet valdības vērtspapīrus iegādājas komercbankas, firmas un mājsaimniecības. Ja LB piedalītos šajā procesā kā vērtspapīru pircējs, tad tā jau būtu tieša naudas emisija valsts izdevumu segšanai. Tā kā Latvija ir Starptautiskā valūtas fonda dalībniece un vēlas saglabāt labas attiecības ar šo fondu, tā nevar piedalīties valsts izdevumu tiešajā finansēšanā. Tik atklāti rupjas metodes tiek asi nosodītas un noraidītas, jo tās var paralizēt naudas apgrozību, radot inflāciju ar neparedzētām sekām. Tas tiešā veidā palielinātu naudas bāzi. Ja valsts vērtspapīrus pērk komercbankas, firmas, mājsaimniecības, tad naudas piedāvājums tieši netiek palielināts. Tāda ir starpība.

Tomēr arī piedaloties Centrālās bankas vērtspapīru otrreizējā tirgū, atpērkot valdības vērtspapīrus, rezultāts arī var būt neiepriecinošs – arī tad palielinās naudas bāze un naudas piedāvājums. Ja CB piedalās otrreizējā vērtspapīru tirgū, pērkot valdības vērtspapīrus budžeta deficīta noseigšanai, to sauc par **valsts parāda monetizāciju**, tas ir, kredīts valdībai un veicina naudas piedāvājuma pieaugumu. Ne vienmēr tas ir slikti vai nosodāmi. Ja nepieciešams stimulēt naudas piedāvājumu, tas ir attaisnojami, bet apstākļos, kad CB ir jādzēš inflācijas ugunsgrēks, tas nav attaisnojams. Tāpēc mūsdienās CB kredīti valdībai pakļauti stingrai reglamentācijai un tā pilnībā attiecas arī uz Latviju.

Katrai lietai ir divas puses: negatīvā un pozitīvā. Par negatīvo daļēji runājām. Bet pozitīvā? Operācijās ar vērtspapīriem ir naudas piedāvājuma regulēšana ar prognozējamām sekām. Piemēram, ja LB jāpalielina naudas bāze par 5 milj. latu, tad tai jādod uzdevums saviem brokeriem iepirkt valsts obligācijas otrreizējā tirgū par 5 milj. latu, bet par cik procenta daļām jāsamazina refinansēšanas likme, lai palielinātu naudas bāzi par 5 milj. latu? Atbildi var tikai prognozēt. Atzīmēsim vēl vienu plusu. Obligāto rezervju

normas bieža maiņa var destabilizēt komercbanku kredītplānus, šīs metodes pielietošanas alternatīvās izmaksas būs augstākas nekā pie vērtspapīru operācijām atklātā tirgū.

Kāda ir vērtspapīru operāciju praktiskā realizācija? Ja LB iepērk no komercbankas vērtspapīrus par 10 000 Ls, tad naudas bāze palielinās par 10 000 Ls, bet ja LB vēlas naudas piedāvājumu samazināt, tad tai jāpārdod valsts vērtspapīri. Kā tas viss izskatīsies finanšu grāmatvedības kontekstā:

Centrālā banka, pērkot valsts obligācijas no komercbankas A, kas pārstāv visu komercbanku sistēmu, palielina komercbankas A rezerves. Tas nozīmē, ka Centrālā banka par vērtspapīru pirkumu samaksā ar augstās efektivitātes naudu, savā rīcībā iegūstot vērtspapīrus, bet komercbanka iegūst rezerves, toties zaudē vērtspapīrus. Šo darījumu shematiski parāda (a) un (b) attēli.

Centrālā banka

Aktīvi	Pasīvi
Vērtspapīri + 10 000	Rezerves + 10 000
Kopā +10 000	+ 10 000

(a)

Komercbanka A

Aktīvi	Pasīvi
Rezerves + 10 000 Vērtspapīri - 10 000	Depozīti 0
Kopā 0	0

(b)

Komercbanka A

Aktīvi	Pasīvi
Rezerves + 10 000 Aizdevumi + 90 000	Depozīti + 100 000
Kopā + 100 000	+ 100 000

(c)

3.2. attēls. Rezervju un naudas radīšanas shēma

Otrajā etapā (sk. 3.2. (c) attēlu), komercbanka A kā vienota komercbanku sistēma pie rezervēšanas normas 10% un rezervju multiplikatora 10, savās rezervēs iegūst 10 000 Ls, bet iespējamā aizdevumu summa 90 000 Ls, kas arī rada naudas piedāvājuma pieaugumu.

Atklātā tirgus operāciju mūsdienīga izpausmes formas ir LB lombarda kredīti un repo izsoles. **Lombardu kredīta** galvenais mērķis ir komercbanku īstermiņa likviditātes grūtību pārvarēšana. Šo kredītu būtība: komercbankas pret skaidras naudas līdzekļiem ieķīlā Latvijas Bankā to rīcībā esošās valsts parādzīmes. LB lombarda kredītus izsniedz 80% apjomā no ieķīlāto parādzīmju nominālvērtības. Pieprasījuma lombarda kredītus izsniedz uz kredīta pieprasījuma pamata, bet ne ilgāk kā uz 14 dienām. Ja komercbanka šā termiņa ietvaros nav varējusi piesaistīt citus finanšu līdzekļus, lai likvidētu starpbanku norēķinu rezultātā radušos korespondentkonta pārsniegumu, Latvijas Banka izsniedz automātisko lombarda kredītu uz vienu dienu. Lombarda kredīta likme ir atkarīga no kredīta izmantošanas termiņa, likme pieaug ik pēc septiņām kredīta izmantošanas dienām un ir augstāka par refinansēšanas likmi. Lombarda kredīta likme nosaka augšējo procenta likmju robežu starpbanku tirgū.

1995. gada oktobrī Latvijas Banka sāka lietot efektīvāku un drošāku monetāro instrumentu – **parādzīmju atpirkšanas līgumu (repurchase agreement)** jeb **repo**. Šis darījums ir kredīts pret vērtspapīru ķīlu. Kredīta atmaksas termiņam beidzoties, komercbanka atpērk no Centrālās bankas tai piederošās valsts parādzīmes un samaksā procentus par tā lietošanu. Repo pasaulē ir plaši izplatīts, uz tirgus principiem balstīts īstermiņa monetārais instruments, ar garantiju nodrošinājumu un augstu elastības pakāpi termiņu ziņā. Šis monetārais instruments dod komercbankām iespēju risināt īstermiņa likviditātes un norēķinu problēmas, bet Centrālajai bankai veikt īstermiņa prognozes par komercbanku likviditātes izmaiņām, kā arī īslaicīgi palielināt naudas piedāvājumu.

Sekmīgi pasaules praksē tiek izmantots mazliet modificētais monetārais instruments **“Reverse REPO”**. Tā ir valsts parādzīmju pirkšana ar atpārdošanu (*reverse repurchase agreement*). Centrālā banka piedāvā komercbankām uz noteiktu laiku iegādāties valsts parādzīmes no sava otrreizējā tirgū iegādāto parādzīmju portfeļa, pēc tam tos atpērkot atpakaļ pēc līgumā paredzētā termiņa par līgumā fiksēto cenu. Kādos gadījumos Centrālā

banka izmanto šo instrumentu? Minēsim tikai vienu piemēru. Ja Centrālā banka prognozē īslaicīgu naudas piedāvājuma pieaugumu, kuru tā uzskata par nevēlamu, tai ir iespējas veikt "Reverse REPO" vērtspapīru pārdošanu ar atpirkšanu. Pārdodot vērtspapīrus, īslaicīgais naudas piedāvājuma pieaugums samazināsies, pēc tam atpērkot atpakaļ, viss atgriezīsies iepriekšējā stāvoklī.

Esam aplūkojuši dažādus Centrālās bankas naudas piedāvājuma regulēšanas instrumentus, tomēr paliek neatrisināta problēma un tā vistiešākā veidā attiecas uz Latvijas situāciju. Proti, vērtspapīru tirgus valstī ir neattīstīts, diskonta politikas pielietošanas iespējas šauras un bieža obligāto rezervju normas maiņa var destabilizēt komercbanku sistēmu, tad kādā veidā Centrālā banka var reāli un operatīvi ietekmēt naudas piedāvājumu?

Ir vēl viena iespēja, ko arī Latvijas Banka sākotnējā periodā izmantoja, kā pieejamāko naudas piedāvājuma regulēšanas instrumentu. Tas ir:

Valūtas operācijas, kuras arī var uzskatīt par atklāta tirgus komponentu. Vienkāršākajā nozīmē valūtas operācijas ir ārvalstu valūtas pirkšana un pārdošana apmaiņā pret nacionālo valūtu.

Iepazīstoties ar Centrālās bankas bilanci, redzējām, ka lielākais aktīva postenis ir ārvalstu aktīvi. Ārvalstu aktīvi ir nacionālās valūtas nodrošinājums, bet vienlaikus Centrālā banka veic gan šo aktīvu pārdošanu, gan arī atjaunošanu apmaiņā pret nacionālo valūtu. Šo politiku sauc par **valūtas intervenci**. Valūtas intervences tiešais mērķis ir nacionālās valūtas kursa regulēšana. Lai novērstu valūtas kursa krišanos, Centrālā banka iepērk nacionālo valūtu, pārdodot ārvalstu valūtu. Un otrādi, nacionālās valūtas kursa paaugstināšanos var novērst, pārdodot nacionālo valūtu un iepērkot ārvalstu valūtu. Tā ir valūtas intervence.

Valūtas intervences tiešais mērķis ir valūtas kursa regulēšana, tomēr kā "blakus efektu" var uzskatīt naudas piedāvājuma regulēšanu. Tā mehānisms ir šāds – Latvijas Banka, pārdodot ārvalstu valūtu Latvijas valūtas tirgū apmaiņā pret latu, samazina lata piedāvājumu tirgū, bet, pērkot ārvalstu valūtu apmaiņā pret latu, lata piedāvājums naudas tirgū palielinās, pie tam ar multiplikācijas efektu.

Ja Centrālā banka negrib pieļaut nacionālās naudas piedāvājuma izmaiņas valūtas intervences rezultātā, tad Centrālā banka var veikt valūtas intervences **sterilizāciju**, tā nozīmētu, ka naudas piedāvājuma samazināšanās

gadījumā, Centrālā banka iepērk no komercbankām ekvivalentā daudzuma valdības vērtspapīrus.

Latvijas Banka		Latvijas Banka	
Aktīvs	Pasīvs	Aktīvs	Pasīvs
Ārvalstu valūta – 100 000	Naudas bāze – 100 000	Ārvalstu valūta – 100 000 Valsts obligāci- jas + 100 000	Naudas bāze + 0
(a)		(b)	

Valūtas intervence un sterilizācija (a) attēlā LB realizē valūtas tirgū intervenci, pārdod 100 000 ārvalstu valūtas rezerves, lai izpirktu latu. Tā kā lats atstāj apgrozības sfēru, naudas bāze samazinās un rezultātā ar multiplikācijas efektu samazinās naudas piedāvājums (b) attēlā, LB reaģē uz naudas piedāvājumu samazinājumu ar valūtas intervences sterilizāciju, pērkot valsts obligācijas par 100 000 un atjauno zaudēto naudas bāzi.

Lai efektīvāk stimulētu valūtas darījumu operācijas un attīstītu naudas tirgu, gan pasaulē, gan Latvijā lieto "divkāršas valūtas apmaiņas" vai *swap darījumus*. Tie ir lata pirkšana ar atpārdošanu un pārdošana ar atpirkšanu. Tā ir iespēja uz laiku aizņemt latus, neveicot valūtas konvertēšanu un mazinot valūtas kursa risku. Divkāršas valūtas apmaiņas (*swap*) vienkāršākais paveids ir līgums par lata pirkšanu/pārdošanu par ASV dolāriem tagadnes (*spot*) datumā pēc *spot* kursa ar nosacījumu latus atpārdot/atpirkt nākotnes (*forward*) datumā pēc *forward* kursa. Šo līgumu slēdz Latvijas Banka un banka (licenzēta Latvijas vai ārvalstu banka, kā arī starptautiskas finanšu un kredīta organizācijas) par valūtas *swap* darījumu izsolēm.

Valūtas (*swap*) darījumi vienlaikus ir izdevīgi komercbankām, dodami tām lielāku izvēles brīvību, sadarbojoties ar Latvijas Banku. Pieņemsim, ka komercbankai nepieciešami lati kredīta izsniegšanai un tā var piesaistīt līdzekļus latos šā kredīta finansēšanai, taču tas vairāku iemeslu dēļ var būt neizdevīgi. Tā vietā komercbanka izdara aizņēmumu ASV dolāros par zemāku procentu likmi, vienlaikus noslēdzot apmaiņas līgumu, kas paredz šo

dolāru tūlītēju konvertēšanu latos ar to atpārdošanu pēc noteikta kursa nākotnes datumā. Valūtas maiņas kurss ir fiksēts apmaiņas līgumā.

Savukārt Latvijas Bankai *swap* valūtas maiņa dod iespēju efektīvāk regulēt naudas plūsmas, sekmējot naudas – kredīta sektora stabilitāti.

Latvijā ārvalstu valūtas pirkšanas un pārdošanas operācijas ir galvenais naudas piedāvājuma regulēšanas instruments. Nacionālā valūta ir stabila un lats no ārvalstnieku skatījuma ir pilnīgi konvertējama valūta, bet valūtas tirgus Latvijā ir brīvs no ierobežojumiem un labi organizēts.

Noslēdzot naudas piedāvājuma analīzi, jāuzsver, ka Centrālā banka ir vadošais spēks naudas piedāvājuma formēšanā. Tomēr Centrālās bankas lomu naudas piedāvājuma noteikšanā nevajadzētu absolutizēt. Līdzās Centrālajai bankai liela nozīme naudas piedāvājuma formēšanā ir kredītiestādēm, firmām, arī iedzīvotājiem.

Centrālā banka kontrolē augstās efektivitātes naudu – naudas bāzi, bet nevar tieši noteikt naudas komponentus, daudz kas atrodas komercbanku, arī finanšu un mājsaimniecību kompetencē. CB kontrolē kredītnaudas veidošanos, tomēr tās spēkos nav ietekmēt depozītu veidošanās procesu komercbankās. Arī firmu un mājsaimniecību kompetencē paliek izvēle, kādu savu aktīvu daļa tā turēs skaidrā naudā. Centrālā banka ir neaizvietoja naudas regulēšanas procesā, tomēr tās iespējas nav neierobežotas. Absolūta vara nav šīs pasaules iezīme, bet, kas attiecas uz naudas lietām, tad stabila un droša naudas sistēma nevar būt bez līdzsvarotas komercbanku darbības.

Kaut arī sākot ar 2001. gada jūliju kredītiestāžu regulēšanu veic speciāli izveidota Finanšu un kapitāla tirgus komisija, tomēr tas neizslēdz Centrālās bankas kontroli, kas tiek nodrošināta gan ar obligāto rezervju prasību noteikšanu, gan ar refinansēšanas likmju noteikšanu un komercbanku kreditēšanas nosacījumiem. Mūsdienu pasaulē kredītiestāžu uzraudzības sistēma nav lokāla, bet gan globāla parādība, jo pasaules integrācijas process radīja īpaši izteiktu savstarpējo atkarību finanšu – kredīta jomā.

Parasti komercbanku regulējušās prasības atsevišķā valstī (arī Latvijā) tika izstrādātas, balstoties uz Bāzeles komitejas un ES attiecīgām direktīvām. No vienas puses, noteikto regulējušo prasību ievērošana kredītiestādēm ir obligāta, tomēr, no otras puses, uzraudzības mērķis nav iejaukšanās tirgus attiecībās, piespiežot komercbankas darboties pretēji to komercinteresēm. Uzraudzībai jābūt korektai uz savstarpējās cieņas un uzticēšanās pamata.

Kādas ir šīs regulējošās prasības, kas jāņem vērā kredītiestādēm, lai saņemtu licenci:

- 1) kapitāla pietiekamības prasības. Sākot ar 2000. gada 1. janvāri komercbanku pašu kapitāls Latvijā nedrīkst būt mazāks par 5 milj. ekiju latu ekvivalentā pēc LB noteiktā valūtas kursa, bet komercbankas pašas kapitāla attiecība pret svērto aktīvu kopsummu nedrīkst būt mazāka par 10%;
- 2) bilances likviditātes rādītāji. Komercbankai jāuztur likvidi aktīvi saistību izpildei ne mazāk kā 30% no saistību kopsummas;
- 3) jāievēro obligāto rezervju prasības;
- 4) riska darījumu ierobežojumi un ierobežojumi citu uzņēmumu pamatkapitālā;
- 5) speciālie uzkrājumi nedrošiem parādiem.

Komercbanku gada pārskatus pārbauda apstiprināts starptautiskais audīts. Regulāri tiek veikta kredītiestāžu dokumentārā uzraudzība (*off-site analīze*), kā arī tiešās pārbaudes (*on-site analīze*)

Uzraudzības institūciju izvirzītās prasības nav zemas, tomēr, lai šīs prasības dotu labus rezultātus arī komercbankām strikti jāievēro savi pienākumi.

Kopsavilkums

1. Nauda ir neatņemama mūsdienu civilizācijas attīstības sastāvdaļa. Naudas funkcijas, īpašības, naudas agregāti vispusīgi raksturo tās būtību, sabiedrisko nozīmīgumu un ekonomisko spēku.
2. Naudas stabilitāti mūsdienu pasaulē nosaka Centrālās bankas regulējušie pasākumi, kas balstās uz monetāro principu ievērošanu.
3. Centrālās bankas regulējošie instrumenti ir daudzveidīgi: obligāto rezervju normas noteikšana, diskonta politika, atklātā tirgus operācijas, ieskaitot valūtas maiņu.
4. Naudas regulēšanas sistēmā svarīga loma ir arī kredītiestādēm. Komercbanku regulējušās prasības balstās uz starptautiskajiem nosacījumiem, ietverot kapitāla pietiekamības prasības, bilances likviditātes rādītājus, riska darījumu ierobežojumus un speciālos uzkrājumus nedrošiem parādiem.

Uzdevumi, testi

I Saskaņošanas uzdevums (A)

1. Monetārā teorija	A. Starptautiskā valūtas fonda rezerves valūta
2. Naudas bāze	B. Nauda, kas vislabāk pilda uzkrāšanas un apgrozības līdzekļa funkciju
3. Naudas agregāti	C. Nauda norēķinu kontos
4. Barters	D. Latvijas plašās naudas kopums
5. <i>Now account</i>	E. Mācība par naudas un naudas politikas ietekmi uz ekonomiku
6. Likviditāte	F. Skaidra nauda apgrozībā un obligātās rezerves
7. M2X	G. Naudas kopumi ar dažādu likviditātes līmeni
8. Gandrīz nauda	H. Iespēja izmantot aktīvus kā ērtu un ātru maksāšanas līdzekli
9. SDR	I. Vienas preces maiņa pret otru preci
10. Pieprasījuma depozīti	J. Procentus nesošs čeku depozīts

I Saskaņošanas uzdevums (B)

1. Obligātās rezerves	A. Centrālās bankas kredīta likme
2. Augstas efektivitātes nauda	B. Zemas diskonta un kredītlīkmes
3. Rezervēšanas koeficients	C. Centrālās banka finansē budžeta deficītu iepērkot valdības vērtspapīrus
4. Naudas multiplikators	D. Banku depozīti, kas jāglabā CB
5. Deponēšanas koeficients	E. $1/r$
6. Rezervju multiplikators	F. Centrālās banka pērk un pārdod valdības vērtspapīrus starpnieku tirgū
7. Diskonta likme	G. Rezervju attiecība pret depozītiem
8. Atklātā tirgus operācijas	H. $(C+D)/(C+RR)$
9. Parāda monetizācija	I. Naudas bāze
10. Lēta nauda	J. Skaidras naudas attiecība pret depozītiem

II Uzdevumi meistarības pārbaudei

1. Uz doto datu bāzes aprēķiniet naudas kopumu M1, M2, M2X:

Pieprasījuma depozīti	390
Skaidra nauda apgrozībā	350
Termiņa depozīti	170
Skaidras naudas atlikumi banku kasēs	33

Skaitļi doti milj. latu.

2. Nosauciet sešas naudas īpašības:

1. _____ 3. _____ 5. _____
2. _____ 4. _____ 6. _____

3. Kopējās komercbankas rezerves ir 200 milj. Ls. Depozīti – 900 milj. Ls. Obligātā rezerves norma 10%. Kā izmainīsies naudas piedāvājums, ja banka visas pārpalikuma rezerves izlietos kā kredīta resursus.

4. Aprēķiniet naudas multiplikatoru ar šādu deponēšanas koeficientu (cr) un rezervēšanas normu (rr):

a) $cr = 0,4; rr = 0,12;$

b) $cr = 0,2; rr = 0,08.$

5. Obligāto rezervju norma ir 15%. Komerčbankas pārpalikuma rezerves ir 5% no depozītiem. Depozīti – 20 000 Ls. Kāds ir maksimāli iespējamais komercbankas kredīta apjoms?

6. Centrālā banka pērk no komercbankām valdības vērtspapīrus par 10 milj. Ls. Kā mainīsies naudas piedāvājums, ja komercbankas pilnībā izmantos savas kredīta iespējas, ja rezervēšanas norma ir 0,10?

7. Komerčbankas obligāto rezervju norma rr – 10%. Skaidras naudas pieprasījums ir 5% no komercbankas depozītiem. Kopējais rezervju apjoms – 40 milj. Ls:

a) nosakiet iespējamo naudas piedāvājuma apjomu;

b) ja obligāti rezervju norma pieaug līdz 20%, tad kāds būs naudas piedāvājums?

8. Par Centrālo banku zināmi šādi rādītāji, milj. Ls:

banknotes apgrozībā	150
valdības depozīti	80
pārējie aktīvi	35
aizdevumi komercbankām	40
valdības vērtspapīri	100
komercbankas rezerves	80
kapitāls un rezerves	45
ārvalstu aktīvi	180

- sagatavojiet Centrālās bankas bilanci;
 - kādas izmaiņas notiks bilancē, ja Centrālās banka, lai stimulētu naudas piedāvājumu, iepērk no komercbankām valdības obligācijas par 20 milj. Ls;
 - kādas izmaiņas notiks bilancē, ja Centrālā banka, lai samazinātu naudas piedāvājumu, pārdod iedzīvotājiem valdības obligācijas, norēķini notiek ar čeku starpniecību;
 - valdība iepērk vietējā tirgū ofisa mēbeles par 0,5 milj. Ls.
9. Rezervēšanas norma 0,12. Skaidras naudas pieprasījums 10% no depozītiem. Ja Centrālā banka vēlas palielināt naudas piedāvājumu par 330 milj. Ls, tad naudas bāze ir jāpalielina par _____.
10. Tabulā atspoguļoti komercbankas bilances četri varianti. Obligātā rezervju norma $r = 10\%$.

Bilances posteņi	1	2	3	4
Aktīvi				
Skaidra nauda	10	20	25	25
Rezerves	20	20	20	40
Kredīti	100	100	125	130
Vērtspapīri	40	70	80	80
Pasīvi				
Pieprasījuma depozīti	150	190	150	250

Kapitāls un rezerves	20	20	20	25
Obligātās rezerves (RR)	—	—	—	—
Pārpalikuma rezerves (ER)	—	—	—	—
Jaunie kredīti, ko banka var piešķirt	—	—	—	—

Aizpildiet brīvās vietas tabulā!

11. Obligāto rezervju norma 0,10. Pārpalikuma rezervju nav. Skaidras naudas pieprasījumu ir 30% no depozītiem. Rezervju summa 50 milj. Ls. Kāds ir iespējamais naudas piedāvājums?

III Testi paškontrolei

1. M1 kopums ietver:

- skaidru naudu un termiņa depozītus;
- skaidru naudu un pieprasījuma depozītus;
- īsto naudu un "gandrīz" naudu;
- termiņa noguldījumus un valsts vērtspapīrus.

2. M2 naudas kopumu veido:

- skaidra nauda apgrozībā;
- čeku depozīti;
- termiņa depozīti;
- īstermiņa valsts obligācijas;
- visi iepriekš minētie.

3. Īstā nauda ir:

- skaidra nauda un pieprasījuma depozīti;
- banknotes, monētas, ceļotāju čeki;
- debitkartes un kredītkartes;
- visi iepriekš minētie.

4. "Gandrīz nauda" ir:

- likvidie finanšu aktīvi;
- labi pilda uzkrāšanas līdzekļa funkciju;
- termiņa noguldījumi un valsts vērtspapīri;
- visi iepriekš minētie;
- neviens no iepriekš minētajiem.

5. Kurš no šādiem komponentiem nav "gandrīz" nauda:
 - a) termiņa depozīti;
 - b) valsts īstermiņa parādzīmes;
 - c) depozītu sertifikāti;
 - d) Mastercard.
6. Naudas bāze ir:
 - a) skaidra nauda + pieprasījuma depozīti;
 - b) skaidra nauda + termiņa noguldījumi;
 - c) skaidra nauda + obligātās rezerves;
 - d) visi iepriekš minētie.
7. Naudas piedāvājums palielinās, ja:
 - a) palielinās deponēšanas koeficients;
 - b) pieaug rezervēšanas norma;
 - c) palielinās naudas bāze;
 - d) visi iepriekš minētie.
8. Ja deponēšanas koeficients (cr) palielinās, bet depozītu rezervēšanas norma (rr) un naudas bāze (MO) paliek nemainīga, tad:
 - a) naudas piedāvājums nemainās;
 - b) naudas piedāvājums samazinās;
 - c) naudas piedāvājums palielinās;
 - d) nav iespējams noteikt.
9. Kura nav obligāto rezervju funkcija:
 - a) naudas piedāvājuma regulēšana;
 - b) starpbanku norēķinu organizēšana;
 - c) noguldījumu apdrošināšana;
 - d) komercbanku uzraudzība.
10. Ja Centrālā banka vēlas samazināt naudas piedāvājumu, tad tā var:
 - a) pārdot valdības obligācijas atklātā tirgū;
 - b) palielināt diskonta likmi;
 - c) palielinot obligāto rezervju normu;
 - d) visi iepriekš minētie.

11. Ja obligāto rezervju norma ir 0,10, tad Centrālā banka ar atklātā tirgus operācijām var palielināt naudas piedāvājumu par 220 milj. Ls tanī gadījumā, ja tā:
- pārdod obligācijas par 220 milj. Ls;
 - pērk obligācijas par 22 milj. Ls;
 - pārdod obligācijas par 22 milj. Ls;
 - pērk obligācijas par 88 milj. Ls.
12. Komercbanku rezerves ir 100 milj. Ls. Depozīti – 800 milj. Ls. Obligāto rezervju norma 12,5%. Ja Centrālā banka nolemj samazināt obligāto rezervju normu līdz 8%, tad naudas piedāvājums palielināsies par:
- 250 milj. Ls;
 - 450 milj. Ls;
 - 800 milj. Ls;
 - neviens no iepriekšējiem.
13. Centrālās bankas aktīva galvenie posteņi ir:
- ārvalstu aktīvi, kredīti, valdības vērtspapīri;
 - banknotes apgrozībā, valsts vērtspapīri;
 - zelta sertifikāti, komercbanku depozīti, banknotes apgrozībā;
 - valdības depozīti, valdības vērtspapīri, ārvalstu saistības.
14. Obligāto rezervju norma ir 8%, pārpalikuma rezerves ir 2% no depozītu summas, ja kopējā rezervju summa 30 milj. Ls, tad depozītu apjoms:
- 250 milj. Ls;
 - 300 milj. Ls;
 - 360 milj. Ls;
 - 220 milj. Ls.
15. Skaidras naudas pieprasījums ir 10% no depozītiem. Rezervēšanas norma 0,12. Ja Centrālā banka vēlas palielināt naudas piedāvājumu par 250 milj. Ls, tad tai ir:
- jāsamazina naudas bāze par 50 milj. Ls;
 - jāpalielina naudas bāze par 50 milj. Ls;
 - naudas bāze jāpalielina par 250 milj. Ls;
 - naudas bāze jāatstāj nemainīga.
16. Repo izsoles ir:
- valsts parādzīmju pirkšanas – atpirkšanas līgums;
 - naudas piedāvājuma regulēšanas instruments;
 - kredīts pret vērtspapīru ķīlu;
 - visi iepriekš minētie.

IV Pareizi – nepareizi

1. ES valūtai *eiro* ir vairāk trūkumu nekā ieguvumu.
2. Zelta demonetizācija nozīmē to, ka papīrnauda netiek apmainīta pret zeltu.
3. Pasaules pirmās kategorijas valūtas atšķiras ar augstu likviditāti.
4. Visi aktīvi, kas funkcionē kā vērtību uzkrājēji, ir nauda.
5. Ja preču un pakalpojumu cenas pazemināsies par 50%, tad naudas pirkjspēja dubultosies.
6. Iedzīvotāji dod priekšroku naudai nevis vērtspapīriem tāpēc, ka naudas likviditāte ir augstāka.
7. Naudas jēdziena interpretācija ir atkarīga no progresa norēķinu tehnoloģijās.
8. Nauda ir sabiedrisks labums.
9. Nauda ir aktīvs, kas tā īpašniekam dod vismazāko ienākumu.
10. Nauda ir nauda tāpēc, ka sabiedrība to pieņem kā naudu.
11. Mūsdienu nauda tā ir dekrēta nauda (*fiat money*).
12. Centrālā bankas funkcija ir tieši ietekmēt naudas bāzi.
13. Centrālā banka var samazināt pārpalikuma rezerves, palielinot obligātās rezerves.
14. Atklātā tirgus operācijas ir svarīgākais Centrālās bankas naudas regulēšanas instruments.
15. Visbiežāk Centrālā banka, lai regulētu naudas piedāvājumu, izmanto obligāto rezervju normu.
16. Komerčbanku obligātās rezerves ir komerčbanku aktīvi un Centrālās bankas saistības.
17. Valūtas intervence ir Centrālās bankas mijmaiņas valūtas operācijas naudas piedāvājuma regulēšanai un nacionālās valūtas kursa nodrošināšanai.

IV nodaļa

Naudas pieprasījums un monetārā doktrīna

4.1. Reālais naudas pieprasījums un likviditātes izvēle

Naudas fenomens interesē zinātniekus un studentus, kolekcionārus un intelektuāļus. Vairums cilvēku interesējas par naudu, jo ar to var izdarīt pirkumus, veikt darījumus. Tātad tiek pieprasīta reāla nauda ar noteiktu pirktspēju, kas atkarīga no preču un pakalpojumu cenu līmeņa.

Reālo naudas pieprasījumu izsaka izteiksme: MD/P , kur MD ir nominālais naudas pieprasījums, bet P – patēriņa preču cenu indekss. Reālais naudas pieprasījums var nemainīties, ja nominālais naudas pieprasījums un vidējās preču un pakalpojumu cenas mainās vienādās proporcijās.

Reālais naudas pieprasījums atkarīgs:

- no reāla darījumu apjoma, kas varētu atbilst iekšzemes kopprodukta reālajiem parametriem. Sakarība tieša – jo lielāks reālais ienākums, jo lielāks reālais naudas pieprasījums
- no nominālās procenta likmes. Tieši nominālais procents ir tā cena, ko ekonomiskie aģenti maksā par savu aktīvu turēšanu reālās naudas formā. Sakarība inversa – jo augstāks nominālais procents, jo lielākas būs firmu vai mājsaimniecību naudas turēšanas izmaksas, jo mazākas būs reālās naudas pieprasījums
- no naudas izņemšanas izmaksām (*cost of withdrawal* – cw). Tās ir izmaksas, kas saistītas ar aktīvu pārvēršanu naudas formā, piemēram, vērtspapīru pārvēršanu naudā. Vai naudu izņemot naudas automātā nav izmaksas? Jo lielākas būs naudas izņemšanas izmaksas, jo vairāk reālās naudas pie sevis turēs ekonomiskie aģenti

Tātad reālās naudas pieprasījums ir funkcija no reālā ienākuma (Y), no nominālās procenta likmes (nr), no naudas izņemšanas izmaksām (cw) “+” zīme izsaka tiešo, bet “-” apgriezto sakarību.

$$\frac{MD}{P} = f(Y, nr, cw)$$

+ - +

[4.1.]

Kāpēc mājsaimniecības vai firmas izvēlas daļu savas bagātības, savu aktīvu turēt naudas formā. Dž. Keinss minēja trīs iemeslus, kāpēc cilvēki atdod priekšroku tieši naudai.

Pirmais – darījumu motīvs, lai veiktu saimnieciskas operācijas, ir vajadzīga darījumu nauda (*transaction money*).

Otrais – piesardzības motīvs, cilvēki dod priekšroku naudai kā “nebalto dienu” apdrošināšanas polisei.

Trešais – spekulatīvais motīvs, cilvēki un firmas tur naudu, lai īstajā laikā nopirktu vērtspapīrus. Dž. Keinss šo naudu nosauca par spekulatīvo (*speculative money*). Principā tas ir pareizi, šo naudu sauksim par aktīvu naudu, tas ir, to naudu, ko pieprasa, lai pirktu vērtspapīrus. Turot aktīvus vērtspapīru veidā, cilvēki saņem dividendes, tomēr nebūt ne lielākā daļa obligāciju un akciju īpašnieki ir aktīvi biržu spēlmaņi un spekulanti.

Dž. Keinss apvienoja transakciju, piesardzības un spekulatīvo motīvu vienotā jēdzienā un nosauca to par **likviditātes izvēli** (*liquidity preference*). Likviditātes izvēle nozīmē, ka cilvēki dod priekšroku savus aktīvus glabāt likvidā naudas formā.

Apkopojot teikto, precizēsim reālo naudas pieprasījumu:

$$\frac{MD}{P} = \frac{MD_T}{P} + \frac{MD_P}{P} + \frac{MD_A}{P} \quad [4.2.]$$

Kur

$\frac{MD_T}{P}$ – darījumu naudas reālais pieprasījums;

$\frac{MD_P}{P}$ – piesardzības naudas reālais pieprasījums;

$\frac{MD_A}{P}$ – aktīvu naudas reālais pieprasījums.

Reālajā dzīvē darījumu, piesardzības un spekulatīvo motīvu grūti atsevišķi nodalīt, tāpēc, analizējot reālā ienākuma un reālā naudas pieprasījuma tieši proporcionālās attiecības, pēdējo uzskatīsim par vienotu lielumu. Šo attiecību jutīgumu mēra ar koeficientu (k):

$$k = \frac{\frac{\Delta MD}{P}}{\frac{\Delta Y}{P}} \quad [4.3.]$$

Līdz ar to reālais naudas pieprasījums ir:

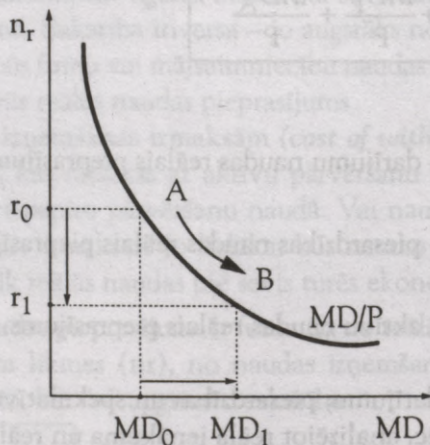
$$\frac{MD}{P} = k \cdot Y \quad [4.4.]$$

Kur

k – elastības koeficients, kas izsaka reālā naudas pieprasījuma jutīgumu attiecībā pret reālā ienākuma izmaiņām. $k > 0$, tātad elastības koeficients ar “+” zīmi.

Tas nozīmē, ka palielinoties ienākumiem, palielinās arī naudas pieprasījums. Ja īsā laika periodā naudas pieprasījuma jutīgums pret ienākuma izmaiņām nav īpaši izteikts un svārstās atsevišķās valstīs robežās no 0,04 – 0,60, bet ilgā laika perioda svārstības ir ievērojamākas no 0,35 – 1,80, jo notiek visu ietekmējušo faktoru savstarpējas korekcijas [6].

Otrs faktors, kas ietekmē reālo naudas pieprasījumu, ir nominālā procenta likme. Zinām, ka šīs attiecības ir apgriezti proporcionālas (inversas). Šo attiecību grafiskais atspoguļojums:

4.1. attēls. Reālā naudas pieprasījuma un nominālās procenta likmes

Attiecību matemātiskā interpretācija

$$\frac{MD}{P} = -h \cdot nr, h > 0 \quad [4.5.]$$

Kur

nr – nominālā procenta likme;

h – koeficients, kas izsaka reālā naudas pieprasījuma izmaiņas atkarībā no nominālā procenta izmaiņām. Koeficients h ar “–” zīmi, tas negatīvs.

Tas nozīmē nominālā procenta likme un reālais naudas pieprasījums mainās pretējos virzienos.

Nemot vērā abus koeficientus k un h, reālo naudas pieprasījuma var uzrakstīt šādi:

$$\frac{MD}{P} = k \cdot Y - h \cdot nr \quad [4.6.]$$

Procenta likmes izmaiņas visspēcīgāk ietekmēs spekulatīvās naudas pieprasījumu. Vērtspapīru cenas ir apgriezti proporcionālas banku nominālajām procentu likmēm. Jo augstāks banku procents par depozītiem, jo mazāka motivācija iegādāties vērtspapīrus, kritīsies to pieprasījums un cenas.

Spekulatīvās naudas pieprasījums būs atkarīgs ne tikai no pašreizējām vērtspapīru cenām un procentu likmēm, bet arī no sagaidāmām izmaiņām. Svarīga ir prasme ieskatīties nākotnē un paredzēt vērtspapīru cenu un procenta izmaiņas. Piemēram, ja patlaban procenta likmes ir zemas un vērtspapīru cenas augstas, bet tiek prognozēts procenta pieaugums un vērtspapīru cenu kritums, tad mājsaimniecības un firmas turēs aktīvu naudu, lai pirktu vērtspapīrus tieši tad, kad vērtspapīru cenas būs viszemākās un naudas likviditātes izvēle būs augsta.

Tātad nav šaubu par spekulatīvās naudas pieprasījuma un nominālās procenta likmes inverso atkarību, bet vai darījumu naudas un piesardzības naudas pieprasījums ir atkarīgs no procenta likmes. Dž. Keinsa ekonomiskās skolas pārstāvji uzskata, ka procenta likme neietekmēs darījumu un piesardzības naudu, jo cilvēkiem tā nepieciešama neatkarīgi no tā, kāds ir procenta līmenis. Vai tam var piekrist? Atbildēsim šādi: var piekrist, ka nav izteiktas saiknes, tomēr jāņem vērā naudas turēšanas alternatīvās izmaksas. Jo augstāka procenta likme, jo lielāki būs naudas turētāja zaudējumi,

neatkarīgi no tā, vai šī nauda ir turētāja kabatā vai norēķinu kontā. Līdz ar to cilvēki centīsies ekonomēt, samazinot arī darījumu un piesardzības naudas pieprasījumu.

Dž. Keinss un viņa ekonomiskās skolas sekotāji īpašu vērību veltī naudas pieprasījuma analīzei, uzskatot to par jutīgu instrumentu naudas tirgus regulēšanā. Zinātniskās domas attīstība ir veicinājusi progresu arī šajā naudas sfērā.

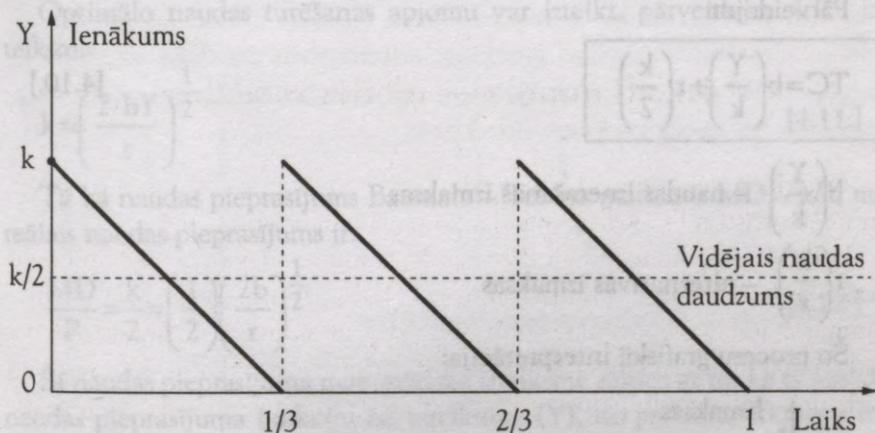
4.2. Baumola – Tobina modelis

Amerikāņu ekonomisti Viljams Baumols un Džeims Tobins pilnveidoja un tālāk attīstīja Dž. Keinsa naudas pieprasījuma teoriju.

Ja Dž. Keinss konceptuāli izvirzīja darījumu naudas nepieciešamību un funkcijas, tad Baumols [5] un Tobins [51] XX gadsimta 50. gados veica pētījumus naudas pieprasījuma optimizācijas jautājumos. Dilemma ir šāda: kāda ienākuma daļa māsaimniecībām jārezervē darījumu veikšanai un kādu daļu var ieguldīt peļņu nesošos aktīvos (termiņnoguldījumos, vērtspapīros). Atgādināsim, ka šī darījumu naudas rezerve var būt skaidrā naudā, norēķinu kontā vai norēķinu kartes kontā. Sekojot Baumola – Tobina domu gaitai, darījumu naudas optimālais apjoms būs atkarīgs (1) no alternatīvām izmaksām, kurus var definēt kā zaudētos ienākumus no termiņnoguldījumiem un vērtspapīriem. Mums jau zināmās naudas izņemšanas izmaksas, ko apzīmējam ar (cw). (2) Šo izmaksu apjoms būs atkarīgs no bankas apmeklējuma izmaksām un banku apmeklējuma skaitu noteiktā laika periodā. Tātad naudas turēšanas izmaksas formējas no alternatīvām un naudas izņemšanas izmaksām.

Māsaimniecības dilemma: turot lielāku daļu savu aktīvu naudas formā, tā zaudē procentus un šie zaudējumi tiek mērīti ar alternatīvām izmaksām, bet **ietaupa** uz naudas izņemšanas izmaksu rēķina. **Dilemmas risinājums** – alternatīvo izmaksu un naudas izņemšanas izmaksu salīdzinājums. Māsaimniecības dilemma līdzīga firmas dilemmai – cik lielu ražošanas faktoru daļu turēt krājumos. No vienas puses, krājumi nedod ienākumus, ir glabāšanas izmaksas, bet, no otras puses, krājumi var nodrošināt drošākas un lielākas potenciālās izaugsmes iespējas.

Aplūkosim, kā Baumols un Tobins risina šo dilemmu. Mājsaimniecība mēnesī saņem ienākumu Y , ienākums tiek ieskaitīts norēķinu kontā un mēneša laikā patērēts. Mājsaimniecība izlemj, ka tā apmeklēs banku trīs reizes mēnesī, izņemot vienu un to pašu naudas summu (k). Šī situācija parādīta 4.2. zīmējumā. Vertikālā ass parāda naudas līdzekļu daudzumu, ko mājsaimniecība tur katras mēneša dekādes sākumā, bet horizontālā izsaka laika vienību mēnesi, kas sadalīts trīs dekādēs.

4.2. attēls. Mājsaimniecības darījumu naudas izlietojums

Ievērosim, ka pieprasītais naudas daudzums dekādes sākumā ir (k), bet cikla beigās visa nauda tiek patērēta $k = 0$, bet vidējais mēneša naudas daudzums ir $k/2$. Kā noteikt pieprasītās naudas daudzumu k ? Jāsalīdzina izmaksas.

Naudas izņemšanas izmaksas (cw) ir atkarīgas no katra bankas apmeklējuma izmaksām (b) un no apmeklējumu skaita mēnesī (Y/k). Tātad, naudas izņemšanas izmaksas ir:

$$cw = b \left(\frac{Y}{k} \right) \quad [4.7.]$$

Arī alternatīvās izmaksas (*opportunity cost* – OC) var noteikt:

$$OC = r \left(\frac{k}{2} \right) \quad [4.8.]$$

Tās atkarīgas no procenta (r) un vidējiem naudas atlikumiem ($k/2$).
 Mājsaimniecību darījumu naudas optimizācijas risinājums – naudas izņemšanas un alternatīvo izmaksu salīdzinājums. To var izdarīt minimizējot kopējās naudas turēšanas izmaksas (*total cost – TC*)

$$TC = cw + OC$$

[4.9.]

Pārveidojot:

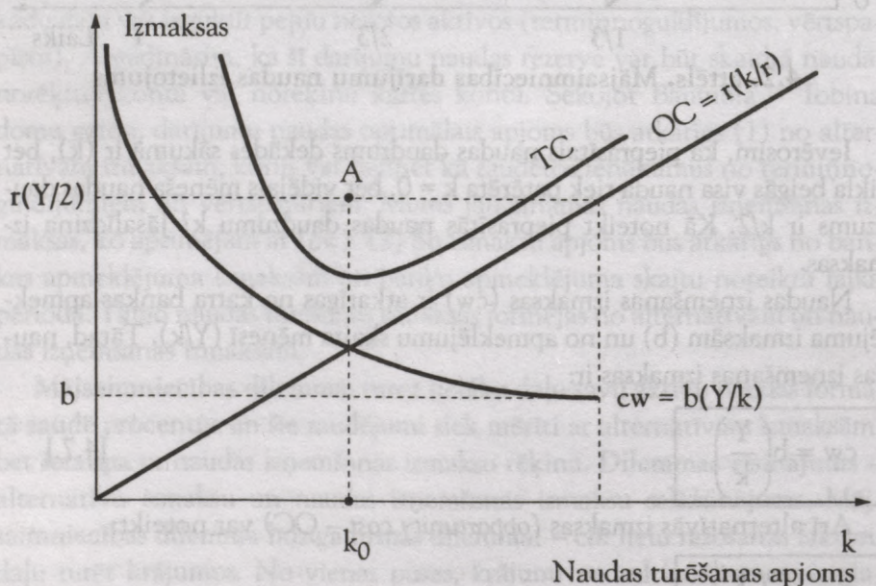
$$TC = b\left(\frac{Y}{k}\right) + r\left(\frac{k}{2}\right)$$

[4.10.]

$b\left(\frac{Y}{k}\right)$ – naudas izņemšanas izmaksas

$r\left(\frac{k}{2}\right)$ – alternatīvās izmaksas

Šo procesu grafiskā interpretācija:

4.3. attēls. Naudas turēšanas izmaksas un optimālie naudas atlikumi

Optimālais naudas turēšanas apjoms ir k_0 . Pretī punktam k_0 ir kopējo izmaksu minimums A, kas iegūts, summējot naudas izņemšanas izmaksas (cw) un naudas turēšanas alternatīvās izmaksas (OC). Ja lejupejošā naudas izņemšanas izmaksu likne (cw) parāda, ka šīs izmaksas apgriezti proporcionālas naudas turēšanas daudzumam k, tad augšupejošā alternatīvo izmaksu likne (OC) parāda, ka šīs izmaksas tieši proporcionālas naudas turēšanas apjomam.

Optimālo naudas turēšanas apjomu var izteikt, pārveidojot 4.10. izteiksmi:

$$k = \left(\frac{2 \cdot bY}{r} \right)^{\frac{1}{2}} \quad [4.11.]$$

Tā kā naudas pieprasījums Baumala – Tobina modelī ir $MD - k/2$, tad reālais naudas pieprasījums ir:

$$\frac{MD}{P} = \frac{k}{2} = \left(\frac{1}{2} \right) \left(\frac{2b}{r} \right)^{\frac{1}{2}} \quad [4.12.]$$

Šī naudas pieprasījuma matemātiskā izteiksme zīmīga ar to, ka tā parāda naudas pieprasījuma funkciju no ienākuma (Y), no procenta likmes r un naudas izņemšanas izmaksām (cw). Un vēl viens secinājums, ko dod izteiksme [4.12.], cilvēki vienmēr naudu vērtē pēc tās pirktspējas, bet nevis pēc tās nominālvērtības. Ja aplūkojam šo izteiksmi, ir saprotams, ka cenu pieaugums, pārējiem lielumiem nemainoties, palielinās pieprasījumu pēc naudas.

Baumola – Tobina modelis ne tikai parāda sakarību starp ienākumu un naudas pieprasījumu, bet dod iespēju izskaitļot korelatīvās attiecības starp šiem lielumiem. Šajā sakarā, ja ienākums palielinās par 10%, tad ienākuma apjoms ir $1,10Y$, bet naudas pieprasījums pieaugs par 4,88%. Naudas pieprasījuma elastība no ienākuma ir 0,5. Tas nozīmē, ka ienākuma pieaugums par L procentiem, izraisīs naudas pieprasījuma pieaugumu par $L/2$ procentiem. Tas nozīmē, ka ienākuma pieaugums relatīvi samazina naudas pieprasījumu. Jo bagātākas kļūst mājsaimniecības, mazāku ienākuma daļu tās atstāj darījumu naudas formā, bet relatīvi lielāku savu bagātības daļu ieguldīs peļņas nesošos aktīvos. Varētu teikt, ka tiek iegūts mēroga efekts.

Procenta likmes pieaugums samazina naudas pieprasījumu. Palielinoties naudas turēšanas alternatīvām izmaksām, mājsaimniecības samazina savus

naudas atlikumus maciņos un norēķinu kontos. Uz 4.12. formulas pamata iespējama procenta likmes un naudas pieprasījuma attiecību korelatīvs izskaitļojums. Ja procenta likmes pieaugums par 5% izraisa naudas pieprasījuma samazināšanos par 2,5%, tas nozīmē, ka naudas pieprasījuma elastība atkarībā no procenta likmes ir $-0,5$.

Baumola – Tobina modelis dod iespēju analizēt naudas pieprasījumu apstākļos, kad mājsaimniecības par naudas turēšanu norēķinu kontos saņem noteiktu procentu. Ir nepieciešamas nelielas korekcijas naudas turēšanas alternatīvo izmaksu aprēķinā. Alternatīvās izmaksas jānosaka kā starpība starp procenta maksājumiem par obligācijām un procenta maksājumiem par norēķinu konta līdzekļiem.

$$OC = r_b - r_m \quad [4.13.]$$

kur

r_b – procenta maksājumi par obligācijām;

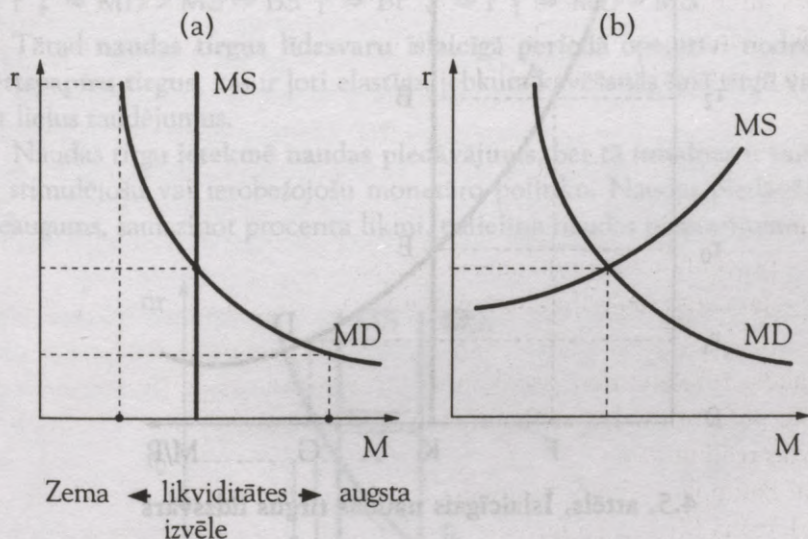
r_m – procenta maksājumi par norēķinu kontu līdzekļiem.

Naudas turēšana norēķinu kontos (arī elektronisko karšu kontos) dod mazāku procentu nekā ienākumi no vērtspapīriem, līdz ar to alternatīvās izmaksas reāli pastāv.

Vai Baumola – Tobina secinājumi attiecas arī uz uzņēmumiem? Atbildi dod Mertona Millera un Daniela Orra pētījumi, kuru pirmpublicējums notika 1966. gadā [37]. Uzņēmumu ienākumi daudz vairāk pakļauti svārstībām nekā mājsaimniecību ienākumi. Millera un Orra pētījumi vēlreiz apliecināja, ka darba alga svārstības ir mazākas nekā preču cenu svārstības, jo darba tirgus ir vairāk reglamentēts, tomēr uzņēmumu uzvedība naudas lietās pamatos sakrīt ar mājsaimniecību rīcību. Arī uzņēmumi alternatīvo izmaksu dēļ, negrib turēt lielas naudas rezerves, bet naudas līdzekļu deficīta apstākļos tās pārdod savus aktīvus. Uzņēmumi tāpat kā mājsaimniecības pieprasa reālu naudu, cenām pieaugot, palielinās arī naudas pieprasījums. Atšķirības nav arī procenta likmes vai naudas izņemšanas izmaksu izmaiņu gadījumā. Pieaugot procentu likmēm, palielinās alternatīvās izmaksas un pieprasījums pēc naudas samazinās, bet, pieaugot naudas izņemšanas izmaksām, pieprasījums pēc naudas palielinās.

4.3. Naudas tirgus līdzsvars

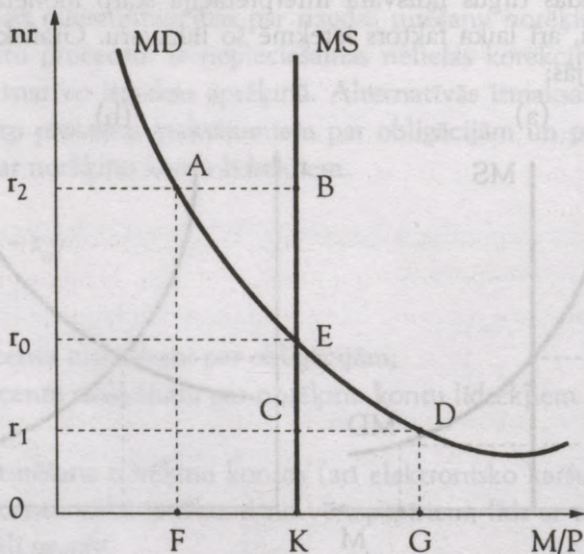
Naudas tirgus līdzsvars nozīmē līdzsvaru starp naudas piedāvājumu (*money supply* – MS) un naudas pieprasījumu (*money demand* – MD), līdzsvaru izsaka izteiksme $MS=MD$. Naudas cena ir procenti. Ir konceptuālas atšķirības naudas tirgus līdzsvara interpretācijā starp monetāristiem un keinsianīstiem, arī laika faktors ietekmē šo līdzsvaru. Grafiski ilustrēsim atšķirības pieejās:

4.4. attēls. Naudas tirgus līdzsvara interpretācija: (a) keinsianiskā, (b) monetāristiskā pieeja

Dž. Keinsa koncepcijā naudas piedāvājums (MS) ir nemainīgs un to nosaka Centrālā banka. Tā kā naudas piedāvājumu lielā mērā regulē CB un šajā regulēšanas procesā procenta likmei ir pakārtota loma, līdz ar to naudas piedāvājums (MS) kā vertikāla līnija ir pieņemama. Keinsa naudas tirgus grafisko modeli lieto visur pasaulē. Šajā sakarā ieklausīsimies mūsdienu simtprocentīgā monetārista M. Frīdmana vārdos, ka visi mēs lietojam Dž. Keinsa terminoloģiju un zinātnisko aparātu, kaut arī neviens no mums neatbalsta viņa sākotnējus secinājumus un pārliecību. Protams, tuvāka reālajai situācijai ir monetāristu pieeja (sk. 4.4. (b) attēlu), jo kopējais naudas

piedāvājums ir atkarīgs ne tikai no CB, tas ir atkarīgs no mājsaimniecībām un uzņēmumiem. Vai mēs vēl atceramies XX gadsimta 90. gadu pirmo pusi ar augstajiem depozītu procentiem, vai daudz naudas tajā laikā glabājās pūra lādēs? Tātad naudas piedāvājums zināmā mērā ir atkarīgs no procenta likmes, tomēr analizējot naudas tirgus līdzsvaru, īpaši īslaicīgā periodā, nav grēks pieņemt Dž. Keinsa grafisko interpretāciju.

4.5. attēls. Īslaicīgais naudas tirgus līdzsvars

Jāpiebilst (1), ka īsā laika periodā cenu līmenis, reālais ienākums mainās minimāli, tos var pieņemt kā nemainīgus eksogēnos faktorus, līdz ar to naudas piedāvājumu (MS) var noteikt kā nemainīgu eksogēnu faktoru, ko atspoguļo vertikāla līnija. (2) CB jebkuros apstākļos var kontrolēt tikai nominālo naudas piedāvājumu.

Naudas tirgus regulēšanas mehānisms ir šāds: ja procenta likme (r_2) ir pārāk augsta, tad naudas piedāvājums (OK) pārsniedz naudas pieprasījumu (OF), bet ja procenta likme (r_1) ir pārāk zema, tad naudas pieprasījums (OG) pārsniedz naudas piedāvājumu (OK).

Pirmajā gadījumā, naudas pārpalikuma apstākļos, tās īpašnieki centīsies naudu pārvērst alternatīvos finanšu aktīvos, jo šajās apstākļos pie augstām procenta likmēm, vērtspapīru cenas ir zemas un tos ir izdevīgi pirkt, rezultātā

vērtspapīru pieprasījums (BD) palielināsies, to cenas (BP) pieaugs, bet procenta līmenis pazemināsies un naudas līdzsvars (MS – MD) tiks atjaunots.

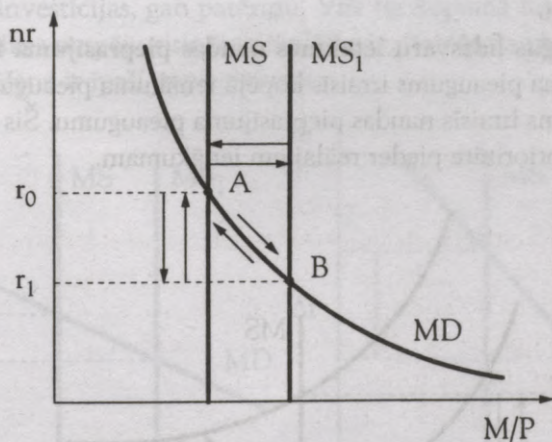
$$r \uparrow \Rightarrow MS > MD \Rightarrow BD \uparrow \Rightarrow BP \uparrow \Rightarrow r \downarrow \Rightarrow MS = MD$$

Ja procenta likmes (r_1) ir zemas, tad naudas pieprasījums pārsniedz piedāvājumu, naudas deficīta apstākļos ekonomikas aģenti centīsies vērtspapīrus pārvērst naudā, vērtspapīru piedāvājums (*bond supply* – BD) pieaugs, bet to cenas (*bond price* – BP) kritīsies, procenti (r) pieaugs un naudas tirgus līdzsvars tiks atjaunots:

$$r \downarrow \Rightarrow MD > MS \Rightarrow BS \uparrow \Rightarrow BP \downarrow \Rightarrow r \uparrow \Rightarrow MD = MS$$

Tātad naudas tirgus līdzsvaru īslaicīgā periodā operatīvi nodrošina vērtspapīru tirgus, kas ir ļoti elastīgs, jebkura kavēšanās šajā tirgū var radīt lielus zaudējumus.

Naudas tirgu ietekmē naudas piedāvājums, bet tā izmaiņas ir saistītas ar stimulējošu vai ierobežojošu monetāro politiku. Naudas piedāvājuma pieaugums, samazinot procenta likmi, palielina naudas pieprasījumu.

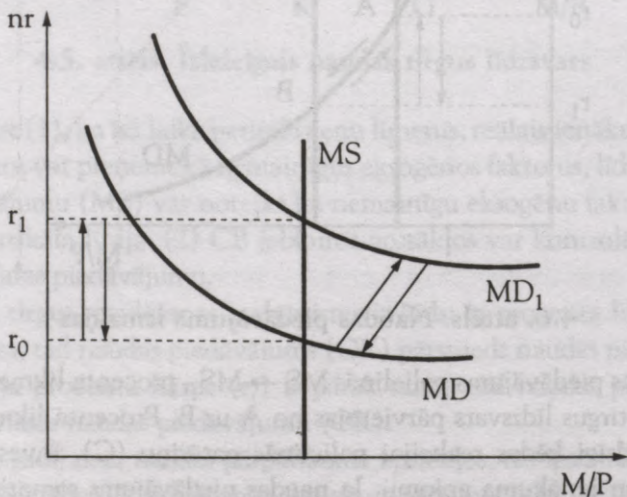

4.6. attēls. Naudas piedāvājuma izmaiņas

Ja naudas piedāvājums palielinās $MS \rightarrow MS_1$, procenta likme samazinās un naudas tirgus līdzsvars pārvietojas no A uz B. Procenta likmes pazemināšanās līdzīgi ķēdes reakcijai palielinās patēriņu (C), investīcijas (I), ražošanas un ienākuma apjomu. Ja naudas piedāvājums samazināsies, tad procenta likme paaugstināsies.

Redzams, ka naudas piedāvājumam (MS) ir svarīga vieta naudas tirgus līdzsvara nodrošināšanā un Centrālajai bankai (CB) ir plašas iespējas šo tirgu ietekmēt, regulējot naudas piedāvājumu, kura rezultātā mainīsies procenta likme. Tomēr neviens CB nav spējīgs vienlaikus nodrošināt naudas apgrozības un procenta likmes stabilitāti. Ja par prioritāti izvirza naudas stabilitāti, tad zūd iespējas regulēt procenta likmi, bet ja mērķis ir regulēt procenta likmi, tad grūti nodrošināt naudas apgrozības stabilitāti. Centrālās bankas naudas piedāvājuma regulēšanas efektivitāti ierobežo visai sarežģīts naudas politikas realizācijas mehānisms. Pieņemsim, ka CB izvēlas stimulējošu monetāro politiku un palielina naudas piedāvājumu, tas izraisīs ķēdes reakciju: naudas piedāvājums $\uparrow \Rightarrow$ procenta likme $\downarrow \Rightarrow$ kopējie izdevumi $\uparrow \Rightarrow$ kopējais pieprasījums $\uparrow \Rightarrow$ kopējais piedāvājums $\uparrow \Rightarrow$ ražošanas apjoms $\uparrow \Rightarrow$ kopējie ienākumi \uparrow . Nelielas izmaiņas šajā nenoliedzami koplificētā transmisijas mehānismā nopietni ietekmēs naudas politikas efektivitāti. Loģiskā sakarība starp iepriekš minētajiem makroekonomikas rādītājiem ir saprotama, bet konkrēti izskaitļot korelatīvās sakarības ir visai sarežģīti.

Naudas tirgus līdzsvaru ietekmēs naudas pieprasījuma faktors. Naudas pieprasījuma pieaugums izraisīs kopējā ienākuma pieaugumu, bet ienākuma pieaugums izraisīs naudas pieprasījuma pieaugumu. Šis process ir abpusējs, tomēr prioritāte pieder reālajiem ienākumiem.

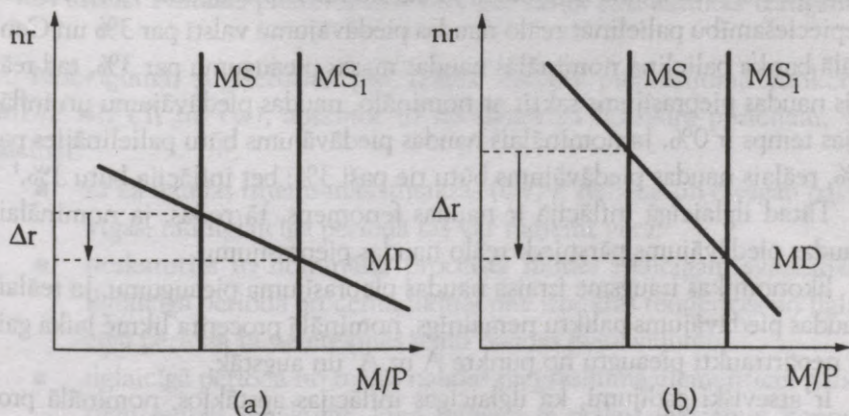

4.7. attēls. Naudas pieprasījuma izmaiņas, mainoties reālajiem ienākumiem

Tātad, palielinoties kopējiem ienākumiem, naudas pieprasījuma līkne pārvietosies pa labi un procenta likme pieaugs, bet, samazinoties kopējiem ienākumiem, MD līkne pārvietosies pa kreisi un procenta likme samazināsies. Redzams arī tas, ka procenta likmei ir prociklisks raksturs. Ekonomikas augšupejas apstākļos procenta likme palielināsies, bet lejupslīdes apstākļos, samazināsies (sk. 4.8. attēlu).

Naudas tirgus efektivitāte ir atkarīga no naudas pieprasījuma jūtīguma attiecībā pret procenta likmes izmaiņām. Ja naudas pieprasījums ir elastīgs attiecībā pret procenta likmes izmaiņām, tad grafiski naudas pieprasījuma līkne ir slīpa (sk. 4.8. (a) attēlu). Šajā gadījumā naudas piedāvājuma izmaiņas vāji ietekmēs procenta likmi un naudas politikas efektivitāte būs zema, jo pat ievērojamas naudas piedāvājuma izmaiņas visai pieticīgi ietekmēs procenta izmaiņas un keinsiānisti svinēs dubultuzvaru.

- 1) Tas atbilst Dž. Keinsa uzskatiem, ka naudas piedāvājums nenozīmīgi ietekmē procenta likmes.
- 2) Procenta likmes, pēc keinsiānistu uzskatiem, samērā vāji ietekmē gan investīcijas, gan patēriņu. Viss tas kopumā liecina par naudas politikas nespēju risināt stimulēšanas problēmas pat tad, kad šī stimulēšana ir īpaši nepieciešama.

4.8. attēls. Naudas tirgus efektivitātes analīze

Otrajā gadījumā (sk. 4.8. (b) attēlu) naudas pieprasījums nav jutīgs pret procenta izmaiņām. Uzvaru svin monetāristi, kuri nekad nav uzskatījuši, ka naudas pieprasījumam ir īpaša nozīme ekonomikas stimulēšanas procesā,

viņus interesē naudas piedāvājums un to uzskata par noteicošo ekonomikas stabilitātes nodrošināšanai. Naudas piedāvājums b) variantā ir īpaši efektīvs, pat nelielas naudas piedāvājuma izmaiņas būtiski ietekmē procenta likmi gan pazemināšanās, gan paaugstināšanās virzienā. Procenta likmes nozīmi ekonomikā nav iespējams pārspīlēt.

Mēs zinām, ka laika periodam ekonomikā ir paliekoša nozīme. Naudas tirgus ilglaicīgais līdzsvars dos informāciju pārdomām.

Ilglaicīgā periodā visi ekonomiskie faktori ir mainīgi, arī naudas piedāvājums un tā kā Centrālā banka var vienīgi kontrolēt nominālo naudas piedāvājumu, tā spēkos nav ietekmēt ne cenas, ne reālo naudas pieprasījumu.

Kā šajā gadījumā iespējams nodrošināt atbilstību starp nominālo naudas piedāvājumu un reālo naudas pieprasījumu ilglaicīgajā periodā? Sākotnēji tas var likties paradoksāli, bet tā ir patiesība. **Inflācija ir tā svira, ar ko tiek nodrošināts naudas tirgus līdzsvars ilglaicīgā periodā.** Vienīgā iespēja, kā nodrošināt atbilstību starp nominālo naudas piedāvājumu un reālo naudas piedāvājumu un reālo naudas pieprasījumu, ir inflācija.

Svarīga ir sakarība, ka ilglaicīgā periodā inflāciju nosaka naudas nominālās masas pieauguma dinamika. Ja ekonomikas pieaugums valstī nosaka nepieciešamību palielināt reālo naudas piedāvājumu valstī par 3% un Centrālā banka palielina nominālās naudas masas pieaugumu par 3%, tad reālais naudas pieprasījums sakrīt ar nominālo, naudas piedāvājumu un inflācijas temps ir 0%. Ja nominālais naudas piedāvājums būtu palielinājies par 6%, reālais naudas piedāvājums būtu tie paši 3%, bet inflācija būtu 3%.¹

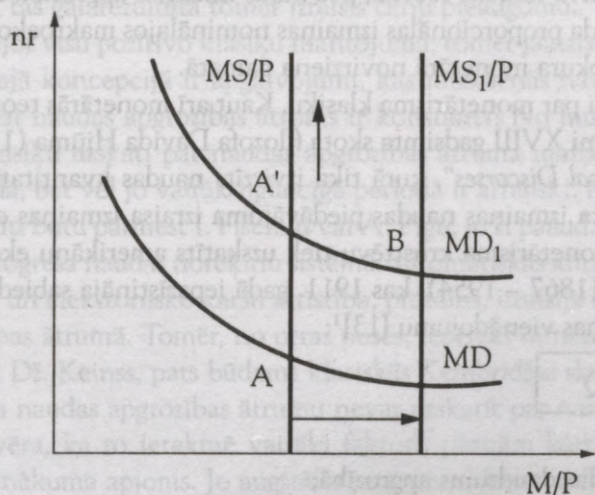
Tātad ilglaicīgā inflācija ir naudas fenomens, tā rodas, ja nominālais naudas piedāvājums pārsniedz reālo naudas pieprasījumu.

Ekonomikas izaugsme izraisa naudas pieprasījuma pieaugumu. Ja reālais naudas piedāvājums paliktu nemainīgs, nominālā procenta likme laika gaitā nepārtraukti pieaugtu no punkta A uz A' un augstāk.

Ir atsevišķi gadījumi, ka ilglaicīgas inflācijas apstākļos, nominālā procenta likme var palielināties ievērojami, taču galu galā tā tomēr pazemināsies, jo bezgalīgs nominālā procenta likmes pieaugums nav iespējams, tādējādi

¹ Inflācija būs pētījumu objekts grāmatas 6. nodaļā. Šeit norādīsim uz I. Fišera inflācijas efekta vienādojumu $rr = nr - i$, kur rr – reālā procentu likme, nr – nominālā procentu likme un i – inflācija.

naudas piedāvājuma līkne pārvietosies pa labi, kamēr tā šķērsos punktu B, kur reālais naudas piedāvājums vienāds ar ilgtermiņa naudas pieprasījumu.

4.9. attēls. Naudas piedāvājums un ilgtermiņa ekonomikas izaugsme

Nobeigumā, atgriežoties pie reālās naudas pieprasījuma funkcijas $MD/P = f(Y, nr, cw)$, apskatot to no ilglaicīgā līdzsvara pozīcijām, var secināt:

- tā kā naudas izņemšanas izmaksas (cw) ir nelielas un diezgan pastāvīgas, tad ilglaicīgā periodā tās var neņemt vērā;
- neskatoties uz nominālās procenta likmes īslaicīgām svārstībām, ilglaicīgā periodā procenta likmei nav izteiktas tendences un ilglaicīgā periodā tā neietekmēs reālo naudas piedāvājumu;
- ilglaicīgā periodā no reālās naudas pieprasījuma elementiem paliek tikai reālais ienākums, kura pamatā ir reālais iekšzemes kopprodukts. Līdz ar to ir iespējas noteikt ikgadējos reālā naudas pieprasījuma apjoma pieaugumu. Ja reālā ienākuma pieauguma tempu apzīmē ar L un koeficients k ir naudas pieprasījuma elastības koeficients no ienākuma, tad reālais naudas pieprasījuma pieaugums ir kL .

4.4. Monetārisma doktrīna

Kvantitatīvā naudas teorija, pēc kuras izmaiņas apgrozībā esošā naudas daudzumā rada proporcionālas izmaiņas nominālajos makroekonomikas rādītājos, ir jebkura monetārā novirziena pamatā.

Daži vārdi par monetārisma klasiku. Kaut arī monetārās teorijas pirmsākumi atrodami XVIII gadsimta skota filozofa Davida Hjūma (1711 – 1776) darbā “*Political Discourses*”, kurā tika izvirzīts naudas kvantitatīvās teorijas vadmotīvs, ka izmaiņas naudas piedāvājuma izraisa izmaiņas cenu līmenī, tomēr par monetārisma krusttēvu tiek uzskatīts amerikāņu ekonomists Irvinga Fišers (1867 – 1954), kas 1911. gadā iepazīstināja sabiedrību ar savu slaveno maiņas vienādojumu [13]¹:

$$MV = PQ$$

[4.14.]

Kur

M – naudas daudzums apgrozībā;

V – naudas apgrozības ātrums (*velocity of circulation* – V);

P – cenu vidējais līmenis;

Q – saražoto preču un pakalpojumu apjoms.

I. Fišers un pārējie klasiskās doktrīnas pārstāvji uzskatīja, ka naudas apgrozības ātrums (V) un ražošanas apjoms (Q) nav atkarīgi no naudas daudzuma apgrozībā un tos var uzskatīt par konstantiem lielumiem. Tātad, $V = \bar{V} = \text{const}$, $Q = \bar{Q} = \text{const}$, līdz ar to Fišera maiņas vienādojums pieņem formu:

$$M\bar{V} = P\bar{Q}$$

[4.15.]

Ja \bar{V} un \bar{Q} ir konstanti, tad P mainās atkarībā no M, tas nozīmē, ka naudas daudzums apgrozībā tieši ietekmē cenu līmeni;

$$M \uparrow \Rightarrow MV \uparrow \Rightarrow P \times Q \uparrow \Rightarrow P \uparrow$$

¹ Patiesības vārdā jānorāda, ka vienlaikus ar I. Fišeru pie līdzīga maiņas vienādojuma nonāca Kembrīžas skolas angļu zinātnieks Arturs Pigu (1857 – 1950), kurš reprezentēja mazliet atšķirīgu (galvenokārt vizuāli) kvantitatīvās teorijas vienādojumu $M = kPY$, kur koeficients ir $k = 1/V$, Y – ienākums, M – naudas daudzums, bet P – cenu līmenis [41].

Mazliet pieskaroties klasiskās monetārās teorijas vērtējumam, jāpiekrīt, ka naudas piedāvājuma izmaiņas ir atslēgas jautājums cenu kontroles nodrošināšanā. Ja naudas piedāvājums pieaugs straujāk par reālā ražošanas apjoma pieaugumu, tas galarezultātā tomēr izraisīs cenu pieaugumu.

Novērtējot visu pozitīvo klasiķu mantojumā, tomēr jāatzīst, ka klasiskajā monetārajā koncepcijā ir apgalvojumi, kas mūsdienās nav pieņemami. Vispirms, vai naudas apgrozības ātrums ir konstants? No mūsdienu redzes viedokļa klasiķu uzskati par naudas apgrozības ātruma nemainību gan īsā laika periodā, bet vēl jo vairāk ilglaicīgā periodā ir arhaiski. No vienas puses, it kā grūti būtu pārnest I. Fišeram vai A. Pigū, jo šī paauzde nepieredzēja strauju progresa naudas norēķinu sistēmā: automātiskās klīringu sistēmas, bankomātu un elektronisko karšu attīstība, protams, izraisīja izmaiņas naudas apgrozības ātrumā. Tomēr, no otras puses, iepriekš minēto ekonomistu laika biedrs Dž. Keinss, pats būdams klasiskās Kembridžas skolas pārstāvis, norādīja, ka naudas apgrozības ātrumu nevar uzskatīt par nemainīgu lielumu un uzsvēra, ka to ietekmē vairāki faktori, pirmām kārtām, procenta likme un ienākuma apjoms. Jo augstāka procentu likme un lielāki ienākumi, jo naudas apgrozības ātrumam ir tendence pieaugt.

Arī šajā nodaļā iepriekš aplūkotās naudas pieprasījumu sakarības ļauj secināt, ka augstākas procenta likmes palielina naudas turēšanas alternatīvās izmaksas un, lai tās samazinātu, firmas un māsjsaimniecības samazina savus naudas atlikumus un rezultātā naudas apgrozības ātrums pieaug. Tāpat ir zināms, ka naudas pieprasījuma elastība atkarībā no reālā ienākuma izmaiņām ir 0,5. Tas nozīmē, ka palielinoties reālajam ienākumam, naudas pieprasījuma pieaugums būs divreiz mazāks nekā ienākuma pieaugums un naudas apgrozības ātrumam būs tendence pieaugt.

Klasiskās monetārās teorijas šaurās vietās nevarēja neievērot arī mūsdienu monetāristi ar M. Frīdmanu priekšgalā, kuri revidēja klasiskās skolas kanonus par naudas apgrozības ātruma nemainību. Mūsdienu monetāristi arī zināmā mērā revidē klasiķu izvirzīto naudas neitralitātes principu, ka naudas piedāvājuma izmaiņas viennozīmīgi ietekmē tikai nominālos rādītājus, bet neietekmē reālos. M. Frīdmans un A. Švarca, pētot naudas apgrozību ASV no 1867. līdz 1960. gadam [18], konstatēja, ka naudas piedāvājuma pieaugums vispirms ietekmē reālo kopproduktu, bet tikai pēc zināma laika perioda tas ietekmēs nominālo kopproduktu un attiecīgi – cenu līmeni. Tātad mūsdienu monetāristi, pretēji monetāristu klasiķu

uzskatiem, norāda, ka pastāv tieša saikne starp naudas piedāvājumu un ekonomisko izaugsmi īslaicīgā periodā.

Monetāristu nometnē pieaug to "ekstrēmistu" skaits, kuri uzskata, ka naudas politikas ietekmes horizonti ir jāpaplašina un ar naudas piedāvājuma politikas maiņu, jāveicina ekonomisko aktivitāšu pieaugums ne tikai īsā laika periodā, bet arī vidējā laika perspektīvā. Šie uzskati ir visai tuvi keinsiānisma koncepcijai, kas ne reti atbalsta liberālu naudas politiku, uzsverot, ka naudas piedāvājuma pieaugums, samazinot naudas apgrozības ātrumu (V), vidējo cenu līmeni atstāj nemainīgu:

$$M \uparrow \Rightarrow V \downarrow \Rightarrow P \text{ const.}$$

Atbalstīt liberālu naudas piedāvājuma politiku nav saprātīgi. Jāpiekrist ir M. Frīdmana brīdinājumam, ka autonomas un neadekvātas naudas piedāvājuma pieaugums agrāk vai vēlāk izraisīs tādu cenu pieaugumu, kas nesekmēs ekonomisko izaugsmi. Pat Lielā pasaules depresija (1929 – 1932), ar kuru sākās keinsiānisma ēra, lielā mierā bija saistīta ar nevēlēšanos regulēt naudas piedāvājumu. Keinsiānisma uzvaras gājiens ar valsts fiskālās politikas prioritāti, ar hipertrofētiem valsts izdevumiem un budžeta deficītiem, liberālais naudas piedāvājums laika gaitā izraisa tādu inflācijas un bezdarba vienlaikus pieaugumu (stagflāciju), ka Keinsa teorijas praktiskie ieteikumi zaudēja savu ietekmes spēku un klasiskā teorija kā fenikss atdzima no pelniem.

Klasiskās ekonomiskās skolas pārstāvji analizēdami un mācīdamies no savām kļūdām, revidēdami veco un tālāk attīstot naudas teoriju, izveidoja modernu monetāro politiku. Uz Čikāgas Universitātes bāzes radās spēcīga neoklasiskā skola, kurā ietilpa vislielākā Nobela prēmijas laureātu kopa ar M. Frīdmanu un R. Lukasu priekšgalā. Viņi atbalstīja stingro fiskālo un monetāro politiku un palika uzticīgi tirgus spēkiem, uzskatot, ka tie ir saprātīgi spēki un ļaujot tiem darboties, stingri noteikta monetārā un fiskālā koridora ietveros, nodrošinās efektīvu ekonomisko izaugsmi.

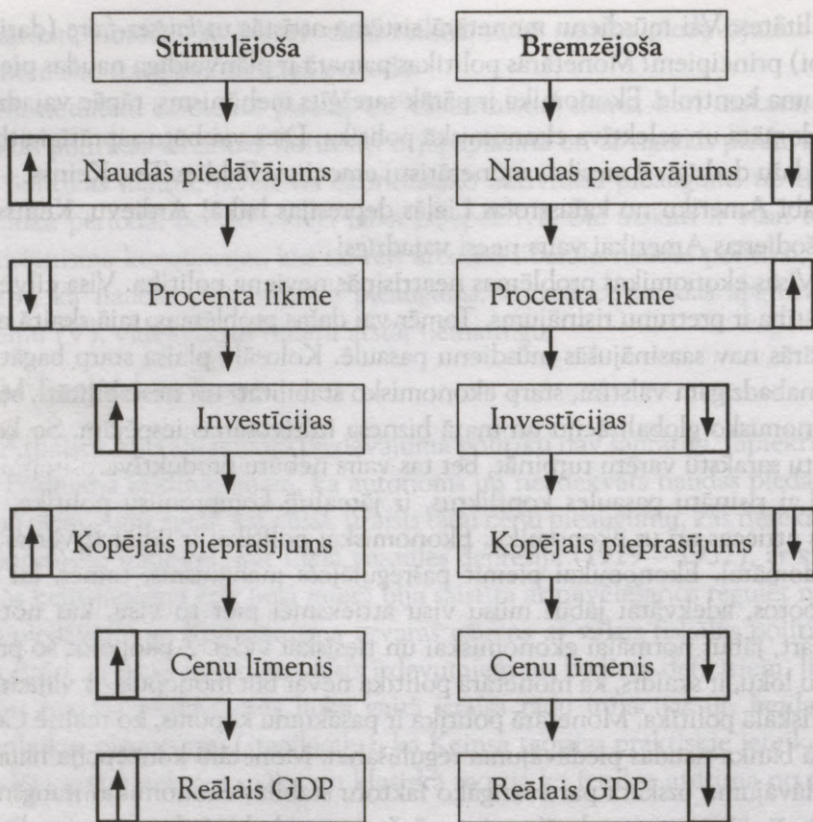
Neoklasiskā teorija kopš XX gadsimta 70. gadiem attīstās pa augšupejošu līkni. Šīs politikas panākumi nav noliedzami, īpaši monetārajā sfērā. Nenoliedzami, ka bez monetāro principu ievērošanas, ekonomika nevar normāli funkcionēt. Monetārā politika attīstītās pasaules valstīs demonstrē atzīstamu efektivitāti, jo tās efektivitāte ir atkarīga arī no politikas izpildījuma

kvalitātes. Vai mūsdienu monetārā sistēma attīstās uz *laissez-faire* (dari kā gribi) principiem? Monetārās politikas pamatā ir plānveidīga naudas piedāvājuma kontrole. Ekonomika ir pārāk sarežģīts mehānisms, tāpēc vajadzīga pārdomāta un selektīva ekonomiskā politika. Diez vai būtu saprātīgi atbalstīt dažu dedzīgu Amerikas monetāristu emocijas: Paldies Tev, Keinss, – Tu izglābi Ameriku no katastrofas Lielās depresijas laikā! Ardievu, Keinss, – Tu šodienas Amerikai vairs neesi vajadzīgs!

Visas ekonomikas problēmas neatrisinās neviena politika. Visa cilvēces attīstība ir pretrunu risinājums. Tomēr vai dažas problēmas, tajā skaitā monetārās nav saasinājušās mūsdienu pasaulē. Kolosāla plaisa starp bagātām un nabadzīgām valstīm, starp ekonomisko stabilitāti un nestabilitāti, starp ekonomisko globalizāciju un mazā biznesa izdzīvošanas iespējām. Šo kontrastu sarakstu varētu turpināt, bet tas vairs nebūtu produktīvi.

Lai risinātu pasaules konfliktus, ir jārealizē kompromisu politika, tas pats attiecas arī uz ekonomiku. Ekonomiskai politikai ir jābūt izsvērtai un pārdomātai. Ekonomikai piemīt pašregulējošs mehānisms, tomēr, lai tas darbotos, adekvātai jābūt mūsu visu attieksmei pret to visu, kas notiek apkārt, jābūt normālai ekonomiskai un tiesiskai videi. Apkopojot šo pretrunu loku, ir skaidrs, ka monetārā politika nevar būt monopols. Ir vajadzīga arī fiskālā politika. Monetārā politika ir pasākumu kopums, ko realizē Centrālā banka naudas piedāvājuma regulēšanai. Monetārā koncepcija naudas piedāvājumu uzskata par svarīgāko faktoru stabilas ekonomikas izaugsmes nodrošināšanā, tas nodrošina gan ražošanas, nodarbinātības un cenu līmeni. Naudas piedāvājums ietekmē visus kopējā pieprasījuma komponentus, kā arī visa veida aktīvus, gan reālos, gan finansiālos. Tomēr reālo rādītāju ietekme ir saistīta ar īslaicīgo periodu, ilglaicīgajā periodā naudas piedāvājuma pieaugums palielinās cenas. Lai izvairītos no šīm negatīvām sekām, monetārās teorijas pārstāvji izvirza noteikumus par vienmērīgu naudas masas palielinājumu atbilstīgi ražošanas potenciālajām iespējām: 3 – 5% gadā.

Lai kādas būtu arī teorētiskās diskusijas, izšķir stimulējošu un ierobežojušu monetāro politiku. Realizējot pirmo, Centrālā banka stimulē kopējo pieprasījumu, palielinot naudas piedāvājumu, gan tieši, gan arī netieši. Procenta likmju samazinājums stimulēs investīcijas, patēriņu. Ierobežojoša monetārā politika saistīta ar naudas piedāvājuma samazinājumu un dārgas naudas politiku. Schematiciski raksturosim abas monetārās politikas:

4.10. attēls. Stimulējošas un bremzējoša monetārā politika

Bultiņas virziens uz augšu nozīmē pieaugumu, uz leju – samazinājumu.

Kopsavilkums

1. Reālais naudas pieprasījums atkarīgs no reālajiem ienākumiem, nominālās procenta likmes un naudas izņemšanas izmaksām.
2. Likviditātes izvēli nosaka darījumu, piesardzības un spekulatīvais motīvs.
3. Baumola – Tobina modelis risina pieprasījuma naudas optimizācijas problēmas, salīdzinot naudas izņemšanas izmaksas un naudas turēšanas alternatīvās izmaksas.
4. Naudas tirgus līdzsvaru īslaicīgā periodā automātiskā režīmā visperfektāk regulē vērtspapīru tirgus. Šo tirgu var regulēt CB, izmainot naudas piedāvājumu, tomēr tā nav spējīga vienlaikus nodrošināt naudas piedāvājuma un procenta likmes stabilitāti.
5. Inflācija ir tā svira, kas nodrošina tirgus līdzsvaru ilglaicīgajā periodā.
6. Kvantitatīvā naudas teorija un monetārisma pamatā un naudas piedāvājuma izmaiņas ir atslēgas jautājums cenu kontroles nodrošināšanā. Šīs teorijas klasisko interpretāciju reprezentēja I. Fišers un A. Pigū.
7. Mūsdienu monetāristi ir izdarījuši korekcijas klasiskās skolas kanoņos, atzīstot naudas apgrozības ātrumu par mainīgu lielumu, kā arī zināmā mērā revidējot naudas neitralitātes principu īslaicīgā periodā.
8. Monetāristu pamatkonceptija netiek mainīta – tā ir stingra monetārā un fiskālā politika, saglabājot uzticību tirgus spēkiem.
9. Mūsdienu monetārisma sasniegumi nav noliedzami, tomēr ekonomika ir pārāk sarežģīts mehānisms, lai tās regulēšanu uzticētu tikai monetāristiem, te nepieciešama kompleksa pieeja.
10. Monetārā koncepcija naudas piedāvājumu uzskata par svarīgāko faktoru ražošanas, nodarbinātības un cenu stabilitātes nodrošināšanā.

Uzdevumi, testi

I Saskaņošanas uzdevums (A)

1. Likviditātes izvēle	A. Vērtspapīru tirgus
2. Darījumu nauda	B. Mājsaimniecību darījumu naudas optimizācija
3. Aktīvu nauda	C. Inflācija
4. Piesardzības nauda	D. kY – hr
5. Naudas turēšanas alternatīvās izmaiņas	E. Cilvēku izvēle turot savus aktīvus naudas formā
6. Naudas izņemšanas izmaksas	F. Līdzekļi norēķinu operāciju veikšanai
7. Baumola – Tobina modelis	G. Līdzekļi vērtspapīru iegādei
8. Reālās naudas pieprasījuma izteiksme	K. Izmaksas, kas saistītas ar aktīvu pārvēršanu naudas formā
9. Faktors, kas nodrošina naudas tirgus līdzsvaru īslaicīgā periodā	I. Līdzekļi “nebaltajai” dienai
10. Faktors, kas nodrošina naudas tirgus līdzsvaru īslaicīgā periodā	J. Zaudētie ienākumi no vērtspapīriem un termiņnoguldījumiem

Saskaņošanas uzdevums (B)

1. Monetārisms	A. Nespēja atšķirt nominālo naudu no reālās
2. Fišera vienādojums	B. Nominālā procenta likme mīnuss inflācija
3. Inflācija	C. Princips, ka naudas piedāvājuma izmaiņas ietekmē cenu līmeni, bet neietekmē reālo ražošanas apjomu
4. Naudas ilūzija	D. Vispārējā cenu celšanās un naudas pirkspējas krišanās
5. Reālā procenta likme	E. $M \times V = P \times Q$
6. Naudas neitralitātes princips	F. Mācība par naudas – kredīta politikas efektivitāti pie noteikuma, ja naudas piedāvājums tiek kontrolēts

II Uzdevumi

1. Kā izmainīsies reālais GDP, ja naudas piedāvājums palielināsies par 200 milj. Ls pie šādiem noteikumiem:

_____ = katrs naudas piedāvājuma palielinājums par 10 milj. Ls, pazeminās nominālo procenta likmi par 1%;

_____ = katrs procenta likmes pazeminājums par 1% veicinās investīciju pieaugumu 20 milj. Ls;

_____ = izdevumu multiplikators 3.

2. Inflācija un nominālā procenta likme palielinās, bet naudas pieprasījums samazinās. Kā tas ietekmēs naudas masu un cenas?

3. Reālā procenta likme palielinās no 2 līdz 4%, bet nominālā procenta likme paliek nemainīga. Pārējie naudas pieprasījuma ietekmējošie faktori nav mainījušies:

_____ = kāds ir šīs parādības skaidrojums;

_____ = kā tas ietekmēs reālās naudas pieprasījumu.

4. Naudas pieprasījuma elastība no procenta normas ir $-0,2$. Kas notiks ar reālo naudas pieprasījumu, ja nominālā procenta likme palielināsies no 5% līdz 10% gada?

5. Pieņemsim, ka katrs lats, kas tiek izmantots darījumos aprit 4 reizes gadā un tiek izlietots preču un pakalpojumu iegādei. Nominālais iekšzemes kopprodukts ir 4 000 milj. Ls.

_____ = nosakiet darījumu naudas pieprasījumu;

_____ = pievienotā tabulā, fiksēts aktīvu naudas pieprasījums pie dažādām procenta likmēm. Kāds būs naudas kopējais pieprasījums?

Nominālā procenta likme (%)	Aktīvu naudas pieprasījums milj. Ls	Kopējais naudas pieprasījums milj. Ls
16	100	
14	200	
12	300	
10	400	
8	500	
6	600	
4	800	

_____ = naudas piedāvājums ir 1400 milj. tajā skaitā, kāda būs līdzsvara procenta likme

_____ = nosakiet līdzsvara procentu likmi, jo naudas piedāvājums samazināsies līdz 1200 milj. Ls

6. Klasiskās monetārās teorijas četras raksturīgākās pazīmes ir šādas:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

7. Ja iekšzemes kopprodukts ir 10 miljardi, naudas piedāvājums – 5 miljardi. Kāds ir naudas apgrozības ātrums? Kāda būtu pareizā atbilde, ja iekšzemes kopprodukts pieaugtu līdz 15 miljardiem, bet naudas piedāvājums paliktu nemainīgs, tad naudas apgrozības ātrums būtu _____.

8. Ar ko mūsdienu monetārā teorija atšķiras no klasiskās:

1. _____
2. _____
3. _____

9. Ja valstī inflācijas līmenis ir 5%, bet reālā GDP pieaugums ir 4%, kādam jābūt naudas piedāvājuma pieaugumam.

III Testi paškontrolei

1. Naudas pieprasījumu izsaka šāda naudas vienādība $MD/P = 0,25 Y - 6 r$, kur Y – reālais ienākums, bet r – nominālā procentu likme. Ja reālais ienākums palielināsies par 100 000, tad naudas pieprasījuma likne pārbīdīsies:

a) pa labi par 25 000;	c) pa kreisi par 600 000;
b) pa labi par 100 000;	d) pa kreisi par 300 000.

2. Naudas pieprasījumu izsaka vienādība $MD/P = kY - hnr$, kur $k = 0,2$, bet $h = -5$. Ja reālais ienākums palielināsies par 50 000, tad naudas pieprasījuma likne pārbīdīsies:

a) pa labi par 20 000;	c) pa kreisi par 250 000;
b) pa labi par 10 000;	d) pa kreisi par 10 000.

3. Pieņemsim, ka naudas piedāvājums un cenu līmenis pastāvīgs, bet naudas pieprasījums būs atkarīgs no reāliem ienākumiem un nominālās procentu likmes. Palielinoties ienākumiem:

- a) palielināsies naudas pieprasījums un procenta likme samazināsies;
 - b) palielināsies naudas pieprasījums un procenta likme palielināsies;
 - c) samazināsies gan naudas pieprasījums, gan procenta likme;
 - d) samazināsies naudas pieprasījums, bet procenta likme palielināsies.
4. Naudas piedāvājuma pārpalikuma apstākļos, ekonomikas aģenti:
- a) pirks obligācijas;
 - b) obligāciju pieprasījums pieaugs;
 - c) obligāciju cenas palielināsies;
 - d) nominālais procents pazemināsies;
 - e) visas iepriekšējās atbildes ir pareizas;
 - f) neviena no iepriekšējām atbildēm nav pareiza.
5. Naudas tirgus līdzsvaru īslaicīgā periodā nodrošina:
- a) nominālā procenta likmes izmaiņas;
 - b) vērtspapīru cenu izmaiņas;
 - c) naudas piedāvājuma izmaiņas;
 - d) visas iepriekš minētās;
 - e) a) un b).
6. Naudas tirgus līdzsvaru ilglaicīgā periodā nodrošina:
- a) naudas piedāvājuma izmaiņas;
 - b) inflācija;
 - c) nominālās procentu likmes izmaiņas;
 - d) visas iepriekšējās;
 - e) a) un b).
7. Ja inflācija ilglaicīgā periodā samazināsies no 6% līdz 4%, pārējiem apstākļiem nemainoties, tad atbilstīgi I. Fišera principam:
- a) nominālā un reālā procentu likme samazināsies par 2% punktiem;
 - b) nominālā un reālā procenta likme samazināsies;
 - c) nominālā procenta likme samazināsies par 2%, bet reālā nemainās;
 - d) nominālā procenta likme nemainās, bet reālā samazinās par 2 procenta punktiem.
8. Iekšzemes kopprodukts valstī ir 5000 milj. Ls, naudas apgrozības ātrums $V = 4$, aktīvu naudas pieprasījums ir 180 milj. Ls, tad kopējais naudas pieprasījums:

- a) 5000 milj. Ls; c) 20 000 milj. Ls;
 b) 1430 milj. Ls; d) 20 milj. Ls.
9. Reālais ienākums valstī – 900 milj. Ls. Lats gadā aprit 3 reizes, tad nepieciešamais reālās darījuma naudas daudzums ir:
 a) 900 milj. Ls; c) 2700 milj. Ls;
 b) 300 milj. Ls; d) 3000 milj. Ls.
10. Aktīvu naudas pieprasījums un procentu likmes attiecības ir:
 a) tieši proporcionālas; c) nemainīgas;
 b) apgriezti proporcionālas; d) nenoteiktas.
11. Ja naudas pieprasījums un piedāvājums pieaug vienlaikus, tad jaunā tirgus līdzsvara punktā:
 a) naudas daudzums un procentu likme palielināsies;
 b) naudas daudzums un procenta likme samazināsies;
 c) naudas daudzums palielināsies, bet procenta izmaiņas pie esošās informācijas nevar noteikt;
 d) procenta likme palielināsies, bet naudas daudzumu pie esošās informācijas nevar noteikt.
12. Klasiskās kvantitatīvās naudas teorijas autors:
 a) Dž. Keinss; d) A. Pigū;
 b) I. Fišers; e) b) + d);
 c) Dž. Tobins f) neviens no tiem.
13. Ja reālais GDP palielinās 1,4 reizes, bet nauda apgrozībā pieaug par 12%, pastāvot nemainīgam naudas apgrozības ātrumam, tad cenu līmenis:
 a) paliks nemainīgs; c) samazināsies par 10%;
 b) pieaugs par 10%; d) pieaugs par 12%.
14. Ja nominālais naudas piedāvājums palielināsies par 6%, bet cenu līmenis pieaugs par 5%, pastāvot nemainīgam naudas apgrozības ātrumam, tad saskaņā ar kvantitatīvo naudas teoriju reālais ienākums:
 a) palielināsies par 5%; c) samazināsies par 1%;
 b) palielināsies par 1%; d) samazināsies par 5%.

15. Naudas nominālais piedāvājums valstī palielinās par 8%, cenu līmenis pieaug par 6%, ražošanas apjoms palielinās par 4%. Saskaņā ar naudas kvantitatīvo teoriju naudas apgrozības ātrums:
- a) pieaug par 9%
 - b) pieaug par 15%
 - c) pieaug par 10%
 - d) pieaug par 4%
16. Saskaņā ar naudas kvantitatīvo teoriju:
- a) naudas piedāvājuma reālais pieaugums, pārējiem apstākļiem nemainoties, izraisīs cenu pieaugumu;
 - b) naudas piedāvājuma reālais pieaugums, pārējiem apstākļiem nemainoties, izraisīs cenu samazinājumu;
 - c) naudas piedāvājuma nominālais pieaugums, pārējiem apstākļiem nemainoties, izraisīs cenu pieaugumu;
 - d) naudas piedāvājuma nominālais pieaugums, pārējiem apstākļiem nemainoties izraisīs reālā GDP pieaugumu.
17. Ja inflācija samazinās no 8% līdz 5% ilglaicīgā periodā, pārējiem apstākļiem nemainoties, tad atbilstīgi Fišera principam:
- a) nominālā un reālā procenta likme nemainās;
 - b) nominālā procenta likme krītas par 3%, bet reālā – nemainās;
 - c) nominālā un reālā procenta likme krītas par 3%;
 - d) nominālā procenta likme nemainās, bet reālā – samazinās par 3%.

IV Pareizi – nepareizi

1. Reālais naudas pieprasījums ir funkcija no reālā ienākuma, nominālās procentu likmes un naudas darījuma izmaksām.
2. Ja procenta likmes ir augstas, cilvēki izvairās turēt lielas naudas rezerves.
3. Cenu līmenis neietekmē naudas apgrozības ātrumu.
4. Procenta likmes pazemināšanās noved pie naudas apgrozības ātruma samazināšanās.
5. Ja valstī ir inflācija, tad valsts īsteno ierobežojošu monetāro politiku.
6. Vienreizēja un negaidīta cenu pieauguma rezultātā nominālais naudas pieprasījums palielinās atbilstīgi cenu pieaugumam, bet reālais naudas pieprasījums nemainīsies.

7. Naudas apgrozības ātrums ir atkarīgs no cenu līmeņa.
8. Īsā laika periodā naudas tirgus līdzsvaru ātri nodrošina procenta likmju un obligāciju cenu izmaiņas.
9. Neviena Centrālā banka nespēj vienlaikus nodrošināt naudas piedāvājuma un procenta likmes regulēšanas iespējas.
10. Naudas tirgus ilglaicīgo līdzsvaru nodrošina inflācija.
11. Ilglaicīgā inflācija ir naudas fenomens, tā rodas, ja nominālais naudas piedāvājums pārsniedz reālo naudas pieprasījumu.
12. Ilglaicīgā periodā reālais naudas pieprasījums ir atkarīgs no reālā GDP.
13. Naudas pieprasījums, galvenokārt, ir nominālās naudas pieprasījums.
14. Klasiskās ekonomikas pārstāvji uzskatīja, ka monetārā politika ir galvenā metode ekonomikas regulēšanā.

IV Pārēti – nepārēti

V nodaļa

Preču tirgus: kopējā pieprasījuma – kopējā piedāvājuma līdzsvars

Nule aplūkojam naudas – finansu sfēru, kuras svarīgums nav apstrīdams, bez šo jautājumu sakārtotības ekonomiskā izaugsme nebūs iespējama, tomēr monetārai nozarei zināmā mērā ir virtuāls raksturs. Tagad – pie reālās ekonomikas un analizēsim makroekonomisko līdzsvaru preču tirgū.

Makroekonomisko preču tirgus līdzsvaru aplūkosim dažādos rakursos un līmeņos. Vispirms – kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma līdzsvaru, pēc tam līdzsvaru starp kopējiem izdevumiem un kopējiem ienākumiem, līdzsvaru starp ietaupījumiem un investīcijām. Jānodrošina nevis vienkāršs mehānisks līdzsvars, bet gan pilnas nodarbinātības līdzsvars.

Uzsvērsim Dž. Keinsa lielo ieguldījumu, jo daudzu teorētisko jautājumu nostādnē viņam ir pirmatklājēja tiesības. Analizējot preču tirgus līdzsvaru, mēs lietosim Dž. Keinsa analīzes instrumentus. XX gadsimta 20. – 30. gadi bija laiks, kad radās Dž. Keinsa teorija, kopš tā laika pasaulē ir notikušas pārmaiņas un saprotams, ka atsevišķi Dž. Keinsa secinājumi mūsdienās nav pieņemami. Taču arī 2002. gadā, vērtējot globālās ekonomikas svārstības Eiropā, Amerikā un Āzijā, atmiņā nāk Dž. Keinsa secinājums, ka autonomie tirgus spēki nav spējīgi nodrošināt pilnīgas resursu nodarbinātības makroekonomisko līdzsvaru. No savas puses, pārfrāzējot klasisko ekonomistu izteikumus, ka valsts iejaukšanās ekonomikā var stāvokli tikai pasliktināt, varētu piekrist, ka nemākulīga un neprofesionāla valsts iejaukšanās ekonomisko stāvokli tiešām pasliktinās. Tas sevišķi attiecas uz pārejas perioda valstīm. Ekonomikas valstiska regulēšana ir filigrāna lieta, tādēļ ir saprotama dažu pašmāju liberāļu izteikumi, ka tirgus visu noliks savās vietās. Ja nav pietiekošas zināšanas, tad šāds uzskats ir vairāk apsveicams nekā nosodāms.

Dž. Keinss, analizēdams Lielo depresiju, nonāca pie secinājuma, ka neregulējamā ekonomikā pilnīga ražošanas resursu izmantošana veidojas tikai gadījuma pēc, tādēļ nepieciešama kopējā pieprasījuma regulēšana. Keinsiānisko teoriju dēvē par kopējā pieprasījuma teoriju. Dž. Keinsa vadmotīvs – kopējais pieprasījums ir ekonomiskās izaugsmes motors. Kopējais

pieprasījums nosaka kopējo piedāvājumu, tāpēc piedāvājumam jāorientējas uz kopējo pieprasījumu. Ne visi tam piekritīs, tomēr pieprasījuma pieejas motivācijai ir savs pamatojums. Uzdosim paši sev pavisam vienkāršu jautājumu. Vai Latvijas zemnieki nepalielinātu kartupeļu ražošanu, ja pieaugtu pieprasījums pēc kartupeļiem? Daudzi pareizi iebildīs, ka kartupeļu piedāvājuma pieaugums nav atkarīgs tikai no labas gribas, ir nepieciešami tehniski – ekonomiski nosacījumi, kas saistīti ar papildus līdzekļiem. Nenoliedzami! Un tomēr, ja šajā sfērā nebūtu jūtams progress, vai zemniekiem nebūtu iespējas palielināt kartupeļu piedāvājumu, ja pieprasījums pēc tiem pieaugtu?

Kopējais pieprasījums (*aggregate demand – AD*), kopējais piedāvājums (*aggregate supply – AS*). AD – AS modeli pamatoti dēvē par makroekonomikas analīzes bāzes modeli, kas atsedz svarīgas makroekonomikas teorētiskās sakarības, uz kuru bāzes iespējama konkrētas ekonomiskās situācijas izvērtējums. Šajā sakarā AD – AS modelis dod iespēju izprast un prognozēt biznesa cikla ekonomiskās svārstības, inflāciju, nodarbinātību, vispārējā cenu līmeņa un reālā kopprodukta mijiedarbību.

AD – AS modelis ir svarīgs solis iepriekšminēto problēmu izpētē, protams, ar to makroekonomiskā līdzsvara analīze nav izsmelta. Turpinājums sekos, makroekonomikas līdzsvara analīze ies gan plašumā, gan dziļumā. Par to makroekonomikas studētājs pārliecināsies jau tuvākās grāmatas nodaļās. Tagad atzīmēsim tikai to, ka AD – AS modelis galvenokārt attiecas uz preču tirgus analīzi, protams, naudas tirgus piedalās šajā procesā, jo kopējais pieprasījums ir atkarīgs gan no naudas masas, gan arī no naudas apgrozības ātruma. Naudas tirgus AD – AS modelī piedalās kā eksogēns (ārējs) faktors, bet “viņa augstības” procenta ietekme uz preču tirgu tiek vairāk konstatēta, bet ne analizēta. Nepārtraukta attīstība ir jebkura izpētes procesa neizbēgamība, būs nepieciešami gan citi modeļi, gan arī citas pieejas. Lai arī kādas izmaiņas nenotiktu, ekonomikas makroekonomiskā analīze nav iespējama bez AD – AS modeļa. Tas ir, bāzes modelis kopējā cenu līmeņa un produkcijas kopizlāides svārstību cēloņu – seku sakarību procesā.

5.1. Kopējais pieprasījums: struktūra un faktori

Kopējais pieprasījums mūsdienu atklātas ekonomikas apstākļos ir māj-saimniecību, uzņēmumu, valsts un ārvalstnieku pieprasījums pēc valstī ražotām gala precēm un pakalpojumiem atbilstīgi noteiktam cenu līmenim.

Ja ekonomika nav sasniegusi savu iespēju un pilnas nodarbinātības robežas, tad pieņemamas inflācijas apstākļos kopējā pieprasījuma palielināšana veicinās reālā ražošanas apjoma un nodarbinātības pieaugumu, neradot īpašas cenu pieauguma problēmas. Tomēr, ja ekonomika darbojas potenciālo iespēju robežās un pilnas nodarbinātības apstākļos, tad kopējā pieprasījuma stimulēšana izraisīs galvenokārt cenu līmeņa (inflācijas) pieaugumu.

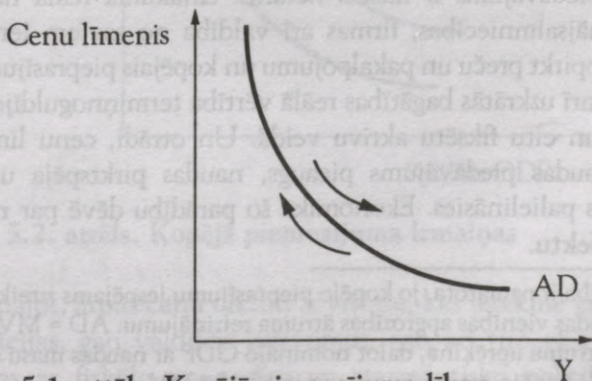
Kopējā pieprasījuma struktūra:

- patēriņa priekšmetu un pakalpojumu privātais pieprasījums (C);
- investīciju preču privātais pieprasījums (I);
- valdības patēriņa un investīciju preču un pakalpojumu pieprasījums (G);
- ārvalstnieku pieprasītais valsts eksporta apjoms ($x - m$);

Daži pieprasījuma struktūras elementi ir relatīvi stabili, mainās lēni, piemēram, patēriņa priekšmetu pieprasījums. Citi, piemēram, investīcijas ir daudz dinamiskāki. No vienas puses, investīciju izmaiņas izraisa lielas izmaiņas ekonomikā (multiplikācijas efekts), papildu izdevumi, līdzīgi viļņiem, palielina ienākumus par summu, kas pārsniedz sākotnējo izdevuma pieaugumu, bet, no otras puses, investīciju apjomi ir atkarīgi no ekonomiskajām aktivitātēm (akselerācijas efekts), piemēram, veiksmīga saimnieciskā darbība valstī veicina investīciju strauju pieaugumu. Tā kā multiplikācijas – akselerācijas efekti darbojas sistēmā, palielinot vai arī samazinot ienākumus, tāpēc arī investīciju preču pieprasījums ir visai mainīgs.

Kopējo pieprasījumu var izteikt ar jau zināmiem simboliem:

$$AD = C + I + G + (x - m)$$

5.1. attēls. Kopējā pieprasījuma likne

Kopējā pieprasījuma likne (AD) atspoguļo pieprasītās kopprodukcijas apjoma atkarību no kopējā cenu līmeņa. Tā parāda to preču un pakalpojumu apjomu, ko gatavi iegādāties patērētāji pie noteikta cenu līmeņa. Tieši cenu līmeņa izmaiņas izraisa kopējā pieprasījuma pārvietošanos par AD likni. Jo augstāks cenu līmenis, jo mazāks sarāžotās produkcijas kopējais pieprasījums, bet jo zemāks cenu līmenis, jo lielāks kopējais pieprasījums. Kopējai pieprasījuma liknei, tāpat kā individuālai pieprasījuma liknei ir negatīva nosliece. Arī tīri vizuāli kopējā pieprasījuma likne ir līdzīga individuālai pieprasījuma liknei. Taču šī līdzība beidzās ar atbildi uz jautājumu, kādi faktori nosaka AD liknes lejupslidošo raksturu? Kopējais pieprasījums darbojas makroekonomiskajā vidē, tur mainās gan pārējo preču cenas, gan arī ienākumi, tāpēc nav piemērojama individuālā pieprasījuma izpētes metodoloģija, pieņemot, ka pārējie apstākļi ir nemainīgi.

Izskaidrojumu AD liknes negatīvajai nosliecei var saistīt ar kvantitatīvo naudas teoriju¹, kuras vienādība ir:

$$MV = PY, \text{ no šejienes } Y = \frac{M \cdot V}{P} \quad [5.1.]$$

Kur

M – naudas daudzums apgrozībā;

V – naudas apgrozības ātrums;

P – cenu līmenis;

Y – reālais ražošanas apjoms.

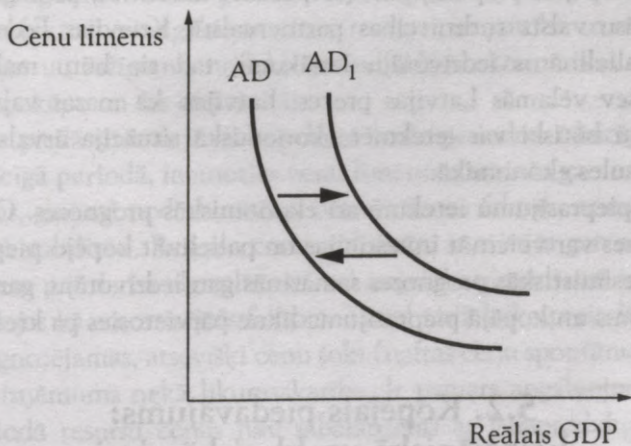
AD liknes negatīvās noslieces loģika ir šāda. Jo augstāks cenu līmenis, jo mazāks reālās naudas piedāvājums (M/P), jo AD – AS modelī nominālais naudas piedāvājums ir fiksēts lielums. Iznākumā reālā naudas pirktspēja krītas, mājsaimniecības, firmas arī valdība no saviem ienākumiem varēs mazāk nopirkt preču un pakalpojumu un kopējais pieprasījums samazināsies. Kritīsies arī uzkrātās bagātības reālā vērtība termiņnoguldījuma, valsts vērtspapīru un citu fiksētu aktīvu veidā. Un otrādi, cenu līmenim krītoties, reālās naudas piedāvājums pieaugs, naudas pirktspēja un kopējais pieprasījums palielināsies. Ekonomikā šo parādību dēvē par **reālo naudas bilances efektu**.

¹ Šī saistība ir pamatota, jo kopējo pieprasījumu iespējams izteikt ar naudas masas un naudas vienības apgrozības ātruma reizinājumu: $AD = MV$, jo naudas apgrozības ātrumu aprēķina, dalot nominālo GDP ar naudas masu apgrozībā, tādējādi GDP kopējo pieprasījumu var izteikt kā MV .

Vienlaikus darbojas arī **procenta likmes efekts**. Cenu pieaugums palielina naudas pieprasījumu, bet naudas piedāvājumam nemainoties, naudas cena (procents) pieaug. Procenta likmes pieaugums samazinās investīcijas un mājsaimniecību izdevumus, jo kredīta procenta likmes palielināsies. Rezultātā kopējais pieprasījums samazināsies, kas nosaka AD līknes negatīvo noslieci.

Cenu līmeņa pieaugums valstī ražotām precēm un pakalpojumiem samazinās eksporta iespējas, bet importa apjoms pieaugs. Ārvalstniekiem iegādāties preces un pakalpojums par relatīvi augstākām cenām nebūs izdevīgi, arī attiecīgās valsts rezidenti tas nebūs izdevīgi, tie izvēlēsies relatīvi lētākas importa preces. Visa tā dēļ ārējās tirdzniecības bilance pasliktināsies un iekšzemes kopprodukta pieprasījums samazināsies. Šāds **importa efekts** pastiprina AD līknes negatīvo noslieci.

Kopējo pieprasījumu, tāpat kā individuālo, ietekmē ārpuscenu faktori, kuru dēļ notiek AD līknes pārvietošanās. Analizējot kopējo pieprasījumu, nevar vadīties no pieņēmuma par "pārējo apstākļu nemainību", līdz ar to ārpuscenu klāsts ir visai daudzveidīgs.

5.2. attēls. Kopējā pieprasījuma izmaiņas

Vispārīgi runājot, ārpus cenu faktori ir visi tie, kas ietekmē gan patēriņu, gan investīcijas, gan valdības izdevumus, gan arī tīro eksportu. Šie faktori realizējas ar fiskālo, monetāro un starptautisko politiku, kuras

makroekonomikas kursā aplūkosim atsevišķās tēmās. Šeit ieskicēsim tikai dažas nostādnes. Valsts izdevumi un nodokļi ir fiskālās politikas nesošās konstrukcijas. Valsts izdevumu pieaugums pārvietos AD līkni pa labi, bet ja vienlaikus tiek palielināti nodokļi, tad patēriņš arī investīcijas var samazināties un AD līkne pārvietosies pa kreisi. Ja valsts izdevumi tiks palielināti, aizņemoties naudas līdzekļus vietējā tirgū, procenta likmes pieaugs, nauda kļūs dārgāka un investīcijas tiks apgrūtinātas. Monetārās politikas instrumenti – naudas piedāvājums un procenta likmes. Lielāks naudas daudzums palielinās kopējo pieprasījumu, vismaz īsā laika periodā, tomēr nesaprātīga naudas piedāvājuma palielināšana radīs tikai inflāciju un AD līkne atgriezīsies savā iepriekšējā stāvoklī.

Starptautiskais ekonomikas sektors arī ietekmē kopējo pieprasījumu. Eksporta pieauguma rezultātā AD līkne pārvietosies pa labi, bet faktori, kas pozitīvi ietekmē eksportu, ir valūtas maiņas kurss un ienākumu pieaugums valstīs, uz kurām virzīts eksports. Ja lata kurss pret partnervalstu valūtām pieaug, tad Latvijā ražotās un uz ārvalstīm eksportētās preces kļūst dārgākas, eksports samazināsies, un arī kopējais pieprasījums samazināsies. Vienlaikus kopējais pieprasījums var pozitīvi mainīties, pieaugot eksportam. Ja mūsu valsts tirdzniecības partnervalstīs Krievijas Federācijā vai Ukrainā palielinātos iedzīvotāju ienākumi, tad tie būtu maksāspējīgi iegādāties sev vēlamās Latvijas preces. Latvijas kā mazas valsts kopējo pieprasījumu būtiski var ietekmēt ekonomiskā situācija ārvalstīs vai izmaiņas pasaules ekonomikā.

Kopējo pieprasījumu ietekmē arī ekonomiskās prognozes. Optimistiskās prognozes var veicināt investīcijas un palielināt kopējo pieprasījumu. Savukārt pesimistiskās prognozes samazinās gan iedzīvotāju, gan uzņēmumu izdevumus un kopējā pieprasījuma līkne pārvietosies pa kreisi.

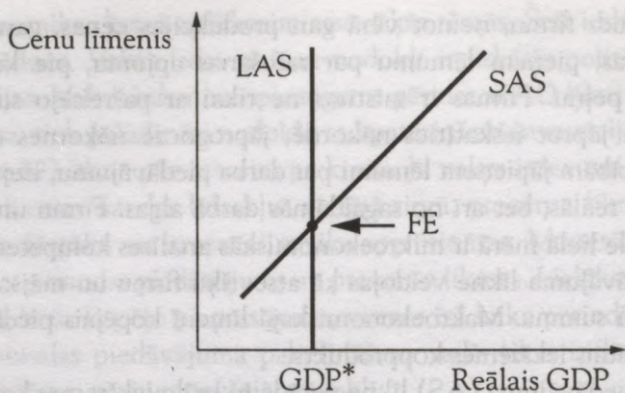
5.2. Kopējais piedāvājums: keinsiāniskā un klasiskā pieeja

AD – AS modeļa otra puse ir kopējais piedāvājums, kas ir preču un pakalpojumu kopapjoms, kuru piedāvā firmas un mājsaimniecības noteiktā laika periodā, pastāvot noteiktam cenu un darba algas līmenim. Praktiski kopējā piedāvājuma agregatēšana ir visai sarežģīts process.

Milzums daudz firmu, ņemot vērā gan produkcijas cenas, gan ražošanas faktoru cenas, pieņem lēmumu par ražošanas apjomu, pie kura varētu maksimizēt peļņu. Firms ir saistītas ne tikai ar pašreizējo situāciju un cenām, tām jāprot ieskatīties nākotnē, jāprognozē nākotnes cenas. Arī mājsaimniecībām jāpieņem lēmumi par darba piedāvājumu, izejot ne tikai no šodienas reālās, bet arī no sagaidāmās darba algas. Firmu un mājsaimniecību izvēle lielā mērā ir mikroekonomiskās analīzes kompetence, tomēr kopējā piedāvājuma likne veidojas kā atsevišķu firmu un mājsaimniecību piedāvājumu summa. Makroekonomiskajā līmenī kopējais piedāvājums ir reāli piedāvātais iekšzemes kopprodukts.

Kopējā piedāvājuma (AS) likne parāda to reālo iekšzemes kopprodukta apjomu, ko var piedāvāt pie dažādu cenu līmeņa. Dažādi tiek interpretēta AS liknes forma, tomēr šīs liknes konstrukcijas pamatnostādne ir tāda, ka cenu pieaugums izraisīs kopējā piedāvājuma pieaugumu. AS liknes konfigurāciju ietekmēs krītošā ražīguma sakarības: pie neliela ražošanas līmeņa ar nelielām cenu izmaiņām var panākt ievērojamu ražošanas apjoma pieaugumu, bet pie augsta izlaides apjoma, strādājot potenciālo iespēju robežās, panākt pieaugumu ir daudz grūtāk. **Kopējā piedāvājuma likni ietekmē arī ārpuscenu faktori**, svarīgākie no tiem: resursu pieejamība un resursu cenas, tehnoloģijas un ražīgums, nodokļi un subsīdijas ekonomikas valstiska regulēšanas pakāpe un tās efektivitāte.

Kopējo piedāvājumu jāanalizē divos laika periodos: īslaicīgā un ilglaicīgā. **Īslaicīgā periodā**, mainoties cenu līmenim, mainās gan reālais ražošanas apjoms, gan arī nodarbinātība, bet ražošanas faktoru nominālās cenas demonstrē stabilitāti. Resursu cenu stabilitāte ir saistīta gan ar ilgtermiņa kontraktiem par darba algas līmeni vai izejvielu piegādi, arī izejvielu krājumi darbojas kā amortizējošs faktors. Tātad īsajā laika periodā resursu cenas ir prognozējamās, atsevišķi cenu šoki (naftas cenu spontāns pieaugums) ir vairāk izņēmums nekā likumsakarība. Ir pamats apgalvojumam, ka īsā laika periodā resursu cenas nav sabalansētas ar galaprodukcijas cenām. Šis process nevar notikt acumirkļīgi, tam ir nepieciešams laiks. **Ilglaicīgā periodā** ražošanas faktoru un preču tirgus cenas ir līdzsvarotas. Ir sasniegts potenciālais ražošanas apjoms. Tas nozīmē, ka ekonomika darbojas savu iespēju robežās, pie pilnas resursu nodarbinātības. Kopējā piedāvājuma likne ir vertikāla un tā atspoguļo tikai vienu potenciālā iekšzemes kopprodukta apjomu neatkarīgi no cenu līmeņa.

5.3. attēls. Kopējā piedāvājuma likne: īslaicīgais un ilglaicīgais periods

LAS – ilglaicīgā piedāvājuma likne (*long – run aggregate supply*).

SAS – īslaicīgā piedāvājuma likne (*short – run aggregate supply*).

FE – pilna nodarbinātība (*full employment*).

GDP* – potenciālais iekšzemes kopprodukts.

Kaut arī ražošanas iespējas, pastāvot pilnīgai nodarbinātībai, ir visumā pastāvīgs lielums, tomēr laika gaitā šīs iespējas progresē. Zinātniski tehniskā progresa, darbaspēka kvantitatīvo un īpaši kvalitatīvo parametru pieaugums veicina ražošanas iespēju paplašināšanās procesu. Tādēļ LAS likne pārvietosies pa labi. Analizējot ilgtermiņa ekonomiskos procesus, nevar ignorēt šo procesu dinamismu.

Kopējā piedāvājuma liknes konfigurācija ir diskusijas objekts, kurā fokusējas klasiskā un keinsianiskā pieeja. Šīs dažādās pieejas daudzējādā ziņā ir saistītas ar atšķirīgām koncepcijām darba tirgū. Klasiskā pieeja pieņem, ka nominālā darba alga pie jebkura cenu līmeņa ir absolūti elastīga un mainās tādā virzienā, lai nodrošinātu darba tirgus līdzsvaru. Citiem vārdiem runājot, darba algas līmenis ir tas, kas līdzsvaro darba tirgu. Līdz ar to darba tirgus vienmēr ir līdzsvarā tādā nozīmē, ka firmas pieprasa to darba daudzumu, kas piedāvāts pie noteikta darba algas līmeņa.

Klasiskās pieejas problēma ir acīmredzama. Klasiskā teorija kā tāda atzīst pilnu nodarbinātību, tomēr bezdarbs ir realitāte, ko nenoliedz paši klasiskās skolas pārstāvji. Kāds ir šīs pretrunas risinājums viņu pašu skatījumā? Jāizdara atsevišķi precizējumi klasiskās teorijas koncepcijā – tāda ir atbilde.

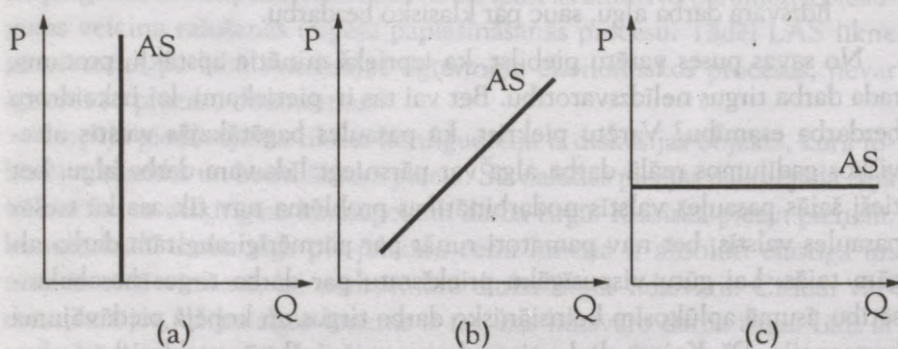
- Klasiskie ekonomisti precizē, ka var pastāvēt brīvprātīgais bezdarbs, īpaši īslaicīgā periodā, jo aizejot no darba vienā vietā, paies laiks, lai iekārtotos citā darba vietā. Uzsvērsim, ka neiebildīsim pret tādu bezdarba formu kā brīvprātīgais, nesaskatīsim šeit ne apoloģētiku, ne liekulību. Mūsdienu darba izpratnē brīvības komponents augsti kotējas, cilvēkam kā individualitātei nav jāsamierinās ar nepatīkamu vai slikti atmaksātu darbu. Var piekrist arī tam, ka augstas bezdarba kompensācijas industriāli attīstītās valstīs, atsevišķos gadījumos ierobežo cilvēku motivāciju meklēt darbu, vai arī pieņemt darbu par zemāku algu. Nevar noliegt arī to, ja bezdarbnieki pieņemtu zemākas darba samaksas noteikumus, tas radītu labākus priekšnoteikumus darba tirgus sabalansēšanā. Tomēr vai viss bezdarbs ir brīvprātīgs? Protams, pastāv piespiedu bezdarbs, tāpēc darba tirgus līdzsvara problēmas tikai ar brīvprātīgo bezdarbu nav izsmeltas.
- Ekonomisti klasiķi īpaši pievērš uzmanību tam apstāklim, ka valdības darba algas regulēšanas pasākumi, nosakot minimālo darba algu, vai arī arodbiedrību spiediena ietekmē, reālā darba alga pārsniedz pilnas nodarbinātības līmeni un tā rezultātā izveidojas bezdarbs. Šis ir galvenais klasiķu arguments, lai izskaidrotu teorijas un prakses nesakritību darba tirgū. Tāpēc bezdarbu, kas izveidojas, darba algai pārsniedzot līdzsvara darba algu, sauc par klasisko bezdarbu.

No savas puses varētu piebilst, ka iepriekš minētie apstākļi, protams, rada darba tirgus nelīdzsvarotību. Bet vai tas ir pietiekami, lai izskaidrotu bezdarba esamību? Varētu piekrist, ka pasaules bagātākajās valstīs atsevišķos gadījumos reālā darba alga var pārsniegt līdzsvara darba algu, bet tieši šajās pasaules valstīs nodarbinātības problēma nav tik asa kā trešās pasaules valstīs, bet nav pamatoti runāt par pārmērīgi augstām darba algām tajās. Lai gūtu vispusīgāku priekšstatu par darba tirgus nesabalansētību, īsumā aplūkosim keinsiānisko darba tirgus un kopējā piedāvājuma koncepciju. Dž. Keinsa darba tirgus koncepcija atšķirās no klasiskās ar to, ka uzskata, ka nominālās cenas un nominālā darba alga īsā laika periodā nav pietiekoši elastīgas, lai nodrošinātu līdzsvaru darba tirgū. Šī koncepcija norāda, ka nominālie rādītāji ir relatīvi stabili un lēni reaģē uz tirgus svārstībām, bet reālie rādītāji: ražošanas apjoms, nodarbinātība, reālā darba alga ir elastīgāki un ātrāk reaģē uz tirgus svārstībām. Dž. Keinss īpašu vērību veltīja nominālās darba algas neelastībai.

Ja nominālā darba alga ir neelastīga, bet cenas relatīvi stabilas, tad cenu pieaugums, ko izraisa kopējā pieprasījuma pieaugums, izraisīs reālās darba algas pazemināšanos, darbs kļūs lētāks un firmas to vairāk pieprasīs. Attiecīgi lielāka darba daudzuma izmantošana vedīs pie ražošanas apjoma pieauguma. Tāpēc periodā, kad nominālā darba alga nemainās, izveidojas pozitīva sakarība starp cenu līmeni un ražošanas apjomu un AS liknei ir pozitīva nosliece.

Dž. Keinsa pieņēmumam par darba algas un cenu stabilitāti īsā perioda intervālos ir racionāls kodols un kopumā atbilst biznesa uzvedības normām. Parastos gadījumos darba līgumi netiek slēgti uz ilgāku laiku un darba algas likmes ir fiksētas. Vairums firmās ir pārpalikuma ražošanas jaudas, gatavās produkcijas krājumi, firmām ir noslēgti līgumi par produkcijas un izejvielu piegādi pie noteiktām cenām. Tādējādi īsā laika periodā kopējā piedāvājuma pieaugumu var panākt bez ievērojamām cenu izmaiņām un kopējais piedāvājums galvenokārt ir atkarīgs no kopējā pieprasījuma lieluma.

Kas attiecas uz ilglaicīgo periodu, tad Dž. Keinss atzina, ka nominālā darba alga var piemēroties darba tirgus izmaiņām, tomēr šī piemērošanās nenotiek pietiekami ātri, lai nodrošinātu pilnu nodarbinātību katrā laika periodā. Teikto apkoposim ar grafiskā modeļa palīdzību:

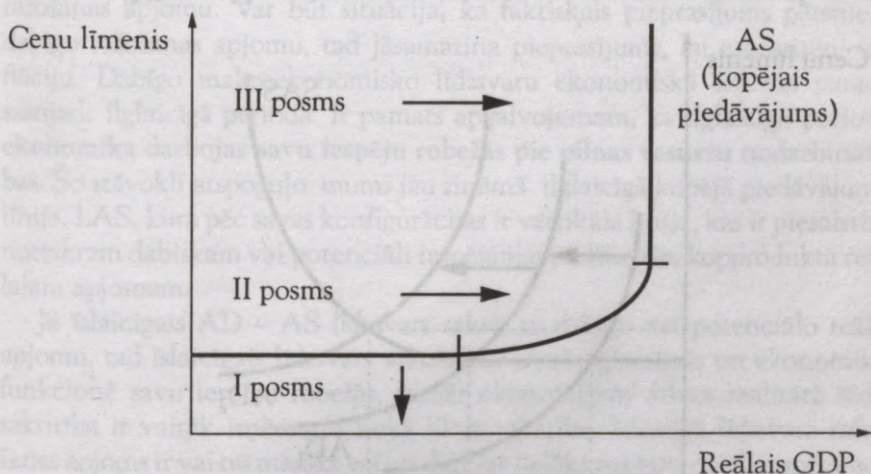

5.4. attēls. Kopējā piedāvājuma liknes modeļi

(a) – klasiskais; (b) dinamiski keinsiāniskais (c) statistiski keinsiāniskais

Salīdzinot klasisko un keinsiānisko koncepciju, jāsecina, ka klasiskais modelis apraksta ekonomikas uzvedību ilglaicīgā periodā, bet keinsiāniskais – īsa laika periodā. Ilglaicīgā periodā parasti ekonomika funkcionē

iespēju robežās un tam principā piekrīt keinsiāniskās skolas pārstāvju. Ekonomiskā sistēma darbojas vidē, ko ietekmē daudzi faktori: gan endogēnie, gan eksogēnie, pie tam tie darbojās pretējos virzienos, līdz ar to nav viennozīmīgas atbildes uz izvirzītiem jautājumiem. Tas pats attiecas uz klasisko un keinsiānisko kopējā piedāvājuma modeļiem, jo abus ir radījuši nopietni un augstas klases ekonomisti, tāpēc nebūtu pareizi šeit pielietot izslēdzošus variantus. Jāpieņem viss labākais no abiem modeļiem un abu teoriju konsensusu atspoguļo šāda kopējā piedāvājuma līkne.

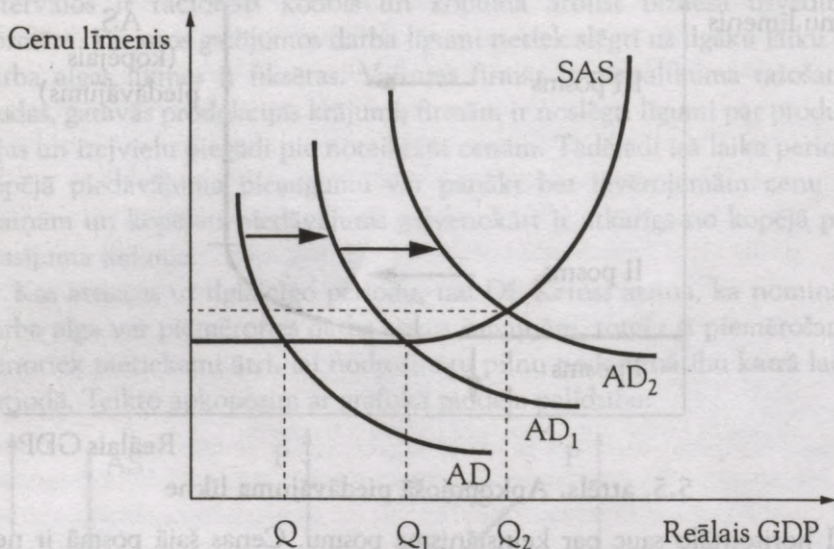

5.5. attēls. Apkopjošā piedāvājuma līkne

I horizontālo sauc par keinsiānisma posmu. Cenas šajā posmā ir nemainīgas, fiksētas. Kaut arī horizontālais posms ir keinsiānisma teorijas ortodoksālais variants, tomēr arī tajā ir racionāls kodols. Neaizmirsīsim apstākļus, kādos Dž. Keinss radīja savu teoriju. Pasaule pārdzīvoja visdziļāko ekonomisko depresiju, uzņēmumos nebija noslogotas ražošanas jaudas, pastāvēja liels bezdarbs. Reāli ekonomikas attīstība var notikt bez vispārējā cenu līmeņa celšanās. Varbūt ne vienmēr I posms ir tik krasi izteikts un tik ilgstošs, tomēr jebkuras depresijas apstākļos horizontālais posms ir realitāte. II posms jeb starpposms atspoguļo keinsiānisma labējo spārnu un parāda normālu ekonomisko situāciju, kad cenas sāk piemēroties ekonomiskajai konjunktūrai. II posms principā atspoguļo 5.4. attēla (b) variantu. III posms – vertikālais jeb klasiskais posms raksturo ekonomiku, kas darbojas potenciālo iespēju robežās, pastāvot resursu pilnīgai izmantošanai. Šis posms atsedz ekonomikas stāvokli ilglaicīgā periodā.

5.3. Īslaicīgais un ilglaicīgais līdzsvars

Tirgus līdzsvars veidojās kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma krustpunktā un nozīmē, ka pieprasītā reālā iekšzemes kopprodukta apjoms vienāds ar piedāvāto reālo iekšzemes kopproduktu, pastāvot noteiktam cenu līmenim. Makroekonomiskais līdzsvars nozīmē līdzsvarotu cenu un ražošanas apjoma līmeni un praksē tiek izmantots, lai pētītu valsts ekonomiskās politikas ietekmi uz cenām (P) un ražošanas apjomu (Q).

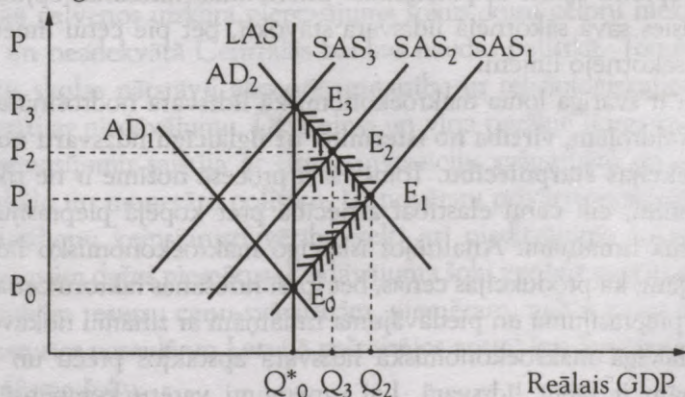

5.6. attēls. Makroekonomiskais līdzsvars īslaicīgā periodā

Aplūkosim AD un AS līdzsvaru īslaicīgā periodā par pamatu ņemot Dž. Keinsa teorētisko koncepciju. Līdzsvars sākotnēji veidojas depresijas, zema ražošanas līmeņa un ražošanas resursu nenoslogotības apstākļos, pastāvot nemainīgām cenām. Šādos apstākļos kopējais piedāvājums galvenokārt atkarīgs no kopējā pieprasījuma, kas nodrošinās ražošanas apjoma pieaugumu, sākotnēji nepaaugstinot cenu līmeni. Ja valdība grib palielināt ražošanas apjomu, tā var stimulēt kopējo piedāvājumu (AD) gan ar fiskālo politiku, palielinot valdības izdevumus un samazinot nodokļus, gan ar monetāro politiku, palielinot naudas piedāvājumu. Sākotnēji ekonomiskā politika būs īpaši veiksmīga, jo pieaugs ražošanas apjoms, saglabājot iepriekšējo cenu

līmeni. Kaut arī pēc tam, palielinot kopējo pieprasījumu no AD_1 , uz AD_2 , arī cenas paaugstināsies, tomēr ražošanas apjoma pieaugums būs acīmredzams. Īslaicīgais līdzsvars, kas veidojas AD un AS līkņu krustpunktā, vēl nenozīmē, ka sasniegts dabīgais vai optimālais makroekonomiskais līdzsvars. Dabīgais makroekonomiskais līdzsvars ir tad, kad potenciālais ražošanas apjoms ir vienāds ar faktisko. Īslaicīgais AD – AS līdzsvars var veidoties sektorā, kur faktiskais ražošanas apjoms mazāks par potenciālo, šajā gadījumā vēlams stimulēt kopējo pieprasījumu, lai palielinātu faktisko ražošanas apjomu. Var būt situācija, ka faktiskais pieprasījums pārsniedz dabīgo ražošanas apjomu, tad jāsamazina pieprasījums, lai amortizētu inflāciju. Dabīgo makroekonomisko līdzsvaru ekonomiskā sistēma parasti sasniedz ilglaicīgā periodā. Ir pamats apgalvojumam, ka ilglaicīgā periodā ekonomika darbojas savu iespēju robežās pie pilnas resursu nodarbinātības. Šo stāvokli atspoguļo mums jau zināmā ilglaicīgā kopējā piedāvājuma līnija. LAS, kura pēc savas konfigurācijas ir vertikāla līnija, kas ir piesaistīta noteiktam dabiskam vai potenciāli iespējamam iekšzemes kopprodukta reālajam apjomam.

Ja īslaicīgais AD – AS līdzsvars sakrīt ar dabīgo vai potenciālo reālo apjomu, tad īslaicīgais līdzsvars vienlaikus ir arī ilglaicīgais un ekonomika funkcionē savu iespēju robežās, tomēr ekonomiskās dzīves realitātē šāda sakritība ir vairāk izņēmums nekā likumsakarība. Īslaicīgā līdzsvara ražošanas apjoms ir vai nu mazāks vai arī dažkārt lielāks par potenciāli iespējamo. Notiek pāreja no īslaicīgā uz ilglaicīgo ekonomisko līdzsvaru, notiek ekonomiskās sistēmas pielāgošanās vai izlīdzināšanās process, kura vēlmais gala mērķis – dabīgais makroekonomiskais līdzsvars.

5.7. attēls. Īslaicīgā un ilglaicīgā makroekonomiskā līdzsvara mijiedarbība

Sākotnējais makroekonomikas līdzsvars ir punktā E_0 . Šajā punktā krustojas īstermiņa kopējais piedāvājums (SAS_1) ar ilglaicīgo kopējo piedāvājumu (LAS) un faktiskais ražošanas apjoms sakrīt ar potenciāli iespējamo (Q^*_0). Ekonomika ir dinamiska sistēma un, pieaugot kopējam pieprasījumam, kopējā pieprasījuma līkne pārvietojas AD_2 pozīcijā. Nav svarīgi, kas ir kopējā pieprasījuma pieauguma cēlonis: valdības izdevumi vai privātā patēriņa pieaugums, vai arī naudas piedāvājuma palielinājums. Svarīgi ir tas, kā uz AD pieaugumu reaģēs ekonomika. Mēģināsim iegaumēt ekonomikas atbildes reakciju.

AD īslaicīgais pieaugums veicinās ražošanas apjoma pieaugumu no Q_0 līdz Q_2 , bet tā kā kopējais pieprasījums AD_2 pārsniedz potenciāli iespējamo ražošanas apjoma līmeni Q^*_0 , tad uzņēmumi uz to reaģēs ar cenu celšanu savai produkcijai no $P_0 \rightarrow P_1$. Savukārt cenu pieauguma ietekmē uzņēmumi palielinās kopējo piedāvājumu un notiks pārvietošanās pa SAS_1 līkni no punkta E_0 līdz E_1 . Līdzsvars punktā E_1 ir īslaicīgs, jo piedāvājuma pieaugums un produkcijas cenu pieaugums izraisīs resursu cenu pieaugumu, tā rezultātā notiks ražošanas izmaksu pieaugums un uzņēmumi izdarīs korekcijas savos biznesa plānos, samazinot ražošanas piedāvājumu no SAS_1 uz SAS_2 un ekonomika sasniegs jaunu līdzsvara stāvokli punktā E_2 . Arī šis līdzsvars nebūs ilglaicīgs, jo faktiskais ražošanas apjoms pārsniedz potenciālo Q^* . Pārejas process no īslaicīgā uz ilglaicīgo līdzsvaru turpināsies un turpināsies arī cenu pieaugums galaprodukcijai un ražošanas resursiem, līdz ekonomiskā sistēma sasniegs punktu E_3 . Tas ir līdzsvara punkts, kur faktiskais ražošanas apjoms sakrīt ar potenciālo. Ekonomika ražošanas apjoma ziņā ir atgriezusies savā sākotnējā līdzsvara stāvoklī, bet pie cenu līmeņa, kas pārsniedz sākotnējo līmeni.

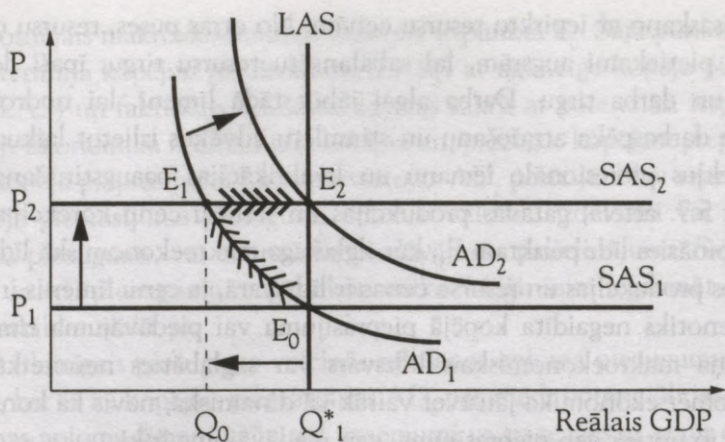
Cenām ir svarīga loma makroekonomiskā līdzsvara nodrošināšanā. Kā tikko noskaidrojām, **virzība no īstermiņa uz ilglaicīgu līdzsvaru notiek ar cenu korekcijas starpniecību**. Tomēr šajā procesā nozīme ir ne tik daudz cenu līmenim, cik cenu elastībai attiecībā pret kopējā pieprasījuma un piedāvājuma izmaiņām. Analizējot īslaicīgo makroekonomisko līdzsvaru, noskaidrojām, ka produkcijas cenas, bet īpaši ražošanas faktoru cenas reaģē uz kopējā pieprasījuma un piedāvājuma izmaiņām ar zināmu nokavēšanos. Toties ilglaicīgā makroekonomiskā līdzsvara apstākļos preču un resursu tirgus cenām ir jābūt līdzsvarā. Lai uzņēmumi varētu kompensēt savas izmaksas un nodrošināt normālu peļņu, uzņēmumu gatavās produkcijas

cenās jāsaprot ar iepirkto resursu cenām. No otras puses, resursu cenām ir jābūt pietiekami augstām, lai sabalansētu resursu tirgu, īpaši deficīto resursu un darba tirgu. Darba algai jābūt tādā līmenī, lai nodrošinātu normālu darbspēka atražošanu un stimulētu cilvēkus izlietot laiku, pūles un līdzekļus profesionālo iemaņu un kvalifikācijas paaugstināšanai. Kā redzams 5.7. attēlā, gatavās produkcijas un resursu cenu korekcijas process turpināsies līdz punktam E_3 , kur ilglaicīga makroekonomiskā līdzsvara apstākļos produkcijas un resursu cenas ir līdzsvarā, ja cenu līmenis ir P_3 . Ja atkal nenotiks negaidīta kopējā pieprasījuma vai piedāvājuma izmaiņas, ilgtermiņa makroekonomiskais līdzsvars var saglabāties nenoteikti ilgu laiku. Tomēr ekonomika jāuztver vairāk kā dinamiska, nevis kā konstanta sistēma, jo notiek gan pieprasījuma, gan piedāvājuma šoki.

5.4. Pieprasījuma un piedāvājuma šoki, to stabilizācija

Asas, izteiktas, straujas, negaidītas kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma izmaiņas sauc par šokiem, kuru rezultātā rodas ražošanas apjoma un nodarbinātības novirzes no pilnas ražošanas resursu izmantošanas makroekonomiskā līdzsvara.

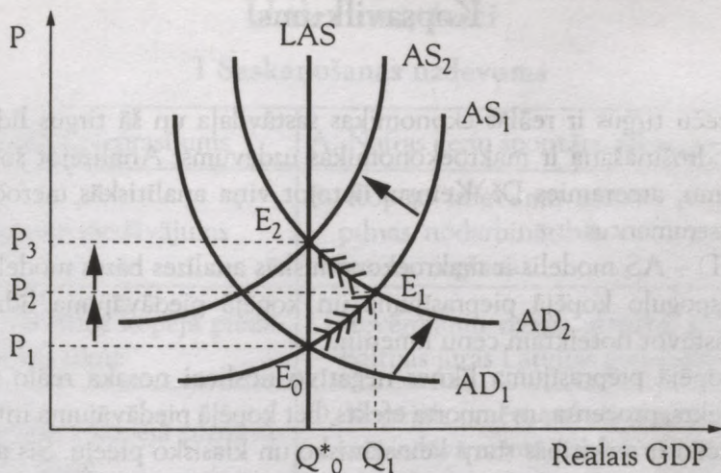
Dažādu ekonomisko skolu pārstāvji var atšķirīgi vērtēt šoku problemātiku. Klasiskās skolas ekonomisti un mūsdienu monetāristu līderis M. Frīdmans, kā galvenos uzskata pieprasījuma šokus, kuru cēloņi meklējami nestabilā un neadekvātā Centrālās bankas naudas politikā. Tomēr atsevišķi klasiskās skolas pārstāvji akcentē uzmanību uz tehnoloģiskajiem šokiem, kas saistīti ar piedāvājumu. Dž. Keinss un viņa tuvākie līdzgaitnieki nestabilo pieprasījumu saistīja ar firmu investīciju svārstībām un ieteica aktīvu fiskālo un monetāro politiku, lai novērstu privātpieprasījuma svārstības. Mūsdienu keinsianisti vēribu veltī arī piedāvājuma šokiem. Tāpēc aplūkosim dažus piemērus. Piedāvājuma šoki var būt saistīti ar straujām un būtiskām resursu cenu svārstībām, piemēram, naftas cenu pieaugums, kas raksturīgs pasaulē un Latvijā pašreizējos apstākļos, kas izraisa negatīvu piedāvājuma šoku.

5.8. attēls. Negatīvs piedāvājuma šoks un tā stabilizācija

Naftas cenu pieaugums izsauc īslaicīgā piedāvājuma līknes pārbīdi uz augšu ($SAS_1 \rightarrow SAS_2$). Tā rezultātā pieaug cenu līmenis ($P_1 \rightarrow P_2$) un samazinās ražošanas apjoms ($Q^* \rightarrow Q_0$). Ja valdība un Centrālā banka neveiks stabilizācijas politiku, ekonomika piemērosies jaunajiem apstākļiem. Pie ražošanas līmeņa un nodarbinātības, kas zemāks par potenciālo līmeni (punkts E_1), cenas pakāpeniski samazināsies, nodarbinātība un ražošanas apjoms atgriezīsies ilglaicīgā līdzsvara punktā E_0 , tomēr šis process būs ilgs un sociāli sāpīgs.

Centrālā banka var neitralizēt lejupslīdi, palielinot naudas piedāvājumu, tā rezultātā AD līkne pārvietosies no AD_1 uz AD_2 un tiek nodrošināts ilglaicīgs makroekonomiskais līdzsvars punktā E_2 . Risinot šī negatīvā piedāvājuma šoka problēmu, valdība stāv dilemmas priekšā: vai nu ilglaicīga ekonomikas lejupslīde un bezdarbs, vai arī cenu pieaugums, saglabājot iepriekšējo ražošanas apjoma un nodarbinātības līmeni. Dilema, kas aktuāla arī Latvijas apstākļos (!?).

5.9. attēls. Pieprasījuma šoks un inflācijas spirāle

Pieprasījuma šoku atspoguļo šāda situācija. Ekonomika atrodas ilglaicīgā makroekonomiskā līdzsvara punktā E_0 . Faktiskais ražošanas apjoms sakrīt ar potenciāli iespējamo, pilnas nodarbinātības ražošanas apjomu. Šādos līdzsvara apstākļos Centrālā banka palielina naudas piedāvājumu, rezultātā notiek pieprasījuma līknes pārvietošanās $AD_1 \rightarrow AD_2$ un ekonomika atradīsies līdzsvara punktā E_1 . Ir pieaudzis ražošanas apjoms $Q^*_0 \rightarrow Q_1$ un palielinājušās cenas $P_1 \rightarrow P_2$ un var fiksēt pieprasījuma inflāciju. Pieaugošās cenas uz pilnīgu resursu izmantošanas fona radīs izmaksu pieauguma, rezultātā kopējais piedāvājums samazināsies un piedāvājuma līkne pārvietosies pa kreisi uz augšu $AS_1 \rightarrow AS_2$ cenas pieaugs no $P_2 \rightarrow P_3$. Kustība pa AD_2 līkni no punkta E_1 uz punktu E_2 atspoguļo izmaksu inflāciju. Ja šāda ekspansīvā monetārā politika tiktu turpināta, AD_2 līkne vēl vairāk pārvietosies pa labi, bet AS_2 līkne pa kreisi un rezultātā cenas vēl vairāk pieaugtu un tiktu iedarbināta inflācijas spirāle. Šāda stāvokļa stabilizācija ir iespējama, īstenojot realizējot restriktīvu (ierobežojošu) fiskālo un monetāro politiku. Tātad jāsamazina valdības izdevumi, jāpalielina nodokļi un jāsamazina naudas piedāvājums.

Kopsavilkums

1. Preču tirgus ir reālās ekonomikas sastāvdaļa un šā tirgus līdzsvara nodrošināšana ir makroekonomikas uzdevums. Analizējot šo problēmu, atceramies Dž. Keinsu, lietojot viņa analītiskās metodes un instrumentus.
2. AD – AS modelis ir makroekonomiskās analīzes bāzes modelis, kas atspoguļo kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma līdzsvaru, pastāvot noteiktam cenu līmenim.
3. Kopējā pieprasījuma liknes negatīvo noslieci nosaka reālo aktīvu efekts, procenta un importa efekts, bet kopējā piedāvājuma interpretācijā ir atšķirības starp keinsiānisko un klasisko pieeju. Šīs atšķirības galvenokārt balstās uz dažādu darba algas, resursu un preču cenu elastības izpratni.
4. Ja pieņemam darba algas un cenu absolūti elastīgo modeli, tad makroekonomiskais preču tirgus ir pašregulējoša sistēma, bet ja nominālās cenas un nominālā darba alga nav pietiekami elastīgas, tad makroekonomiskais līdzsvars ir jāregulē ar institucionāliem instrumentiem.
5. Īslaicīgais AD – AS līdzsvars var veidoties sektorā, kurā faktiskais ražošanas apjoms nesakrīt ar potenciāli iespējamo, bet ir pamats apgalvojumam, ka ilglaicīgā periodā normāla ekonomika darbojas iespēju robežās.
6. Asas, izteikti straujas kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma izmaiņas sauc par šokiem, kuru rezultātā rodas ražošanas apjoma un resursu izmantošanas novirzes no potenciālā līmeņa.

Uzdevumi, testi

I Saskaņošanas uzdevums

1. Kopējais pieprasījums	A. Naftas cenu spontāns pieaugums
2. Kopējais piedāvājums	B. Kopējo izdevumu apjoma pieaugums pilnas nodarbinātības ražošanas apjoma sasniegšanai
3. Horizontāla kopējā piedāvājuma līkne	C. Ievērojamu naftas atradņu atklāšana Baltijas jūras Latvijas piekrastes zonā
4. Vertikāla kopējā piedāvājuma līkne	D. Kopējais preču, pakalpojumu apjoms, ko piedāvā ražotāji pie dota cenu līmeņa
5. Līdzsvara GDP	E. Keinsa koncepcija
6. Īslaicīgais ekonomikas līdzsvars	F. Kopējais preču, pakalpojumu apjoms, ko pieprasa iekšējie un ārējie ekonomiskie aģenti
7. Ilglaicīgais ekonomikas līdzsvars	G. Klasiskā koncepcija
8. Negatīvs piedāvājuma šoks	K. Preču un pakalpojumu ražošanas apjoms vienāds ar realizācijas apjomu
9. Pozitīvs piedāvājuma šoks	I. Kopējā pieprasījuma līknes un īstermiņa kopējā piedāvājuma līknes krustpunkts
10. Recesijas plaisa	J. Kopējā pieprasījuma līknes un ilgtermiņa kopējā piedāvājuma līknes krustpunkts

II Uzdevumi

1. Tabulā doti kopējā pieprasījuma necenu faktori. Aizpildiet brīvās vietas tabulā. Otrajā ailītē norādiet kopējā pieprasījuma komponentu, bet trešajā – izmaiņu raksturs: (+) pieaugums, (-) samazinājums.

Faktori	Kopējā pieprasījuma komponenti	Izmaiņas
a) iedzīvotāju pieaugums	patēriņš	(+)
b) ienākumu pieaugums		
c) sagaidāmā recesija		
d) iedzīvotāju ienākuma nodokļa pieaugums		
e) procenta likmes samazinājums		
f) naudas piedāvājuma samazinājums		
g) nekustamā īpašuma cenu pieaugums		
h) naftas cenu pieaugums		
i) nacionālās valūtas kursa pieaugums		
j) recesija citās valstīs		

2. Kādu ietekmi minētie faktori atstās uz kopējo pieprasījumu (AD) un uz kopējo piedāvājumu (AS). Kā tas ietekmēs līdzsvara cenas un ražošanas apjomu, pieņemot, ka visi pārējie faktori nemainīgi. Izmantojiet grafisko analīzi.

- nominālās darba algas pieaugums;
- valdības palielina izdevumus izglītībai;
- nacionālās valūtas kursa pazemināšanās;
- naftas cenas kritums;
- naudas apgrozības ātruma palielināšanās;
- eksporta pieaugums;
- valstī iegūta labības rekordražā;
- uzņēmuma ienākuma nodokļa samazinājums.

3. Pieņemsim, ka valstī ir šādi kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma rādītāji:

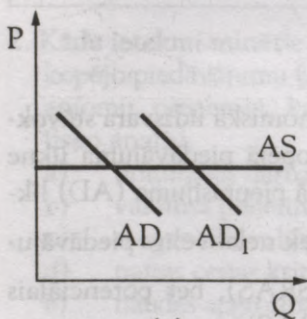
Reālais pieprasījums (milj. EUR)	Cenu līmenis (cenu indekss)	Reālais piedāvājums (milj. EUR)
50	150	200
100	125	200
150	100	150
200	75	100
200	75	50

- a) uz doto skaitļu pamata konstruējiet pieprasījuma un piedāvājuma grafisko attēlu;
- b) kādas būs līdzsvara cenas un līdzsvara ražošanas apjoms.
4. Valsts makroekonomika raksturo šādi rādītāji:
- a) patēriņš $C = 20 - 10P$;
- b) investīcijas $I = 40$;
- c) valdības izdevumi $G = 30$;
- d) kopējais piedāvājums $AS = 10 + P$, kur P – cenas:
- 1) nosakiet līdzsvara ražošanas apjoma un līdzsvara cenas;
 - 2) kas notiks ar līdzsvara ražošanas apjomu un līdzsvara cenām, ja valdības izdevumi palielināsies līdz 50.
5. Kopējā pieprasījuma līknes izteiksme $P = 5000 - 5Q$, kur P – cenu līmenis, bet Q – reālais ražošanas apjoms. Kopējā piedāvājuma izteiksme $P = 0,5Q$:
- a) nosakiet līdzsvara ražošanas apjomu;
- b) nosakiet līdzsvara cenas.
6. Valsts ekonomika atrodas ilglaicīga makroekonomiskā līdzsvara stāvoklī, ražošanas līmenis $Q = 2500$. Īstermiņa kopējā piedāvājuma līkne SRAS horizontāla, tās līmenis $P = 1,0$. Kopējā pieprasījuma (AD) līknes izteiksme $Q = 2,5 \frac{M}{P}$, kur $M = 600$. Notiek nelabvēlīgs piedāvājuma šoks un cenu līmenis pieaug līdz 1,5 (SRAS), bet potenciālais ražošanas apjoms samazinās līdz $Q = 2000$ (LRAS):
- a) kāds būs jaunais ražošanas līdzsvara apjoms (Q) un jaunās līdzsvara cenas P , ja valdības un Centrālā banka neiejaucās ekonomikā, tas ir, kopējais pieprasījums (AD) nemainās;
- b) ja Centrālā banka realizē stabilizācijas politiku, tad kāds papildus naudas daudzums ir jāizlaiž apgrozībā, lai īstermiņa ražošanas apjoms būtu 2500.

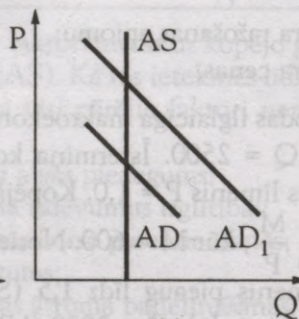
III Testi paškontrolei

1. Kopējā pieprasījuma līknes negatīvo noslieci nosaka:
- a) procenta likmes efekts; c) importa efekts;
- b) bagātības efekts; d) visi iepriekš minētie.

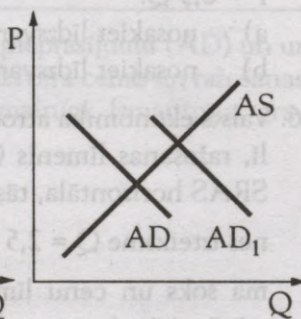
2. Klasiskās teorijas kopējā piedāvājuma liknes interpretācijas koncepcija uzskata, ka mainoties kopējam pieprasījumam ilglaicīgajā periodā:
- mainīsies gan cenu līmenis, gan ražošanas apjoms;
 - mainīsies tikai cenas;
 - mainīsies tikai ražošanas apjoms;
 - nemainīsies ne cenas, ne ražošanas apjoms.
3. Keinsa teorijas kopējā piedāvājuma liknes uzvedības pamatnostādnes ir tās, ka mainoties kopējam pieprasījumam īslaicīgajā periodā:
- mainās gan ražošanas līmenis, gan arī cenas;
 - ražošanas līmenis un cenas ir nemainīgas;
 - mainās tikai ražošanas apjoms;
 - mainās tikai cenas.
4. Dotajos attēlos parādīti kopējā pieprasījuma ekspansijas varianti:

(a)

(b)

(c)

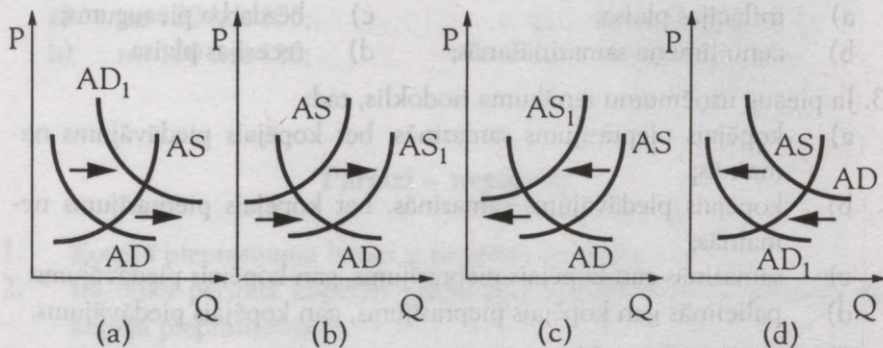
Kurš no attēliem atspoguļo:

- keinsiānisko koncepciju;
 - klasisko koncepciju;
 - neoklasisko koncepciju;
 - neokeinsiānisko koncepciju.
5. Ilglaicīgais ekonomikas līdzsvars atšķiras no īslaicīgā ar to, ka:
- cenas un nomināla darba alga ir elastīga tikai īslaicīgā periodā;
 - cenas un nominālā darba alga ir neelastīga tikai ilgā laika periodā;
 - fiskālā un monetārā politika ietekmē ražošanas apjomu tikai ilgā laika periodā;
 - kopējais pieprasījums ietekmē ražošanas apjomu un nodarbinātību īsā laika periodā, bet kopējais piedāvājums tos ietekmē ilglaicīgā periodā.

6. Ja patērētāji palielinās to ienākuma daļu, ko patērē patēriņa priekšmetu iegādei, tad īslaicīgā periodā:

- palielināsies ražošanas apjoms un nodarbinātība;
- samazināsies ražošanas apjoms un nodarbinātība;
- cenas pieaugs, bet ražošanas apjoms un nodarbinātība nemainīsies;
- cenas samazināsies, bet ražošanas apjoms un nodarbinātība nemainīsies.

7. Kurš grafiskais attēls parāda naudas piedāvājuma samazināšanās sekas:

8. Piedāvājuma negatīvie šoki īslaicīgā periodā veicinās:

- cenu un ražošanas apjoma krišanos;
- cenu un ražošanas apjoma pieaugumu;
- cenu pieaugumu un ražošanas apjoma krišanos;
- cenu krišanos un ražošanas apjoma pieaugumu.

9. Valsts ekonomika sākotnēji funkcionē potenciālā ražošanas apjoma līmenī (Q^*). Pieprasījuma šoka rezultātā, samazinās kopējais pieprasījums. Ja cenas ir neelastīgas tad, tās veicinās:

- bezdarba pieaugumu;
- potenciāla ražošanas apjoma samazināšanos;
- darba algas pieaugumu;
- kapitāla krājumu samazināšanos.

10. Kopējo piedāvājumu ietekmē šādi ārpuscenu faktori:

a) resursu cenas;	c) nodokļi;
b) tehnoloģijas;	d) visi iepriekš minētie.

11. Klasiskais kopējā piedāvājuma un kopējā pieprasījuma modelis noteic, ka:
- ražošanas apjoms galvenokārt ir atkarīgs no ražošanas faktoriem;
 - cenās un darba algas ir elastīgas;
 - ražošanas faktiskais apjoms parasti sakrīt ar potenciālo ražošanas apjomu;
 - visi iepriekš minētie.
12. Ja faktiskais apjoms pārsniedz potenciālo ražošanas apjomu, tad radīsies:
- inflācijas plaša;
 - cenu līmeņa samazināšanās;
 - bezdarba pieaugums;
 - recesijas plaša.
13. Ja pieaug uzņēmumu ienākuma nodoklis, tad:
- kopējais pieprasījums samazinās, bet kopējais piedāvājums nemainās;
 - kopējais piedāvājums samazinās, bet kopējais pieprasījums nemainās;
 - samazinās gan kopējais pieprasījums, gan kopējais piedāvājums;
 - palielinās gan kopējais pieprasījums, gan kopējais piedāvājums.
14. Kopējā pieprasījums līknes pārvietošanās ietekmē:
- izmaiņas valdības politikā;
 - izmaiņas pasaules ekonomikā;
 - sagaidāmība;
 - visi iepriekš minētie.
15. Resursu cenu elastību ierobežo:
- ilgtermiņa kontrakti;
 - resursu krājumi;
 - informācijas nepilnība;
 - visi iepriekš minētie.
16. Kopējais piedāvājums ilglaicīgā periodā ir atkarīgs no:
- procenta līmeņa;
 - valsts izdevumu un nodokļu līmeņa;
 - naudas piedāvājuma;
 - kapitāla, darba un tehnoloģijas kvantitatīviem un kvalitatīviem parametriem.
17. Ja importa preču cenas ir pieaugušas, tad tas iespējami izraisīs:
- kopējā pieprasījuma pieaugumu;
 - kopējā pieprasījuma samazināšanos;
 - kopējā piedāvājuma samazināšanos;
 - nevienu no iepriekš minētajiem.

18. Lai stimulētu kopējo piedāvājumu, nepieciešams:
- palielināt ienākuma nodokli;
 - palielināt inflācijas līmeni;
 - samazināt ienākuma nodokli;
 - neviens no iepriekš minētajiem.
19. Pieņemsim, ka kopējā piedāvājuma līkne ir $P = 20 Q$, kur P – cenu līmenis, Q – reālais ražošanas apjoms. Ja kopējā pieprasījuma līkne pārvietojas, no $P = 105 - Q$ uz $P = 115,5 - Q$, tad cenu līmenis ir palielinājies:
- no 100 līdz 105;
 - no 100 līdz 110;
 - no 100 līdz 115,5;
 - no 105 līdz 115,5.

Pareizi – nepareizi

- Kopējā pieprasījuma līknei ir negatīva nosliece.
- Īsā laika periodā kopējais piedāvājums galvenokārt ir atkarīgs no kopējā pieprasījuma.
- Ilgā laika periodā kopējais pieprasījums ir atkarīgs no kopējā piedāvājuma.
- Kopējā pieprasījuma izmaiņas vienmēr ietekmē cenu līmeni.
- Gan klasiskā, gan keinsianiskā koncepcija uzskata, ka ilgā laika periodā kopējā piedāvājuma līkne ir vertikāla.
- AS – AD līdzsvara gadījumā vienmēr ir pilna nodarbinātība.
- Klasiskā skola uzskata, ka cenu un darba algas elastība nodrošina kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma līdzsvaru.
- Naudas piedāvājuma izmaiņas izraisa izmaiņas kopējā pieprasījumā.
- Nominālā darba alga īsā laika periodā nav elastīga.
- Iekšējo cenu pieaugums sekmēs importa pieaugumu.
- Nodarbinātības stimulēšanas nolūkos valdība bieži cenšas palielināt kopējo pieprasījumu.
- Izmaiņas gatavās produkcijas cenās vienmēr izraisīs tūlītējas resursu cenu maiņas.
- Sagaidāmais resursu cenu līmenis ietekmē kopējā piedāvājuma izmaiņas īsā laika periodā.

14. Kopējā piedāvājuma izmaiņas ilgā laika periodā ietekmēs potenciālo iespēju līmenis.
15. Kopējā pieprasījuma pieaugums ilglaicīgā ekonomikas līdzsvara apstākļos izraisīs gan preču, gan resursu cenu līmeņa celšanos.

VI nodaļa

Izdevumu un ienākumu modeļa komponentu analīze

Šajā nodaļā preču tirgus apskatīts no cita redzes loka, kā kopējo izdevumu un kopējā ienākuma modelis. Ienākuma – izdevumu pieeja ļaus iepazīties ar kopējo izdevumu komponentiem. Kopējie izdevumi sastāv no tiem pašiem posteņiem, kā jau aplūkots kopējais pieprasījums. Kopējie izdevumi (*aggregate expenditure* – AE) ir vienādi ar:

$$AE = C + I + G + X_n = AD \quad [6.1.]$$

Visi šie lielumi ir labi zināmi, ja analizējam statistiski, tad kopējie izdevumi, kopējais pieprasījums, kopējie ienākumi un iekšzemes kopprodukts ir vienādi lielumi. Par to pārliecinājāties, analizējot iekšzemes kopprodukta izdevumu un ienākumu aprēķināšanas metodes. Ja aplūkojam kopējo izdevumu un kopējā pieprasījuma dinamiku, tad starp šiem lielumiem ir atšķirības: kopējais pieprasījums ir aplūkots pie mainīgiem cenu līmeņiem, bet kopējā izdevuma funkcijā būs ieprogrammēta cenu nemainība. Tomēr statistiskā analizē iespējams pieņemt, ka:

$$AE = AD = GDP = Y \quad [6.2.]$$

Šis nodaļas vadmotīvs ir kopējo izdevumu un to komponentu savstarpējās attiecības, kā arī ienākuma un izdevumu attiecības kopumā. Vispirms aplūkosim atsevišķus izdevumu komponentus, pakāpeniski nonākot pie izdevumu – ienākumu vispārējā modeļa. Sāksim ar vienkāršāko un pakāpeniski, soli pa solim tuvosimies gala rezultātam. Ceļš no atsevišķā uz vispārējo ļaus labāk iepazīt un izprast jēdzienus un parādības. Sāksim ar patēriņa un investīciju apskati. Ja patēriņu var uzskatīt par lielāko izdevumu posteni, tad investīcijas ir šo izdevumu noteicošais faktors. Patēriņš un investīcijas ir saistītas ar ietaupījumiem. Varētu teikt, kur ir divi, tur ir arī trešais.

6.1. Patēriņš, ietaupījumi, investīcijas

Patēriņu, ietaupījumus un investīcijas var uzskatīt kā privātā sektora, mājsaimniecību un firmu konsolidētos izdevumus un ieņēmumus. Uz mājsaimniecību un firmu savstarpējo saistību norāda Modiljāni – Millera teorēma.¹ Viens no secinājumiem, kas izriet no mājsaimniecību un firmu izdevumu un ienākumu konsolidācijas ir tas, ka firmas galu galā pieder mājsaimniecībām un to ienākumi nosaka mājsaimniecību ienākumus. Praksē mājsaimniecībām firmas var piederēt tieši vai arī kā akciju kapitāla daļa. No otras puses, nav lielas starpības, kā firmas finansē investīcijas, vai emitējot akcijas, vai arī aizņemoties vietējā tirgū. Nav arī lielas starpības starp firmu un mājsaimniecību ietaupījumiem, jo ietaupījumi tiek novirzīti kā firmu investīciju avots. Tāda ir M – M teorēmas pamatdoma. Firmu ietaupījumu avots akcionāriem nesadalītā peļņa un akcionāri saņems nākotnes ienākumus, ko dos nesadalītā peļņa. Aizdodot līdzekļus firmām, mājsaimniecības saņems nākotnes ienākumus no investīcijām.

Aplūkosim patēriņu, ietaupījumus un investīcijas tuvāk. Patēriņš ir jebkuras ražošanas galamērķis. Pret to neiebilst ne Dž. Keinss, ne M. Frīdmans, ne K. Markss. Ja Kārli Marksu patēriņš interesēja kā ražošanas attiecību sastāvdaļa, tad Džons Keinss patēriņam veltīja īpašu uzmanību, izstrādādams patēriņa teoriju, kas nozīmi nav zaudējusi arī mūsdienās, bet Miltons Frīdmans devis ieguldījumu patēriņa teorijas attīstībā.

Keinsa patēriņa teorija uzskata, ka galvenais faktors, kas nosaka patēriņu un ietaupījumus ir rīcībā esošais ienākums. Patēriņa funkcija izsaka attiecības starp rīcībā esošo ienākumu un patēriņu, ko var izteikt šādi:

$$c = a + b(Y - T) \quad [6.3.]$$

Kur

c – patēriņš;

a – autonomais patēriņš, kas nav atkarīgs no ienākuma;

b – patēriņa robežtieksme;

¹ Franko Modiljāni un Mertons Millers, amerikāņu zinātnieki, Nobela prēmijas laureāti, tā sauktās M – M teorēmas autori, pazīstami ietaupījumu un investīciju pētnieki.

Y – ienākums;
T – nodokļi;
Y – T – rīcībā esošais ienākums (*disposable income DI*).

Rīcībā esošais ienākums sastāv no patēriņa un ietaupījumiem:

$$DI = C + S \quad [6.4.]$$

Pārveidojot 6.4. formulu, iegūst:

$$1 = \frac{C}{DI} + \frac{S}{DI} \quad [6.5.]$$

Kur $C/DI = APC$, bet $S/DI = APS$. Tādējādi:

$$APC + APS = 1 \quad [6.6.]$$

Kur

APC – vidējā patērēšanas tieksme (*average propensity to consume*);

APS – vidējā ietaupīšanas tieksme (*average propensity to save*).

Vidējo patērēšanas tieksmi aprēķina dalot patēriņu ar rīcībā esošo ienākumu, bet vidējo ietaupīšanas tieksme ir ietaupījumu dalīti ar rīcībā esošiem ienākumiem. Ekonomikā vidējiem lielumiem ir sava nozīme, tomēr vēl lielāka nozīme ir robežlielumiem. Par to pārliecinājāmie mikroekonomikas studiju kursā, bet arī makroekonomika nav izņēmums. Ir svarīgi zināt, kā tiek sadalīts pēdējais rīcībā esošais lats, kāda daļa tiek izlietota patēriņam, bet kāda – ietaupījumam? Pēdējo lata daļu, ko iztērē patēriņam, sauc par patērēšanas robežtieksmi (*marginal propensity to consume – MPC*), bet to lata daļu, ko iztērē ietaupījumiem, sauc par ietaupīšanas robežtieksmi (*marginal propensity to save – MPS*). Matemātiski tās aprēķina:

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta DI}; \quad MPS = \frac{\Delta S}{\Delta DI}$$

Tāpat kā vidējā patērēšanas un vidējā ietaupīšanas tieksme ir vienāda ar vienu, arī robežpatērēšanas un robežietaupīšanas tieksme ir vienāda ar vienu:

$$MPC + MPS = 1 \quad [6.7.]$$

Pieņemot lēmumu, palielināt patēriņu, mājsaimniecības atsakās no attiecīgā ietaupījuma apjoma par labu pašreizējam patēriņam, bet, palielinot ietaupījumus, samazinām pašreizējo patēriņu. Tā kā patēriņš un ietaupījumi īslaicīgā periodā ir pretstati, tad nav grūti izprast ietaupīšanas funkcijas matemātisko izteiksmi:

$$S = -a + (1 - b)(Y - T)$$

[6.8.]

kur

S – privātsektora ietaupījumi;

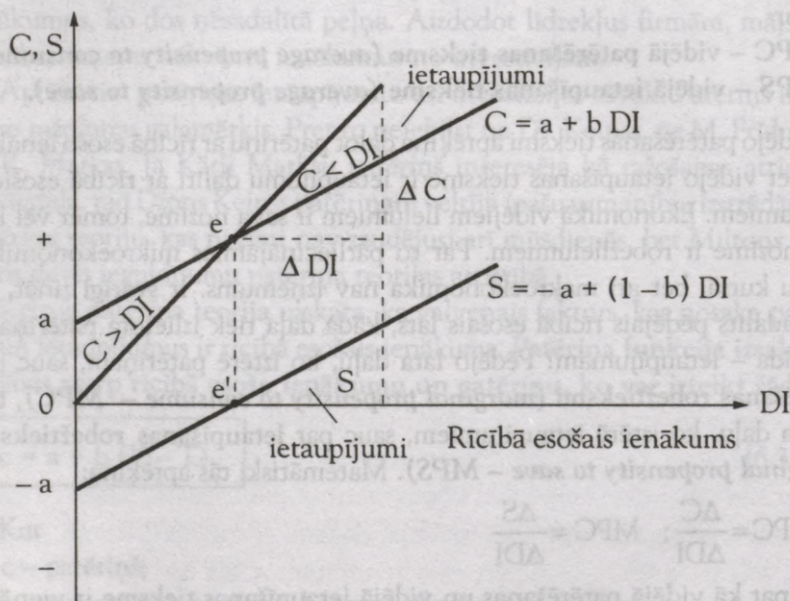
$-a$ – autonomais patēriņš;

$(1 - b)$ – ietaupīšanas robežtieksme;

Y – ienākumi;

T – nodokļi;

$(Y - T)$ – rīcībā esošais ienākums.

6.1. attēls. Patēriņa un ietaupījuma funkcija

Horizontālā dimensija parāda rīcībā esošo ienākumu (DI),

vertikālā – patēriņu un ietaupījumus,

bet bisektrises katrs punkts izsaka, ka $C + S = DI$.

Keinsa patēriņa teorijas vadmotīvs, ka patēriņš ir funkcija no ienākuma. Palielinoties ienākumiem, palielināsies arī patēriņš, taču mazākā proporcijā nekā ienākums, jo vidējā patērēšanas tieksme APC, pieaugot ienākumiem, samazinās, bet vidējā ietaupīšanas tieksme APS palielinās. Tā kā, pieaugot ienākumiem, APC samazinās, tad APC ir lielāka par MPC un tā rezultātā, palielinoties ienākumiem, arī MPC samazinās. Tieši patēriņa robežtieksme MPC, kura izsaka $\Delta C/\Delta DI$ attiecības, nosaka patēriņa funkcijas slīpuma leņķi. Jo lielāka ir patēriņa robežtieksme, jo stāvāka patēriņa funkcija, bet jo mazāka patēriņa robežtieksme, jo lēzenāka patēriņa funkcija. Patēriņa funkcijas matemātiskajā izteiksmē MPC apzīmēta ar "b".

Patēriņa funkcijas grafiskā analīze liecina (sk. 6.1. attēlu), ka punktā "e", kur patēriņš ir vienāds ar rīcībā esošo ienākumu, viss ienākums tiek patērēts, bet ietaupījumi ir nulle. Pa kreisi no punkta "e" patēriņa funkcija atrodas virs bisektrises, rezultātā patēriņš ir lielāks par ienākumu $C > DI$ un to nodrošina autonomais patēriņš "a". Autonomais patēriņš ir saistīts vai nu ar vecāku ienākumiem, valsts pabalstiem, vai arī patēriņš tiek nodrošināts aizņemoties, bet ir arī citi varianti. Pastāvot autonomam patēriņam ietaupījumi S ir arī mīnuss zīmi – a. Attiecīgi pa labi no punkta "e" patēriņa funkcija atrodas zem bisektrises, patēriņš šeit ir mazāks par ienākumiem $C < DI$ un ietaupījumi ir ar plus zīmi. Ņemot vērā jau izklāstīto materiālu, varam secināt, ka **Keinsa patēriņa teorija balstās uz šādiem pieņēmumiem:**

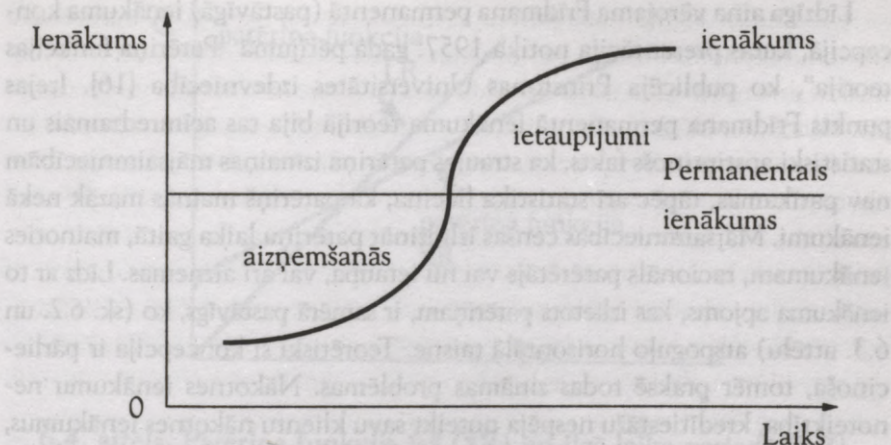
1. patēriņš galvenokārt ir funkcija no rīcībā esošā ienākuma $C = a + by$, kur a – autonomais patēriņš, b – patēriņa robežtieksme (MPC), bet Y – rīcībā esošais ienākums (DI);
2. patēriņa robežtieksme ir lielāka par nulli, bet mazāka par vienu $0 < b < 1$;
3. rīcībā esošam ienākumam pieaugot, vidējā patēriņa tieksme (APC) samazinās, bet tā ir lielāka par patēriņa robežtieksmi (MPC). Šeit izpaužas zināmā sakarība, ja vidējie lielumi samazinās, tad robežlieluma samazinās vēl straujāk:
 $Y \uparrow \rightarrow APC \downarrow \rightarrow APC > MPC$;
4. ja ir spēkā iepriekš minētā sakarība, tas ir, $APC > MPC$, tad rīcībā esošam ienākumam pieaugot, arī MPC samazinās:
 $Y \uparrow \rightarrow MPC \downarrow$.

Dž. Keinsa ieguldījums patēriņa teorijas izveidē ir ievērojams, tomēr nevienu ekonomisko teoriju nevar uzskatīt par absolūti perfektu. Ekonomiskās dzīves attīstība izdara korekcijas, izņēmums nav arī makroekonomikas dibinātāja Dž. Keinsa patēriņa teorija. Empīriski un statistiski pārbaudot Keinsa patēriņa teorijas četras iepriekš minētās aksiomas, pēckeiņa ekonomiskā zinātne ir nonākusi pie precizētiem secinājumiem. Konstatēsim, mūsuprāt, svarīgāko:

- tiek kritizēta rīcībā esošā ienākuma kā patēriņa faktora absolutizācija. Ir saprotams, ka patēriņu ietekmē arī citi nozīmīgi faktori, kā, piemēram, uzkrātā bagātība, nākotnes ienākums, procentu likmes. Šo faktoru iedarbība ir grūti definējama un vēl grūtāk aprēķināma. Piemēram, procenta likmju pieaugums var samazināt vienkārša pircēja patēriņu, jo patēriņa kredīts kļūs dārgāks, bet aktīvu īpašnieku ienākumu pieaugums, stimulēs patēriņu. Tas, kas iepriecinās Mihaelu Šumaheru, neiepriecinās studentu Jāni, kurš pats cīnās par savu izdzīvošanu.
- protams, patēriņš ir saistīts ar rīcībā esošo pašreizējos ienākumu, tomēr pašreizējo patēriņu ietekmē gan pagātnē ietaupīts ienākums, gan arī uz nākotni orientēts ienākums. Uzkrāts pagātnes ienākums izpaužas mantojuma veidā. Var strīdēties par ietaupījuma motīviem: vecumdienu nodrošināšanu, izdzīvošanas iespējas neveiksmju apstākļos, palīdzība bērniem, prestiža vai varas nodrošināšana, tomēr viss ietaupītais nereti cilvēka dzīves ciklā netiek patērēts.

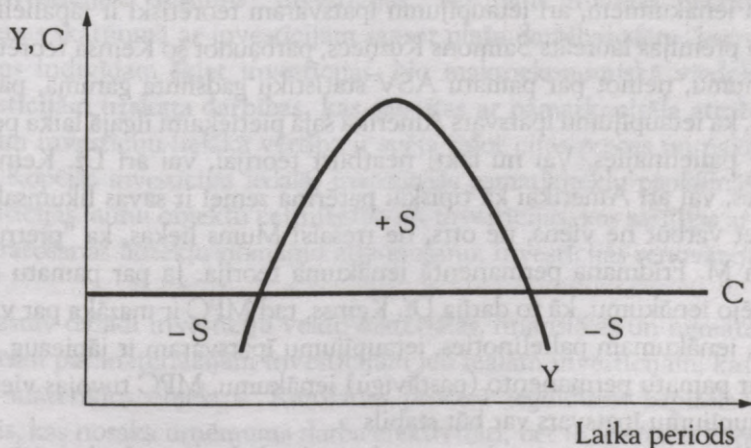
Likumsakarīgi, ka tiek **izvirzītas jaunas teorijas**, viena no tām ir **dzīves cikla teorija**, kas asociējas ar diviem mūsdienu amerikāņu zinātniekiem **Franko Moldiljāni** un **Miltonu Frīdmanu**. Pirmais par patēriņa izpēti 1985. gadā saņēma Nobela prēmiju, bet otrajam, pēc Nobela prēmijas saņemšanas par ieguldījumu mūsdienu monetārās teorijas attīstībā, permanentā ienākuma teorija bija nozīmīgākais sasniegums.

Moldiljāni dzīves cikla un Frīdmana permanentā ienākuma teorijas ir identiskas savā būtībā un pamatojas uz koncepciju, ka patēriņš ir atkarīgs ne tikai no tagadējā perioda ienākuma, bet no sagaidāmā ienākuma indīvida darba dzīves periodā. Indivīds katru gadu tērē summu atbilstīgi viņa pastāvīgam ienākumam. Pastāvīgais ienākums dod tādu pašu pašreizējo vērtību kā sagaidāmais faktiskais ienākums.

6.2. attēls. Permanentā ienākuma teorijas grafiskā interpretācija

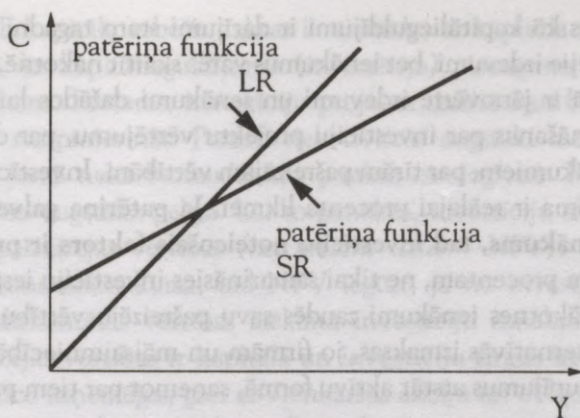
Moldiļjānī dzīves cikla teorijā, cilvēki jaunības gados, kamēr ienākumi ir nelieli, aizņemas, zinādami, ka nākotnes ienākumi pieaugs. Brieduma gados, ienākumam sasniedzot maksimumu, tiek atmaksāti jaunības parādi un nodrošinātas iemaksas pensiju fondos. Darba gaitām beidzoties, ienākums līdzinās nullei un patēriņš tiek nodrošināts no ietaupījumiem.

6.3. attēls. Dzīves cikla teorija: patēriņa un ietaupījuma hipotēze
C – patēriņš, S – ietaupījumi, Y – ienākums

Līdzīga aina vērojama Frīdmana permanentā (pastāvīgā) ienākuma koncepcijā, kuras prezentācija notika 1957. gadā pētījumā "Patēriņa funkcijas teorija", ko publicēja Prinstonas Universitātes izdevniecība [16]. Izejas punkts Frīdmana permanentā ienākuma teorijā bija tas acīmredzamais un statistiski apstiprinošs fakts, ka straujas patēriņa izmaiņas mājsaimniecībām nav patīkamas, tāpēc arī statistika liecina, ka patēriņš mainās mazāk nekā ienākumi. Mājsaimniecības cenšas izlīdzināt patēriņu laika gaitā, mainoties ienākumam, racionāls patērētājs vai nu ietaupa, vai arī aizņemas. Līdz ar to ienākuma apjoms, kas izlietots patēriņam, ir samērā pastāvīgs, ko (sk. 6.2. un 6.3. attēlu) atspoguļo horizontālā taisne. Teorētiski šī koncepcija ir pārliecinoša, tomēr praksē rodas zināmas problēmas. Nākotnes ienākumu nenoteiktība, kredītiestāžu nespēja noteikt savu klientu nākotnes ienākumus, zināmā mērā ierobežo mājsaimniecību iespēju aizņemties, nākotnes ienākumus izmantojot kā kredīta garantiju. Tomēr konkurence starp kredītiestādēm, nepārtraukts progress banku tehnoloģijās veicina aizņemšanās iespējas, līdzās kredītiestādēm pastāv citas sviras (pensiju un apdrošināšanas fondi, mantojuma tiesību attīstība), kas izlīdzina ienākumu, līdz ar to permanentā ienākuma teorijai ir paliekoša vieta ekonomiskajās sistēmās. Un vēl viena teorijas un prakses "nesakritība". Kā redzējām, Dž. Keinsa koncepcijā patēriņa robežtieksme $MPC < 1$. Ja tā ir, tad, pieaugot mājsaimniecību ienākumiem, arī ietaupījumu īpatsvaram teorētiski ir jāpalielinās. Nobela prēmijas laureāts Saimons Kuzņecs, pārbaudot šo Keinsa teorētisko pieņēmumu, ņemot par pamatu ASV statistiku gadsimta garumā, pārliecinājās, ka ietaupījumu īpatsvars Amerikā šajā pietiekami ilgajā laika periodā nav palielinājies. Vai nu fakti neatbilst teorijai, vai arī Dž. Keinss ir kļūdījies, vai arī Amerikai kā tipiskai patēriņa zemei ir savas likumsakarības? Bet varbūt ne viens, ne otrs, ne trešais? Mums liekas, ka "pretrunu" atrisina M. Frīdmana permanentā ienākuma teorija. Ja par pamatu ņem pašreizējo ienākumu, kā to darīja Dž. Keinss, tad MPC ir mazāka par vienu un tad, ienākumam palielinoties, ietaupījumu īpatsvaram ir jāpieaug. Ņemot par pamatu permanento (pastāvīgu) ienākumu, MPC tuvojas vienam un ietaupījumu īpatsvars var būt stabils.

Tā kā permanentais ienākums veidojas ilgā laika periodā, bet pašreizējais ienākums ir saistīts ar īslaicīgu periodu, tad arī patēriņa funkcijas ir atšķirīgas.

6.4. attēls. Patēriņa funkcija īsā (SR) un ilgā laika periodā (LR)

Īslaicīgajā periodā, mainoties pašreizējam ienākumam, mainās arī patēriņa un ietaupījuma attiecības, turpretī ilglaicīgajā periodā gan vidējā patēriņa tieksme (APC), gan robežpatēriņa tieksme (MPC), gan arī attiecības starp patēriņu un permanento ienākumu ir konstantas. Īsā laika patēriņa funkcija $C = a + bY$, kur Y – pašreizējais ienākums, bet a – autonomais patēriņš. Ilgā laika patēriņa funkcija $C = bY^p$, kur Y^p – permanentais ienākums, b – patēriņa robežtieksme, kas tuvojas vienam, bet $a = 0$.

Investīcijas. Termins “investīcijas” var radīt zināmas neskaidrības. Ikdienas skatījumā ar investīcijām saprot plašu darbības sfēru, katrs ieguldījums indivīdam šķiet investīcijas. No makroekonomiskā viedokļa par investīcijām uzskata darbības, kas saistītas ar pamatkapitāla atražošanu. Tiešām investīciju lielākā vērtība ir spēja ražot citas preces un pakalpojumus. Kopējās investīcijas iedalās investīcijās pamatlīdzekļu paplašināšanai – investīcijas jaunu objektu celtniecībā un investīcijas, kas saistītas ar nolietoto ražošanas līdzekļu nomaiņu atjaunošanu, investīcijas renovācijas procesā.

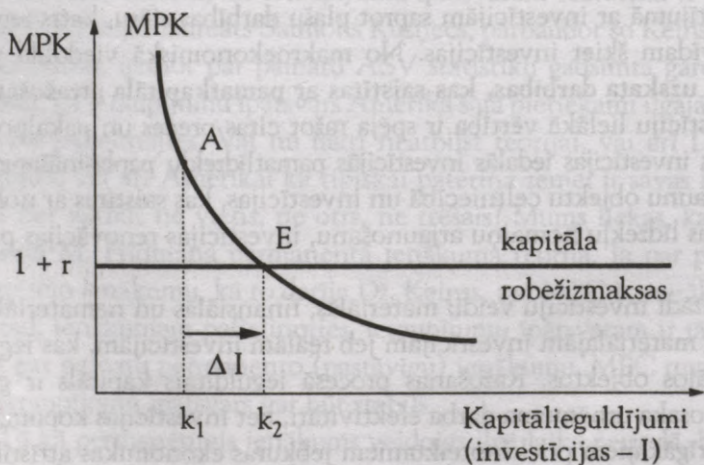
Pastāv dažādi investīciju veidi: materiālās, finansiālās un nemateriālās. Runāsim par materiālajām investīcijām jeb reālām investīcijām, kas ieguldītas materiālos objektos. Ražošanas procesā ieguldītais kapitāls ir galvenais, kas nosaka uzņēmuma darba efektivitāti, bet investīcijas kopumā ir viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem jebkuras ekonomikas attīstībai; gan īsā, gan ilgā laika periodā tas sekmē iekšzemes kopprodukta pieaugumu un nodarbinātību.

Investīcijas kā kapitālieguldījumi ir darījumi starp tagadni un nākotni. Tās ir pašreizējie izdevumi, bet ienākumus varēs skaitīt nākotnē, tātad investīcijas procesā ir jānovērtē izdevumi un ienākumi dažādos laika periodos. Svarīgas ir zināšanas par investīciju projektu vērtējumu, par diskontētiem nākotnes ienākumiem, par tīrām pašreizējām vērtībām. Investīcijas procesos ievērojama loma ir reālajai procenta likmei. Ja patēriņa galvenā **determinante bija ienākums, tad investīciju noteicošais faktors ir procents**. Pieaugot reālajam procentam, ne tikai samazināsies investīciju iespējas, bet arī diskontētie nākotnes ienākumi zaudēs savu pašreizējo vērtību. Pieaugs arī investīciju alternatīvās izmaksas, jo firmām un mājsaimniecībām izdevīgāk būs savus ietaupījumus atstāt aktīvu formā, saņemot par tiem procentu augļus.

Reālā procenta likme atspoguļo investīciju alternatīvo vērtību, gan firmai aizņemoties līdzekļus arī savus līdzekļus investējot. Investīciju ienesīgumu var noteikt, salīdzinot investīcijās ieguldītā kapitāla robežražīgumu (MPK) un kapitāla (investīciju) robežizmaksas ($1 + r$). Ja investīciju ienesīgums nav mazāks par $(1 + r)$, tad investīciju bezzaudējuma punktu izsaka vienādība:

$$MPK = (1 + r) \quad [6.9.]$$

Grafiskās analīzes skatījumā šī situācija izskatās šādi:

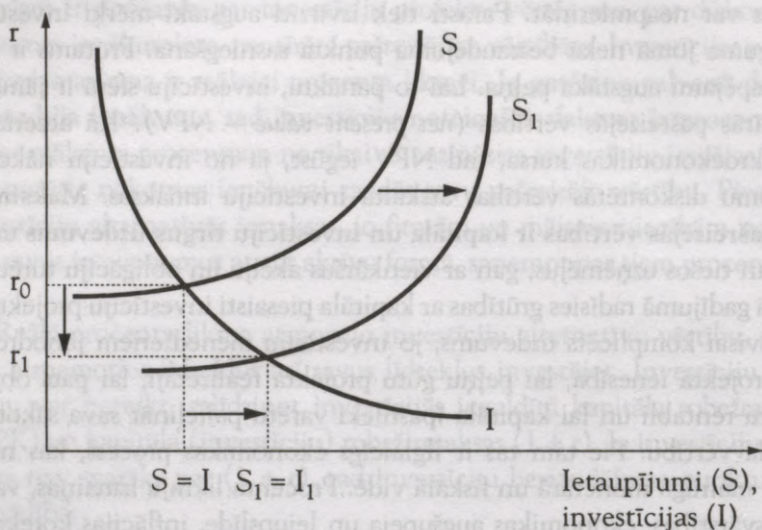
6.5. attēls. Kapitāla MPK(investīciju) robežražīgums un robežizmaksas

Punktā E kapitāla robežizmaksas ir vienādas ar kapitāla robežražīgumu. Tas nozīmē, ka kapitālieguldījumu (investīciju) pieaugums ($k_2 - k_1$) nav nesis zaudējums. Protams, investīciju projekta realizētājus *break even point* līmenis var neapmierināt. Parasti tiek izvirzīti augstāki mērķi investīciju ienesīguma jomā nekā bezzaudējuma punkta sasniegšana. Protams ir jāiegūst iespējami augstāka peļņa. Lai to panāktu, investīciju sfērā ir jāmaksimizē tīrās pašreizējās vērtības (*net present value* – NPV). Kā atceramies no mikroekonomikas kursa, tad NPV iegūst, ja no investīciju nākotnes ienākumu diskontētās vērtības atskaita investīciju izmaksas. **Maksimizēt tīrās pašreizējās vērtības ir kapitāla un investīciju tirgus uzdevums** un tas skar gan tiešos uzņēmējus, gan ar vienkāršus akciju un obligāciju turētājus. Pretējā gadījumā radīsies grūtības ar kapitāla piesaisti investīciju projektiem. Tas ir visai komplikēts uzdevums, jo investīciju menedžeriem jānodrošina tāda projekta ienesība, lai peļņu gūtu projekta realizētāji, lai pats objekts strādātu rentabli un lai kapitāla īpašnieki varētu palielināt sava sākotnējā kapitāla vērtību. Pie tam tas ir ilglaicīgs ekonomikas process, kas nereti notiek mainīgā monetārā un fiskālā vidē. Procenta likmju izmaiņas, valūtu kursu svārstības, ekonomikas augšupeja un lejupslīde, inflācijas korekcijas, nākotnes un pašreizējo ienākumu salīdzināšana rada gan ekonomiskas, gan tehniskas problēmas, bet tās ir pārvarāmas.

Investīciju bāzes teorija uzskata investīcijas kā alternatīvu ietaupījumiem. Šajā sakarā ortodoksāli klasiskā teorija uzskata, ka naudas tirgus garantē investīciju un ietaupījumu līdzsvaru un procentam šeit ir galvenā loma. Ja procents pieaug, tad mājsaimniecība sāks vairāk ietaupīt, bet, pieaugot ietaupījumiem, procenta līmenis samazināsies un tas nodrošinās investīciju pieaugumu. Tātad naudas tirgū, kurā naudas īpašnieki piedāvā naudas ietaupījumus, bet investori tos pieprasa, procenta likme nodrošina līdzsvaru starp ietaupījumiem un investīcijām.

Tā kā mājsaimniecību galvenā misija ir patēriņš, bet ietaupījumi tiks veikti tikai tad, ja tās saņems samaksa procentu veidā. Jo lielāks būs procents, jo tieksme ietaupīt pieaugs, tāpēc ietaupījumu S līknei ir pozitīva nosliece. Ar investīcijām ir citādi, zemāka procenta likme jeb lētāka nauda stimulēs, bet augstāka procenta likme jeb dārgāka nauda ierobežos investīcijas, rezultātā investīciju līknei ir negatīva nosliece. Ietaupījuma pieauguma rezultātā ietaupījumu līkne pārvietosies pa labi, procents pazemināsies, bet abus līdzsvara punktus tiks nodrošināts ietaupījumu un investīciju līdzsvars

($S = I; S_1 = I_1$). Līdz ar to ietaupījumi nevar izjaukt makroekonomisko līdzsvaru starp ienākumu un izdevumu plūsmām. Katrs ietaupītais lats nonāks investoru rokās, to veiks naudas tirgus ar tā “augstību” procentu.

6.6. attēls. Klasiskā ietaupījumu un investīciju līdzsvara koncepcija

Tēlaini izsakoties, ekonomika kopumā klasīķu skatījumā ir kā milzīgs ūdens rezervuārs, kurā ūdens līmenis atbilst pilnas nodarbinātības ražošanas apjomam. Jebkura ūdens noplūde ietaupījumu formā tiks kompensēta ar ūdens piegādi caur investīciju krānu, nodrošinot ekonomikas līdzsvaru. Ja arī dažreiz notiek misēklis un procents laikus nespēj nodrošināt ietaupījumu un investīciju līdzsvaru, tad, pēc klasīķu uzskatiem, elastīgā cenu un darba samaksas sistēma sniegs pakalpojumus procentam līdzsvara nodrošināšanā. Šinī sakarā, ietaupījumu pārpalikums izsauks cenu pazeminājumu, bet tas palielinās mājaimniecību maksāspējīgo pieprasījumu: izmainīsies cenas, bet ne ražošanas un nodarbinātības līmenis. Pēc klasīķa domām, tādi paši procesi notiks resursu tirgū. Lai nodrošinātu ražošanas iespējas pie zemākām cenām, samazinās gan resursu cenas, gan arī darba algas likmes. Darba algas likmes samazināsies līdz līmenim, pie kura uzņēmējiem būs lietderīgi nodarbināt visus strādājošos ar noteikumu, ja tie vēlēšies strādāt zemākas darba samaksas apstākļos. Ja nē, tad veidosies brīvprātīgais bezdarbs, bet piespiedu bezdarbs ortodoksālo klasīķu koncepcijā nav iespējams.

Vai neizskatās tas pārāk skaisti, lai tā būtu patiesība? Šī teorija ir pretrunā faktiem, jo piespiedu bezdarbs ir realitāte, kuru spiesti atzīt arī mūsdienu neoklasiķi. Klasiku koncepcijas paradigmā nepieciešamas korekcijas un pirmais to izdarīja Džons Meinards Keinsss.

Korekcijas, kurām, pēc autora domām, varētu pievienoties:

- potenciāli iespējamais ražošanas līmenis un pilna nodarbinātība neregulējamās ekonomikas apstākļos īsajā laika periodā ir vairāk izņēmums nekā likumsakarība;
- kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma līdzsvars nesakrīt ar resursu pilnīgu izmantošanu. Resursu cenas, īpaši darba algas likmes nav elastīgas – pretēji klasiku uzskatiem;
- investīciju un ietaupījumu plūsmas atšķiras, tās veic dažādi ekonomiskie aģenti ar atšķirīgu motivāciju. Tāpēc arī ietaupījumu un investīciju sakritība vairāk ir izņēmums;
- mājsaimniecību ietaupījumu motīvi: dārgu preču un pakalpojumu iegāde, likviditātes izvēle, vecumdienu un negadījumu apdrošināšana;
- firmu investīciju motīvi: peļņas maksimizācija, ienākuma apjoms un tā prognoze, procenta likme.

Keinsa uzskatu sistēmā ir apgalvojumi, kuriem pievienoties nebūtu saprātīgi:

- procenta likme nenozīmīgi ietekmē investīcijas.

Reālā procenta likme ir visai nozīmīgs investīciju faktors, par to liecina pēckeinsa perioda pasaules ekonomikas attīstība. Zema procenta likme stimulē investīcijas, darbojas lētas naudas efekts. Zema procenta likme arī palielina nākotnes ienākumu vērtību, kas ir investīciju efektivitātes faktors, jo nākotnes ienākuma faktoram ir svarīga nozīme, jo investīcijas atmaksājas ilgā laika periodā.

- Keinsa apgalvojums, ka mājsaimniecību ietaupījumu un procenta likmes atrodas apgriezti proporcionālā atkarībā, ir pareizs tikai gadījumā, ja mājsaimniecības nolemj ietaupīt kaut kādu noteiktu summu neparedzētiem izdevumiem, tad augstākas procenta likmes apstākļos ikgadējā ietaupījuma apjoms var būt mazāks nekā zemas procenta likmes apstākļos. Taču tas ir izņēmuma gadījums. Nav noliedzams, ka augsta procenta likme mūsdienu apstākļos stimulē ietaupījumus. No vienas puses, ietaupījumi ir atsacīšanās no pašreizējā

patēriņa par labu nākotnes patēriņam, no otras puses, procents ir kompensācija par atteikšanos no pašreizējā patēriņa, kas no patērētāja viedokļa ir pievilcīgāks nekā nākotnes patēriņš. Jo augstāks būs procents, jo ietaupījuma motivācija būs izteiktāka.

Kritizējot Dž. Keinsa teorijas detaļas, jāatceras viss pozitīvais, ko devis XX gadsimta lielais zinātnieks. Aplūkojamās tēmas kontekstā jānorāda, ka Dž. Keinsa uzskats, ka mājsaimniecību ienākums ir svarīgs ietaupījumu faktors, nav apstrīdams arī mūsdienās. Ienākumam ir svarīga nozīme arī investīciju motivācijā.

Akselerācijas princips rada situāciju, kad izmaiņas iekšzemes kopproduktā vai ienākumos ietekmē investīciju apjomu. Te īpaši jānorāda, ka investīciju svārstības seko ienākuma izmaiņām un investīciju svārstību amplitūda ir lielāka nekā ienākuma svārstības. Akseleratoru apzīmēsim ar burtu A un izteiksim kā:

$$A = \frac{\Delta I}{\Delta Y} \quad [6.10.]$$

kur

A – akselerators,

ΔI – investīciju izmaiņas,

ΔY – ienākuma vai ražošanas apjoma izmaiņas.

Akselerators – paātrinātājs – cēlies no latīņu vārda *accelerare*. Ekonomikas valodā tas nozīmē, ka ienākuma pieaugums vai produkcijas izlaides pieaugums pozitīvi ietekmē investīciju pieaugumu. Tā kā akseleratora koeficients ir lielāks par vienu, tad ienākumu vai produkcijas izlaides pieaugums veicina investīciju pieaugumu. Nākotnē sagaidāmā produkcijas izlaide prasa palielināt investīcijas. Tas izceļ ideju, ka šodienas lēmumi (investīcijas) ietekmēs nākotnes ražotnes un liecina par investīciju nozīmīgumu.

No otras puses, ienākumu vai ražošanas izlaides samazināšana ievērojami samazinās investīcijas. Investīcijām atšķirībā no patēriņa raksturīga nestabilitāte, ko nosaka vairāki faktori: ražošanas cikliskās svārstības, ekonomikas attīstības prognožu izmaiņas, inovāciju neregularitāte. Paldies klasiķiem un Dž. Keinsam par paveikto, bet tagad neliels ieskats mūsdienīgā, 1982. gada Nobela prēmijas ieguvēja amerikāņu ekonomista Džeimsa Tobina investīciju teorijā [51,52], to ekonomiskajā literatūrā dēvē par **q – teoriju**.

Šīs teorijas konstrukciju veido divi ekonomiskie rādītāji:

- firmas tirgus vērtība fondu biržas vērtējumā vai firmas kopējā akciju cena fondu biržā;
- firmas reālās pamatfondu atjaunošanas izmaksas vai kapitāla apjoms, kas būtu nepieciešams, lai šādu firmu izveidotu pašreizējos apstākļos.

q koeficients izsaka attiecības starp firmas kopējo akciju vērtību fondu tirgū un firmas kapitāla reālajām atjaunošanas izmaksām.

$$q = \frac{\text{Akciju tirgus vērtība}}{\text{kapitāla atjaunošanas izmaksas}} \quad [6.11.]$$

Ja koeficients $q > 1$, tad firmas akciju kapitāla vērtība ir lielāka par firmas kapitāla atjaunošanas izmaksām. Šinī gadījumā investīcijas ir attaisnojamas un iespējamas, jo izlaižot jaunas, peļņu nesošas akcijas, firma vienlaikus nodrošinās ienākumus akcionāriem un līdzekļus investīcijām. Turpretim apstākļos, kad $q < 1$, investīcijas netiks stimulētas.

Konkrētāk runājot, fondu tirgus novērtē papildu investīciju atdevi, diskontējot dividenžu nākotnes vērtības pie noteiktas procentu likmes un izsakot šo diskontēto nākotnes ienākumu uz vienu atjaunotā kapitāla vērtību. Tā kā nākotnes dividenžu diskontēto tagadnes vērtību var izteikt ar $MPK/(1+r)^t$, kur MPK ir kapitāla (investīciju) robežražīgums, bet r – procenta likme un t – gadu skaits, tad $MPK/(1+r)$ ir akciju nākotnes ienākumu kopējās pašreizējās vērtības TPV (*total present value*). Tātad q koeficientu var izteikt kā akciju ienākumu pašreizējo vērtību, kas dalīta ar atjaunotā kapitāla vērtību K :

$$q = \frac{TPV}{K} \quad [6.12.]$$

Tā kā akciju nākotnes ienākumi (dividendes) tiek diskontēti pie reālās procenta likmes, tad jebkurš procenta pieaugums novedīs pie diskonta pieauguma un nākotnes ienākumu pašreizējās vērtības krišanās un tā rezultātā arī akciju kurss samazināsies. Tātad Tobina koeficients parāda jau

zināmu, apgriezti proporcionālo sakarību starp procenta likmi, no vienas puses, un akciju kursu un investīcijām, no otras puses.

Kādu vērtējumu q – koeficientam ir devusi ekonomiskā prakse? Protais, ir saistība starp firmas akciju vērtību un firmas ekonomisko stāvokli, jo firmas akciju kursa pieaugumu lielā mērā ietekmē firmas labvēlīgais ekonomiskais stāvoklis, tomēr saistība starp akciju tirgus vērtību un investīcijām nav spilgti izteikta. Tas saistīts ar vairākiem apstākļiem. Firmas ļoti bieži, lai nodrošinātu investīciju resursus, neizmanto akciju tirgu kā aizņemšanās avotu, bieži firmas lielās investīcijas nodrošina ne Tobina augstais koeficients, bet firmas labās perspektīvas. Vai tas liecina par problēmām q koeficientā? Tas norāda tikai uz to, ka investīcijas ietekmē vairāki faktori, līdz ar to arī investīciju efektivitāti nevar izmērīt tikai ar q koeficientu.

Investīcijas nosaka:

- reālā procenta likme (r) un investīciju jutīgums pret procentu likmes izmaiņām, apzīmēsim to

$$d = \frac{\Delta I}{\Delta r}$$

[6.13.]

- ienākumu (Y) un investīciju jutīgumu pret ienākuma izmaiņām izsaka akselerators (A).
- q – koeficients firmas investīcijās ietekmēs arī firmas akciju paketes tirgus vērtību;
- ir autonomās investīcijas, apzīmēsim ar (e), kuras nosaka ārējie ekonomiskie faktori. Varētu teikt, ka ir investīcijas, kas jārealizē neatkarīgi no procenta likmes, ienākuma vai akciju tirgus vērtības.

Nemot vērā minētos faktoros, investīciju funkciju varētu uzrakstīt šādi:

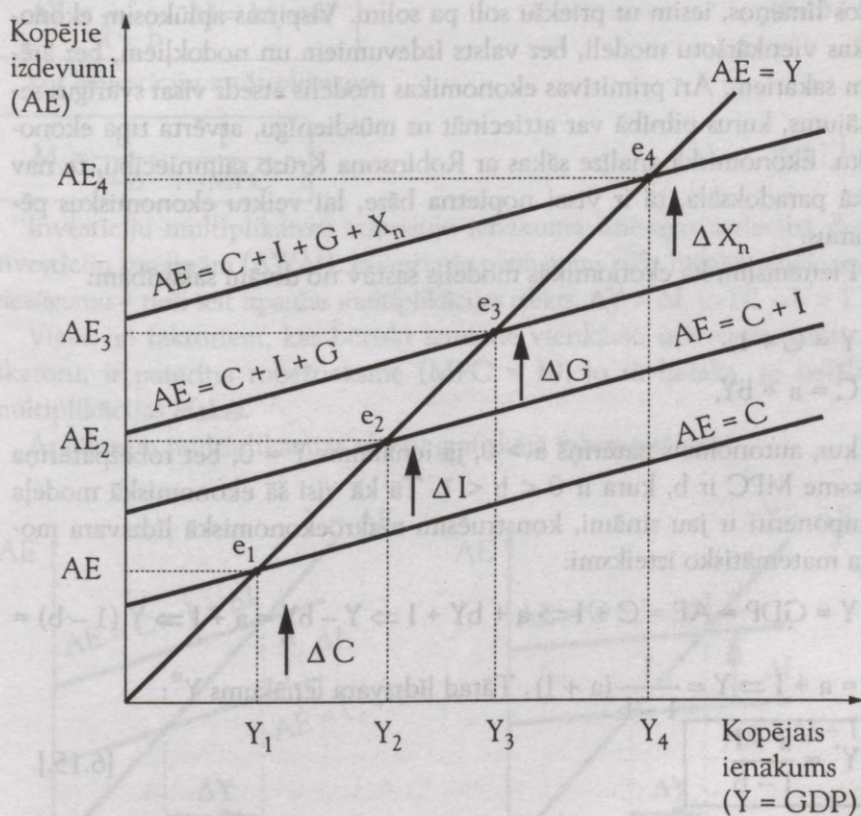
$$I = e - dr + AY + q$$

[6.14.]

Tāda ir investīciju teorija galvenajos vilcienos. Aplūkojām divus kopējo izdevumu komponentus: patēriņa izdevumus un investīcijas, tagad aplūkosim kopējo izdevumu un kopējo ienākumu līdzsvaru kopumā.

6.2. Izdevumu – ieņēmumu līdzsvars un multiplikācijas efekti

Kopējie izdevumi (*aggregate expenditure – AE*) atšķiras no kopējā pieprasījuma (*AD*) ar to, ka parāda attiecības starp kopējo ieņēmumu un kopējiem izdevumiem pie nemainīgām cenām, turpretim *AS – AD* modelī cenas bija mainīgas. Reālajā ekonomikā cenas ir mainīgas, tomēr statistiskā analīzē, tas ir, pieņemot nemainīgas cenas, ļauj labāk izprast līdzsvara modeļu specifiku.

6.7. attēls. Kopējo izdevumu – kopējo ieņēmumu modelis
Vertikālā dimensija parāda kopējos izdevumus $AE = C + I + G + X_n$,
horizontālā dimensija raksturo kopējo (nacionālo) ieņēmumu

Bisektrise raksturo kopējo izdevumu un ieņēmumu vienādību $AE = Y$. Kopējo izdevumu līkne ir slīpāka nekā 45 grādu bisektrise, jo ekonomiskie aģenti visus ienākumus neizlieto patēriņam vai investīcijām. Kopējie izdevumi parasti ir pozitīvi lielumi, jo cilvēku sabiedrībai, lai tā izdzīvotu, izdevumi nepieciešami arī tad, ja $Y = 0$. Makroekonomiskais līdzsvars veidojas tad, ka viss ražotais potenciāli iespējamais iekšprodukts tiek realizēts: $AE = Y = GDP$. Ja kopējie izdevumi pieaug, tad, kā redzams 6.7. attēlā, kopējo izdevumu līkne pārbīdās uz augšu.

Makroekonomiskā līdzsvara problēmas šā modeļa ietvaros risināsim dažādos līmeņos, iesim uz priekšu soli pa solim. Vispirms aplūkosim ekonomikas vienkāršotu modeli, bez valsts izdevumiem un nodokļiem, bez ārējiem sakariem. Arī primitīvas ekonomikas modelis atsedz visai svarīgus secinājumus, kurus pilnībā var attiecināt uz mūsdienīgu, atvērta tipa ekonomiku. Ekonomiskā analīze sākas ar Robinsona Krūzo saimniecību, te nav nekā paradoksāla, tā ir visai nopietna bāze, lai veiktu ekonomiskus pētījumus.

Pieņemsim, ka ekonomikas modelis sastāv no divām sakarībām:

$$Y = C + I,$$

$$C = a + bY,$$

kur, autonomais patēriņš $a > 0$, ja ienākums $Y = 0$, bet robežpatēriņa tieksme MPC ir b , kura ir $0 < b < 1$. Tā kā visi šā ekonomiskā modeļa komponenti ir jau zināmi, konstruēsim makroekonomiskā līdzsvara modeļa matemātisko izteiksmi:

$$Y = GDP = AE = C + I \Rightarrow a + bY + I \Rightarrow Y - bY = a + I \Rightarrow Y(1 - b) = a + I \Rightarrow Y = \frac{1}{1 - b}(a + I). \text{ Tātad līdzsvara ienākums } Y^*:$$

$$Y^* = \frac{a + I}{1 - b}$$

[6.15.]

kur

a – autonomais patēriņš,

I – autonomās investīcijas,

bet $1/1 - b$ – izdevumu multiplikators.

Lai izprastu multiplikācijas efektu, īss ieskats multiplikatora matemātiskajā un grafiskajā analizē. Ja pašreizējais līdzsvara ienākums $Y_n^* = a + I/1 - b$ un investīcijas palielinās par ΔI , tad atbilstīgs līdzsvara ienākuma pieaugums būs Y_{n+1} . Atņemot no pēdējās vienādības iepriekšējo, iegūst ΔY :

$$\Delta Y = \frac{a+I+\Delta I}{1-b} - \frac{a+I}{1-b} \Rightarrow \frac{a}{1-b} + \frac{I}{1-b} + \frac{\Delta I}{1-b} - \frac{a}{1-b} - \frac{I}{1-b} \Rightarrow \frac{\Delta I}{1-b}$$

rezultātā:

$$\Delta Y = \frac{1}{1-b} \cdot \Delta I = M_i \cdot \Delta I \quad [6.16.]$$

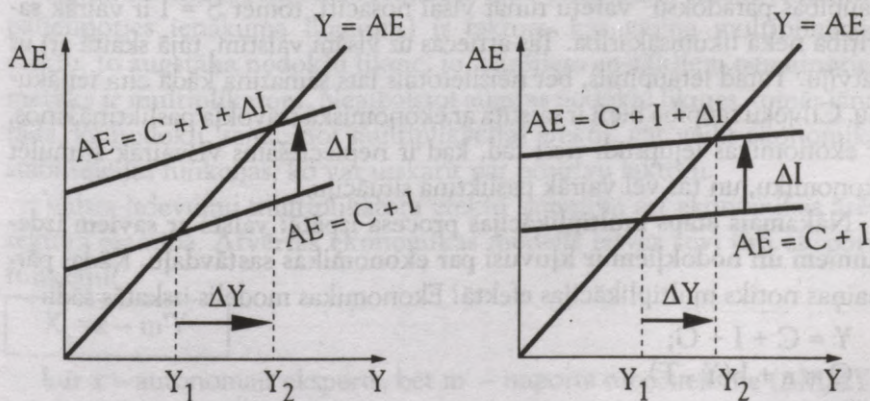
kur investīciju multiplikators

$$M_i = \frac{1}{1-b} = \frac{1}{1-MPC} \quad [6.17.]$$

Investīciju multiplikators atspoguļo ienākuma izmaiņas attiecībā pret investīciju izmaiņām ($\Delta Y/\Delta I$). Investīciju pieaugums rada lielāku ienākuma pieaugumu – tieši šeit izpaužas multiplikācijas efekts. $\Delta Y > \Delta I$, jo $1/1 - b > 1$.

Viens no faktoriem, kas būtiski ietekmē vienkāršo izdevumu multiplikatoru, ir patēriņa robežtieksme ($MPC = b$), jo tā lielāka, jo lielāks multiplikācijas efekts.

Aplūkosim multiplikācijas efektu grafiskajā interpretācijā:

6.8. attēls. Multiplikācijas efekts

Attēlā pa labi multiplikācijas efekts vājāks nekā pirmajā attēlā. Jo lielāka patēriņa robežtieksme (b), jo lielāks multiplikators, jo stāvāka AE likne.

Vienlaikus multiplikators ir apgriezts lielums attiecībā pret ietaupījuma robežtieksmi ($MPS = 1 - b$). Ražošanas nozarēs ar augstāku ietaupījumu (uzkrāšanas) normu multiplikators ir mazāks, nekā nozarēs, kas stimulē patēriņu. Līdz ar to nozarēs (enerģētika, metalurģija), kur ir augstāks kapitālieguldījumu īpatsvars, multiplikators ir mazāks nekā patēriņa priekšmetu ražotnēs. Šeit izpaužas multiplikatora praktiskā nozīme, veidojot investīciju politiku valstī. Būs nozares, kur investīcijas dos lielāku ienākuma – iekšzemes kopprodukta pieaugumu, un nozares, kur kapitālieguldījumu atdeve būs zemāka. Multiplikācijas efekts līdzīgs ķēdes reakcijai, saistot nozares ienākumu – izdevumu sistēmā, palielina valsts ekonomisko potenciālu.

Multiplikācijas efektu vājina ietaupījumu robežtieksme, un **taupības paradokss** ir vērā ņemams faktors. Nav jābūt ekonomikas speciālistam, lai prognozētu, kas notiktu ar Vācijas autorūpniecību un ar to saistītām nozarēm, ja vācieši savas automašīnas lietotu tikpat ilgi kā Latvijā, vai skandināvi savu *second hand* eksportprodukciju paši kādu sezonu vēl izmantotu? Tas, protams, nenozīmē, ka ekonomika un izšķērdība ir sinonīmi. Kaut arī “taupības paradokss” ir zinātniski pamatota parādība, tomēr tā nav tik viennozīmīga. Katru individu, īpaši mūsu apstākļos, vajadzētu audzināt taupības garā, jo tas sekmētu nacionālo ietaupījumu pieaugumu un palīdzētu pārvarēt ievērojamu plaisu starp investīciju nepieciešamību Latvijā un nacionālajiem ietaupījumiem. Ja visi ietaupījumi tiktu investēti, tad arī par “taupības paradoksu” varētu runāt visai nosacīti, tomēr $S = I$ ir vairāk sakritība nekā likumsakarība. Tas attiecas uz visām valstīm, tajā skaitā arī uz Latviju. Tātad ietaupītais, bet neizlietotais lats samazina kāda cita ienākumu. Cilvēku taupība bieži ir saistīta ar ekonomiskā stāvokļa pasliktināšanos, ar ekonomikas lejupslīdi tieši tad, kad ir nepieciešams visvairāk stimulēt ekonomiku, un tas vēl vairāk pasliktina situāciju.

Nākamais etaps multiplikācijas procesa izpētē: valsts ar saviem izdevumiem un nodokļiem ir kļuvusi par ekonomikas sastāvdaļu. Kādas pārmaiņas notiks multiplikācijas efektā? Ekonomikas modelis izskatās šādi:

$$Y = C + I + G;$$

$$C = a + b(Y - T),$$

kur $(Y - T) = DI$; tā kā nodokļi lielā mērā ir atkarīgi no ienākuma, tad patēriņa funkcija pieņem šādu formulu: $C = a + b(Y - tY)$,

kur t ir nodokļu robežlikme (*marginal tax rate*) un tā izsaka sakarību starp nodokļu summas pieaugumu un ienākuma pieaugumu $t = \Delta T / \Delta Y$. Ņemot vērā šīs izmaiņas, makroekonomiskā līdzsvara modeļa matemātiskā izteiksme:

$$\begin{aligned}
 Y &= \text{GDP} = \text{AE} = C + I + G \Rightarrow a + b(Y - tY) + I + G \Rightarrow \\
 &\Rightarrow a + b(1 - t)Y + I + G \Rightarrow Y(1 - b(1 - t)) = a + I + G \Rightarrow \\
 &\Rightarrow \boxed{Y = \frac{a + I + G}{1 - b(1 - t)}} \quad [6.18.]
 \end{aligned}$$

Valdības sektoram piedaloties makroekonomiskajos procesos, formula [6.16.] ļauj noteikt līdzsvara ienākumu. Palielinot valdības izdevumus par ΔG , līdzsvara ienākuma palielinājums:

$$\Delta Y = \frac{1}{1 - b(1 - t)} \cdot \Delta G, \quad \text{protams, } \Delta Y > \Delta G,$$

jo valsts izdevumu multiplikators $\frac{1}{1 - b(1 - t)} > 1$.

Tātad, ja ienākums tiek aplūkots ar nodokli, izmaiņas notiek gan patēriņa funkcijā: $C = a + b(1 - t)Y$, gan arī izdevumu multiplikatorā, kas pieņem formulu:

$$\boxed{M_g = \frac{1}{1 - b(1 - t)}} \quad [6.19.]$$

Par ko liecina šīs izmaiņas? Nodokļi, īpaši progresīvie (likme palielinās, palielinoties ienākuma līmenim) ir faktors, kas vājina multiplikācijas efektu. Jo augstāka nodokļu likme, jo, pārējiem apstākļiem nemainoties, mazāks ir multiplikators. Neatbalstot augstas nodokļu likmes, tomēr jānorāda, ka nodokļi, samazinot multiplikācijas efektu, var veikt ekonomikas stabilizācijas funkcijas, ko var uzskatīt par pozitīvu faktoru.

Valsts izdevumu multiplikatora efektu samazina arī ekonomikas ārējā sektora esamība. **Atvērtas ekonomikas modelis ietver sevī tīrā eksporta funkciju:**

$$\boxed{X_n = x - m'Y}$$

kur x – autonomais eksports, bet m' – importa robežtieksme ($\Delta M / \Delta Y$), līdz ar to $Y = C + I + G + X_n$ – šī vienādība ir pazīstama kā galvenā makroekonomiskā vienādība. Atrisinot galveno vienādību, iegūst:

$$Y = \frac{1}{1 - b(1 - t) + m'} \cdot (a + I + G + X) \quad [6.20.]$$

kur $\frac{1}{1 - b(1 - t) + m'}$ – atvērtas ekonomikas valsts izdevumu multip-

likators. Tā kā, pieaugot ienākumiem, importa robežtieksmei m' ir tendence palielināties, līdz ar to importa faktors arī samazina izdevumu multiplikatora efektu.

Esam aplūkojuši autonomo izdevumu $(a + I + G + X)$ izvērsto multiplikatoru, bet ar to multiplikācijas efekta analīze nebeidzas. Līdzsvara ienākumu ietekmē ne tikai izdevumu izmaiņas, bet arī nodokļu izmaiņas. Nodokļu samazinājums palielinās līdzsvara ienākumu, bet nodokļu palielinājums samazinās kopējo ienākumu. Ja nodokļi samazinās par ΔT , tad rīcībā esošais ienākums $DI = Y - T$ arī palielināsies par ΔT un patēriņa izdevumi attiecīgi pieaugs $\Delta T \times b$, rezultātā līdzsvara ienākumi pieaugs no $Y_1 - Y_2$,

$$\text{tas ir, } \Delta Y = -\Delta T \cdot \frac{b}{1 - b}, \text{ kur } \frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-b}{1 - b}.$$

Tātad nodokļu multiplikators

$$M_t = -\frac{b}{1 - b} \quad [6.21.]$$

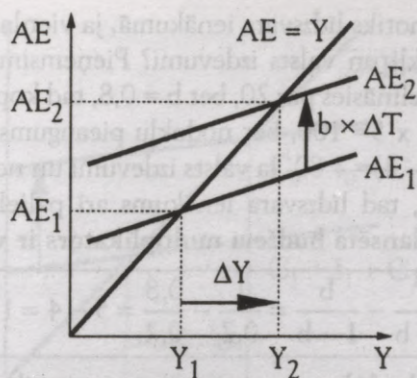
Mīnuss zīme norāda, ka nodokļu un līdzsvara ienākuma izmaiņas ir pretējas.

Nodokļu multiplikators $M_t = -\frac{b}{1 - b}$ ir vājāks nekā vienkāršais valsts izdevumu multiplikators $M_g = \frac{1}{1 - b}$.

Algebriski valsts izdevumu multiplikators atšķiras no nodokļu multiplikatora par vienu:

$$M_g + M_t = \frac{1}{1 - b} + \left(-\frac{b}{1 - b}\right) = \frac{1 - b}{1 - b} = 1 \quad [6.22.]$$

Ja valsts izdevumi tieši ietekmē kopējus izdevumus, tad nodokļi ietekmē gan izdevumus, gan arī ietaupījumus. Nodokļu multiplikators ir atkarīgs no attiecībām starp MPC/MPS.

6.9. attēls. Nodokļu multiplikatora efekts

Atšķirības valsts izdevumu un nodokļu multiplikatoros ir svarīgas fiskālās politikas izvēlē. Ja nepieciešama ekspansiālā fiskālā politika, lai pārvarētu lejupslīdi, tad efektīvāka ir valsts izdevumu palielināšana nekā nodokļu samazināšana, tas pats attiecas uz ierobežojošu fiskālo politiku: mērenu inflāciju var dzēst ar nodokļu palielināšanu, bet radikālai inflācijas samazināšanai valsts izdevumu samazināšana var būt efektīvāka.

Ja pieņemam, ka visi nodokļi atkarīgi no pašreizējā ienākuma Y , tad nodokļu funkcija $T = tY$, kur t – nodokļu robežlikme, patēriņa funkcija šajā gadījumā $C = a + b(1 - t)Y$, bet **nodokļu multiplikatora** modelis:

$$M_t = \frac{-b}{1 - b(1 - t)} \quad [6.23.]$$

Pastāv arī autonomie nodokļi T_a , kas nav atkarīgi no ienākuma (īpašuma, mantojuma un citi nodokļi). Līdz ar to nodokļu funkcija $T = T_a + tY$, attiecīgi mainās arī patēriņa funkcija:

$$C = a + b [Y - (T_a + tY)] \quad [6.24.]$$

Tātad līdzsvara ienākums atvērtas ekonomikas apstākļos ir:

$$Y = \frac{1}{1 - b(1 - t) + m'} \cdot (a - I + G + X) - \frac{b}{1 - b(1 - t) + m'} \cdot T_a \quad [6.25.]$$

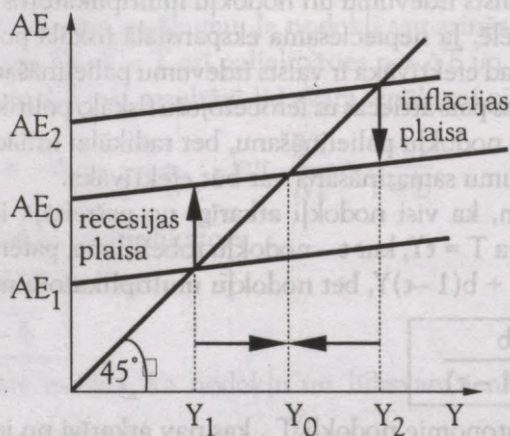
kur atvērtas ekonomikas nodokļu multiplikators:

$$M_t = \frac{-b}{1 - b(1 - t) + m'} \quad [6.26.]$$

Kādas izmaiņas notiks līdzsvara ienākumā, ja vienlaikus un vienādā apjomā pieaugs nodokļi un valsts izdevumi? Pieņemsim $\Delta G = \Delta T = 20$, ja valsts izdevumi palielināsies par 20, bet $b = 0,8$, tad kopējie valsts izdevumi palielināsies par $20 \times 5 = 100$, bet nodokļu pieaugums attiecīgi samazinās izdevums par $20 \times (-4) = -80$. Ja valsts izdevumi un nodokļi palielinās par vienu summu (20), tad līdzsvara ienākums arī palielināsies par šo pašu summu (20) – **sabalansēta budžeta multiplikators ir viens**:

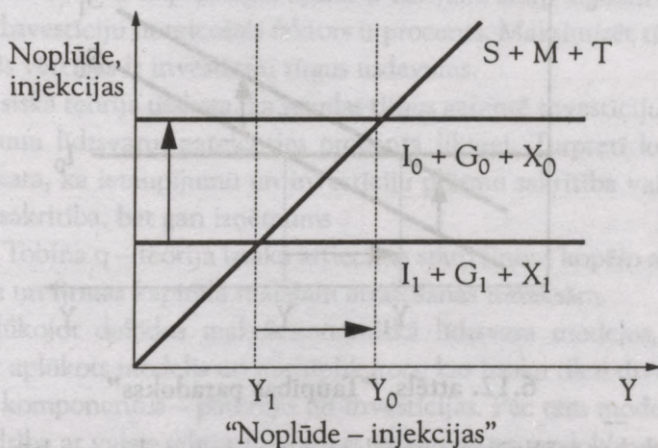
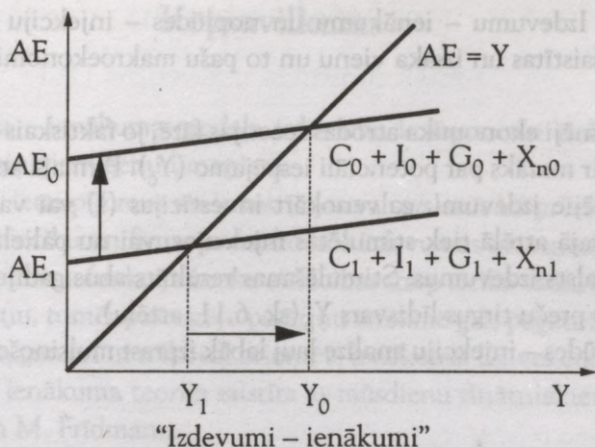
$$M_g + M_T = \frac{1}{1-b} - \frac{b}{1-b} = \frac{1}{0,2} - \frac{0,8}{0,2} = 5 - 4 = 1$$

Makroekonomisko līdzsvaru preču tirgū var izteikt, summējot kopējos izdevumus: $AE = C + I + G + X_n$ un salīdzinot tos ar kopējiem ienākumiem Y .

6.10. attēls. Makroekonomiskā līdzsvara grafiskā analīze

Šo makroekonomiskā līdzsvara veidu preču tirgū dēvē par “Keinsa krustu”, jo pirmatklājēja tiesības pelnīti pieder viņam. Dž. Keins pamatoti norādīja, ka makroekonomisko izdevumu – ienākumu plūsmu līdzsvars pilnīgas ražošanas resursu izmantošanas līmenī (Y_0) ir vairāk izņēmums nekā likumsakarība. Īslaicīgajā periodā notiek faktiskā ražošanas apjoma vai ienākuma svārstības un veidojas vai nu **recesijas plaisa (recessināry gap)**, ja faktiskais līmenis ir zemāks par potenciāli iespējamo līdzsvaru ($Y_1 < Y_0$), vai arī **inflācijas plaisa (inflationāry gap)**, ja faktiskais ienākuma līmenis pārsniedz potenciāli iespējamo līdzsvaru ($Y_2 > Y_0$) (sk. 6.10. attēlu).

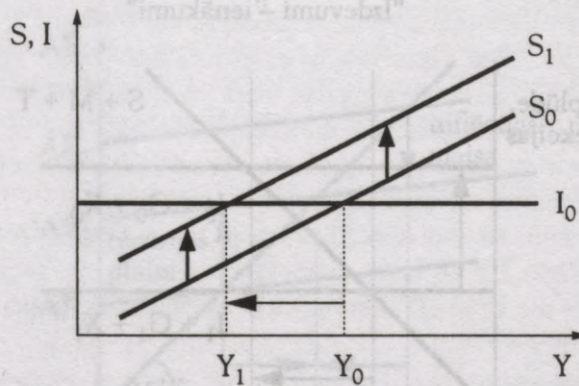
6.11. attēls. Recesijas plaisas pārvarēšana

Pirmajā gadījumā ekonomika atrodas recesijas fāzē, tā ir jāstimulē, bet otrajā ekonomika ir "pārkarsusi", pieaugums notiek uz inflācijas rēķina, tādēļ kopējie izdevumi ir jāsamazina. Ir otrs veids, kā izteikt līdzsvaru preču tirgū – tā ir noplūdes – injekciju (*leakages – injection*) metode. Noplūde nozīmē, ka kopējais ienākums netiek izmantots, lai iepirktu pašu ražoto produkciju vai pakalpojumus. Gan ietaupījumi (S), gan imports (M), gan nodokļi (T) ir noplūde no iekšējām ienākumu – izdevumu plūsmām, bet injekcijas – investīcijas (I), valdības izdevumi (G), eksports (X) ir tie, kas kompensē

noplūdi. Izdevumu – ienākumu un noplūdes – injekciju plūsmas ir savstarpēji saistītas un izsaka vienu un to pašu makroekonomiskā līdzsvara līmeni.

Sākotnēji ekonomika atrodas recesijas fāzē, jo faktiskais ienākumu līmenis (Y_1) ir mazāks par potenciāli iespējamo (Y_0). Pirmajā attēlā tiek palielināti kopējie izdevumi, galvenokārt investīcijas (I) vai valdības izdevumi (G). Otrajā attēlā tiek stimulētas injekcijas, vai nu palielinot investīcijas vai arī valsts izdevumus. Stimulēšanas rezultāts abos gadījumos ir vienāds: sasniegts preču tirgus līdzsvars Y_0 (sk. 6.11. attēlu).

Noplūdes – injekciju analīze ļauj labāk izprast mulsinošo “taupības paradoksu”.

6.12. attēls. “Taupības paradokss”

Sabiedrības mēģinājums vairāk taupīt nedod gaidīto rezultātu, jo nelielais ietaupījumu pieaugums, samazinot patēriņu ar multiplikācijas efekta spēku, izraisa vēl lielāku līdzsvara ienākuma samazinājumu (sk. 6.12. attēlu).

No atsevišķa indivīda viedokļa ietaupīts lats ir nopelnīts lats, bet no sabiedrības puses ietaupītais, bet neiztērētais lats kādam ir samazinājis ienākumus. Un vēl viena “taupības paradoksa” izpausmes forma – mājsaimniecības sāk taupīt apstākļos, kad taupība no sabiedrības viedokļa vismazāk ir nepieciešama, tas ir, recesijas gaidās. Taupība tomēr ir nepieciešama, ja ietaupītie līdzekļi tiek novirzīti attīstībai, tas ir, investīcijām, tad plusi nav apstrīdami. Nacionālie ietaupījumi vairāk kā starptautiskā aizņemšanās sekme atsevišķas valsts attīstību.

Kopsavilkums

1. Izdevumu – ienākuma modeļa izdevumu komponenti tiek analizēti pie nemainīgiem cenu līmeņiem.
2. Patēriņu, ietaupījumus un investīcijas var uzskatīt kā privātā sektora mājsaimniecību un firmu konsolidētos izdevumus un ieņēmumus.
3. Keinsa patēriņa funkcija izsaka attiecības starp rīcībā esošo ienākumu un patēriņu, tomēr pašreizējo patēriņu ietekmē gan pagātnē ietaupīts ienākums, gan arī uz nākotni orientēts ienākums. Dzīves cikla un permanentā ienākuma teorija saistīta ar mūsdienu zinātniekiem F. Modigliāni un M. Frīdmanu.
4. Investīcijas kā kapitālieguldījumi ir darījumi starp tagadni un nākotni. Investīciju noteicošais faktors ir procents. Maksimizēt tīrās pašreizējās vērtības ir investīciju tirgus uzdevums.
5. Klasiskā teorija uzskata, ka naudas tirgus garantē investīciju un ietaupījumu līdzsvaru, pateicoties procenta likmei. Turpretī keinsianisti uzskata, ka ietaupījumu un investīciju plūsmu sakritība vairāk ir nevis sakritība, bet gan izņēmums.
6. Dž. Tobina q – teorija izsaka attiecības starp firmas kopējo akciju vērtību un firmas kapitāla reālajām atražošanas izmaksām.
7. Aplūkojot dažādus makroekonomiskā līdzsvara modeļus, vispirms tiek aplūkots modelis un multiplikators, kas izsaka tikai divus izdevumu komponentus – patēriņu un investīcijas. Pēc tam modernāka sabiedrība ar valsts sektoru un valsts izdevumu un nodokļu multiplikatoru un beidzot atvērta ekonomikas modelis ar starptautisko sektoru.
8. Īslaicīgajā periodā izdevumu – ieņēmuma plūsmu līdzsvars vairāk ir izņēmums nekā likumsakarība, veidojas gan recesijas, gan inflācijas plaisas.
9. Noplūdes injekciju metode un ietaupījuma paradokss ir to vērts, lai tos pieminētu.

Uzdevumi, testi

I Saskaņošanas uzdevums (A)

1. Keinsa patēriņa funkcija	A. APS
2. Mūsdienu patēriņa funkcija	B. Sakarība starp patēriņa un ienākuma apjomu
3. Ietaupījumu funkcija	C. MPS
4. Patēriņa vidējā tieksme	D. Sakarība starp kapitāla tirgus vērtību un kapitāla atražošanas izmaksām
5. Ietaupījumu vidējā tieksme	E. $M = \Delta Y / \Delta I$
6. Patēriņa robežtieksme	F. Patēriņa izmaiņas saistībā ar ienākuma izmaiņām
7. Ietaupījuma robežtieksme	G. Investīciju atkarība no kopprodukta izmaiņām
8. Investīciju funkcija	H. $I = e - dr + AY + q$
9. Multiplikatora efekts	J. Tagadnes un nākotnes ienākumu sintēze
10. Akselerācijas efekts	I. $S = -a + (1 - b)Y$
11. Džeimsa Tobina koeficients	K. Sakarība starp patēriņu un bagātības – ienākumu kopumu
12. Permanentā ienākuma koncepcija	L. $C = a + bY$

I Saskaņošanas uzdevums (B)

1. Klasiskā makroekonomikas līdzsvara koncepcija	A. Kopējais piedāvājums rada adekvātu pieprasījumu
2. Keinsa makroekonomikas līdzsvara koncepcija	B. $\frac{1}{MPS} = \frac{1}{1-b}$
3. Izdevumu ienākumu makroekonomiskais modelis	C. Kopējie izdevumi pārsniedz potenciālos ienākumus
4. Taupības paradokss	D. Tirgus mehānisms nodrošina makroekonomikas līdzsvaru

5. Noplūdes – injekciju modelis	E. $-\frac{MPC}{MPS} = -\frac{b}{1-b}$
6. Izdevumu vienkāršais multiplikators	F. Makroekonomikas līdzsvara nodrošināšanā valstij jāveic ekonomikas regulēšanas funkcijas
7. Inflācijas plaisa	G. $S + T + M = I + G + X$
8. Recesijas plaisa	H. Sabiedrības tieksme taupīt samazina līdzsvara ienākumu
9. Nodokļu multiplikators	J. Kopējie izdevumi ir mazāki par potenciāliem ienākumiem
10. Seja koncepcija	I. $Y = C + I + G + (x - m) = Q$

II Uzdevumi meistarības pārbaudei

1. Mājsaimniecības iknedēļas patēriņa izdevumi:

$$C = 100 L_s + 0,8 DI$$

a) aprēķināt mājsaimniecības patēriņa un ietaupījuma apjomu pie dotā rīcībā esošā ienākuma līmeņa:

Rīcībā esošais ienākums (DY)	Patēriņš (C)	Ietaupījumi (S)
0		
100		
200		
300		
400		
500		
600		
700		

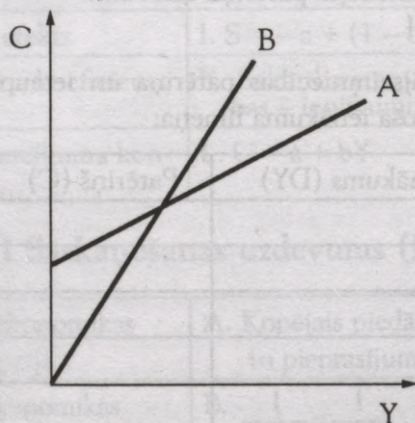
b) uzzīmējiet patēriņa funkciju, pamatojoties uz tabulā dotajiem un aprēķinātiem skaitļiem.

2. Aprēķiniet šādus rādītājus (aizpildiet brīvās vietas tabulā).

Rīcībā esošais ieņēmums (DI)Ls	Patēriņš (C) Ls	Ietaupījumi (S)Ls	APC	APS	MPC	MPS
240	–	– 4				
260	–	0				
280	–	4				
300	–	8				
320	–	12				
340	–	16				
360	–	20				

3. Šajā grafiskajā attēlā parādītas divas patēriņa funkcijas līknes –

- kura līkne atspoguļo īsā laika, kura ilgā laika?
- kāda ir galvenā atšķirība starp šīm līknēm?

4. Ietaupījumu funkcija – $60 + 0,3 DI$, nosakot izdevumu multiplikatoru.

5. Pieņemsim, ka Latvenergo Daugavas hidroelektrostacijas modernizācijā iegulda 100 milj. latu. Kapitālieguldījumu rezultātā Daugavas elektrostaciju tirgus vērtība palielinās par 120 milj. latu. Aprēķiniet Tobina koeficientu.

6. Makroekonomikas modeli raksturo:

$$C = 300 + 0,9 DI;$$

$$Y = DI;$$

$$I = 180,$$

kur

C – privātais patēriņš;

Y – kopējie ieņēmumi;

DI – rīcībā esošais ienākums;

I – investīcijas.

Aprēķiniet:

a) līdzsvara ienākumu Y _____.

b) izdevumu multiplikatoru _____.

7. Ekonomiku raksturo sekojoši rādītāji:

$$Y = C + I;$$

$$C = 100 + 0,9 Y;$$

$$I = 60.$$

Nosakiet:

a) līdzsvara ienākumu _____.

b) patēriņa apjomu _____.

c) ietaupījuma apjomu _____.

d) izdevumu multiplikatoru _____.

e) ja investīcijas palielināsies līdz 120, tad Y _____.

f) ja faktiskais ienākums ir 1 800, tad inflācijas vai recesijas plaisa ir _____.

8. Noteiktā reģionā perioda sākumā privātais patēriņš $C = 100$, bet kopējie ienākumi $Y = 0$, arī investīcijas $I = 0$. Perioda beigās $C = 200$, $Y = 200$, bet investīcijas $I = 100$.

Nosakiet:

a) patēriņa robežtieksmi b _____.

b) līdzsvara Y perioda beigās _____.

9. Ekonomiku raksturo makroekonomiskie rādītāji:

$$C = 300 + 0,8 DI;$$

$$Y = DI;$$

$$I = 180.$$

- a) līdzsvara ienākums Y _____.
- b) izdevumu multiplikators M _____.
- c) ja investīcijas palielināsies līdz 200, tad kopējie ienākumi palielināsies _____.

10. Valsts makroekonomisko modeli raksturo:

$$C = 800 + 0,9 DI;$$

$$I = 400;$$

$$G = 500;$$

$$T = 300;$$

$$DI = Y - T.$$

Aprēķiniet:

- a) līdzsvara ienākumu _____.
- b) valsts izdevumu multiplikatoru _____.
- c) nodokļu multiplikatoru _____.
- d) ietaupījumu (S) apjomu _____.
- e) ja faktiskais ienākums ir 16 000, tad inflācijas plaisa _____.

11. Makroekonomikas modelim raksturīgi šādi rādītāji:

$$C = 600 + 0,9 DI;$$

$$I = 500;$$

$$G = 240;$$

$$T = 260;$$

$$DI = (Y - T).$$

Aprēķiniet:

- a) līdzsvara ienākumu _____.
- b) ja pilnas nodarbinātības ienākumi ir 14 000, tad veidojas (inflācijas, recesijas plaisa) _____.

12. Attīstītos valsts ekonomikā raksturīgi šādi makroekonomiski rādītāji:

$$Y = C + I + G + X_n;$$

$$C = 500 + 0,9 DI;$$

$$I = 300 + 0,25 Y;$$

$$X_n = 300 - 0,1 Y;$$

$$G = 400;$$

$$t = 0,333;$$

$$DI = Y - T.$$

kur

Y – kopējais ienākums,

C – privātais patēriņš,

I – investīcijas,

X_n – tīrais eksports,

G – valdības pirkumi,

t – nodokļu robežlikme,

DI – rīcībā esošais ienākums.

Aprēķiniet:

a) līdzsvara ienākumu _____.

b) autonomo izdevumu multiplikatoru _____.

13. Katra no horizontālo skaitļu rindām raksturo attiecīgo ekonomikas modeli.

	Nodokļi (T)	Valdības izdevumi (G)	Personiskais patēriņš (C)	Inves- tīcijas (I)	Līdzsvara ienākums (Y)	Ietau- pījumi (S)
1.	400	400	—	—	800	200
2.	—	100	1000	300	—	200

a) aizpildiet brīvās vietas, pieņemot, ka abos gadījumos ir līdzsvara ienākums;

b) pieņemot, ka pilnas nodarbinātības ienākums = 1000, nosakiet, vai šajā gadījumā ir recesijas vai inflācijas plaisha? Kāda tā būtu?

III Testi paškontrolei

1. Kuri no minētajiem ekonomistiem ir devuši ieguldījumu patēriņa teorijas izveidošanā:

a) Džons Keinss;

b) Miltons Frīdmans;

c) Franko Moldiljāni;

d) Samuels Kuzņets;

e) visi iepriekš minētie.

2. Keinsa patēriņa teorija balstās uz šādām sakarībām:

- a) $C = f(DI)$;
- b) $0 < MPC < 1$;
- c) $DI \uparrow APC \downarrow \rightarrow MPC < APC$;
- d) $DI \uparrow \rightarrow MPC \downarrow$;
- e) visas augšminētās;
- f) neviena no iepriekš minētajām.

3. Permanentā (pastāvīgā) ienākuma koncepcija ir saistīta ar:

- a) sagaidāmā ienākuma kopumu;
- b) izvēli starp pašreizējo un nākotnes patēriņu;
- c) aizņemšanos jaunībā un parādu dzēšanu brieduma gados;
- d) iespēju saņemt kredītu pret nākotnes ienākumiem;
- e) visi iepriekš minētie;
- f) neviens no iepriekš minētajiem.

4. Nozīmīgākais mājsaimniecību patēriņa avots:

- a) pašreizējā ienākuma līmenis;
- b) bagātības līmenis;
- c) procenta līmenis;
- d) a) un b).

5. Tobina koeficients balstās uz:

- a) reālo procenta likmi kā investīciju noteicošo faktoru;
- b) kapitāla robežražīgumu;
- c) paredzamo nākotnes ienākumu novērtēšanu;
- d) kapitāla robežražīguma un kapitāla robežizmaksu salīdzinājumu;
- e) visiem iepriekš minētajiem.

6. Investīciju noteicošie faktori:

- a) sagaidāmā peļņas norma;
- b) reālā procenta likme;
- c) nodokļu līmenis;
- d) ekonomiskās prognozes;
- e) visi iepriekš minētie.

7. Ja rīcībā esošā ienākums $DI = 0$, tad:

- a) patēriņa līmenis vienāds ar nulli;
- b) ietaupījumu līmenis vienāds ar nulli;
- c) investīcijas vienādas ar nulli;
- d) visi iepriekš minētie;
- e) neviens no iepriekš minētajiem.

- 8.a Patēriņa līmenis iespējami būs zemāks, ja:
- patēriņa līmenis vienāds ar nulli;
 - ietaupījumu līmenis vienāds ar nulli;
 - investīcijas vienādas ar nulli;
 - visi iepriekš minētie;
 - neviens no iepriekš minētajiem.
- 8.b Patēriņa līmenis iespējami būs zemāks, ja:
- ienākums tiks sadalīts vienmērīgāk;
 - procenta likmes būs augstākas;
 - apgrozībā ir daudz likvīdo aktīvu (akcijas, obligācijas, u. c.);
 - visi iepriekš minētie;
 - neviens no iepriekš minētajiem.
9. Ekonomika atrodas līdzsvarā, ja:
- “injekcijas” vienādas ar “noplūdi”;
 - kopējais piedāvājums vienāds ar kopējo pieprasījumu;
 - kopējie izdevumi vienādi ar kopējiem ienākumiem;
 - ietaupījumi vienādi ar investīcijām;
 - visi iepriekš minētie.
10. Kopējā pieprasījuma komponenti:
- investīcijas, ietaupījumi, tīrais eksports;
 - patēriņš, investīcijas, valsts izdevumi, tīrais eksports;
 - imports, ietaupījumi, tīrie nodokļi;
 - patēriņš, ietaupījumi, investīcijas.
11. Kuri komponenti ir saistīti ar jēdzienu “injekcijas”:
- investīcijas, valdības izdevumi, tīrais eksports;
 - ietaupījumi, tīrais eksports, tīrie nodokļi;
 - eksports, tīrie nodokļi, imports;
 - valdības izdevumi, investīcijas, ietaupījumi.
12. Kuri komponenti ir saistīti ar jēdzienu “noplūde”:
- eksports, imports, nodokļi;
 - ietaupījumi, tīrais imports, tīrie nodokļi;
 - valdības izdevumi, ietaupījumi, imports;
 - investīcijas, valdības izdevumi, tīrais eksports.

13. "Taupības paradokss" vai vēlme ietaupīt pie katra ienākuma līmeņa izraisa:
- patēriņa samazināšanos;
 - līdzsvara ienākuma samazināšanos;
 - ražošanas apjoma samazināšanos;
 - visus iepriekš minētos.
14. Ja faktiskais ražošanas apjoms pārsniedz līdzsvara apjomu, tad:
- pieaug nerealizētās produkcijas krājumi un ražošanas apjoms pieaug;
 - nerealizētās produkcijas krājumi samazināsies, bet ražošanas apjoms pieaug;
 - nerealizētās produkcijas krājumi pieaug, bet ražošanas apjoms samazināsies;
 - nerealizētās produkcijas krājumi samazināsies, arī ražošanas apjoms samazināsies.
15. Stagflācijas apstākļos:
- ražošanas apjoms un cenas krītas;
 - ražošanas apjoms samazinās, cenas pieaug;
 - ražošanas apjoms pieaug, cenas krītas;
 - ražošana apjoms un cenas nemainās.
16. Kurš no minētajiem secinājumiem neatbilst patiesībai:
- klasiskās teorijas ieguldījums – ekonomikas līdzsvara modelis ilgā laika periodā;
 - keinsiānisma ieguldījums – ekonomikas līdzsvara modelis īsā laika periodā;
 - keinsiānisms kritizēja makroekonomikas pašregulējošo sistēmu;
 - keinsiānisma pārstāvji uzskatīja, ka ietaupījumi un investīcijas makrolīmenī ir vienādas.
17. Ja līdzsvara GDP lielāks par tā potenciālo līmeni, tad:
- veidojas inflācijas plaisa;
 - veidojas recesijas plaisa;
 - bezdarba līmenis pieaug;
 - praksē šāda situācija nav iespējama.

18. Seja likums:
- a) piedāvājums rada pieprasījumu;
 - b) ienākums no ražošanas tiek patērēts;
 - c) ikviens ietaupītais franks tiek investēts;
 - d) visi iepriekš minētie.
19. Klasiskā makroekonomiskā koncepcija uzskata, ka:
- a) tirgus mehānisms nodrošina makroekonomisko līdzsvaru;
 - b) ražošanas apjoma līdzsvars nodrošina pilnu nodarbinātību;
 - c) procenta svārstības nodrošina ietaupījumu un investīciju līdzsvaru;
 - d) cenas un darba algas ir pietiekoši elastīgas, lai līdzsvarotu kopējo pieprasījumu un kopējo piedāvājumu;
 - e) visi iepriekš minētie.
20. Keinsa makroekonomiskā koncepcija uzskata, ka:
- a) nav mehānisma, kas nodrošina pilnīgu nodarbinātību;
 - b) pieņemtie lēmumi par ietaupījumiem un investīcijām nav sinhroni;
 - c) cenas un darba algas nav pietiekami elastīgas, lai nodrošinātu ekonomikas līdzsvaru;
 - d) kopējais pieprasījuma nav stabils;
 - e) visi iepriekš minētie.
21. Makroekonomikas līdzsvars tiek nodrošināts tad, ja:
- a) ekonomika funkcionē pilnas nodarbinātības apstākļos;
 - b) injekcijas vienādas ar noplūdi;
 - c) kopējie ienākumi vienādi ar kopējiem izdevumiem;
 - d) visi augšminētie.
22. Kādas makroekonomiskās koncepcijas kritizēja Dž.Keinss?
- a) Seja likumu;
 - b) kvantitatīvo naudas teoriju;
 - c) makroekonomikas pašregulējošo teoriju;
 - d) visas iepriekš minētās.

23. Kuriem no šiem jēdzieniem nav tiešās proporcionalitātes attiecības:
- investīcijas un nacionālais ienākums;
 - patēriņš un ienākums;
 - ietaupījumi un procenti;
 - patēriņš un procenta likme;
 - visiem iepriekš minētajiem.
24. Investīcijas ietekmē:
- procenta likme;
 - ekonomikas attīstības prognoze;
 - sagaidāmā peļņa;
 - tehniskais progress;
 - visi iepriekš minētie.
25. Ja reālā procenta likme samazinās, tad:
- investīciju apjoms pieaug;
 - investīcija pieprasījuma līkne pārbīdās pa labi;
 - investīciju apjoms samazināsies;
 - neviens no iepriekš minētajiem.
26. Investīciju nestabilitātes faktori:
- GDP cikliskās svārstības;
 - inovāciju nerregularitāte;
 - ekonomisko prognožu izmaiņas;
 - procenta izmaiņas;
 - visi iepriekš minētie.
27. Nodokļu multiplikators:
- $\Delta T/\Delta Y$
 - $\Delta Y/\Delta T$
 - $-\Delta Y/\Delta T$
 - I/MPS
28. Makroekonomikas līdzsvaru var izteikt ar šādām formulām:
- $\frac{a+1}{1-b}$;
 - $\frac{a+1+G}{1-b(1-t)}$;
 - $\frac{a+1+G+X_n}{1-b(1-t)+m'}$;
 - visām iepriekš minētajām.

IV Pareizi – nepareizi

1. Patēriņa un ietaupījumu robežtieksme ir vienāda ar vienu.
2. Patēriņa un ietaupījumu robežtieksme nevar būt vienādas.
3. Investīciju izdevumi ir nestabilāki par patēriņa izdevumiem.
4. Ja ir zināma patēriņa funkcija, tad iespējams noteikt ietaupījumu funkciju.
5. Īsā laika periodā, pieaugot ienākumiem, samazinās patēriņa vidējā tieksme.
6. Ja patēriņa robežtieksme ir 0,8, tas nozīmē, ka mājsaimniecība 80% no sava ienākuma tērē patēriņam.
7. Ja mājsaimniecība ar zemiem ienākumiem patēriņam tērē lielāku summu nekā tās ienākumi, tas nozīmē, ka patēriņa robežtieksme ir augsta.
8. Klasiskā koncepcija uzskata, ka ietaupījumu un investīciju līdzsvaru nodrošina procenta likme.
9. Keinsiāniskā koncepcija norāda uz ietaupījumu un investīciju plānu nesakritību to atšķirīgās motivācijas rezultātā.
10. Ilgā laika periodā vidējai patēriņa tieksmei un patēriņa robežtieksmei piemīt stabilitāte.
11. Ietaupījumu un investīciju dinamiku ietekmē vieni un tie paši faktori.
12. Saskaņā ar Keinsa koncepciju patēriņu galvenokārt nosaka rīcībā esošais ienākums.
13. Mūsdienu patēriņa izpratne sintezē tagadnes un nākotnes ienākumus.
14. Ja palielinās akciju cenas, tad mājsaimniecības kļūst bagātākas un tērē vairāk.
15. Akciju tirgus cenas nosaka firmas tirgus vērtību.
16. Pieaugot reālajai procentu likmei, samazinās nākotnes ienākumu tagadnes vērtība un līdz ar to akciju cena krītas.
17. Nacionālais vērtspapīru tirgus ir saistīts ar nacionālās ekonomikas stāvokli.
18. Investīcijas nav atkarīgas no iekšzemes kopprodukta izmaiņām.
19. Vērtspapīru tirgus konjunktūra atspoguļo nākotnes ienākumu prognozes.
20. Ja Tobina koeficients ir viens, tad firmas kapitāla apjoms ir optimāls.
21. Jo lielāka patēriņa robežtieksme, jo lielāks multiplikators.

21. Jo lielāka patēriņa robežtieksme, jo lielāks multiplikators.
22. Ja faktiskie ietaupījumi ir lielāki nekā faktiskās investīcijas, tad notiks ražošanas paplašināšanās.
23. Ietaupījumi ir potenciālo izdevumu noplūde.
24. Investīcijas ir potenciālo izdevumu injekcijas.
25. Ja ietaupījumi lielāki par investīcijām, tad GDP ir lielāks par līdzsvara ražošanas apjomu, tā rezultātā notiks ražošanas sašaurināšanās.
26. Firmās palielinās investīcijas, ja pieaug preču krājumi.
27. Keinsiāniskā makroekonomiskā līdzsvara modeļa stabilizācija notiek, izmainot kopējos izdevumus.
28. Ietaupījumi un faktiskās investīcijas vienmēr ir vienādas.
29. Klasiskā makroekonomiskā līdzsvara koncepcija uzskata, ka cenu, darba algas un procenta elastība ļauj ekonomikai strauji piemēroties tirgus konjunktūrai, saglabājot reālā ražošanas apjoma stabilitāti.
30. Ja, palielinoties ietaupījumiem, investīcijas nemainās, tad kopējie ienākumi samazināsies.
31. Keinsa krusta makroekonomisko modeli ar fiksētām cenām izmanto makroekonomiskās politikas ilgtermiņa analizē.
32. Ietaupījumu pieaugumu zināmos apstākļos var uzskatīt par antiinflācijas faktoru.
33. Importa robežtieksme samazina multiplikācijas efektu.
34. Nodokļu multiplikators ir pozitīvs lielums.
35. Nodokļa robežnorma ir attiecība starp nodokļa pieaugumu un ienākumu pieaugumu.
36. Lai samazinātu inflācijas plaisu, nepieciešams samazināt nodokļus.
37. Investīciju multiplikators ir apgriezti proporcionāls ietaupījumu robežtieksmei.

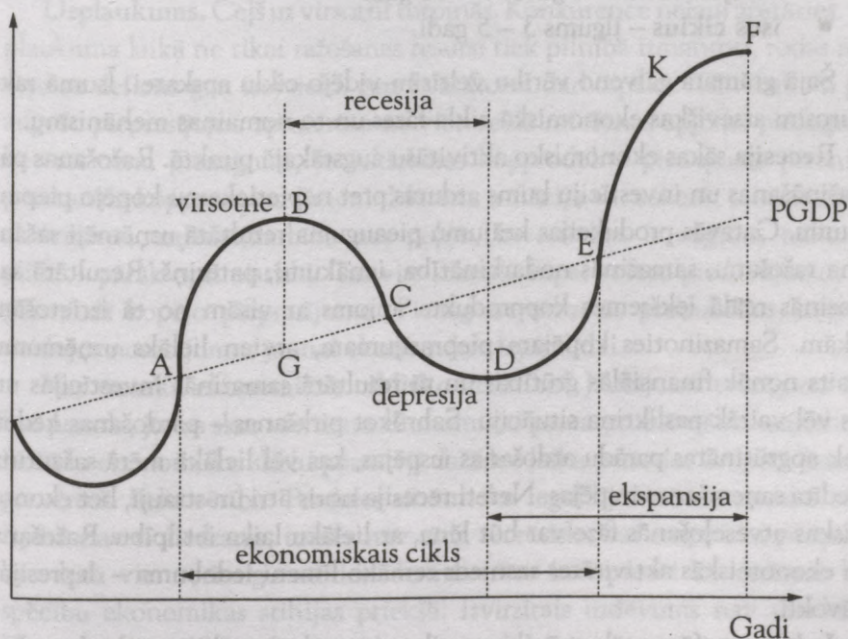
VII nodaļa

Makroekonomiskā nestabilitāte

7.1. Ekonomiskie cikli kā makroekonomiskās nestabilitātes izpausme

Ekonomikas attīstība līdzīgi citām mūsu pasaulīgās dzīves parādībām nav vienmērīga. Augšupeju nomaina lejupslīde un lejupslīdi – augšupeja. Ekonomiskās svārstības ietekmē jebkuras valsts ekonomiku un to pavalstnieku materiālo, sociālo un morālo stāvokli.

Ilglaicīgā periodā normālas valsts ekonomika ir augšupejoša, tās attīstības vektors ir pozitīvs. To raksturo potenciālā iekšzemes kopprodukta PGDP pieauguma tendence, tomēr īslaicīgā periodā reālais iekšzemes kopprodukts svārstās ap savu potenciāli iespējamo līmeni, kas atbilst pilnas ražošanas resursu izmantošanas līmenim.

7.1. attēls. Ekonomiskais cikls

Ekonomika darbojas cikliski, tai piemīt ekonomiskie cikli. Savukārt cikli iedalās fāzēs. Lielos vilcienos runājot, izšķir divus fāžu ciklus, kas ietver vienu augšupejas un vienu lejupslīdes fāzi, bet detalizēta cikla apskate ļauj izdalīt augstāko cikla fāzi virsotni (*peak*), šie ir punkti B un F, kur GDP sasniedz augstāko līmeni pret savu potenciālo pilnas nodarbinātības līmeni, ko attēlā atspoguļo nogrieznis BG. Savukārt lejupslīdes jeb recesijas (*recession*) zemāko kritumu raksturo punkts D, kuru dēvē par iedobumu (*tough*) vai depresiju. Tātad ekonomiskais jeb ražošanas cikls (*Business Cycle*) sastāv no četrām fāzēm:

- 1) lejupslīde jeb recesija;
- 2) iedobums jeb depresija;
- 3) augšupejas jeb paplašināšanās;
- 4) virsotne jeb uzplaukums.

Mūsdienu ekonomiskā zinātne izšķir:

- garos ciklus – ilgums 40 – 60 gadi.
- vidējus ciklus – ilgums 7 – 11 gadi.
- īsos ciklus – ilgums 3 – 5 gadi.

Šajā grāmatā galveno vērību veltīsim vidējo ciklu apskatei. Īsumā raksturosim atsevišķas ekonomiskā cikla fāzes un to nomainīgas mehānismu.

Recesija sākas ekonomisko aktivitāšu augstākajā punktā. Ražošanas paplašināšanas un investīciju bums atduras pret nepietiekamu kopējo pieprasījumu. Gatavās produkcijas krājumu pieauguma rezultātā uzņēmēji sašaurina ražošanu, samazinās nodarbinātība, ienākumi, patēriņš. Rezultātā samazinās reālā iekšzemes kopprodukta apjoms ar visām no tā izrietošām sekām. Samazinoties kopējam pieprasījumam, arvien lielāks uzņēmumu skaits nonāk finansiālās grūtībās un tā rezultātā samazinās investīcijas un tas vēl vairāk pasliktina situāciju. Sabrūkot pirkšanas – pārdošanas ķēdei, tiek apgrūtinātas parādu atdošanas iespējas, kas vēl lielākā mērā sašaurina kredīta saņemšanas iespējas. Nereti recesija noris ātri un strauji, bet ekonomiskas atveseļošanās fāze var būt lēna, ar lielāku laika ietilpību. Ražošana un ekonomiskās aktivitātes sasniedz zemāko līmeni iedobuma – depresijas stāvoklī.

Iedobuma fāzes sākumā ekonomikas perspektīvas šķiet vājas. Ja nekas nestimulē pieprasījuma palielināšanos, var iestāties pilnīgas depresijas

periods. Skaidrs ir viens: jo ilgāks šis laika periods, jo dziļāka depresija. Tomēr nekas nav mūžīgs, arī pēc visdziļākā šoka pakāpeniski veidojas priekšnoteikumi atveseļošanās procesam. Sākotnējā periodā makroekonomikas rezultāti lielā mērā atkarīgi no mikroekonomikas pasākumiem uzņēmumu līmenī. Pastāvot asai konkurencei un zemām cenām, ir iespējams pieveikt konkurentu, samazinot ražošanas izmaksas, efektīvi izmantojot ražošanas resursus. Pakāpeniski palielinās ražošanas apjoms, nodarbinātība un ienākumi, sākas ražošanas kāpuma fāze. Augšupeja lielā mērā saistīta ar ražošanas atjaunošanu uz jaunas tehnikas un tehnoloģijas bāzes. Tās iegādei ir jāizmanto zemās procenta likmes, kas radušās depresijas rezultātā, sarūkot pieprasījumam pēc investīciju kredītiem. Augošie ražošanas apjomi, realizācijas un ienākuma līmenis atjauno optimismu, kas labvēlīgi ietekmē uzņēmējdarbību. Jaunu investīciju projektu realizācija, jaunas tehnikas un tehnoloģijas izmantošana paaugstina ražošanas efektivitāti. Tas paātrina ekonomikas atveseļošanās procesu un iekšzemes kopprodukta sasniedz punktu K (sk. 7.1. attēlu), kas ievada ekonomikas uzplaukuma posmu.

Uzplaukums. Ceļš uz virsotni turpinās. Konkurence neļauj apstāties. Uzplaukuma laikā ne tikai ražošanas resursi tiek pilnībā izmantoti, rodas reāls resursu deficīts gan izejvielu, gan kvalificēta darbaspēka. Tā rezultātā pieaugošo pieprasījumu apmierina ne vien reālā ražošanas apjoma pieaugums, bet arī cenu pieaugums, jo iekšzemes kopprodukta pieaugums pārsniedz potenciālā kopprodukta līmeni. Mērena inflācija var sekmēt saimnieciskās aktivitātes, uzņēmējdarbība nes peļņu, investīcijas ir augstas, nākotnes plāni – pārāk optimistiski. Tas viss stimulē hipertrofētu piedāvājumu, kas pārsniedz kopējo pieprasījumu. Pieaug nerealizētās produkcijas krājumi, veidojot nosacījumus jaunai ekonomikas lejupslīdei.

Kas nosaka ekonomikas ciklisko attīstību? Jautājuma svarīgums šaubas nerada, jo tas skar vienu no ekonomikas pamatproblēmām – stabilitāti. Dažādu ekonomisko skolu pārstāvji dažādos laika periodos šai problēmai ir pievērsuši lielu vērību. Pasaules zinātnieku ieguldījums ekonomisko ciklu izpētē nav noliedzams, tomēr nav tāda teorētiska vai empīriskā pētījuma, kas dotu viennozīmīgu atbildi. To nevarētu interpretēt kā zinātnes bezspēcību ekonomikas stihijas priekšā. Izvirzītais uzdevums nav vienkāršs. Ekonomiskie cikli ir daudzveidīgi, tie nelīdzinās vienmērīgiem jūras viļņiem, bet svarīgākais ir tas, ka tos nosaka daudzveidīgs gan ārējo, gan

iekšējo faktoru klāsts. Kopsaucēju nav viegli atrast. Ārējie faktori atrodas ārpus ekonomiskās sistēmas. Tādi faktori, kā, piemēram, dabas katastrofas, militāri konflikti, dabas resursu atklāšana, zinātniski tehniskie atklājumi ir grūti prognozējami, tomēr kā ekonomikas ietekmējuši faktori tie neprasa īpašus komentārus. Tie ir pašsaprotami.

Ekonomiskās zinātnes galvenais uzdevums iekšējo (endogēno) faktoru izpēte, kuru cēloņi meklējami pašā ekonomiskajā sistēmā. Šajā sakarā starp zinātniekiem ekonomistiem neizpaliek uzskatu daudzveidība. Neliels, ļoti pieticīgs ieskats, pēc autora domām, svarīgāko ekonomisko ciklu teoriju vēsturē.

Pasaules ekonomiskos izdevumos, runājot par garo ekonomisko ciklu (40 – 60 gadi) teoriju, to saista ar krievu zinātnieka Nikolaja Kondratjeva vārdu [23], kura paša dzīves ciklu varmācīgi XX gadsimta 30. gadu sākumā pārtrauca toreizējais Padomju Krievijas režīms. Garie ekonomiskie cikli tiek dēvēti par Kondratjeva cikliem. **Galvenie faktori**, kas, viņaprāt, ietekmē garo ekonomisko ciklu, ir:

- pamatkapitāla ar ilgstošu amortizācijas laiku atjaunošana;
- zinātniski tehniskā progresa nevienmērīga attīstība, kas arī saistās ar pamatkapitāla atjaunošanu;
- demogrāfiskie procesi jeb sprādzieni, kas atkārtojas ik pēc 25 – 30 gadiem.

Otrkārt, aplūkojot vidējā ekonomiskā cikla cēloņus, daudzi ekonomisti, pat polāri savās ekonomiskās koncepcijās, kā, piemēram, K. Markss un krievu izcelsmes amerikāņu ekonomists, Nobela prēmijas laureāts S. Kuzņets par svarīgu ekonomiskā cikla cēloni uzskata pamatkapitāla masveida atjaunošanu. Pēc autora domām, šis pamatojums ir visai nopietns, jo ekonomikas lejupslīde, kas pārtrauc ekonomikas uzplaukumu ir signāls, ka pamatkapitāls ir morāli nolietojies. Uzņēmēji uz esošās tehnikas bāzes nav spējīgi samazināt cenas, lai palielinātu kopējo pieprasījumu, vienlaikus nodrošinot peļņas līmeni, kas nesamazinātu investīcijas. Tāpēc arī jauna ekonomikas augšupeja ir saistīta ar pamatkapitāla atjaunošanu uz augstāka tehnikas un tehnoloģijas līmeņa.

Treškārt, ekonomiskā cikla svārstības izsauc multiplikatora – akseleratora mehānisms. Multiplikators skar daudzās ekonomikas nozares, akselerators ir saistīts ar investīciju svārstībām. Šeit iet runa par multiplikatora –

akseleratora saistību ar ekonomisko ciklu.¹ Vienkāršoti sakot, saskaņā ar akseleratora principu ražošanas apjoma vai ienākuma pieaugums (samazinājums), izraisa investīciju pieaugumu (samazinājumu). Mazliet konkretizējot: empīriski ir zināms, ka kapitāla attiecība pret gada ražošanas apjomu ir diezgan augsta un svārstās robežās 2 – 3 (pieņemsim 2 : 1), ja firma prognozē pieprasījuma pieaugumu savai produkcijai par 50 000 Ls, tad, lai apmierinātu šo pieprasījumu, firmai jāpalielina kapitāls – investīcijas par 100 000 Ls, bet, pieņemot, ka izdevumu multiplikators valstī ir 3, tad kopējais ražošanas apjoms (ienākumu) palielināsies par 300 000 Ls. Tātad akseleratora – multiplikatora darbības rezultātā ražošanas apjoms (ienākums) paaugstināts palielināsies, bet tas saskarsies ar ierobežojumiem, ko nosaka ražošanas resursu ierobežotība. Būtu naivi domāt, ka pieprasījums palielināsies mūžīgi. Jārēķinās ar to, ka pēc augsta pieprasījuma šogad, sekos pieprasījuma samazināšanās nākamgad. Ražošanas sašaurināšanās ar akselerācijas spēku samazinās investīcijas, savukārt tās samazinās ražošanas pieauguma iespējas un ar multiplikācijas efekta spēku samazinās kopējos ienākumus.

Tātad apvienotais multiplikatora – akseleratora efekts rada gan ražošanas paaugstinājumu, gan arī bremsēšanu. Īpaša nozīme ir investīcijām, tās ir ļoti mainīgas un ļoti jutīgas attiecībā pret ražošanas apjoma (ienākuma) izmaiņām. Pateicoties akseleratoram, investīciju svārstības ir ievērojamākas nekā ražošanas apjoma izmaiņas. Uz to savā laikā īpaši norādīja Dž. Keinss. Tā kā investīcijas pašas ir kopprodukta komponents, to samazināšanās vai pieaugums tieši ietekmē iekšzemes kopprodukta dinamiku.

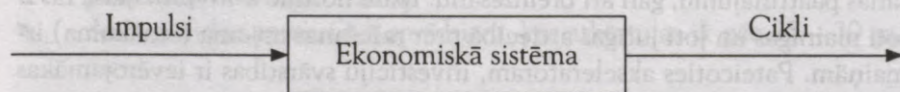
Multiplikatora – akseleratora modelim piemīt pašregulēšanas elementi, kas paaugstina vai bremsē ekonomisko attīstību, tomēr tas nav pietiekami ekonomiskā cikla pašregulējošas sistēmas izveidei. Kā liecina šā jautājuma analīze, tad multiplikatora – akseleratora modelis tikai izņēmuma gadījumos spēj determinēt regulārus ekonomikas ciklus.² Ekonomiskie cikli atšķiras cits no cita, tos ietekmē daudzveidīgi faktori un tāpēc nav iespējams

¹ Pie multiplikatora – akseleratora modeļa izveides ir strādājuši vairāki pasaules slaveni ekonomisti. Kā pionieri mināmi Dž. Keins, Nobela prēmijas laureāti P. Samuelsons [46], Dž. Hiks [21], R. Harrods [14]. Savu ieguldījumu devuši arī L. Meclers, D. Robinsons, E. Lunbergs, A. Berns un V. Mitčels.

² M. Burga, C. Wyplosz. Makroekonomika. A. European Text. Oxford University Press. 1999. 14. daļa, 3§.

izveidot vienu integrētu ekonomiskā cikla teoriju. Arī laika faktors deformē ekonomisko ciklu. Lēmumi par investīcijām tiek pieņemti un realizēti ar zināmu laika pārbīdi, bet rezultātu laika pārbīde ietekmē vēl būtiskāk.

Ceturtkārt, gadījuma un cita rakstura impulsi izraisa dažāda ilguma un amplitūdas ciklus. Šo hipotēzi XX gadsimta 30. gados izvirzīja krievu ekonomists Jevgēņijs Sluckis [48], kurš strādāja Maskavas konjunktūras institūtā un kura darbi Rietumos parādījās pēc vairākiem gadiem, un norvēģu ekonomists Ragnars Frišs, vēlākais Nobela prēmijas laureāts. XX gadsimta 50. gadu beigās amerikāņu kodolfiziķis Franks un ekonomiste Irma Eideļmaņi uz tā laika datoru tehnoloģijas sasnieguma IBM – 650 bāzes izanalizēja Nobela prēmijas laureāta Laurensa Kleina un Artūra Goldbergera ekonomisko ciklu faktoru modeli [1], kas sastāvēja no 25 vienādībām, un atklāja, ka arī šis modelis, kas ietver visus iespējamus ekonomiskā cikla faktoros, nevar determinēt ekonomiskā cikla svārstības. Tikai tad, kad gadījuma rakstura impulsi tiek apvienoti ar determinētā cikla teorijām, piemēram, ar multiplikatora – akselelatora vai AS – AD modeli, veidojas reālistiska ekonomikas cikla aina. Vairums mūsdienu ekonomisti atbalsta šo koncepciju, kuras vienkāršota shēma ir šāda:

Un, beidzot, vai ekonomiskie cikli ir prognozējami? Jautājuma nozīmīgums komentārus neprasa. Lielu ieguldījumu šīs problēmas izpētē ir devuši ASV ekonomisko pētījumu Nacionālā biroja (*National Bureau of Economic Research – NBER*) speciālisti Arturs Berns un Velsy Mičels, kas diagrammās detalizēti analizējuši ekonomisko ciklu ietekmējošos rādītājus (indikatorus) dažādās pasaules valstīs. Šo indikatoru analīze lielā mērā ļauj prognozēt ekonomisko ciklu. [8]

Īpaša nozīme ir apsteidzošajiem indikatoriem, kas mainās pirms reālā GDP izmaiņām. Šajā sakarā ļoti jutīgi barometri ir investīcijas un akciju cenas, kuras krītas jau pirms recesijas iestāšanās. Arī krājumu izmaiņas ir interesantas, jūtot ekonomiskās recesijas tuvošanos, daudzas firmas samazina ražošanu, bet pieprasījumu apmierina, realizējot krājumus, radot atšķirības starp kopējiem izdevumiem un ražošanas apjomu. Savu ieguldījumu ekonomisko ciklu prognozēšanā dod arī atpaliekošie indikatori:

nodarbinātība, inflācija. Ekonomisko ciklu svārstību izpētē nozīme ir atsevišķu faktoru stabilitātes analīzei. Visnestabilākie faktori ir investīcijas un tekošā konta (eksporta – importa) operācijas. Viszemākā mainībā attiecībā pret GDP ir privātam patēriņam un valsts izdevumiem.

Tāpat ir iespēja prognozēt ekonomiskos ciklus, arī tos ietekmēt, tomēr ne pilnībā, jo impulsi – faktori ir visai daudzveidīgi un to impulsi – cēloņi pilnībā neizzināti.

Kopsavilkums

1. Ekonomika darbojas cikliski. Cikls sastāv no fāzēm – recesija, depresija, paplašināšanās un uzplaukums.
2. Cikliskās attīstības cēloņu izpētei pasaules zinātnieki ir veltījuši lielu uzmanību, tomēr nav tāda teorētiska vai empīriskā pētījuma, kas dotu viennozīmīgu atbildi uz šo jautājumu. Tā nav zinātnes bezspēcība. Pārāk daudz iekšēju un ārēju faktoru ietekmē ekonomikas attīstību.
3. Zinātniski tehniskā progresa nevienmērīga attīstība un pamatkapitāla atjaunošanas cikli, demogrāfiskie sprādzieni, multiplikatora – akseleratora mehānisms, gadījuma rakstura impulsi – tie ir galvenie faktori, kas ietekmē ekonomisko ciklu.
4. Detalizēta cikla ietekmējošo rādītāju (indikatoru) analīze lielā mērā ļauj paredzēt ekonomiskā cikla gaitu.

7.2. Inflācijas fenomens

Viens no svarīgākiem rādītājiem, kas raksturo ikvienas valsts ekonomiku, ir inflācija. Ja nodarbinātības līmenis atspoguļo ekonomikas dinamiku, tad inflācija norāda uz ekonomikas stabilitāti. Cenas ir viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmē ekonomikas stabilitāti. Cenas nav pastāvīgas, tās mainās, bet cenu mainība vēl nav inflācija.

Inflācija (*inflation*) ir vispārējā (vidējā) cenu līmeņa celšanās un naudas pirk spējas krišanās. Inflācijas rezultātā dzīve kļūst dārgāka, jo ar vienādu naudas daudzumu šodien var nopirkt mazāk nekā vakar. Lai noteiktu inflāciju, lieto patēriņa preču indeksu (*consumer price index – CPI*),

kuru aprēķina kā attiecību starp patēriņa groza cenu pārskata periodā un analogiska patēriņa groza cenu bāzes periodā.

$$\text{CPI} = \frac{\text{Patēriņa groza cena pārskata periodā}}{\text{Patēriņa groza cena bāzes gadā}} \times 100$$

Tātad ar inflāciju jāsaprot patēriņa cenu līmeņa vispārējs kāpums, un inflācijas līmeni vai tempu makroekonomiskos modeļos izsaka:

$$i = \frac{\text{CPI} - \text{CPI}_{-1}}{\text{CPI}} \cdot 100$$

kur i – inflācijas līmenis, patēriņa cenu indekss kārtējā gadā CPI , bet CPI_{-1} cenu indekss iepriekšējā gadā.¹ Inflācijas tempa pētījumos izmanto lielumu 70. Ar šā skaitļa palīdzību var noteikt, cik gadu paies, līdz cenas divkārtosies, pastāvot noteiktam inflācijas tempam. To raksturo formula:

$$\text{Gadu skaits} = \frac{70}{\text{Inflācijas temps}}$$

Piemēram, ja inflācijas temps ir 10%, tad 70 izdalot ar 10, iegūst 7, un tas nozīmē, ka, pastāvot 10% inflācijai, cenas dubultosies pēc 7 gadiem.

Dzīvē ne vienmēr notiek tā, ka cenas tikai paaugstinās, tās var arī samazināties. Šādu procesu sauc par deflāciju un tā rezultātā dzīve kļūst lētāka, bet ražotājus tas neiepriecina. Patlaban Latvijā patēriņa cenu inflācijas rādītājs ir viens no zemākajiem Austrumeiropas un Centrāleiropas valstīs, kas ir viens no redzamākajiem sasniegumiem makroekonomikas stabilitātes jomā. 1998. gadā Latvijā inflācija bija 4,7%, 1999. – gadā 2,4%, 2000. gadā – 2,6%, 2001. gadā – 2,5%, 2002. gadā – 1,9%, 2003. gadā – 2,9%, bet 2004. gada

¹ Cilvēki pērk visdažādāko preču un pakalpojumu klāstu, tāpēc CPI noteikšanai tiek noteikts pietiekami plašs (Latvijā – 397 preces un pakalpojumi), bet fikss preču un pakalpojumu grozs un katrai precei vai pakalpojumam atkarībā no apjoma noteikts lielāks vai mazāks īpatsvars. Mainoties ekonomiskajiem apstākļiem un labklājības līmenim, mainās patērēto preču un pakalpojumu klāsts un īpatsvars. Kaut arī notiek patēriņa groza korekcijas, tomēr fikss svaru sistēma nepietiekami reaģē uz pārmaiņām iedzīvotāju patēriņā. Arī no sociālā viedokļa CPI nav pilnīgs, jo netiek attiecināts uz attiecīgajām sociālajām grupām. Līdz ar to oficiālā statistika var atšķirties no reālās īstenības.

trijos mēnešos – 4,3 procenti. Latvijas Bankas speciālisti uzskata, ka inflācijas pieaugums liecina par ekonomikas pārkārtošanās tendencēm Latvijā.

Inflācijas cēloņus var analizēt divos aspektos – monetārajos un fiskālajos. Monetāro pieeju zīmīgi raksturo M. Frīdmans – inflācija vienmēr un visur ir saistīta ar monetāro politiku. Ja inflācija augsta, tad arī naudas emisija ir augsta. Tā ir mūsdienu monetārisma klasika. Šīs pieejas pamatā ir pazīstamais I. Fišera vienādojums: $M \times V = P \times Q$. No šīs vienādības izriet,

ka cena $P = \frac{M \cdot V}{Q}$. Tā kā monetāristi uzskata, ka naudas apgrozības ātrums V un ražošanas apjoms Q ir relatīvi stabili, tad cenu līmenis ir atkarīgs no naudas piedāvājuma M . Un rezultātā kvantitatīvā naudas teorija kļūst par cenu līmeņa vai inflācijas teoriju.

Ja pārspīlēts naudas piedāvājums izraisa inflāciju, tad monetāristu piedāvātā recepte šīs slimības ārstniecībai ir elementāri saprotama – jāsamazina naudas piedāvājuma pieauguma temps. M. Frīdmans uzskata: stingri jāturas pie noteikuma, ka naudas piedāvājuma pieaugums tikai par dažām procenta simtdaļām var pārsniegt kopprodukta pieaugumu.

Novērtējot monetāristu pieeju, jāatzīmē, ka vairums mūsdienu ekonomistu pamatoti uzskata, ka naudas piedāvājuma palielināšanu ietekmē cenu līmeni, īpaši ilgā laika periodā. Monetārais faktors ir svarīgākais inflācijas cēlonis, tomēr nav vienīgais.

Otrs faktors – stimulējoša fiskālā politika, kas pieļauj ilglaicīgu budžeta deficītu. Protams, ir svarīgi, kādā veidā budžeta deficīts tiek finansēts. Ja budžeta deficītu valdība sedz, tieši aizņemoties naudu Centrālajā bankā, tad tā ir naudas papildu emisija. Kaut arī Starptautiskā valūtas Fonda noteikumi un uzraudzība ļoti ierobežo šo tiešo aizņemšanos, tomēr arī patlaban budžeta finansēšana ar naudas emisiju nav ekonomiskās vēstures atribūts. Teorētiski varētu pieņemt, ka budžeta deficīta finansēšana, valdībai aizņemoties līdzekļus komercbankās, neradīs naudas piedāvājuma pieaugumu un tūlītēju inflāciju, problēmas var rasties nākotnē ar parāda atmaksu, kas var izraisīt inflāciju tuvākā vai tālākā laika periodā. Tas attiecas arī uz aizņemšanos ārvalstīs. Tomēr praktiski aizņemšanās komercbankās veicinās naudas piedāvājuma pieaugumu, jo maz ticams, ka komercbankas, ņemot vērā neizmantotās kredītlīnijas, samazinās kredītus privātktoram. Daudzās mūsdienu attīstītās valstīs tieši valdības sektors ir tas, kas izraisa straujas inflācijas attīstības tempu, pie tam radot maksājumu bilances problēmas. Daži komentāri izpratnei.

Tāpat stabils budžeta deficīts un tā finansēšana noved pie naudas piedāvājuma pieauguma, bet, rodoties naudas piedāvājuma pārpalikumam, attiecīgās valsts iedzīvotāji un firmas naudas pārpalikuma centīsies pārvērst ārvalstu aktīvos. Tas izraisīs ārvalstu valūtas pieprasījumu valstī un peldoša valūtas kursa apstākļos, nacionālās valūtas kurss kritīsies, kad atbilstīgi pirktspējas paritātes teorijai izraisīs inflāciju. Ja valūtas kurss ir fiksēts Latvijas variantā, tad budžeta deficīts tiks segts ar Centrālās bankas oficiālām valūtas rezervēm. Tā kā patlaban Latvijas Bankas oficiālās rezerves ir pietiekamas, lai nosegtu budžeta deficītu, inflācijas pieaugums tiek novērsts.

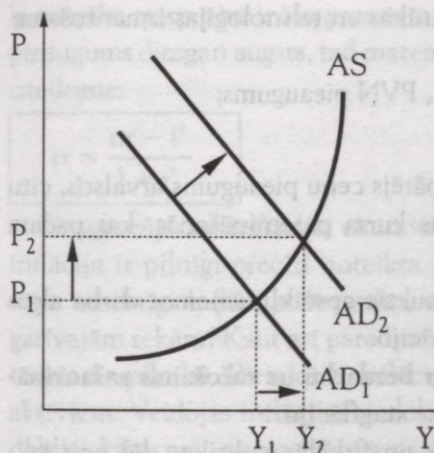
Labs piemērs teorijas un prakses mijiedarbībā. Latvijas monetārās politikas mērķis – cenu stabilitāte un zema inflācija sasniegta. Līdzekļi šā mērķa sasniegšanai – konservatīva monetārā un fiskālā politika. Latvijas Banka vienmēr ir strikti ierobežojusi budžeta deficīta tiešo finansēšanu, iekams pilnībā to pārtrauca. No otras puses, Latvijas Banka nekad nav slēpusi krasi izteikto negatīvo attieksmi pret budžeta deficītu, principā panākot Latvijas budžeta deficīta iegrožošanu starptautiski atzītu normu robežās. No monetāro principu viedokļa šī makroekonomiskā politika ir pelnījusi atzīību un ir arī to saņēmusi no starptautiskajām monetārajām institūcijām. No otras puses, nepietiekams izglītības, medicīnas un citu sociālo programmu finansējums. Kā tas ietekmēs Latvijas attīstību un tautas izdzīvošanas iespējas? Nākotne to rādīs.

Tradicionāli izšķir divus inflācijas veidus:

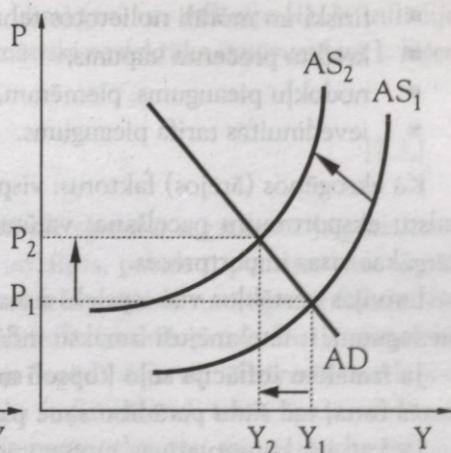
- pieprasījuma inflāciju (*demand – pull inflation*);
- izmaksu inflāciju (*cost – push inflation*).

Analizējot AS – AD modeli, gūvām zināmu izpratni par šiem inflācijas veidiem, bez kopējā piedāvājuma un kopējā pieprasījuma modeļa izmantošanas, principā inflācijas veidi nav izprotami. Kopējais pieprasījums un kopējais piedāvājums kā agregatīvi rādītāji ietver gan monetāro, gan fiskālo faktoru, tomēr tos ietekmē ne tikai valdības un Centrālās bankas sektors, bet arī pārējo ekonomisko aģentu aktivitāte, ieskaitot mājsaimniecības, firmas un starptautisko sektoru.

Pieprasījuma inflācija rodas, ja kopējais pieprasījums pārsniedz kopējo piedāvājumu. Analizējot AS – AD modeli, redzējām, ka īsā laika periodā, stimulējot kopējo pieprasījumu, var izraisīt kopējā ienākuma pieaugumu, tomēr ilgākā laika periodā tas radīs cenu pieaugumu un inflāciju. Abu inflācijas veidu grafiskie modeļi:

7.2. attēls. Pieprasījuma inflācija

7.3. attēls. Izmaksu inflācija

Pieprasījuma inflācija asociējas ar to, ka preču un pakalpojumu pieprasījums pieaug straujāk nekā ekonomikas ražošanas iespējas un pastāvošais piedāvājums nespēj pieskaņoties kopējam pieprasījumam un rezultātā cenas palielinās $P_1 \rightarrow P_2$. Pieprasījuma inflācijas galvenie cēloņi ir budžeta deficīta segšana, pārmērīgi krediti, valūtas kursa izmaiņas, kā arī inflācijas gaidīšana. Inflācijas gaidīšana rodas apstākļos, kad ekonomiskie aģenti koriģē savu uzvedību atbilstīgi paredzamai inflācijai, piemēram, tiek indeksēta darba alga. Inflācijas gaidīšana var radīt ķēdes reakciju un inflācijas spirāli: darba algu pieaugums \rightarrow izmaksu pieaugums \rightarrow cenu pieaugums \rightarrow naudas piedāvājuma pieaugums, un atkal viss sākas no gala. Ja nepieņem mērus paredzamās inflācijas vadīšanai, inflācijas spirāle var novest pie hiperinflācijas ar graužošām sociāli ekonomiskām sekām; nodarbinātības un ražošanas apjoma samazināšanās.

Inflāciju rada izmaksu pieaugums uz produkcijas vienību un tā rezultātā samazinās kopējais piedāvājums. Šo inflāciju sauc par izmaksu inflāciju (sk. 7.3. attēlu).

Izmaksu pieaugumu izraisa dažādi apstākļi gan endogēnie, gan eksogēnie:

- izejvielu un materiālu cenu pieaugums;
- darba algas pieaugums, kas nav sabalansēts ar darba ražīguma pieaugumu;

- fiziski un morāli nolietotos tehnikas un tehnoloģijas izmantošana;
- kredīta procenta kāpums;
- nodokļu pieaugums, piemēram, PVN pieaugums;
- ievedmuitas tarifa pieaugums.

Kā eksogēnos (ārējos) faktoros: vispārējs cenu pieaugums ārvalstīs, citu valstu eksportmuitu pacelšana, valūtas kursa pazemināšanās, kas padara dārgākas visas importpreces.

Latvijas apstākļos visi iepriekš nosauktie apstākļi, izņemot darba algas pieaugumu, ir ietekmējuši izmaksu inflāciju.

Ja izmaksu inflācija soļo kopsolī ar bezdarbu uz ražošanas sašaurināšanās fona, tad šādu parādību sauc par stagflāciju.

Ja Latvijā konservatīvas monetārās un fiskālās politikas dēļ nav raksturīga pieprasījuma inflācija, tad izmaksu inflācija "mirdzēja spoži". Pasaules cenu ieviešana energonesējiem un izejvielām, kā arī tehnoloģijām radīja izmaksu inflāciju ar šoka efektu, kas kopā ar morāli un fiziski novecojušas tehnikas lietošanu un nespēju konkurēt pasaules tirgū radīja ievērojamu kopprodukta apjoma samazināšanos, tas ir, stagflāciju.

Inflācijas sekas ir atkarīgas no vairākiem faktoriem. Vispirms atkarībā no tā, vai inflācija ir prognozējama jeb paredzama, vai tā ir kā sniegs uz galvas – neprognozējama un neparedzama. Ja inflācija ir paredzama, tad iespējams ienākumus indeksēt, tas ir, ienākumu palielināšana atbilstīgi inflācijas līmenim zināmā laika periodā. Nominālo ienākumu korekcija atbilstīgi paredzamai inflācijai (*anticipated inflation*), var tikt veikta uz Fišera principa bāzes:

$$nr = rr + i^e \quad [7.1.]$$

Kur

nr un rr nominālā un reālā procenta likme,

i^e – paredzamās inflācijas līmenis.

Algebriski pārveidojot iepriekšējo izteiksmi, iegūstam:

$$rr = nr - i^e \quad [7.2.]$$

Pirmajā vienādībā paredzamās inflācijas negatīvais efekts ir i^e ietverts nominālajā procenta likmē (nr). Otrajā gadījumā reālā procenta likme (rr)

ir starpība starp nominālo procenta likmi (nr) un inflāciju (i). Ja inflācijas pieaugums diezgan augsts, tad matemātiski perfektāka ir pārveidotā I. Fišera izteiksme:

$$rr = \frac{nr - i^e}{1 + i^e}$$

[7.3.]

Prognozējamai inflācijai ekonomiskie aģenti ir sagatavoti. Ja paredzamā inflācija ir pilnīgi precīzi noteikta un algas, pabalsti, pensijas tiek indeksētas atbilstīgi inflācijas līmenim, vai ir iespējams runāt par inflācijas negatīvajām sekām? Kaut arī paredzamā inflācija samazina inflācijas izmaksas, tomēr ne pilnībā. **Pirmkārt**, inflācija “apēd” daļu no iedzīvotāju reālajiem aktīviem. Veidojas inflācijas nodoklis (*inflation tax*), tas ir, īpaša veida nodoklis, kam nav nepieciešams parlamenta akcepts, tas tiek iekasēts automātiski, to maksā iedzīvotāji, inflācijas rezultātā zaudējot daļu no uzkrātiem aktīviem, bet iegūst valsts, jo šā nodokļa rezultātā valsts parāda nominālvērtība samazinās.

Otrkārt, inflācija paaugstina procenta likmi un tā rezultātā naudas turēšanas alternatīvās izmaksas pieaug.

Treškārt, paliek “ēdienkartes” izmaksas (*menu cost*). Mainoties cenām, jāveic korekcijas cenrāžos, katalogos, jāpārregulē kases un telefona aparāti. Neparedzēta inflācija (*unanticipated inflation*) samazina fiksētos ienākumus un “subsīdē” tos ekonomiskos aģentus, kuru ienākumi pieaug straujāk nekā cenu vispārējais līmenis. Neparedzētās inflācijas rezultātā iegūst gan aizņēmēji, gan valdība, gan fiziskas un juridiskas personas, kuri aizņēmušies naudu par tādu procenta likmi, kas mazāka par inflāciju. No otras puses, ja kreditori, aizdodot naudu, neiekļauj procentu likmē iespējamo inflācijas līmeni, tad tie cieš zaudējumus, jo saņem atpakaļ mazāku summu nekā sākumā aizdevis. Tātad inflācijas izmaksas ir nenoliedzamas.

Vai iespējams runāt par inflācijas optimālo līmeni? Džons Meinards Keinss – ortodoksālais fiskālists un liberālais monetārists uzskatīja, ka inflācija var būt arī labvēlīga, ja tās līmenis gadā nepārsniedz 2 – 3% un tas ekonomikai lielas problēmas nerada. Pat vairāk, ekonomikā ir nepieciešams cenu kāpums, protams neliels, lai stimulētu ražotājus paplašināt ražošanu un palielināt nodarbinātību. Inflācija līdz 3% tiek uzskatīta par ekonomisko aktivitāšu dopingū un daudzās pasaules valstīs šāda inflācija ir paredzēta ekonomiskās attīstības programmās.

Citās pozīcijās ir konsekventais monetārists Miltons Frīdmans, kurš uzskata, ka inflācijas līmenim jābūt negatīvam, kas līdzinās reālajai procenta likmei (rr) ar mīnuss zīmi. Ja reālā procenta likme ir 6% gadā, tad inflācijai ir jābūt – 6% gadā. M. Frīdmana koncepcijas loģika ir šāda: naudas producēšana valstij neko nemaksā, tā vienkārši iedarbina naudas iespiedmašīnu, tāpēc valsts izdevums ir minimizēt naudas turēšanas alternatīvās izmaksas, lai iedzīvotāju reālais naudas pieprasījums būtu maksimāls. Alternatīvās naudas turēšanas izmaksas līdzināsies nullei tikai tad, ja nominālā procenta likme būs vienāda nullei. Tā kā $nr = rr + i$, tad, lai $nr = 0$, inflācijai $i = -rr$ [17].

Iepriekš tika dotas atšķirīgas divu ekonomikas korifeju koncepcijas un pievienots neliels komentārs. Negribētos pretstatīt šīs koncepcijas, abas tās ir loģiskas. Analizējot naudas problemātiku, redzējām, ka naudas turēšanas alternatīvajām izmaksām ir tāda pat nozīme kā materiālu vai izejvielu krājumiem ražošanas uzņēmumā. Kaut arī M. Frīdmans kā jaunākās paaudzes pārstāvis savu naudas teoriju radīja pēc Dž. Keinsa, tomēr naudas lietās progress ir pārsteidzoši straujš. *Now-account* norēķinu konti, par kuriem saņem procentu maksājumus, elektroniskās norēķinu kartes, samazina naudas turēšanas izmaksas un šo izmaksu aktualitāti. Samazina, bet ne noņem no dienas kārtības. Ja runa ir par lielām naudas summām, tad naudas turēšanas alternatīvām izmaksām nozīmīgums nav apstrīdams. Neskatoties uz skaitliskām atšķirībām inflācijas līmeņa noteikšanā, abām koncepcijām ir kopējs kopsaucējs – pieļaujama inflācijas līmenis nedrīkst būt augsts.

Kopsavilkums

1. Inflācija ir vispārēja cenu līmeņa celšanās un inflācijas rādītājs ir ekonomikas stabilitātes faktors.
2. Inflāciju rada gan monetāri, gan fiskāli. Konservatīva fiskālā un monetārā politika Latvijā ir nodrošinājusi relatīvi zemu inflācijas līmeni.
3. Pieprasījuma un izmaksu inflācijas veidi, kaut gan pastāv atšķirības, ir savstarpēji saistīti AS – AD modelī. Latvijā īpaša nozīme un aktualitāte ir izmaksu inflācijai.

4. Inflācijas izmaksas pastāv arī tad, ja pilnībā, atbilstīgi inflācijai tiek indeksētas darba algas, pensijas un pabalsti. Inflācijas nodoklis samazina iedzīvotāju reālos aktīvus un palielina "ēdienkartes" (*menu cost*) izmaksas.

7.3. Nodarbinātības problemātika

Nodarbinātība ir ekonomikas pamatproblēma, kas izraisa arī plašu sociālo un politisko rezonansi. Bezdarbs ietekmē ražošanas apjomu, šis bezdarba izmaksas ir nosakāmas, bet visai problemātiski ir izmērīt bezdarba sociālās, psiholoģiskās vai morālās sekas.

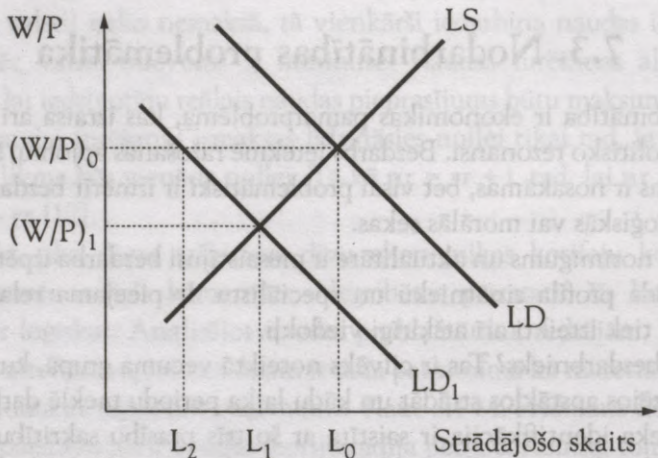
Tēmas nozīmīgums un aktualitāte ir piesaistījusi bezdarba izpētei ne mazums dažāda profila zinātnieku un speciālistu. Ir pieejama relatīvi plaša literatūra, tiek izteikti arī atšķirīgi viedokļi.

Kas ir bezdarbnieks? Tas ir cilvēks noteiktā vecuma grupā, kurš grib un var pašreizējos apstākļos strādāt un kādu laika periodu meklē darbu. Tāpat bezdarbnieka identifikācija ir saistīta ar šo trīs prasību sakritību, pārējais jau ir detaļas; ko var traktēt atšķirīgi: gadu diapazons kad, cilvēkam būtu jāstrādā, ko nozīmē meklēt darbu un kādu periodu tas jādara.

Nav īpašas grūtības galveno bezdarba veidu atpazīšanā. **Frikcionālais (*frictional*) bezdarbs** pārstāv īslaicīgi nenodarbinātos, kā arī tos iedzīvotājus, kuri tikko ienāk darba tirgū. **Īslaicīgā bezdarba** paveids pastāv tad, kad strādājošie meklē sev piemērotu un pienācīgi atalgotu darbu un tam nepieciešams zināms laika periods. **Frikcionālo bezdarbu** vairums ekonomistu uzskata pat par vēlamu, jo tas veicina ekonomiskās aktivitātes un sniedz cilvēkam gandarījumu par piemērotāka un labāk atalgota darba iegūšanu.

Strukturālais (*structural*) bezdarbs rodas sakarā ar izmaiņām ekonomikas nozaru struktūrās, kas rada neatbilstību starp strādājošo kvalifikāciju un esošām darba vai dzīves vietām. Nepārtraukts zinātniski tehniskais progress, jauna tehnika un tehnoloģija rada situāciju, ka darbinieka kvalifikācija vai tās profils vairs neatbilst jauno darba funkciju prasībām un tā veidojas strukturālais bezdarbs. Izeja no situācijas: vai nu savas kvalifikācijas paaugstināšana līdz pat jaunas profesijas ieguvei, vai arī darba un dzīves vietas maiņa, lai citā uzņēmumā vai reģionā varētu strādāt jau ar esošo kvalifikāciju vai profesiju. Zinātniski tehniskais progress lielā mērā rada strukturālo bezdarbu, līdz ar to arī strukturālo bezdarbu var uzskatīt par dabisku parādību.

Cikliskais (cyclical) bezdarbs ir saistīts ar ekonomiskā cikla izmaiņām. Ekonomiskās recesijas periodā, sašaurinoties ražošanai, pieprasījums pēc darba samazinās, rodas cikliskais bezdarbs, kura apjoms ir atkarīgs no darba algas elastības attiecībā pret darba pieprasījuma izmaiņām.

7.4. attēls. Darba tirgus un cikliskais bezdarbs

Samazinoties darba pieprasījumam recesijas rezultātā no $LD \rightarrow LD_1$, cikliskā bezdarba apjoms ir atkarīgs no darba algas izmaiņām. Ja darba alga ir neelastīga un tā saglabā savu iepriekšējo līmeni $(W/P)_0$, tad cikliskais bezdarbs palielināsies ievērojami $L_0 \rightarrow L_2$. Ja darba alga reaģēs uz darba pieprasījuma samazināšanos un sasniedzot līmeni $(W/P)_1$, veidosies brīvprātīgais bezdarbs ($L_0 \rightarrow L_1$), jo daļa no strādājošiem atteiksies strādāt par zemāku darba algu. Kaut arī vairums mūsdienu ekonomistu aizstāv Dž. Keinsa izvirzīto koncepciju par darba algas neelastību, tomēr tas neizslēdz brīvprātīgā (*voluntary*) bezdarba eksistenci. Situācija, ka bezdarba līmenis ir vienāds ar nulli, ir nevis likumsakarība, bet gan izņēmums. Darbaspēka plūsmas ir dabisks process: nepārtraukti rodas jauni strādātgribētāji un varētāji, kas gan papildina, gan samazina bezdarbnieku rindas. Arī vecie strādājošie maina darba vietas, pat ekonomiskā uzplaukuma periodā pieprasījums pēc dažu profesiju strādājošiem var netikt apmierināts.

Dabiskā (natural) bezdarba koncepciju 1968. gadā neatkarīgi viens no otra izvirzīja M. Frīdmans no Čikāgas Universitātes un E. Felps (*E. Phelps*)

no Kolumbijas Universitātes. Dabiskais bezdarbs atbilst makroekonomiskajam līdzsvaram, darba tirgus pēc ekonomiskās recesijas ir atgriezies normālās sliekšņos, protams, pastāvot frikcionālam un strukturālam bezdarbam. Dabiskā bezdarba līmeni dēvē par pilnas nodarbinātības līmeni. Aplūkojot inflācijas un bezdarba attiecības, redzēsim, ka dabisko bezdarbu apzīmē par inflācijas neprovocējušu nodarbinātības līmeni (NAIRU). Problēmas rodas tad, kad faktiskais nenodarbinātības līmenis (U) nesakrīt ar dabiskās nenodarbinātības (U*) līmeni. Starpība starp faktisko bezdarbu un dabisko bezdarbu (U - U*) veido cikliskais bezdarbs. Dabiskajam bezdarbam ir īpaša loma bezdarba izmaksu noteikšanā, ko veica pazīstamais zinātnieks Artūrs Oukens (*Arthur Okun*), matemātiski formulējot sakarību, ja faktiskais bezdarba līmenis pārsniedz dabisko par 1%, tad nominālais iekšzemes kopprodukts nepieaug par aptuveni 2 - 3%. Oukena likums (*Okun's law*) saista bezdarba līmeņa svārstības, ko var izteikt šādi:

$$\frac{Y - Y^*}{Y^*} = -\beta(U - U^*) \quad [7.4.]$$

Kur

Y - faktiskais iekšzemes kopprodukts;

Y* - potenciālais iekšzemes kopprodukts;

U - faktiskais bezdarba līmenis;

U* - dabiskais bezdarba līmenis;

β - iekšzemes kopprodukta jūtīguma empīriskais koeficients attiecībā pret cikliskā bezdarba dinamiku.

Ja faktiskā bezdarba līmenis augstāks par dabisko par 1%, tad faktiskais iekšzemes kopprodukta līmenis būs zemāks par potenciālo par $\beta\%$. A. Oukena oriģinālajā darbā "*Potential GDP: its Measurement and Significance*" šis koeficients uz ASV skaitļu bāzes bija tuvāk 3,0 nekā 2,5, EES valstīs koeficients β līdzinās 2,5. Lai arī kādu no šiem koeficientiem pieņemtu par bāzi, zaudējumi, ko izraisa cikliskais bezdarbs, ir ievērojami. A. Oukena koeficientu iespējams izteikt arī šādā formā:

$$\frac{Y - Y_{-1}}{Y_{-1}} = 3\% - 2(U - U_{-1}) \quad [7.5.]$$

Kur

Y – faktiskais iekšzemes kopprodukts kārtējā gadā;

Y_{-1} – faktiskais iekšzemes kopprodukts iepriekšējā gadā;

U – faktiskais bezdarbs kārtējā gadā;

U_{-1} – faktiskais bezdarbs iepriekšējā gadā.

Ja faktiskais bezdarba līmenis pret iepriekšējā gada rādītāju nav izmainījies, tad reālā iekšzemes kopprodukta pieaugums būs 3% gadā. Ja bezdarba līmenis salīdzinājumā ar pagājušo gadu palielinās par 1%, tad reālā iekšzemes kopprodukta pieauguma temps samazināsies par 2%.

Inflācija un nodarbinātība

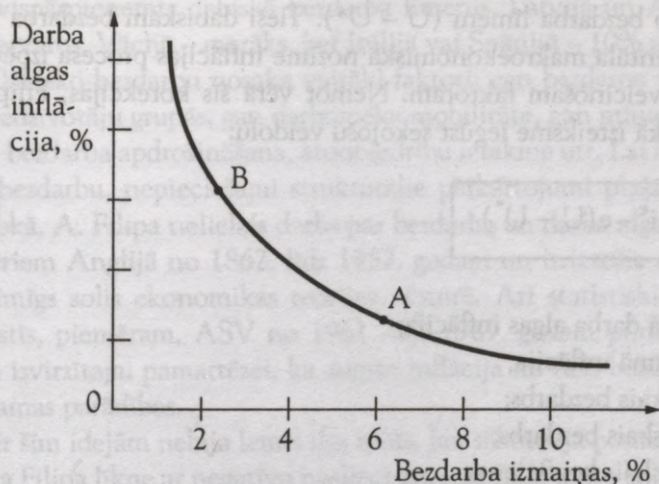
Jau analizējot kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma modeli, redzējām šā modeļa nozīmi inflācijas izpratnē, tomēr šī analīze ir visai komplīcēta. Ekonomisti meklēja vienkāršāku un universālāku inflācijas teorijas modeli. XX gs. 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā ar pārsteidzošu novitāti spoži iemirdzējās Filipa liknes zvaigzne. 1958. gadā Londonas ekonomiskās skolas profesors A. Filips deva pasaulei pētījumu par darba algas inflācijas un bezdarba pieaugumu, to samēriem. Anglijā laikā no 1861. līdz 1957. gadam. [4.2.]

Galvenie secinājumi:

- jo augstāka inflācija, jo mazāks bezdarbs;
- augsta inflācija un liels bezdarbs ir nesavienojamas parādības.

Filipa likne parāda nominālās darba algas un bezdarba likmes izmaiņas. Katrs punkts uz liknes parāda vienu atsevišķu gadu, vertikālā dimensija parāda darba algas vidējās likmes izmaiņas, bet horizontālā dimensija vidējo bezdarba likmi attiecīgajā gadā. Filipa oriģinālai liknei ir negatīvs slīpums: zems bezdarbs pavada augstu inflāciju, bet augstam bezdarbam raksturīga zema inflācija.

Filipa liknes ideja, ka sabiedrībai jāizdara izvēle: bezdarbs vai inflācija. Punktā A ir zema inflācija un augsts bezdarbs, bet punktā B augsta inflācija un zems bezdarbs. Filipa likne parāda, ka pastāv atgriezeniska saite starp bezdarba līmeni un darba algas pieauguma tempu, tātad pastāv alternatīva

7.5. attēls. Filipa likne

sakarība starp darba algas inflāciju un bezdarbu. Šīs sakarības sākotnējā matemātiskā izteiksme:

$$i_w = -eU$$

[7.6.]

kur

U – faktiskais bezdarbs;

e – empīriskais koeficients, kas mēra darba algas, reakciju uz bezdarbu;

i_w – darba algas inflācijas temps, kuru aprēķina, ņemot vērā darba algu

konkrētajā un iepriekšējā periodā $i_w = \frac{W - W_{-1}}{W_{-1}}$.

Iepriekš minētajai Filipa oriģinālizeiksmei ir divas nepilnības: tā par pamatu ņem nominālo darba algu un faktisko bezdarbu. Uz pirmo nepilnību norādīja M. Frīdmans un E. Felps [40], jo patiesi gan darbaņēmējus, gan darba devējus interesē ne nominālā darba alga, bet reālā darba alga. Tādēļ nominālā darba algu ir jākorrigē ar cenu indeksu (W/P) un sagaidāmo inflāciju. Lielākā daļa ekonomistu uzskata, ka inflācijas un bezdarba sakarība vismaz daļēji ir atkarīga no paredzamās (*expected*) inflācijas. Otrkārt, jāņem vērā sakarības, ko izsaka A. Oukena likums, tas ir, attiecība starp faktisko

un dabisko bezdarba līmeni ($U - U^*$). Tieši dabiskam bezdarba līmenim ir fundamentāla makroekonomiskā nozīme inflācijas procesa izpētē kā inflācijas neveicinošam faktoram. Ņemot vērā šīs korekcijas, Filipa līknes matemātiskā izteiksme iegūst sekojošu veidolu:

$$i_{w/p} = i^e - e(U - U^*)$$

[7.7.]

kur

$i_{w/p}$ – reālā darba algas inflācija;

i – paredzamā inflācija;

U – faktiskais bezdarbs;

U^* – dabiskais bezdarbs;

e – empīriskais koeficients.

Izteiksmi [7.7.] tikai nosacīti var dēvēt par Filipa līknes matemātisko izteiksmi, jo korekcijas salīdzinājumā ar sākotnējo izteiksmi ir ievērojamas. Pieņemot, ka darba algas inflācija ir vienāda ar vispārējās inflācijas līmeni $i_{w/p} = i$, iegūst:

$$i = e^e - e(U - U^*)$$

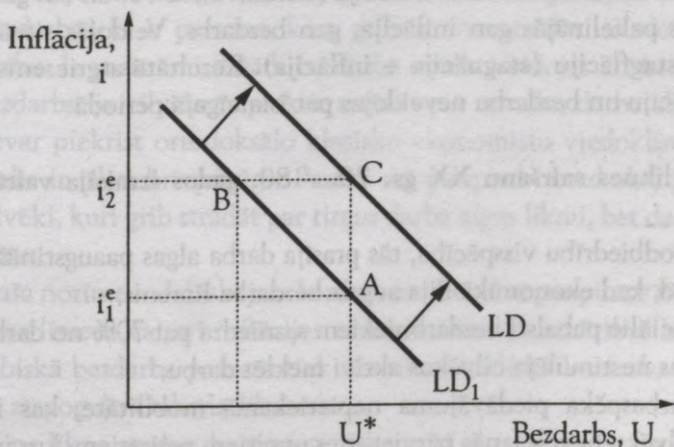
[7.8.]

Kādas sakarības izsaka vienādība?

- ja faktiskais bezdarbs lielāks nekā dabiskais bezdarbs ($U > U^*$), inflācija samazināsies, bet ja faktiskais bezdarbs mazāks par dabisko līmeni ($U < U^*$), inflācija pieaugs.
- inflācijas temps nemainās, ja faktiskais bezdarbs ir vienāds ar dabisko ($U = U^*$).
- ar ekspansiālas makroekonomiskās politikas palīdzību iespējams samazināt ciklisko bezdarbu bez īpašas inflācijas palielināšanas.
- maksa par katra procenta bezdarba samazināšanu zem dabiskā bezdarba līmeņa ir inflācijas pieaugums par $e\%$ nākamajā periodā un tas var radīt inflācijas ievērojamu pieaugumu.
- ja sagaidāmā inflācija vienāda ar faktisko, tad dabiskā bezdarba līmenis atbilst makroekonomiskajam līdzsvaram.

Nav vispārpieņemts dabiskā bezdarba līmenis. Latvijā un ASV tas ir 5 – 6% ietvaros, Vācijā – mazāks, bet Itālijā vai Spānijā – 10% un nedaudz vairāk. Dabisko bezdarbu nosaka vairāki faktori: gan bezdarba līmenis attiecīgās iedzīvotāju grupās, gan darbaspēka mobilitāte, gan minimāla darba alga, gan bezdarba apdrošināšana, arodbiedrību ietekme utt. Lai samazinātu dabisko bezdarbu, nepieciešami strukturālie pārkārtojumi plašā darba attiecību lokā. A. Filipa nelielais darbs par bezdarba un darba algas pieauguma samēriem Anglijā no 1862. līdz 1957. gadam un izrietošie secinājumi bija nozīmīgs solis ekonomikas teorijas vēsturē. Arī statistiskie pētījumi citās valstīs, piemēram, ASV no 1961. līdz 1969. gadam pilnībā atbilda A. Filipa izvirzītajai pamattēzei, ka augsta inflācija un liels bezdarbs ir nesavienojamas parādības.

Tomēr šīm idejām nebija lemts ilgs mūžs. Jau sākotnējā posmā tika konstatēts, ka Filipa līkne ar negatīvo noslieci attiecas tikai uz īso laika periodu. Arī ekonomiskā politika, kas saistīta ar bezdarba samazināšanu, stimulējot kopējo pieprasījumu, efektīva ir tikai līdz tam laikam, kamēr ekonomiskie aģenti nemaina savus inflācijas paredzējumus, piemēram, neprasa palielināt nominālo darba algu saistībā ar cenu pieaugumu. Šo domu ilustrēsim ar vienkāršu grafisko attēlu.

7.6. attēls. Filipa līknes pārbīde racionālās paredzēšanas galarezultātā

Ekonomika startē punktā A pilnas nodarbinātības apstākļos dabiskā bezdarba (U^*) līmenī. Kopējā pieprasījuma palielināšanas rezultātā

palielināsies gan ražošanas apjoms, gan arī nodarbinātība. Ja darba alga nepalielināsies, tad uzņēmēju peļņa pieaugs, kas izraisīs ražošanas apjoma pieaugumu un ekonomika pārvietosies pa Filipa līkni uz augšu, sasniedzot punktu B. Inflācijas spiediena rezultātā strādājošie prasīs nominālās darba algas pieaugumu, augs arī pārējās ražošanas izmaksas, stimuli ražošanas paplašināšanai izzudīs un nodarbinātība atgriezīsies sākotnējā stāvoklī punktā C, bet tas jau būs punkts uz citas Filipa līknes, pie augstāka inflācijas līmeņa i_2 . Atkārtojot šo politiku, tiks iedarbināta inflācija spirāle.

Ja runā par ilglaicīgo periodu, tad, lai noturētu bezdarbu, kas zemāks par tā dabisko līmeni, inflācijai būs tendence palielināties, bet ja faktiskais bezdarbs ir augstāks par dabisko, inflācija samazināsies. Stabila inflācija atbilstu tikai dabiskajam bezdarba līmenim, bet pēdējam atbilstu jebkurš inflācijas līmenis. Līdz ar to ilglaicīgajā periodā dilemma "inflācija = bezdarbs" neveidojas un ilglaicīgā periodā Filipa līkne var pieņemt vertikālas līnijas formu. Citiem vārdiem sakot, nav nozīmes, kāda ir inflācija, – bezdarba līmenis vienmēr atgriezīsies tā dabiskajā līmenī. Ekonomiskie pētījumi liecina: pat tad, ja ilgtermiņa Filipa līkne nav pilnīgi vertikāla, jebkurā gadījumā tā ir gandrīz vai stāva. Galveno triecienu Artūra Filipa koncepcijai deva ekonomiskā situācija Rietumvalstīs 70. un 80. gados, kad vienlaikus palielinājās gan inflācija, gan bezdarbs. Veidojās situācija, ko dēvē par stagflāciju (stagnācija + inflācija). Rezultātā atgriezeniskā saite starp inflāciju un bezdarbu neveidojas pat īslaicīgajā periodā.

Filipa līknes sairšanu XX gs. 70. – 80. gados izraisīja vairāki faktori:

- arodbiedrību visspēcība, tās prasīja darba algas paaugstināšanu pat tad, kad ekonomikā bija augsts bezdarba līmenis;
- sociālie pabalsti bezdarbniekiem sasniedza pat 70% no darba algas, kas nestimulēja cilvēkus aktīvi meklēt darbu;
- darbaspēka piedāvājuma nepietiekamā mobilitāte, kas izpaudās cilvēku nevēlēšanās pārvietoties uz citiem reģioniem, kur vērojams palielināts darba spēka pieprasījums;
- nesaprātīga monetārā politika vai hipertrofētā feinsīniskā fiskālā politika izraisīja ievērojamu inflāciju un lielā mērā deformēja Filipa sakarību starp inflāciju un bezdarbu.

Stagflācija nav nevienam patīkama un tāpēc sabiedrība meklēja izeju. Tika izdarīts spiediens uz arodbiedrībām, ierobežoti sociālie bezdarbnieku pabalsti, stimulēta darbaspēka mobilitāte, ieviesta stingra kārtība monetārā sfērā. Tā rezultātā, pēc daudzu ekonomistu uzskatiem, daļēji atjaunojās atgriezeniskā mijiedarbība starp inflāciju un bezdarbu. Artūru Filipu mēs atcerēsimies arī tāpēc, ka valdība vienmēr būs izvēles priekšā: vai nodrošinot cenu stabilitāti un zemu inflāciju, vai arī pilnīgu nodarbinātību un vērā ņemamu inflāciju. Arī tad, kad tiek pieņemts kompromisa variants, tomēr paliek jautājums par primāro mērķi. Latvijas Banka vairākkārt ir deklarējusi, ka Latvijas primārais makroekonomiskais mērķis ir cenu stabilitāte un zema inflācija. Vai tas dos gaidītos rezultātus? Jāpaiet zināmam laikam, lai dotu atbildi uz šo jautājumu.

Kopsavilkums

1. Nodarbinātība ir ekonomikas pamatproblēma ar plašu spektru un tā parāda ļoti nozīmīgo darba spēka izmantošanas pakāpi.
2. Bezdarbnieks ir persona, kura grib un var strādāt un aktīvi meklē darbu. Ir pazīstami dažādi bezdarba veidi. Veidojas arī brīvprātīgais bezdarbs, ja cilvēks nepiekrīt strādāt par zemāku darba algu, tomēr nevar piekrist ortodoksālo klasisko ekonomistu viedoklim, ka bezdarbs ir tikai brīvprātīgs. Pastāv arī piespiedu bezdarbs, jo reāli ir cilvēki, kuri grib strādāt par tirgus darba algas likmi, bet darbu nevar atrast.
3. Īpaša nozīme ir dabiskajam bezdarbam, ko dēvē par pilnas nodarbinātības līmeni vai arī inflācijas neizraisošu nodarbinātības līmeni. Uz dabiskā bezdarba pamata tiek noteiktas cikliskā bezdarba izmaksas, ko atspoguļo Oukena likums.
4. Filipa likne atspoguļo atgriezenisko saiti starp inflāciju un bezdarbu, jo augstāku vilni sit inflācija, jo mazāks bezdarbs. Augsta inflācija un liels bezdarbs ir nesavienojami jēdzieni.
5. Londonas ekonomikas skolas profesors A. Filips izvirzīja inflācijas un bezdarba mijiedarbības sakarību, ko pilnveidoja tādi pazīstami

ekonomisti, kā, piemēram, M. Frīdmans, E. Felps, A. Oukens. Tā rezultātā radās tā sauktais Filipa līknes vienādojums, kas ietvēra gan inflācijas paredzēšanas problēmu, gan arī sakarību starp faktisko un dabisko bezdarbu.

6. Atgriezeniskā saite "inflācija – bezdarbs" vērojama tikai īslaicīgā laika periodā, ilglaicīgajā periodā dilemma "inflācija – bezdarbs" nepastāv.

7. Kaut arī XX gs. 70. un 80. gados vienlaikus palielinājās gan inflācija, gan arī bezdarbs un Filipa līknes pamatideja saira, ko izraisīja reāli attiecīgiem periodam specifiski apstākļi, tomēr pati pamatideja nav mirusi un atsevišķu valstu valdības arī mūsdienās ir izvēles priekšā: inflācija vai bezdarbs.

Uzdevumi, testi

I Saskaņošanas uzdevums

1. Ekonomiskais cikls	A. "Bezdarba – inflācijas" alternatīvā saikne
2. Recesija	B. Inflācija, kas rodas ražošanas komponentu cenu celšanās rezultātā
3. Multiplikatora – akseleratora princips	C. Pilnas nodarbinātības bezdarbs
4. Oukena likums	D. Inflācija, kas saistīta ar ekonomikas stagnāciju
5. Inflācijas paredzēšana	E. Valsts parādu saistību samazinājums inflācijas rezultātā
6. Inflācijas nodoklis	F. Korelācijas koeficients starp cikliskā bezdarba un iekšzemes kopprodukta izmaiņām
7. Filipa līkne	G. Ekonomikas augšupejas un lejupslīdes periodu atkārtojums
8. Dabiskais bezdarbs	H. Inflācijas paredzēšana, ko veic ekonomiskie aģenti izmantojot visu pieejamo informāciju
9. Stagflācija	I. Ekonomiskais cikls, kas saistīts ar ražošanas sašaurināšanos un bezdarba pieaugumu
10. Izmaksu inflācija	J. Efekts ar kādu papildus izdevumi ietekmē ienākumus un ienākumi investīcijas

II Uzdevumi

1. Doti šādi ekonomiskie rādītāji:

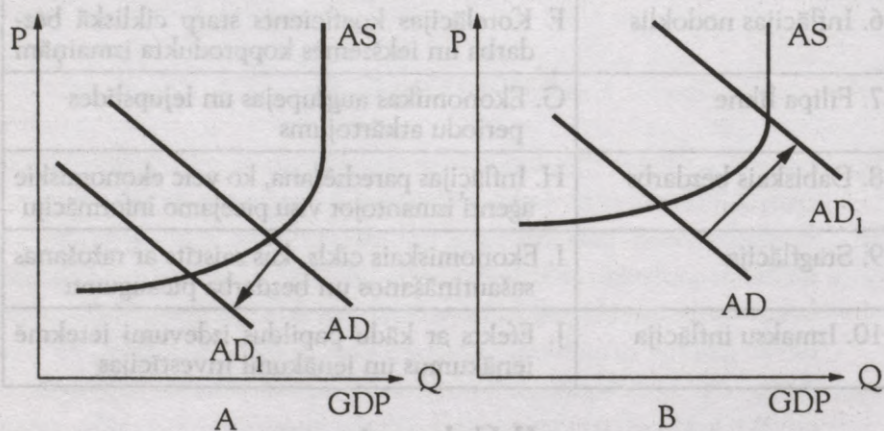
kopējais ražošanas apjoms;	investīcijas;
naudas agregāti;	patēriņš;
uzņēmumu peļņa;	nodarbinātība;
gatavās produkcijas krājumi;	cenu līmenis;
ražošanas faktoru krājumi;	naudas apgrozības ātrums;
reālā darba alga;	bezdarbs;
bankrotu līmenis;	īstermiņu procentu likmes.

Nosakiet, kuri no šiem rādītājiem ir procikliski, kas mainās unisonā ar ekonomiskā cikla fāzēm, pretcikliski (mainās pretēji cikla fāzēm) un acikliski (tieši nav saistīti ar ekonomisko ciklu).

2. Dabiskā bezdarba līmenis kārtējā gadā ir 6%, bet faktiskā bezdarba līmenis – 12%.

- Nosakiet, par cik procentiem faktiskais kopprodukta līmenis atšķirsies no potenciālā, ar nosacījumu, ka iekšzemes kopprodukta jutīguma koeficients pret cikliskā bezdarba dinamiku ir 2,5.
- Ja faktiskais kopprodukts attiecīgajā gadā ir 6000 milj. Ls, tad kāds ir kopprodukta zaudējumu apjoms no cikliskā bezdarba?

3. Grafiskajos attēlos A un B atspoguļotas kopējā pieprasījuma (AD) un kopējā piedāvājuma (AS) līknes

- Zīmējumā A kopējā pieprasījuma līkne pārvietojās kreisi, stāvokli AD, nosakiet:
 - cikla fāzi;
 - GDP dinamikas raksturu;
 - inflācijas dinamikas raksturu.
- Zīmējumā B kopējā pieprasījuma līkne pārvietojas pa labi, stāvokli AD, nosakiet:
 - cikla fāzi;
 - GDP dinamikas raksturu;
 - inflācijas dinamikas raksturu.

4. Iedzīvotāju skaits valstī 4,2 milj., 1 milj. – bērni līdz 16 gadiem un cilvēki, kuri atrodas izolācijā (labošanās, ārstniecības iestādēs), 1,25 milj. beiguši savas darba gaitas, bet 200 tūkst. bezdarbnieku. Aprēķiniet:
- darbspēka apjomu;
 - bezdarba līmeni.
5. Novērtējiet, kādu ietekmi neparedzēta inflācija atstās uz:
- municipālā transportā nodarbinātu autobusa vadītāju;
 - universāla "Centrs" menedžeru;
 - Zemgales fermeri, kuram lieli parādi;
 - valsts sektora pensionāru, kas kārtējos ienākumus saņem procentu veidā no valsts obligācijām
 - provinciāla veikala īpašnieku.
6. Kāda laika periodā vispārējais cenu līmenis dubultosies, ja inflācija saglabāsies 3%, 5%, 8% un 10% līmenī?
7. Kādu inflācijas veidu ietekmē šādi faktori.

Faktori	Inflācijas veids
Elektroenerģijas tarifa pieaugums	
Darba algas pieaugums	
Indeksācijas rezultātā	
Iedzīvotāja ienākuma nodokļa samazinājums	
Fiziski un morāli novecojušas tehnikas pielietojums lauksaimniecībā	
Inflācijas imports	

III Testi paškontrolei

1. Ekonomiskā cikla iespējamie cēloņi:
- zinātniski tehniskā progresa nevienmērīgā attīstība;
 - pamatkapitāla atjaunošanas cikli;
 - pieprasījuma un piedāvājuma šoki;
 - nepilnīga informācija;
 - visi iepriekš minētie.

2. Jūtīgākie kopējā pieprasījuma komponenti:
- patēriņš;
 - valdības izdevumi;
 - investīcijas;
 - eksports – imports;
 - c) + d).
3. Tautsaimniecības nozare, kas vismazāk pakļauta cikliskām svārstībām:
- būvniecība;
 - aviācija;
 - lauksaimniecība;
 - automobiļi;
 - datori.
4. Kāda parādība nav savienojama ar recesijas fāzi:
- Dow Jones indeksa celšanās;
 - investīciju samazināšanās;
 - budžeta deficīta pieaugums;
 - nodarbinātības samazināšanās.
5. Kas nevar izraisīt inflāciju?
- pārāk liels kopējais pieprasījums;
 - ražošanas izmaksu pieaugums;
 - nodokļu ievērojams palielinājums;
 - fiskālais budžeta deficīts;
 - pārāk liels naudas piedāvājums.
6. Pieprasījuma inflāciju var kontrolēt:
- samazinot valdības izdevumus;
 - procenta likmju palielināšana;
 - palielinot nodokļus;
 - naudas piedāvājuma ierobežošana;
 - visi iepriekš minētie.
7. Izmaksu inflāciju izraisa:
- naftas cenu šoki;
 - darba algas pilnīga indeksācija;
 - inflācijas gaidīšana;
 - visi augšminētie;
 - neviens no iepriekš minētajiem.

8. Ko nevarētu uzskatīt par inflācijas izmaksām:
- inflācijas nodokli;
 - menu cost;
 - naudas turēšanas alternatīvo izmaksu pieaugums;
 - darba algas pilnīga indeksēšana.
9. Ja patēriņa preču indekss CPI pagājušā gadā bija 150%, bet šajā gadā 170%, tad inflācijas temps ir:
- 20%;
 - 10%;
 - 13,3%;
 - 25,5%.
10. Neparedzētās inflācijas rezultātā:
- faktiskā inflācija pārsniedz paredzamo;
 - no negatīvas procenta likmes zaudē kreditori;
 - tā izdevīga aizņēmējiem, jo samazina parādu vērtību;
 - tā ir grūti kontrolējama;
 - visi iepriekš minētie.
11. Ekonomika raksturojas ar sekojošiem rādītājiem:

Gadi	Inflācijas līmenis	Nominālā procenta likme
1	4%	10%
2	10%	5%

- Kā izmainīsies reālā procenta likme otrajā gadā?
- reālā procenta likme nemainīsies;
 - reālā procenta likme pieaugs par 6%;
 - reālā procenta likme samazināsies par 6%;
 - reālā procenta likme samazināsies par 11%.
12. Pilna nodarbinātība šī vārda tiešajā nozīme nav iespējama, jo:
- ne visi grib un var strādāt;
 - ne visi aktīvi meklē darbu;
 - darbaspēks nav absolūti mobils;
 - visi iepriekš minētie.
13. Dabiskais bezdarbs:
- ietver sevī ciklisko bezdarbu;
 - ietver sevī frikcionālo un strukturālo bezdarbu;

- c) ietver tikai sezonas bezdarbu;
- d) vienāds ar nulli.

14. Dabisko bezdarbu:

- a) dēvē par pilnu nodarbinātību;
- b) dēvē par inflāciju neveicinošu bezdarbu;
- c) tā krusttēvi M. Frīdmans un E. Felps;
- d) visi iepriekš minētie.

15. Ekonomiku raksturo šādi rādītāji:

- dabīgais bezdarba līmenis 5%;
- faktiskā bezdarba līmenis 8%;
- potenciālais GDP palielinās par 2,5% gadā.

Par cik procentiem ir jāpalielinās ražošanas apjomam nākamajā gadā, lai nodrošinātu pilnu nodarbinātību dabiskā bezdarba līmenī (iekšzemes kopprodukta jutīguma koeficients β pret cikliskā bezdarba dinamiku 3)?

- a) 2,5%;
- b) 3%;
- c) 6%;
- d) 7,5%.

16. Filipa līkne izsaka:

- a) alternatīvo saikni "inflācija – bezdarbs";
- b) tai ir negatīva īslaicīgā periodā;
- c) izvēli – zema inflācija vai vērā ņemams bezdarbs;
- d) visi iepriekš minētie.

IV Pareizi – nepareizi

1. Ja darba alga un cenas ir absolūti elastīgas, tad ekonomika vienmēr atrodas pilnīgas resursu nodarbinātības stadijā.
2. Inflācijas un darba algas pieauguma tempi vienmēr ir vienādi.
3. Inflācijas izmaksas ir atkarīgas no cikliskā bezdarba lieluma.
4. Ja ekonomisko aģentu paredzējumi piepildās, tad Filipa līkne ir vertikāla.
5. Ekonomikas lejupslīde neietekmē dabisko bezdarbu.
6. Ja bezdarba līmenis atbilst dabiskajam bezdarbam, tad faktiskais un potenciālais ražošanas apjoms ir vienāds.

7. Inflācijas līmenis, kas gadā nepārsniedz 5% tiek uzskatīts par zemu.
8. A. Oukens atvasināja matemātisku sakarību starp iekšzemes kopproduktu un cikliskā bezdarba dinamiku.
9. Frikcionālais bezdarbs ne tikai nepieciešams, bet pat vēlams sabiedrībai.
10. Reģionālo bezdarbu var uzskatīt par strukturālā bezdarba paveidu.
11. Bezdarbs var pieaugt inflācijas rezultātā.
12. Ekonomikas recesija ir ilgstošāka nekā augšupeja.
13. Vai vienmēr ir pareizi, ka augsta inflācija un liels bezdarbs ir nesavienojamas parādības.
14. Monetāristi uzskata, ka inflāciju izraisa naudas piedāvājuma palielināšana.
15. Keinsiānisti uzskata, ka inflāciju var kontrolēt ar fiskālās politikas starpniecību.
16. Tā kā iekšzemes kopproduktam nav iespējams pastāvīgi novirzīties no sava potenciālā līmeņa, tad arī bezdarbs ilgā laika periodā sakrīt ar dabiskā bezdarba līmeni.
17. Inflācijas nodoklis nozīmē, ka inflācijas rezultātā samazinās valsts saistību nominālvērtība.
18. Inflācija ir tīri monetāra parādība.
19. Ja inflācijas temps pārsniedz 50% mēnesī, tad tā ir hiperinflācija.
20. Nominālā procenta likme ir reālā procenta likme plus inflācija.
21. Darba algas paaugstināšana netiek uzskatīta par inflāciju veicinošu faktoru.
22. Neviena ekonomiskā koncepcija nevar nodrošināt cenu stabilitāti un pilnu nodarbinātību.

VIII nodaļa Fiskālā politika

8.1. Valdības izdevumu struktūra

Valsts izdevumi ir nozīmīgs kopējā pieprasījuma komponents. Valsts izdevumi saistīti ar valsts ieņēmumiem un šo izdevumu – ieņēmumu plūsmu kopumu un tās regulēšanas nosacījumus sauc par fiskālo politiku. Vārda *fisc* tiešā izcelsme nozīmē valsts kase vai valsts maciņš. Fiskālās un monetārās politikas salīdzinošā analīze tiks veikta IS – LM modeļa ietvaros grāmatas 9. nodaļā, bet te aplūkosim fiskālās politikas galvenos jēdzienus un tās lomu kopējā pieprasījuma formēšanā. Fiskālās politikas galvenie apkopojošie rādītāji ir valsts izdevumi un nodokļi, no otras puses.

Valsts izdevumus grupē četrās grupās:

- valdības sektora tiešais patēriņš: valsts darbinieku darba algas un valdības institūciju patēriņa priekšmetu iegāde. Latvijas apstākļos pēdējos gados šie izdevumi veido 46 – 47% no visiem valdības izdevumiem, šos izdevumus apzīmē ar G;
- valdības kapitālieguldījumi vai šaurākā nozīmē investīcijas: parasti tās ir ieguldījumu ražošanas un sociālajā infrastruktūrā. Latvijas valsts kapitālieguldījumu īpatsvars kopējos izdevumos pēdējos gados ir palielinājies no 6 līdz 11 procentiem, kas atbilst Eiropas valstu makroekonomiskiem standartiem par valdības lomu kopējās valsts investīcijās. Kaut arī principā šos izdevumus nacionālā kontu sistēmā ietver valdības izdevumus G, tomēr valdības kapitālieguldījumus var izdalīt atsevišķi;
- valdības transfertmaksājumu privātajam sektoram, kas ietver pensijas un pabalstus mājāsaimniecībām, kā arī subsīdijas privātajam saimnieciskajam sektoram. Pēdējos gados Latvijā valdības transfertmaksājumi ir 42 – 43% no visiem valdības izdevumiem. Transfertmaksājumus apzīmē ar TF;
- valdības parādu procentmaksājumi, kas saistīti ar valdības uzdevumiem, apzīmē ar rD. Tā kā pašreizējā periodā valdības parādi nav būtiski, arī procentu maksājumi ir mazāki par 3% no visiem izdevumiem.

Tātad, kopējie valdības izdevumi ir

$$GE = C_g + I_g + TF + rD$$

[8.1.]

kur

GE – valdības kopējie izdevumi (*government expenditure* – GE);

C_g – valdības kārtējais patēriņš;

I_g – valdības investīcijas;

TF – valdības transfertmaksājumi;

rD – procentu maksājumi par valdības parādu

(r – procents, D – parāds – *debt*).

Fiskālā politika galvenokārt tiek realizēta ar valsts budžeta starpniecību. Valsts budžets faktiski ir valsts izdevumu un ieņēmumu tāme. Valdība tos nosaka un parlaments apstiprina, cik liela kopprodukta daļa attiecīgajā finanšu gadā pārdaļāma ar budžeta starpniecību, lai valsts varētu segt savus izdevumus, un kāda kopprodukta daļa paliek privātā sektora kompetencē.

Atskatoties uz XX gadsimtu, jākonstatē, ka pasaules attīstītajās valstīs valsts izdevuma īpatsvars iekšzemes kopproduktā palielinājies visai ievērojami: no 10% gadsimta sākumā līdz 45% gadsimta izskaņā.¹ Vai ir iespējams XIX gadsimta vācu ekonomista A. Vāgnera paredzējums par valsts izdevumu ievērojamu pieaugumu? Zināmā mērā jā. Var piekrist arī Vāgnera uzskatiem par atsevišķu valsts pakalpojuma (izglītība, medicīna un citu sociālo izdevumu) nozīmīgumu un augsto sabiedrisko pieprasījumu pēc šiem pakalpojumu veidiem. Pieaug arī valsts pārvaldes izdevumi. Tomēr minētajam procesam ir arī otra puse. XX gadsimts ir iegājis vēsturē ne tikai kā nepieredzēta zinātniski tehniskā progresa un labklājības gadsimts. Tas bija nepieredzēta militārisma, grandiozu pasaules karu un divu ekonomisko sistēmu cīņu laikmets. Nav jābūt ekonomistam, lai izprastu, ka visas šīs konfrontācijas formas prasīja arī ievērojamas iekšzemes kopprodukta daļas mobilizāciju valsts rokās. XX gadsimta ekonomiskā attīstība parādīja arī to,

¹ Latvijā kopbudžeta izdevumi 1995. gadā bija 40,5% no iekšzemes kopprodukta, 1996. gadā – 39,3%, 1997. – 38,0%, 1998. – 43,7%, 1999. – 13,5%, bet 2000. gadā – 40,2%. Kopbudžeta ieņēmumi 1998. gadā bija 42,9%, 1999. – 40,6%, bet 2000. gadā 37,5% no IKP Latvijā. [55, 56]

ka pārmērīgai sabiedrisko līdzekļu centralizācijai ir visai būtiski trūkumi: ir efektivitātes problēmas, ir izspiešanas efekts. Raugoties nākotnē, jānorāda, ka valsts izdevumu loma ekonomikas stabilizācijas procesā saglabāsies, iespējams vajadzēs jaunas, globāla mēroga programmas gan ekoloģijā, gan atpalcības likvidēšanā pasaules nabadzīgajos reģionos, tomēr prognozēt tālāku valsts izdevumu īpatsvara pieaugumu nebūtu saprātīgi. Cenšanās atrisināt ekonomiskas problēmas, koncentrējot arvien lielāku kopprodukta daļu valsts rīcībā, nav devusi un nedos gaidītos rezultātus. Panākumus var gūt, veidojot saprātīgas attiecības starp centralizācijas un decentralizācijas tendencēm, gan atsevišķā valstī, gan arī globālajā mērogā. Pēc autora domām, iekšzemes kopprodukta centralizācijas pakāpei nevajadzētu pārsniegt 40%, tas nozīmē, ka šo iekšprodukta daļu bez ievērojamām alternatīvām izmaksām varētu akumulēt valsts budžetā un pārdalīt ekonomikas un sociālās sfēras stabilizēšanas interesēs, bet pārējo daļu sadalītu tirgus spēki.

Valsts izdevumi ir jebkuras valsts pastāvēšanas nosacījums, jebkura valsts lielākā vai mazākā mērā ar valsts budžeta starpniecību pārdala savu iekšzemes kopproduktu. Tomēr pastāv atšķirīgi viedokļi par to, kādā apmērā valstij to vajadzētu darīt. Valsts funkcijas definēt vienkāršāk nekā noteikt valsts finansējuma apjomu konkrētu uzdevumu veikšanai. Nav būtisku iebildumu pret to, ka valstij jāpilda naktssarga funkcijas: valstij jāsedz policijas un valsts aizsardzības izdevumus. Ja policijas izdevumu apjomu nosaka konkrētā situācija valstī un šie izdevumi ir modulējami, tad cik procentu iekšzemes kopproduktā jātērē valsts aizsardzībai? Šis jautājums ir diskutējams. Valstij jāpiedalās ar tādu, lielā mērā sabiedrisku, pakalpojumu finansēšanā, kā, piemēram, vispārējā izglītība, medicīniskā aprūpe, ražošanas un sociālā infrastruktūra. Šo pasākumu finansēšanā piedalās arī privātais sektors, tāpēc atbilde uz jautājumu, cik lielai jābūt valdības daļai, nav viennozīmīga.

Valstsuzdevums ir nodrošināt maksājumus pensionāriem, bezdarbniekiem, kā arī sociālos pabalstus atsevišķām iedzīvotāju grupām. Plašākā kontekstā viens no iespējamiem valsts uzdevumiem ir pārdalīt ienākumus starp bagātājiem un nabadzīgajiem sabiedrības locekļiem, lai nodrošinātu taisnīgāku sabiedrību.

Valstij jāapkalpo savs parāds, tas nozīmē, ka valstij ir jāsedz ikgadējie procentu maksājumi un kārtējā dzēšamo parādu summa.

Valstij ir jāveic zināmas ekonomikas stabilizācijas un regulēšanas funkcijas, kas ir saistītas ar izdevumiem. Kaut arī principā pret valsts ekonomisko regulēšanu nav iebildumu, tomēr starp ekonomistiem nav vienotības, kādā apjomā to nepieciešams veikt. Pastāv uzskats, ka valsts kā birokrātiska sistēma ne visai efektīvi pilda savas funkcijas, ne vienmēr racionāli izlietojot savus līdzekļus, tāpēc tai jācenšas pēc iespējas mazāk iejaukties ekonomikas sfērā, vairāk brīvības nodrošinot privātajam sektoram.

Valsts izdevumi ir fiskālā mehānisma viena puse, lai segtu izdevumus, veicot savas funkcijas, valstij ir nepieciešami ienākumi. Lielāko daļu no valsts ieņēmumiem veido nodokļi, kas Latvijas apstākļos ir vairāk par 4/5 no visiem budžeta ieņēmumiem. Daļu no valsts budžetu ieņēmumiem veido samaksa par valsts sektora sniegtajiem pakalpojumiem, kā arī procenti no valsts aktīviem. Latvijas apstākļos šeit jāietver arī ieņēmumi no valsts īpašuma privatizācijas.

8.2. Nodokļi: funkcijas, principi

Mazliet par nodokļu teoriju. Nosauksim **nodokļu funkcijas**:

- nodokļi ir nepieciešami, lai segtu valsts izdevumus, kas ir ļoti daudzveidīgi. Jo lielāki valsts izdevumi, jo vairāk nepieciešami nodokļi.
- atsevišķas preces: tabaka, alkohols tiek aplikti ar akcīzes nodokli, lai ierobežotu nevēlamu preču patēriņu. Ja ar ierobežošanu neveicas, tad šis nodoklis segs sociālās izmaksas, kas nepieciešamas alkoholiķu un smēķētāju ārstēšanai.
- valsts izmanto nodokļus, lai veiktu ienākumu pārdali un pabalstītu trūcīgākus sabiedrības locekļus. Ja valsts uzskata par nepieciešamu un vēlamu, tā var noteikt progresīvos nodokļus bagātajiem sabiedrības locekļiem.
- nodokļi veic ekonomikas stabilizācijas funkcijas gan autonomiskā režīmā, gan arī valdībai mainot nodokļu likmes. Regulēšanas princips vienkāršs: ekonomikas lejupslīdes apstākļos nodokļu samazinājumam jāstimulē ekonomika, bet pārmērīgas rosības gadījumā nodokļu palielinājumam ir jābremzē ekonomikas attīstība.

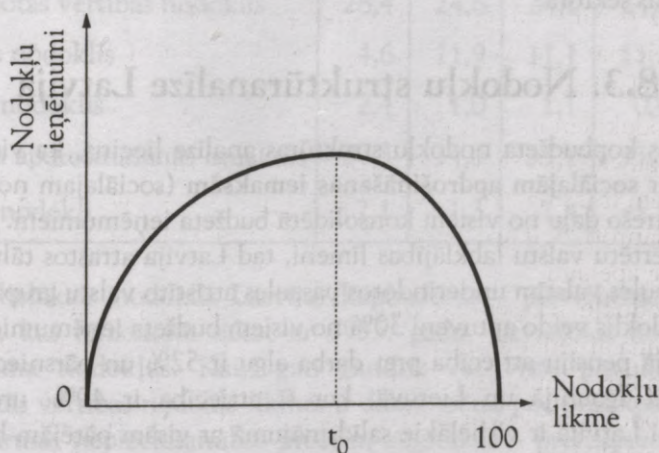
Runājot par nodokļu principiem, viens no ekonomiskās zinātnes pamatlicējiem Ādams Smits savā grāmatā "Nāciju bagātība" (*Wealth of Nations*) norādīja, ka:

- nodokļiem ir jābūt taisnīgiem. Vai tādi ir iespējami? Viss atkarīgs no tā, kā mēs izprotam taisnīguma principu. Izšķir horizontālo taisnīgumu: no vienādiem ienākumiem jāmaksā vienādi nodokļi. Pret šo nosacījumu nevarētu būt iebildumi. Diskutējams ir jautājums par vertikālo vienlīdzību. Protams, iedzīvotāji ar lielākiem ienākumiem arī no proporcionālām nodokļu likmēm maksās lielākus nodokļus, bet vai lielāki ienākumi jāapliek ar augstākām nodokļu likmēm? Pēdējais jautājums paliek atklāts. Varbūt prātīgāk un gudrāk bagātos cilvēkus nebaidīt ar progresīvām nodokļu likmēm, bet veicināt šo cilvēku tieksmi savus ienākumus investēt vai izmantot labdarības pasākumiem.
- nodokļiem ir jābūt visiem saprotamiem. Šo Ā. Smita izvirzīto principu varētu nosaukt par vienkāršības nosacījumu. Nodokļu maksātājiem ir jāzina, par ko viņi maksā nodokļus, un arī tas, kā tie tiek izmantoti. Šeit arī jāievēro: jo sarežģītāka nodokļu sistēma, jo vieglāk tie apejami.
- nodokļu iekasēšanas izmaksām ir jābūt relatīvi mazām salīdzinājumā ar ieņēmumiem no nodokļiem. Tātad nodokļiem jābūt viegli un ātri administrējamiem.
- nodokļi jāsaista ar nodokļu maksātāju ienākumiem, tiem jābūt ērti nomaksājamiem. Nodokļi, kas nav samaksājami, uzskatāmi par valdības bezatbildības izpausmi.

No mūsdienu viedokļa iepriekš minētos nodokļu principus varētu mazliet paplašināt:

- nodokļiem nevajadzētu negatīvi ietekmēt ekonomisko agentu iniciatīvu, pazemināt preču un pakalpojumu konkurētspēju tirgū. Augsti nodokļi samazina potenciālos ieņēmumus un var samazināt investīciju apjomu, veicināt kapitāla eksportu, kā arī sekmēt "ēnu ekonomiku", jo cilvēki nav ieinteresēti pilnībā deklarēt savus ienākumus. Vai augsti nodokļi stimulē vai nestimulē cilvēkus vairāk strādāt, lai pēc nodokļu samaksāšanas nesamazinātos rīcībā esošais ienākums? Kaut arī neapstrīdamu un precīzu pierādījumu nav,

tomēr ir pamats pievienoties pazīstamā amerikāņu ekonomista Artūra Laffēra viedoklim, ka zemi nodokļi rada spēcīgas ekonomikas stimulus, bet augsti tos bremzē. Vai augsti nodokļi veicina nodokļu maksājumu pieaugumu? Zināmās robežās, protams. Ja nodokļu likme $t = 0$, tad kopējie nodokļu ienākumi ($T = tY$) arī nulle. Nodokļu likmei sasniedzot 100%, izzūdot jebkādiem stimuliem cilvēkiem strādāt, ienākumi Y līdzināsies nullei un nodokļu ieņēmumi arī būs nulle. No šīs loģikas iespējams secinājums, ka valdība, nosakot augstas nodokļu likmes, var iekasēt mazāk nodokļu, nekā nosakot zemas likmes. Konkrētāku atbildi meklējot, atgriezīsimies pie A. Laffēra.

8.1. attēls. Laffēra likne

Artūra Laffēra koncepcijas būtība ir tā, ka nodokļu likmes no 0 līdz punktam t_0 palielinās kopējos nodokļa ieņēmumus, bet pēc punkta t_0 nodokļu likmes pieaugums samazinās kopējos nodokļa ieņēmumus (sk. 8.1. attēlu). Sākotnēji nodokļa likmes pieaugums palielinās nodokļa ieņēmumus, tomēr nodokļu likmei pārsniedzot kritisko robežu, iekasētā nodokļu masa samazināsies. Vājāki kļūs firmu un mājsaimniecību stimuli strādāt, radīsies vēlme slēpt savus ienākumus no nodokļa aplikšanas. Nodokļu robežlikme, tas ir, sakarība starp nodokļu summas pieaugumu un ienākuma pieaugumu ($t = \Delta T / \Delta Y$) dažādās valstīs ir atšķirīga. Augstu nodokļu valstī Zviedrijā

atsevišķos gados nodokļu robežlikme (t) turējās 70% līmenī un tāpēc pastāvēja reāla iespēja, ka robežlikmes samazinājums varētu palielināt iekasēto nodokļu masu Zviedrijā. Turpretim visai mērenā nodokļu valstī ASV, kur nodokļu robežlikme nepārsniedz 40%, nodokļu likmes samazināšana var samazināt kopējos ienākumus, to pierādīja arī nodokļu samazinājums "Reiganekonomikas" laikā. Lai nodokļu likmes samazinājums palielinātu kopējos nodokļu ieņēmumus, nodokļu robežlikmei ir jābūt augstai.

Novērtējot nodokļu sistēmu Latvijā, jāatzīst, ka nodokļu likmes atrodas tuvu kritiskai robežai. Iekasēt vairāk nodokļus Latvijā, palielinot nodokļu likmes, nav reāli iespējams. Nodokļu masu iespējams palielināt, vai nu palielinot ražošanas apjomu vai arī uzlabojot nodokļu iekasēšanu no ēnu ekonomikas sektora.

8.3. Nodokļu struktūranalīze Latvijā

Latvijas kopbudžeta nodokļu struktūras analīze liecina, ka vislielākais īpatsvars ir sociālajām apdrošināšanas iemaksām (sociālajam nodoklim), tās veido trešo daļu no visiem konsolidētā budžeta ieņēmumiem. Ja pēc šā rādītāja vērtētu valstu labklājības līmeni, tad Latvija atrastos tālu priekšā trešās pasaules valstīm un ierindotos pasaules attīstīto valstu grupā, kur sociālais nodoklis veido aptuveni 30% no visiem budžeta ieņēmumiem. Kaut gan Latvijā pensiju attiecība pret darba algu ir 52% un pārsniedz šos rādītājus pat Igaunijā un Lietuvā, kur šī attiecība ir 40%, un pensiju maksājumi Latvijā ir vislielākie salīdzinājumā ar visām pārējām bijušajām Padomju republikām, tomēr tas neliecina, ka pensiju līmenis Latvijā būtu līdzīgs attīstīto valstu līmenim. Augsto sociālapdrošināšanas izmaksu maksājumi lielā mērā Latvijā ir saistīti ar ievērojamu pensionāru īpatsvaru un novecojošo "pay-as-you-go" pensiju sistēmu. [56]

Sociālās apdrošināšanas iemaksu kopējās likmes ietvaros 9% maksā apdrošinātā persona no darba algas, bet darba devēji maksā 25,09% no darba algas fonda.¹ "Pay-as-you-go" pensiju sistēmu dēvē par pensiju pirmo pilāru. Faktiski visas valsts pensijas Latvijā izmaksātas pēc šīs sistēmas, otrais un trešais pilārs – obligātie un brīvprātīgie maksājumi pensiju fondā ir sākotnējā stadijā.

¹ Sākot ar 2003. gada 1. janvāri, stājies spēkā par 2 procentiem zemākas speciālās apdrošināšanas izmaksu likmes – 24,09% darba devējam un 9% – darba ņēmējam.

Latvijas kopbudžeta nodokļu struktūra (procentos)[56, 57]

Gadi Nodokļi	1995	2000	2001	2002	2003
Nodokļu ieņēmumi – pavisam	100	100	100	100	100
Tajā skaitā:	6,1	5,4	6,8	6,9	5,3
Uzņēmuma ienākuma nodoklis	1,9	3,1	3,0	2,9	2,9
Nekustamā īpašuma nodoklis	17,2	19,0	19,5	20,0	20,6
Pievienotās vērtības nodoklis	28,4	24,6	24,1	24,0	25,7
Akcīzes nodoklis	4,6	11,9	11,1	11,1	11,9
Muitas nodoklis	2,4	1,0	1,1	0,9	1,1
Sociālās apdrošināšanas izmaksas	37,3	34,0	33,1	33,1	31,5
Pārējie nodokļi	2,1	1,3	1,3	1,1	1,0

Otrs lielākais nodoklis Latvijas kopbudžetā – **pievienotās vērtības nodoklis**, kas funkcionē sākot ar 1995. gadu, aizvietojojot komplicētos apgrozījuma nodokļus. Kaut gan gandrīz vai visās pasaules valstīs pievienotās vērtības nodokļa likmes ir diferencētas pēc principa: zemākas likmes pirmās nepieciešamības precēm, augstākas – prestižprecēm, visās Baltijas valstīs darbojas vienota 18% nodokļa likme. Latvijā līdzās PVN standartlikmei 18% apmērā ieviesta arī pazemināta likme – 5 procenti. To piemēro medikamentiem, zīdaiņu pārtikai, preses izdevumiem, komunālajiem pakalpojumiem u.c. Vienota nodokļu likme norāda uz vienkāršības principu nodokļu administrēšanā, tos ir vieglāk kontrolēt un pārskatīt. Pastāv pamats uzskatīt, ka Baltijas apstākļos vienota nodokļu likme ir sevi attaisnojusi un to var uzskatīt par efektīvu, jo nodokļu “maksāšanas morāli” Latvijā, Lietuvā un Igaunijā nevar salīdzināt ar attīstītām pasaules valstīm, tāpēc diferencētas nodokļu likmes radītu iespēju izvairīties no nodokļu maksāšanas.

Trešais nodoklis lieluma ziņā ir **iedzīvotāju ienākumu nodoklis**, arī tas ir fiksēts 25 procentu līmenī virs nodokļa neapliekamā minimuma 21 Ls,

kaut arī pārsvarā pasaules valstu ienākumu nodokļu likmes ir progresīvas. Sabiedrībā attiecībā pret progresīvā ienākumu nodokļa ieviešanas nepieciešamību tiek izteikti pretēji viedokļi, protams, neviens neiebilst, ka progresīvais ienākuma nodoklis ir sociāli taisnīgāks, bet vai tas sekmēs ekonomikas izaugsmi? Par to domas dalās. Ir arī tehniskas problēmas: ienākumu nodokļa administrēšana kļūs sarežģītāka, lielākas būs tās izmaksas. Neapliekamais nodokļa minimums, protams, parāda, kādā attīstības līmenī atrodamies. Skaidrs ir tikai viens: augot iedzīvotāju labklājībai, iedzīvotāju ienākumu nodoklis pārvērtīsies par nozīmīgāko nodokļu ieņēmumu, par ko liecina to attīstīto valstu pieredze, kur iedzīvotāju ieņēmumu nodoklis tuvojas 40% robežai.

Ceturtais lielākais nodoklis Latvijā ir **akcīzes nodoklis**. Kā redzams tabulā, galvenie akcīzes nodokļa donori ir naftas produkti, alkoholiskie dzērieni un tabakas izstrādājumi.

Akcīzes nodokļu maksājumu apjoms atkarīgs no apliekamo preču patēriņa struktūras, nodokļu likmēm. Naftas akcīzes samazinājums saistīts ar vairākiem faktoriem: cenas pieaugums samazināja šo produktu patēriņu, arī naftas produktu kontrabandai šeit ir sava nozīme. Alkoholisko dzērienu akcīzes pieaugums 1999. gadā saistīts ar nodokļu likmes pieaugumu. Samazinoties stipro alkoholisko dzērienu patēriņam, iespējams, ka samazināsies šīs grupas akcīzes maksājumi. No otras puses, akcīzes nodokļa bāzes paplašināšana (bezalkoholiskie dzērieni, kafija, motocikli) sekmēs akcīzes nodokļa pieaugumu. Arī tuvākā nākotnē sagaidāmā akcīzes nodokļa harmonizēšana atbilstīgi ES likumdošanas aktiem, tā palielinās šā nodokļa maksājumus.

Uzņēmuma ienākuma nodokļa īpatsvars budžeta ienākumos nav augsts. Tas saistīts gan ar subjektīviem, gan arī objektīviem apstākļiem. No vienas puses, uzņēmuma ienākuma nodokļa nelielais īpatsvars saistīts ar produkcijas kritumu un attiecīgi uzņēmumu ienākumu samazināšanos 1998. – 2000. gadā, tomēr arī pasaules attīstīto valstu budžetos uzņēmuma ienākuma nodokļa īpatsvars ir līdzīgs Latvijas ainai un diez vai šo faktu varētu novērtēt kā vienkāršu sakritību. Uzņēmuma galvenā funkcija nav nodokļu donoru funkcija, to uzdevums ir cīnīties par izdzīvošanu sarežģītos vispasaules konkurences apstākļos. Kopš 2002. gada sākta pakāpeniska uzņēmumu ienākumu nodokļu samazināšana no 25 procentiem 2001. gadā līdz 15 procentiem – 2004. gadā, 2003. gadā tā bija 19 procenti.

Kā pozitīvu faktu var vērtēt **muitas nodokļu** samazināšanās tendenci, kas atspoguļo PTO rekomendācijas un Latvijas izvēli par labu liberālajam tirdzniecības režīmam. Šī izvēle nav viennozīmīga, protams, raugoties no Latvijas zemnieku vai arī atsevišķu rūpniecisko aprindu viedokļa, muitas nodokļu samazināšana var tikt traktēta kā neatbilstīga Latvijas interesēm, tomēr plašākā kontekstā aplūkojot šo problēmu, jānorāda, ka strikta protekcionārā politika ilglaicīgā periodā nedos gaidītos rezultātus – par to liecina pasaules empīriskā pieredze. Viegļāka dzīve pašmāju ražotājiem nav identiska ar saimniecisko progresu un efektīvu ražošanu. Šeit mēs neskaram valsts patērētāju intereses un vēlmi iegādāties labākās un lētākās preces un pakalpojumus.

Nedaudz vairāk pusi no nodokļu ieņēmumiem jeb 16,3% no Latvijas iekšprodukta veido **nodarbinātības nodokļi** (sociālās apdrošināšanas iemaksas un iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Kopējās darbaspēka izmaksās šie nodokļi Latvijā bija 43,2 procenti.

Otra lielākā nodokļu grupa ir **patēriņa nodokļi** (pievienotās vērtības nodoklis, akcīzes nodoklis alkoholam, tabakai, bezalkoholiskajiem dzērieniem, kafijai un vieglajiem automobiļiem, kā arī muitas nodoklis). Šajā grupā 80% veida pievienotās vērtības nodoklis. Patēriņa nodokļi pieskaitāmi **netiešajiem nodokļiem**. Eiropas Savienība liek īpašu uzsvāru uz šo nodokļu grupu, jo tā ir viegli administrējama, to iekasēšanas izmaksas nav augstas, tie veido Eiropas kopbudžeta noteicošo daļu. Tomēr netiešiem nodokļiem ir arī savas ēnas puses. Tie ir centieni pārcelt nodokļu slogu no ražošanas uz patēriņu. Šajā sakarā netiešie nodokļi palielina preču cenas un samazina pieprasījumu pēc tām.

Trešā nodokļu grupa ir **kapitāla nodokļi** (uzņēmuma ienākuma nodoklis un nodokļi par īpašumu).

Resursu nodokļu grupā ietverti – dabas resursu nodoklis un akcīzes nodoklis uz naftas produktiem. Tā kā akcīzes nodokļu likmes naftas produktiem ir vēl zem ES noteiktā minimālā līmeņa, tad var prognozēt resursu nodokļu pieaugumu.

8.4. Valsts budžets, tā deficīts un valsts parāds

Valsts ieņēmumi un izdevumi atspoguļojas valsts budžetā, kas ir valsts ieņēmumu – izdevumu tāme gada laikā. Neveiksīm budžeta detalizētu analīzi, bet aplūkosim Latvijas valsts kopbudžeta stāvokli, ko raksturo budžeta saldo. Ja saldo ir pozitīvs, veidojas budžeta pārpalikums, ja saldo negatīvs, tad ir budžeta deficīts. Budžeta deficītu rādītājiem makroekonomikas teorijā un praksē pievērsta īpaša uzmanība. Saikne starp budžeta deficītu un valsts parādu vai arī maksājumu bilances tekošā konta stāvokli ir skaidri saskatāma.

Izšķir finansiālo un fiskālo budžeta deficītu vai pārpalikumu. **Budžeta finansiālais deficīts vai pārpalikums ir starpība starp budžeta ieņēmumiem un izdevumiem, bet budžeta fiskālais deficīts vai pārpalikums ir budžeta finansiāla deficīta vai pārpalikuma un tīro valsts aizdevumu starpība.** Tīrie aizdevumi veidojas kā starpība starp aizdevumu un tā atmaksāto summu.

Vai pieļaujams budžeta deficīts? Ja raugāmies uz pasaules praksi, tad ar budžeta deficītu ir saskārušās gandrīz vai visas pasaules valstis. Arī ekonomiskā teorija pieļauj deficīta veidošanos, tomēr ir atšķirības keinsianistu un monetāristu uzskatos. Ja Dž. Keinss un viņa sekotāji budžeta deficītu izvirzīja kā ekonomikas stimulēšanas stūrakmeni, tad monetāristi dod priekšroku sabalansētam budžetam, jo, pēc viņu domām, budžeta deficīts rada inflāciju, kas var destabilizēt valsts monetāro sistēmu. Abās koncepcijās ir racionāli apsvērumi. Ja dogmatiski turamies pie sabalansēta budžeta, tad ierobežojam fiskālās politikas lomu ekonomikas stabilizācijas procesā. Ja priekšplānā izvirzām budžeta deficīta ideju, tad ir jārēķinās ar negatīvām sekām.

Cik liels ir pieļaujamais budžeta deficīts? Pastāv viedokļu dažādība, tomēr Latvijai reāli ir jāorientējas uz Eiropas Savienības Māstrihtas līguma normatīviem, kas nosaka, ka budžeta deficīts pieļaujams ne vairāk par 3% no iekšzemes kopprodukta. Konkrēti, runājot par Latviju, neskatoties uz samērā stingro fiskālās politikas koncepciju, sabalansēta budžeta iespējas ir visai ierobežotas, jo papildu resursu piesaiste budžetā ir nepieciešama, lai apmierinātu visnepieciešamākās sociālās vajadzības. Pēdējos gados notiek izmisīga cīņa pret budžeta deficītu, tomēr 1999. gadā budžeta deficīts

Latvijas valsts konsolidētā kopbudžeta ieņēmumi, izdevumi,
deficīts un valsts parāds [35, 37]

8.2. tabula

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Ieņēmumi (milj. Ls)	1540,0	1583,0	1623,2	1696,9	1874,0	2109,8
% pret GDP	42,9	40,7	37,3	35,3	36,1	33,4
Izdevumi (milj. Ls)	1567,1	1732,6	1743,8	1801,1	2022,0	2239,2
% pret GDP	43,6	44,5	40,1	40,0	38,4	35,4
Finansiālais deficīts (milj. Ls)	-27,1	-149,6	-120,0	-104,2	-148,0	-129,4
Tīrie izdevumi (milj. Ls)	5,2	12,5	-0,7	2,7	-17,5	-26,3
Fiskālais deficīts (milj. Ls)	-32,2	-164,3	-120,6	-87,0	-130,5	-103,1
% pret GDP	-0,9	-4,2	-2,8	-2,1	-2,5	-1,6
Valsts parāds (milj. Ls)	372,6	510,7	570,9	712,5	756,1	846,3
% pret GDP	10,4	13,1	13,1	14,8	14,6	13,4
Tajā skaitā:						
Lekšējais parāds (milj. Ls)	141,0	151,7	222,9	256,0	291,6	426,7
% pret GDP	3,9	3,9	5,1	5,3	5,6	6,7
Ārējais parāds (milj. Ls)	231,6	359,0	348,0	456,9	464,5	419,6
% pret GDP	6,4	9,2	8,0	9,5	9,0	6,6

pārsniedza Māstrihtas normatīvu (sk. 8.2. tabulu). Ekonomikas reālais stāvoklis rada budžeta spriedzi, tomēr ir arī nepieciešamība ierobežot budžeta deficītu. Budžeta deficīts Latvijas apstākļos, kad investīcijas ekonomikā pārsniedz nacionālos ietaupījumus, palielina tekošā konta deficītu (sk. I nodaļu). Tātad budžeta deficītu var uzskatīt par saprātīgu tikai tad, ja tas atbilst makroekonomiskās stabilitātes nodrošināšanai valstī.

Fiskālās politikas stabilizējošā iedarbība ir saistīta ar budžeta deficīta finansēšanas veidiem.

Ir vairāki budžeta deficīta segšanas veidi:

- **budžeta deficīta monetizācija.** Deficīta segšanai tiek iedarbināta naudas drukāšanas mašīna jeb papildus naudas emisija ir budžeta deficīta segšanas avots. Centrālā banka pieļauj naudas masas pieauguma pārsniegumu pār reālā iekšzemes kopprodukta pieaugumu. Rezultātā sabiedrība maksā inflācijas nodokli, kura viena daļa tiek pārdalīta par labu valstij. Rodas **seņjorāža** (*seigniorage*) – Centrālā banka izmanto savas naudas emisijas tiesības un valdība gūst ienākumus no naudas emisijas. Ja valsts ir Starptautiskā valūtas fonda dalībniece, tad fonda noteikumi neatļauj šādu bezatbildību, inflācijas radošu budžeta deficīta segšanas veidu. Arī civilizēto valstu Centrālās bankas mūsdienā pasaulē neizmanto tik primitīvu un rupju budžeta deficīta segšanas veidu. Tomēr, ja Centrālās bankas vadība ir pakļauta nesaprātīgas valdības diktātam, šāda politika nav izslēgta.

Budžeta deficītu var segt, naudas līdzekļus aizņemoties. Aizņemšanās formas ir dažādas:

- **tiešā aizņemšanās Centrālajā bankā.** Ekonomiskā terminoloģijā tas nozīmē, ka Centrālā banka piedalās **valsts parāda finansēšanā**. Šī forma ir rafinētāka nekā budžeta deficīta monetizācija, tomēr pēc būtības valdības tiešā līdzekļu aizņemšanās Centrālajā bankā visai maz atšķiras no budžeta deficīta monetizācijas, jo, aizņemoties naudu Centrālajā bankā, tiek palielināta naudas bāze un līdz ar to arī naudas masa apgrozībā. Naudas emisijas mašīna sāk darboties, radot inflācijas sekas. Latvijas valdībai aizņemties naudu Latvijas Bankā vienmēr ir bijušas visai ierobežotas, bet sākot ar 1998. gada rudenī šāda iespēja vispār nav paredzēta.

- otra aizņemšanās forma – Finanšu ministrija valdības uzdevumā pārdod valsts kases parādzīmes un obligācijas privātajam sektoram. Ja valsts vērtspapīrus pērk privātbankas, firmas vai mājsaimniecības, tad naudas piedāvājums kopumā netiek palielināts. Ar to šī aizņemšanās forma pozitīvi atšķiras no tiešās aizņemšanās Centrālajā bankā. Tomēr lielu aizņēmumu saņemšana iekšzemes komercbankās var nelabvēlīgi ietekmēt kopējā pieprasījuma struktūru un ierobežot ekonomisko izaugsmi, jo šāda aizņemšanās var ierobežot privātās investīcijas gan tiešā, gan arī netiešā veidā. Notiek privātinvestīciju līdzekļu pārdale par labu valsts sektoram un liela naudas līdzekļu aizņemšanās vietējā tirgū izraisa procenta likmju pieaugumu, kas izspiedīs privātos ieguldījumus. Lai valsts aizņemšanās neradītu procenta likmju pieaugumu vietējā naudas tirgū, Latvijas valdība pēdējos gados praktizē aizņemšanos ārējā tirgū, izlaižot Eiroobligācijas. Šāda rīcība ir pamatota, jo, mazāk aizņemoties naudu iekšējā tirgū, tiek stimulēts iekšējo procentu likmju samazināšanas process, dodot iespēju palielināt tautas saimniecības kreditēšanas procesu. Aizņemšanās ārvalstīs palielinās valsts ārējo parādu, kas būs jāatmaksā, tomēr patlaban Latvijas valsts ārējais parāds ir neliels, tā atmaksa pagaidām nevar radīt vērā ņemamas problēmas.

Tātad valsts vērtspapīru pārdošana privātajam sektoram nepalielina naudas piedāvājumu kopumā un nerada naudas apgrozības destabilizācijas draudus. Vai tas neizklausās pārāk optimistiski, lai to pieņemtu par absolūtu patiesību? Īstenība vienmēr ir pretrunīga. Vērtspapīru pirkšanas un pārdošanas process nebeidzas ar to, ka valsts vērtspapīrus ir nopircis privātais sektors. Vērtspapīru tirgus ir līdzīgs ķēdes reakcijai, tas ir, nepārtraukts, pastāv valsts vērtspapīru otrreizējais tirgus.

- ja Centrālā banka atpērk valsts vērtspapīrus no privātā sektora. Šādas operācijas Centrālo banku praksē sauc par atklātā tirgus operācijām, tās veic naudas piedāvājuma regulēšanas interesēs. Centrālās bankas piedalīšanos otrreizējā vērtspapīru tirgū, pērkot valsts vērtspapīrus, sauc par valsts parāda monetizāciju. Arī valdības ir ieinteresētas, lai Centrālā banka kā valsts institūcija nopirktu daļu no valsts parāda apmaiņā pret naudas emisiju,

monetizējot valsts parādu. Valsts parāda monetizāciju pamatoti dēvē par moderno naudas mašīnu. Valsts vērtspapīri, kas atrodas Centrālās bankas īpašumā, ir kredīts valdībai un veicina naudas piedāvājuma pieaugumu, tāpēc šādas operācijas jāpakļauj reglamentācijai. Budžeta deficīts ir organiski saistīts ar valsts parādu. Budžeta deficīts atražo valsts parādu:

$$\text{DEF} \uparrow \Rightarrow \text{valsts aizņēmumi} \uparrow \Rightarrow D^g \uparrow \Rightarrow \text{jauni valsts aizņēmumi} \uparrow \Rightarrow D^g \uparrow,$$

kur

DEF – budžeta deficīts;

D^g – valsts parāds (*debt*).

Valsts parāds ir kopējo valsts saistību summa iekšējiem un ārējiem kreditoriem, kas jāsedz no valsts budžeta līdzekļiem. Valsts parāds nav viena gada parāds, tas ietver visus iepriekšējos gados uzkrātos parādus. Valsts parādu var izteikt:

$$D^g - D_{n-1}^g = G + rD_{n-1}^g + \text{TF} - T \quad [8.2.]$$

kur

D^g – valsts tīrais parāds;

D_{n-1}^g – iepriekšējo gadu valsts tīrie parādi;

rD_{n-1}^g – ikgadējie procentu maksājumi par uzkrātiem parādiem;

G – valdības pirkumi, ieskaitot investīcijas;

TF – valdības transfertmaksājumi.

T – nodokļi un pārējie valdības ieņēmumi.

Pārveidojot iepriekšējo vienādību, iegūst:

$$D^g = D_{n-1}^g + rD_{n-1}^g + G + \text{TF} - T \quad [8.3.]$$

Vienādības labā puse izsaka budžeta deficītu, bet kreisā – valsts parāda izmaiņas. Tātad valsts parāda izmaiņas ir vienādas ar budžeta deficītu. Arī Latvijas kopbudžeta deficīta un valsts parāda salīdzinājums atspoguļo saikāšību starp valsts budžeta deficīta pieaugumu un valsts parāda pieaugumu (sk. 8.2. tabulu). Budžeta deficīts ir:

$$\text{DEF} = D_n^g - D_{n-1}^g \quad [8.4.]$$

Valsts budžeta deficīta un valsts parāda absolūtie rādītāji nevar kalpot par drošiem makroekonomisko procesu atspoguļotājiem. Šeit jālieto valsts parāda relatīvie rādītāji. Lai raksturotu valsts parāda rādītājus ilgā laika periodā, lieto divus rādītājus:

$$1) \frac{\text{Valsts parāds}}{\text{Iekšzemes kopprodukts}} = \frac{D^g}{\text{GDP}}; \quad 2) \frac{\text{Valsts parāds}}{\text{Preču eksports}} = \frac{D^g}{X};$$

Abi šie rādītāji atspoguļo parāda nastu ilgākā laika periodā. Tos varētu nosaukt par valsts parāda seguma rādītājiem. Pirmajā gadījumā: valsts parāda īpatsvars valsts kopproduktā. Otrajā – valsts parāda īpatsvars valsts preču un pakalpojumu eksportā. Valsts parāda rādītāji īsā laika periodā izsaka ikgadējā valsts parāda apkalpošanas summas attiecības pret iekšzemes kopproduktu vai pret preču un pakalpojumu eksportu.

$$3) \frac{\text{Parāda apkalpošanas summa}}{\text{Iekšzemes kopprodukts}} = \frac{rD^g + DA}{\text{GDP}};$$

$$4) \frac{\text{Parāda apkalpošanas summa}}{\text{Preču un pakalpojumu eksports}} = \frac{rD^g + DA}{X},$$

kur

rD^g – ikgadējie procenta maksājumi par valsts parādu;

DA – ikgadējā parāda pamatsummas atmaksa.

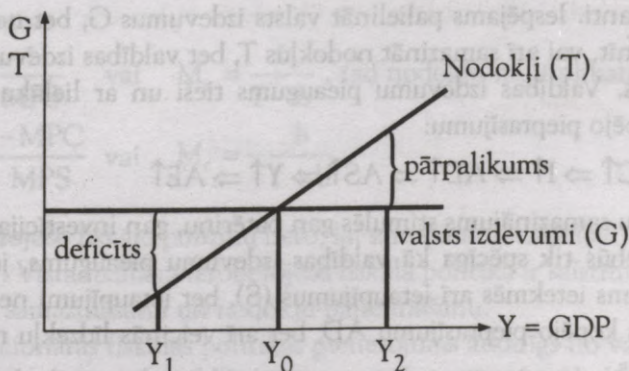
Kaut arī Latvijas valsts parāds 1999. – 2001. gadā ir pieaudzis, tomēr arī 14 – 15 procentus no iekšzemes kopprodukta nevar uzskatīt par lielu parādu, jo Māstrihtas līguma kritēriji ir 60% no iekšzemes kopprodukta, bet vairākās Eiropas Ekonomiskās savienības valstīs valsts parādi ievērojami pārsniedz minēto normatīvu. Protams, ar valsts parāda palielināšanu ir jābūt piesardzīgiem. Ja valstij ir spēcīga un dinamiska ekonomika, tad nopietnas problēmas ar parāda atmaksu nevar rasties, bet Latvijas ekonomiku pagaidām nevar uzskatīt par stabilu. Jāievēro arī tas, ka cena, kas valstij eventuāli būtu jāmaksā par laikā nenokārtotiem parādiem, ir augsta. Nenokārtoti parādu maksājumi apdraud gan tagadnes, gan nākotnes aizņemšanās iespējas. Arī valsts reputāciju ir viegli zaudēt, bet ļoti grūti – atgūt. Nepieciešams optimizēt iekšējā un ārējā parāda attiecības. 2002. gadā tās bija 38,6% pret 61,4% (291,6 milj. Ls pret 464,5 milj. Ls) ekvivalentu.

Sekmīgas ekonomikas attīstības rezultātā iekšējā parāda īpatsvars kopējā parādā var būt līdz 50%, tomēr pašreizējos apstākļos ārējā parāda pieaugums ir neizbēgams, jo pašmāju finanšu resursi ir ierobežoti un nav ieteicams vēl vairāk samazināt privātā sektora kredītresursus.

8.5. Automātiskie stabilizatori un diskrecionārā fiskālā politika

Fiskālā politika ir valsts budžeta izmantošana, lai stimulētu ekonomisko izaugsmi un nodrošinātu ekonomisko un sociālo stabilitāti valstī. Latvijā fiskālo politiku realizē Finanšu ministrija valdības uzdevumā. Galvenie šīs politikas instrumenti: valdības izdevumi (G) un nodokļi (T).

Fiskālā politika var darboties automātiski vai ar iekšējiem stabilizatoriem, bez valdības vai parlamenta iejaukšanās. Automātisko vai iekšējo stabilizatoru mehānisms funkcionē šādi. Ekonomikas lejupslīdes fāzē ($Y_1 < Y_0$), ienākumi samazinās automātiski un samazinās arī nodokļu maksājumi. Vienlaikus, pieaugot bezdarbam ekonomikas lejupslīdes apstākļos, automātiski palielināsies bezdarbnieku un citi sociālie pabalsti. Tātad samazināsies nodokļi un pieaugs valsts izdevumi, rezultātā pieaugs valsts budžeta deficīts. ($T \downarrow - G \uparrow - TF \uparrow < 0$). Visa šī pašregulējošā sistēma veicinās ekonomikas atveseļošanos un budžeta deficīta pieaugums šajā kontekstā vērtējams kā pozitīvs faktors recesijas pārvarēšanai.

8.3. attēls. Automātiskie vai iekšējie stabilizatori

Ekonomikas augšupejas fāzē, pieaugot produkcijas izlaidei, palielināsies iekšzemes kopprodukts un nacionālais ienākums un līdz ar to automātiski palielināsies nodokļi un automātiski samazināsies valdības izdevumi sociāliem mērķiem, tā rezultātā veidosies budžeta pārpalikums ($T\uparrow - G\downarrow - TF\downarrow > 0$). Nodokļu pieaugums augšupejas cikla fāzē sekmēs inflācijas ierobežošana un amortizēs ekonomikas pārkaršanu. Automātiskie stabilizatori ir pirmie, kas samazina ekonomikas svārstības, tomēr tie ir nepietiekami, lai nodrošinātu makroekonomisko stabilitāti. Tāpēc līdzās automātiskiem stabilizatoriem tiek realizēta apzināta valdības iejaukšanās politika fiskālajā sistēmā, mainot gan valsts izdevumus, gan nodokļu likmes atkarībā no ekonomiskās situācijas valstī, lai ietekmētu kopējo pieprasījumu. Šo politiku sauc par **diskrecionāro (discretionary) un tā var būt stimulējošā (ekspansiāla) vai arī ierobežojoša (restriktīva)**.

Stimulējošo fiskālo politiku pielieto, lai ekonomika pārvarētu recesiju un sasniegtu potenciālo līmeni. Ekspansiālās politikas galvenie instrumenti:

- valsts izdevumu palielināšana gan dažādām nodarbinātības, gan arī sociālo programmu finansēšanai;
- nodokļu likmju samazināšana, lai stimulētu ekonomiku.

Stimulējošās fiskālās politikas loģiskā shēma varētu būt šāda:

$$G\uparrow \Rightarrow AD\uparrow \Rightarrow AS\uparrow \Rightarrow Y\uparrow \Rightarrow AE\uparrow$$

$$T\downarrow \Rightarrow AD\uparrow \Rightarrow AS\uparrow \Rightarrow Y\uparrow \Rightarrow AE\uparrow$$

Ja vienlaikus tiek palielināti valsts izdevumi un samazināti nodokļi, tad tā ir izteikta ekspansiālā fiskālā politika. Ir arī citas, mērenākas fiskālās politikas varianti. Iespējams palielināt valsts izdevumus G , bet nodokļu likmes nemainīt, vai arī samazināt nodokļus T , bet valdības izdevumus atstāt nemainīgus. Valdības izdevumu pieaugums tieši un ar lielāku spēku ietekmēs kopējo pieprasījumu:

$$G\uparrow \Rightarrow C\uparrow \Rightarrow I\uparrow \Rightarrow AD\uparrow \Rightarrow AS\uparrow \Rightarrow Y\uparrow \Rightarrow AE\uparrow$$

Nodokļu samazinājums stimulēs gan patēriņu, gan investīcijas, tomēr šī ietekme nebūs tik spēcīga kā valdības izdevumu pieaugums, jo nodokļu samazinājums ietekmēs arī ietaupījumus (S), bet ietaupījumi ne tikai tieši neietekmēs kopējo pieprasījumu AD , bet arī veicinās līdzekļu noplūdi no ekonomikas.

$$T\downarrow \Rightarrow C\uparrow \Rightarrow I\uparrow \Rightarrow S\uparrow \Rightarrow AD\downarrow \Rightarrow AS\downarrow \Rightarrow Y\downarrow \Rightarrow AE\downarrow$$

Ja nodokļu samazinājums ir stabils un ilglaicīgs, tad tas spēcīgāk ietekmēs kopējo pieprasījumu un kopējo piedāvājumu. Ja majsaimniecības uzskata, ka nodokļu samazinājums ir īslaicīgs, tad var būt spēkā **Rikardo ekvivalence**, kuru jau pirms 200 gadiem izvirzīja slavenais angļu klasiskais ekonomists Davids Rikardo. Tas nozīmē, ka majsaimniecības iegūto kompensāciju nodokļu pazemināšanas rezultātā nevis patērēs, tādējādi stimulējot kopējo pieprasījumu, bet gan ietaupīs, lai segtu nodokļu pieaugumu nākotnē. Tomēr ne vienmēr viss tā arī notiks, jo Rikardo ekvivalencei ir ierobežojumi, kas saistīti ar vairākiem apstākļiem. Vispirms jau bieži patērētāja rīcībā ir ierobežoti līdzekļi un patērētājs savu izvēli izdarīs pa labu tagadnes patēriņam; arī nākotnes nenoteiktība ne vienmēr ļaus pašreizējos ietaupījumus pārvērst nākotnes izdevumos. Ilgā laika periodā nodokļu samazinājums var sekmēt ražošanas faktoru piedāvājuma pieaugumu, veicinot ekonomiskā potenciāla pieaugumu. Tātad nodokļu samazinājums ietekmē arī kopējo piedāvājumu AS. Jau iepriekš norādījām, ka valsts izdevumu pieaugums kopējo pieprasījumu ietekmēs spēcīgāk nekā nodokļu samazinājums. Vai iespējama šīs ietekmes modelēšana? Jā. Šinī sakarā valsts izdevumu multiplikācijas efekts jāsalīdzina ar nodokļu multiplikācijas rezultātu. Multiplikācijas efekts valsts izdevumiem ir lielāks nekā nodokļu multiplikācijas efekts. Valdības izdevumu izmaiņas iekšzemes kopprodukta izmaiņas ietekmē spēcīgāk nekā nodokļu izmaiņas, jo nodokļi izmaina gan patēriņu (injekcijas), gan arī ietaupījumus (noplūdi). Nodokļu multiplikators ir mazāks par vienkāršo izdevumu multiplikatoru tāpēc, ka patēriņa robežtieksme MPC mazāka par vienu. Ja izdevuma multiplikators

$$M_g = \frac{1}{MPS} \quad \text{vai} \quad M_g = \frac{1}{1-b}, \quad \text{tad nodokļu multiplikators}$$

$$M_t = \frac{-MPC}{MPS} \quad \text{vai} \quad M_t = -\frac{b}{1-b}.$$

Ierobežojošo fiskālo politiku lieto, lai samazinātu inflācijas izraisīto pieprasījumu. Visradikālākā ierobežojošā fiskālā politika ir saistīta ar valdības izdevumu samazināšanu un nodokļu palielināšanu.

Diskrecionārās fiskālās politikas pielietojums atkarīgs no valdības ekonomiskās ideoloģijas. Ja valdība pieturas pie keinsiāniskās skolas uzskatiem, tad fiskālās politikas galvenais uzdevums ir ekonomisko aktivitāšu līmeņa

paaugstināšana. Ja valstī ir augsts bezdarba līmenis vai zemi kopprodukta pieauguma tempi, tad, lai palielinātu kopējo pieprasījumu, valdība pieņem budžetu ar deficītu. Savukārt, ja ekonomikā vērojama pārmērīga rosība un faktiskais ekonomikas līmenis pārsniedz potenciālo, tad valdība pieņem budžeta pārpalikumu, lai palēninātu ekonomiskās aktivitātes. Monetāristi, protams, nenoliedz fiskālās politikas nepieciešamību, tomēr viņus galvenokārt interesē jautājums, kā budžets ietekmēs naudas piedāvājumu. Kas attiecas uz fiskālās politikas spēju ietekmēt kopējo pieprasījumu, manipulējot ar nodokļiem un valsts izdevumiem, tad monetāristu attieksme ir visnotaļ piesardzīga. Viņi uzskata, ka ilgā laika periodā, manipulējot ar fiskālo politiku, maz ko var panākt ekonomikas stimulēšanā un cīņā ar inflāciju.

Nevar noliegt, ka fiskālai politikai piemīt daži mīnusi. Valsts ienākumus un izdevumus nevar tik elastīgi kontrolēt, kā, piemēram, procentu likmes. Ir vajadzīgs laiks, lai valdība izdarītu izmaiņas nodokļu paketē un tās pieņemtu parlaments. Šinī sakarā var veidoties **kavējuma efekts**: recesija ir jau beigusies, bet nodokļu atvieglinājumi vēl nav pieņemti. Asinhrona darbība starp biznesa cikla fāzēm un fiskālās politikas izmaiņām ir neefektīva politika. Pārmērīga aizraušanās ar valsts izdevumu palielināšanu rada **izspiešanas efektu**. Tomēr arī ortodoksāli stingra fiskālā politika nav pieņemama. Tā, piemēram, sabalansēts budžets jebkuros apstākļos arī rada ievērojamas izmaksas, jo samazina automātisko stabilizatoru efektivitāti, veicina biežas izmaiņas nodokļu sistēmā, padarot nepievilcīgu ekonomisko vidi investīcijām. Protams, fiskālai politikai ilglaicīgā periodā jāveicina stabilitāte valstī, izlīdzinot budžeta ikgadējās svārstības un optimizējot valsts parādu.

Kopsavilkums

1. Valdības izdevumu struktūra: tiešais patēriņš, kapitālieguldījumi, transfertmaksājumi, valsts parāda maksājumi. Valsts izdevumu loma ekonomikas stabilizācijas procesā saglabāsies, tomēr prognozēt tālāku valsts izdevumu īpatsvara pieaugumu nebūtu saprātīgi.
2. Nodokļi veido 4/5 no visiem valdības izdevumiem. Šajā sakarā svarīgi izprast nodokļu funkcijas un principus. Sākotnēji nodokļu likmes

pieaugums palielinās nodokļu ieņēmumus, tomēr, kā norāda A. Lafēra pētījumi, nodokļu likmei pārsniedzot kritisko robežu, iekasēto nodokļu masa samazināsies.

3. Latvijā lielākie nodokļi: sociālās apdrošināšanas iemaksas, pievienotās vērtības nodoklis, iedzīvotāju ienākuma nodoklis, akcīzes nodoklis. Latvijā netiešie nodokļi veido gandrīz vai 1/3 no visiem nodokļiem, bet tiešie – mazāk par 2/3. Kaut arī netiešie nodokļi ir sociāli nevienlīdzīgi, tomēr viegli administrējami un populāri Eiropā.
4. Ja valsts budžeta izdevumi pārsniedz ieņēmumus, veidojas finansiālais un fiskālais deficīts. Deficīta nosegšanas metodes: budžeta parāda monetizācija, deficīta finansēšana, aizņemoties Centrālajā bankā, aizņemoties finanšu starpnieku tirgū gan zemes iekšienē, gan ārvalstīs.
5. Valsts parāds ir kopējo valsts saistību summa iekšējiem un ārējiem kreditoriem, kas jāsedz no valsts budžeta līdzekļiem. Valsts parāda raksturošanai lieto rādītājus: parāda īpatsvars kopproduktā un preču, pakalpojumu eksportā.
6. Fiskālā politika var tikt realizēta ar automātisko un iekšēju stabilizatoru starpniecību un šī politika var būt diskrecionāra – ar apzinātu valdības iejaukšanos fiskālajā sistēmā. Diskrecionālās fiskālās politikas pielietojums atkarīgs no valdības ekonomiskās ideoloģijas un ļauj realizēt aktīvu fiskālo politiku.

Uzdevumi, testi

I Saskaņošanas uzdevums

1. Automātiskie stabilizatori	A. $C_g + I_g + TF + rD$
2. Rikardo ekvivalence	B. Budžeta finansiālā deficīta (pārpalikuma) un tīro aizdevumu starpība
3. Restriktīva fiskālā politika	C. Progresīvs iedzīvotāju ienākumu nodoklis
4. Nodokļu funkcija	D. Valsts parādu saistību samazinājums
5. Inflācijas nodoklis	E. Fiskāli regulējošā.
6. Fiskālais deficīts	F. Vienādi ienākumi – vienādi nodokļi
7. Vertikālā vienlīdzība	G. Nodokļu samazinājums neietekmē privāto patēriņu
8. Valdības izdevumi	K. Valdības izdevumu un nodokļa izmaiņas ekonomiskā cikla rezultātā
9. Horizontālā vienlīdzība	J. Valdības izdevumu samazinājums un nodokļu pieaugums

II Uzdevumi

1. Valsts ekonomiku raksturo šādi rādītāji:

$C = 30 + 0,8(Y - T + TF)$ – patēriņš;

$I = 70$ – investīcijas;

$T = 50$ – nodokļi;

$TF = 20$ – transfertmaksājumi;

$G = 40$ – valdības izdevumi.

a) aprēķiniet līdzsvara ienākumu (Y)!

b) valdības izdevumi palielinās līdz 50

- kā mainīsies līdzsvara ienākums?
- kāds ir valsts izdevumu multiplikators?
- kāds ir budžeta saldo?

- c) valdība palielina nodokļus no 50 līdz 60, valdības izdevumi paliek sākotnējā līmenī:
- kā mainīsies līdzsvara ienākums?
 - kāds ir nodokļu multiplikators?
 - kā mainīs budžeta saldo?
- d) valdība vienlaikus palielina izdevumus no 40 līdz 50 un nodokļus no 50 līdz 60:
- kāds būs līdzsvara ienākums?
 - kāds būs multiplikācijas efekts?
 - kāds būs budžeta saldo?
2. Faktiskais līmenis valstī $Y=5000$ milj. Ls, patēriņa robežtieksme $MPC = 0,8$. Līdzsvara ienākums valstī $Y^* = 5200$ milj. Ls.
- a) kā jāmainās valdības izdevumiem, lai ekonomika sasniegtu līdzsvara ienākuma līmeni?
- b) kā jāmainās nodokļiem, lai ekonomika sasniegtu līdzsvara ienākuma līmeni?
3. Valdības izdevumi 600, nodokļu funkcija $T = 0,5Y$, transfertmaksājumi 795. Valsts parāds $D = 1200$, tā procenta maksājumi $r = 0,08$. Faktiskais ienākuma līmenis valstī 4000. Aprēķiniet budžeta saldo.
4. Valsts ekonomiku raksturo šādi rādītāji
- $C = 150 + 0,8(Y - T)$
 $I = 160$
 $G = 220$
 $T = 120$
- a) aprēķiniet līdzsvara ienākuma sākotnējo apjomu!
- b) valdības izdevumi palielinās līdz 250:
- kāds ir līdzsvara ienākums?
 - kāds ir patēriņa apjoms?
 - kāds ir budžeta deficīts?
- c) valdība vienlaikus palielina izdevumus un nodokļus par 30 pret sākotnējo apjomu:
- kāds ir patēriņa apjoms?
 - kāds ir budžeta deficīts?

5. Valsts budžeta deficīts 40 milj. Ls, Centrālā banka ir gatava palielināt naudas piedāvājumu valstī par 50 milj. Ls, pastāvot obligāto rezervju normai $rr = 20\%$. Nodokļu maksājumi nemainās. Par kādu summu palielināsies valsts pārāds?

6. Ekonomikas modeli raksturo šādi rādītāji:

1) $C = 200 + 0,8 DI$

2) $GDP = DI$

3) $I = 160$

kur

C – privātpatēriņš,

GDP – bruto nacionālais produkts,

DI – pēcnodokļu ienākums.

Ekonomikā iesaistās valsts sektors. Valsts iepirkumi (G) un nodokļi (T) vienādi 50 milj. Ls. Tīrais eksports = 0.

a) nosakiet līdzsvara GDP ;

b) nosakiet izdevumu multiplikatoru;

c) ja valdības izdevumi palielināsies līdz 70 milj. Ls, bet visi pārējie kopējo izdevumu komponenti nemainīsies, tad kā mainīsies līdzsvara GDP ?

III Testi paškontrolei

1. Krasi izteikta inflāciju stimulējoša fiskālā politika:

a) nodokļu palielināšana;

b) valsts izdevumu samazināšana;

c) budžeta deficīta monetizācija;

d) budžeta deficīta finansēšana, izlaižot Eiroobligācijas.

2. Valsts budžeta pārpalikums līdzīgi ietekmē līdzsvara iekšzemes kopproduktu kā:

a) patēriņa pieaugums;

b) ietaupījumu pieaugums;

c) investīciju pieaugums;

d) valsts izdevumu pieaugums.

3. Restriktīva fiskālā politika nozīmē:
 - a) valsts izdevumu pieaugumu un nodokļu vienlaicīgu samazinājumu;
 - b) valsts izdevumu pieaugumu un tā finansēšanu, izlaižot valsts obligācijas;
 - c) vienlaicīgu valsts izdevumu samazinājumu un nodokļu pieaugumu;
 - d) naudas piedāvājuma pieaugumu un procenta likmes samazinājumu.
4. Ja ietekmīgas valsts firmas izmaksā kapitāla īpašniekiem dividendes pastāvīgos apjomos neatkarīgi no ekonomiskā cikla fāzes, tad tas ietekmē ekonomisko konjunktūru:
 - a) neitrāli;
 - b) kā faktors, kas pastiprina cikliskās svārstības;
 - c) kā automātiskie stabilizatori;
 - d) kā inflāciju izraisošs faktors.
5. Nesabalansēts budžets veicina:
 - a) automātisko stabilizatoru efektivitāti;
 - b) nodokļu sistēmas stabilitāti;
 - c) nodokļu sloga pārdali starp tagadni un nākotni;
 - d) visi iepriekš minētie;
 - e) neviens no iepriekš minētajiem.
6. Kāda ir vispieņemamākā Latvijas budžeta deficīta finansēšanas metode?
 - a) aizņemties līdzekļus Latvijas Bankā;
 - b) aizņemties līdzekļus iekšzemes finanšu starpnieku tirgū;
 - c) aizņemties līdzekļus ārvalstu tirgos;
 - d) neviens no iepriekš minētajiem.
7. Par nodokļu funkciju nevar uzskatīt:
 - a) ienākumu pārdali;
 - b) sociālo izmaksu kompensāciju;
 - c) nodokļu apjoma maksimizāciju;
 - d) ekonomisko aktivitāšu stimulēšanu;
 - e) importa regulēšanu.
8. Valsts budžeta deficīts var veicināt:
 - a) valsts parāda pieaugumu;
 - b) inflāciju;
 - c) maksājumu bilances sabalansēšanas problēmas;
 - d) visas iepriekš minētās;
 - e) neviena no iepriekš minētajām.

9. Valdība palielina izdevumus par 30 milj. Ls, vienlaikus palielinot nodokļus arī par 30 milj. Ls. Tā rezultātā iekšzemes kopprodukts:
- nemainīsies;
 - palielināsies par 60 milj. Ls;
 - palielināsies par 30 milj. Ls;
 - neviens no iepriekš minētajiem.
10. Ekonomika atrodas līdzsvara stāvoklī pie pilnīgas resursu izmantošanas līmeņa. Valdība vēlas palielināt budžeta izdevumus par 15 milj. Ls, vienlaikus palielināt nodokļus, bet nepalielinot inflāciju. Kādam jābūt nodokļu pieaugumam?
- par 15 milj.Ls;
 - vairāk par 15 milj.Ls;
 - mazāk par 15 milj.Ls;
 - nodokļus nedrīkst palielināt.
11. Valsts parāds nevar novest pie valsts bankrota, jo
- var pārtraukt parāda apkalpošanu;
 - refinansēt parādu;
 - ar inflācijas nodokļa palīdzību samazināt parādu;
 - pārstrukturizēt parādu;
 - visas iepriekš minētās.
12. Keinsianisti uzskata, ka:
- cenās nav tik elastīgas, lai tirgus nodrošinātu makroekonomisko līdzsvaru;
 - valsts izdevumi ir efektīvs ekonomikas stimulēšanas faktors;
 - valsts deficītā finansēšana nodrošina kopējā pieprasījuma palielināšanu;
 - visas iepriekšējās atbildes ir pareizas.
13. Monetārā virziena ekonomisti uzskata, ka:
- ka valsts izdevumi un ieņēmumi nav pietiekami elastīgs ekonomikas stimulēšanas veids;
 - manipulācija ar valsts izdevumiem nav efektīvs ekonomikas stimulēšanas faktors, jo rada izspiešanas efektu;
 - ekspansīālā fiskālā politika sekmē inflāciju;
 - visas iepriekšējās atbildes ir pareizas.

14. Ekonomika atrodas līdzsvara stāvoklī, ietaupījuma robežtieksme $MPS = 0,20$. Kā mainīsies līdzsvara apjoms, ja valdība palielinās izdevumus par 10 milj.Ls, nemainot nodokļus?
- a) palielināsies par 10 milj. Ls; c) samazināsies par 20 milj. Ls;
 b) palielināsies par 50 milj. Ls; d) palielināsies par 40 milj. Ls.
15. Valsts parāda apkalpošana tiek mērīta ar:
- a) valsts parāda summu;
 b) valsts parāda / iekšzemes kopprodukta attiecībām;
 c) valsts parāda / preču eksporta attiecībām;
 d) valsts parāda procenta izmaksas un parāda amortizācijas summa.

IV Pareizi – nepareizi

- Keinsiānisti uzskata, ka fiskālā politika ir visspēcīgākais ierocis valsts ekonomikas regulēšanai.
- Valsts budžets ir fiskālās politikas plāns vienam gadam.
- Valsts nodokļus var kontrolēt tik pat elastīgi kā procenta likmes.
- Tiešie nodokļi var bremsēt ekonomiskās aktivitātes.
- Netiešie nodokļi ir regresējoši.
- Budžeta deficīts ekonomikas recesijas apstākļos nav pieļaujams.
- Valsts budžetam vienmēr jābūt sabalansētam.
- Recesijas apstākļos var pieļaut budžeta deficītu, bet uzplaukuma periodā pieļaut budžeta pārpalikumu.
- Ja pārējie apstākļi ir nemainīgi, vai valdības izdevumu un nodokļu vienlaikus palielināšana noved pie GDP pieauguma?
- Augsti nodokļi mudina cilvēkus vairāk strādāt.
- Nodokļiem jābūt mainīgiem, lai tos varētu samazināt un palielināt.
- Sociālās apdrošināšanas iemaksas ir netiešais nodoklis.
- Fiskālā politika attiecas uz valsts izdevumu un nodokļu iekasēšanas stratēģiju.
- Monetāristus budžets interesē kā naudas apgrozības stabilitātes faktors.
- Ja budžeta ieņēmumi pārsniedz izdevumus un tiek nomaksāta attiecīgā valsts parāda daļa, tad valstī ir budžeta pārpalikums.

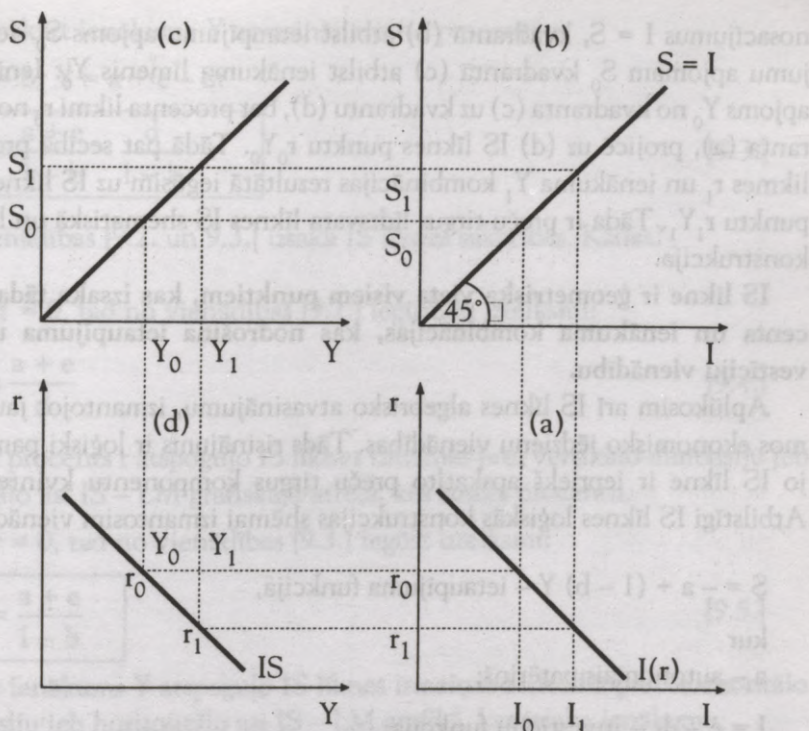
IX nodaļa IS – LM modelis: preču – naudas tirgus līdzsvars

9. 1. Modeļa teorētiskā un grafiskā konstrukcija

Izplatīts un atzīts makroekonomiskā līdzsvara modelis, kam ir svarīga nozīme makroekonomikas teorijas, politikas un mentalitātes izpratnē. Visi ekonomikas interesenti var būt pateicīgi izcilajam britu ekonomistam, Nobela prēmijas laureātam seram Džonam Hiksam, kurš 1937. gadā prezentēja IS – LM modeli. [20]

IS – LM modelis izsaka preču – naudas tirgus dubultlīdzsvaru, kurā preču un naudas tirgus integrējas vienotā sistēmā. Šajā integrācijas procesā neaizvietoājama loma ir procentam kā endogēnam faktoram, kas atspoguļo izmaiņas ne vien naudas tirgū, bet arī preču tirgū. Līdz ar to IS – LM modelis ir AS – AD un AE – Y modeļu konkretizācija, pārvēršot procentu no eksogēna par endogēnu faktoru. Šā procenta lomas transformācijai ir īpaša nozīme kopējā pieprasījuma AD un kopējo izdevumu AE funkcionālajā izpratnē, jo procenta izmaiņas ietekmē AD un AE vienotos komponentus: patēriņu, investīcijas, eksportu, kā arī kopējo ienākumu Y.

IS – LM modelis faktiski ir triju dimensiju modelis: vertikālā – procenti, horizontālā – kopējais ienākums un vidējā – preču un naudas tirgus līdzsvars. Procenta normai un kopējiem ienākumiem jābūt tādā kombinācijā, lai nodrošinātu preču un naudas tirgus līdzsvaru. IS līkne raksturo preču tirgus līdzsvaru, kas iespējams pie investīciju un ietaupījumu vienādības ($I = S$), no šejienes arī IS līknes nosaukums. LM līkne izsaka naudas tirgus līdzsvaru, L raksturo naudas galveno īpašību – likviditāti, bet M simbolizē naudu. Piedāvājam IS līknes konstrukcijas grafisko modeli.

9.1. attēls. IS līknes konstrukcija

Kvadrantā (a) atspoguļota investīciju funkcija, kuru raksturo inversas attiecības starp procenta likmi un investīciju apjomu. Kvadrantā (c) parādīta ietaupījumu funkcija ar tieši proporcionālām attiecībām starp ienākumu un ietaupījumiem. Kvadrantā (b) attēlots makroekonomiskā līdzsvara nosacījums $S = I$, kur katrs punkts uz bisektrises atspoguļo ietaupījumu un investīciju vienādību.

Kvadrants (d) parāda gala rezultātu – IS līkni, kura tieši atvasināta no ekonomiskajām sakarībām, kas atainotas apkārtējos kvadrantos. Ja aplūkojam grafisko konstrukciju vizuāli, tad redzams, ka četri kvadranti tiešām ir saistīti gan pa vertikāli, gan pa horizontāli. Kvadrantus (a) un (b) pa vertikāli saista investīcijas, bet (c) un (d) – ienākums. Attiecīgi pa horizontāli (a) un (d) vieno procenta likme, bet (b) un (c) – ietaupījumi.

IS līknes konstrukcijas sākums meklējams kvadrantā (a): procentu likmei r_0 atbilst investīcijas I_0 . Investīcijām I_0 , lai nodrošinātu līdzsvara

nosacījumus $I = S$, kvadrantā (b) atbilst ietaupījumu apjoms S_0 . Ietaupījumu apjomam S_0 kvadrantā (c) atbilst ienākuma līmenis Y_0 . Ienākuma apjoms Y_0 no kvadranta (c) uz kvadrantu (d), bet procenta likmi r_0 no kvadranta (a), projicē uz (d) IS līknes punktu $r_0 Y_0$. Tādā pat secībā procenta likmes r_1 un ienākuma Y_1 kombinācijas rezultātā iegūsim uz IS līknes otru punktu $r_1 Y_1$. Tāda ir preču tirgus līdzsvara līknes IS shematiskā un loģiskā konstrukcija.

IS līkne ir ģeometriskā vieta visiem punktiem, kas izsaka tādas procenta un ienākuma kombinācijas, kas nodrošina ietaupījuma un investīciju vienādību.

Aplūkosim arī IS līknes algebrisko atvasinājumu, izmantojot jau zināmos ekonomisko jēdzienu vienādības. Tāds risinājums ir loģiski pamatots, jo IS līkne ir iepriekš apskatīto preču tirgus komponentu kvintesence. Atbilstīgi IS līknes loģiskās konstrukcijas shēmai izmantosim vienādības:

$$S = -a + (1 - b) Y - \text{ietaupījuma funkcija,}$$

kur

a – autonomais patēriņš;

$$I = e - dr - \text{investīciju funkcija,}$$

kur

e – autonomās investīcijas.

$$I = S - \text{investīciju ietaupījumu vienādība:}$$

No tā izriet:

$$e - dr = -a + (1 - b) Y \quad [9.1.]$$

kur

d – raksturo investīciju elastību no procenta,

b – patēriņa robežtieksmi.

No vienādības [9.1.] atvasinām procentu kā funkciju no ienākuma Y :

$$dr = e + a - (1 - b) Y$$

$r = \frac{a + e}{d} - \frac{1 - b}{d} \cdot Y$	[9.2.]
---	--------

Savukārt ienākuma Y atvasinājums no procenta r :

$$(1 - b) Y = a + e - dr$$

$$Y = \frac{a + e}{1 - b} - \frac{d}{1 - b} \cdot r \quad [9.3.]$$

Vienādības [9.2. un 9.3.] izsaka IS līknes sakarības. Kādas?

Ja $Y = 0$, tad no vienādības [9.2.] iegūstam izteiksmi:

$$r = \frac{a + e}{d} \quad [9.4.]$$

kur procenta r atspoguļo IS līknes izmaiņas pret vertikālo dimensiju jeb vertikālo asi IS – LM grafiskajā attēlā, kas izsaka procentu.

Ja $r = 0$, tad no vienādības [9.3.] iegūst izteiksmi:

$$Y = \frac{a + e}{1 - b} \quad [9.5.]$$

kur ienākums Y atspoguļo IS līknes izmaiņas attiecībā pret horizontālo dimensiju jeb horizontālo asi IS – LM grafikā, kas izsaka ienākumu.

Koeficients $(1 - b/d)$ no vienādības [9.2.] izsaka IS līknes slīpuma leņķi pret horizontālo Y asi.

Iepazināties ar svarīgām IS modeļa sakarībām, tomēr galamērķis nav vēl sasniegts, jo veiktais IS līknes grafiskais un algebriskais izvedums atspoguļo ekonomiku bez valsts un ārējā sektora. Iepazīšanās ar vienkāršotu modeli bija attaisnojama, jo tas ļāva skaidrāk izprast pamatsakarības. Tagad aplūkosim sarežģītāku, bet reālāku modeli, iekļaujot tajā valsts un ārējo sektoru. Kas mainīsies? Domās izdarīsim korekcijas IS grafiskajā modelī (sk. 9.1. attēlu). Kvadrantā (a) uz horizontālās ass līdzās investīcijām pievienosim valsts izdevumus – G , eksportu – X , attiecīgi izmaiņas notiks uz horizontālās ass kvadrantā (b). Kvadrantā (c) uz vertikālās ass ietaupījumiem pievienosim nodokļus – T un importu – M . Rezultātā veidosies preču tirgus injekciju ($I + G + X$) un noplūdes ($S + T + M$) makroekonomiskais līdzsvars modelis:

$$I + G + X = S + T + M$$

Korekcijas notiks arī IS modeļa algebriskajā izvedumā, tas, protams, kļūs sarežģītāks, jo līdzās jau lietotām ietaupījumu un investīciju izteikumiem jāpievieno klātipienākošo komponentu izteiksmes.¹

G – valdības izdevumi;

$$T = \bar{T} + tY,$$

kur

\bar{T} – autonomie nodokļi,

bet t – nodokļu robežlikme;

$$X = \bar{X} - nr,$$

kur

\bar{X} – autonomais eksports,

bet n – eksporta jutīgums pret r ;

$$M = \bar{M} + m'Y,$$

kur

\bar{M} – autonomais imports,

bet m' – importa robežtieksme.

Ievietojot injekciju – noplūdes makroekonomiskā līdzsvara modeli visu komponentu funkcionālās izteiksmes, iegūst:

$$e - dr + G + X - nr = -a(1-b)(Y - T - tY) + T + tY + M + m'Y$$

Izdarot atsevišķus pārkārtojumus, iegūst:

$$e - dr + G + X - nr = -a(1-b)T + T + M + (1-b)(Y - tY) + tY + m'Y;$$

$$e + G + X - dr - nr = -a + bT + M + Y(1-b-t+bt + t + m');$$

$$e + G + X - dr - nr = bT - a + M + Y(1-b + bt + m'); \quad [9.6.]$$

No vienādības [9.6.] atvasina r kā funkciju no Y :

$$dr + nr = a + e + G + X - M - bT - Y(1-b + bt + m')$$

¹ \bar{T} , \bar{X} , \bar{M} , \bar{G} ir autonomi lielumi, kas nav atkarīgi ne no ienākuma, ne no procenta. Algebriskajā izvedumā tos atzīmēsim kā G , T , X un M .

no tā iegūst:

$$r = \frac{a + e + G - bT + X - M}{d + n} - \frac{1 - b + m + m'}{d + n} \cdot Y \quad [9.7.]$$

Un Y kā funkciju no r:

$$Y = (1 - b + bt + m') = a + e + G + X - bT - M - dr - nr$$

$$Y = \frac{a + e + G - bT + X - M}{1 - b + bt + m'} - \frac{d + n}{1 - b + bt + m'} \cdot r \quad [9.8.]$$

Ja $Y = 0$, tad no vienādības [9.7.] iegūst:

$$r = \frac{a + e + G - bT + X - M}{d + n} \quad [9.9.]$$

Kur procenti r atspoguļo IS līknes izmaiņas attiecībā pret vertikālo asi IS grafiskajā modelī, kura izsaka procentu.

Ja $r = 0$, tad no vienādības [9.8.] iegūst:

$$Y = \frac{a + e + G - bT + X + M}{1 - b + bt + m'} \quad [9.10.]$$

Kur ienākums Y parāda IS līknes izmaiņas attiecībā pret horizontālo dimensiju, ko izsaka ienākuma ass.

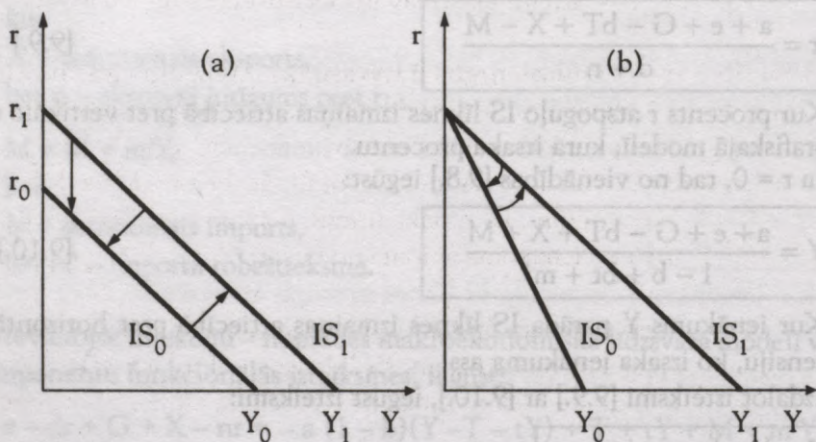
Izdalot izteiksmi [9.9.] ar [9.10.], iegūst izteiksmi:

$$\frac{1 - b + bt + m'}{d + n} < 0 \quad [9.11.]$$

Koeficients [9.11.] izsaka IS līknes slīpuma leņķi attiecībā pret horizontālo ienākumu asi. Šis koeficients un vienādības [9.9., 9.10.] dod iespēju noteikt un prognozēt IS līknes izmaiņas, tātad izmaiņas preču tirgus līdzsvarā, ja mainās eksogēnie (ārējie) vai endogēnie (iekšējie) komponenti. Aplūkosim dažas situācijas.

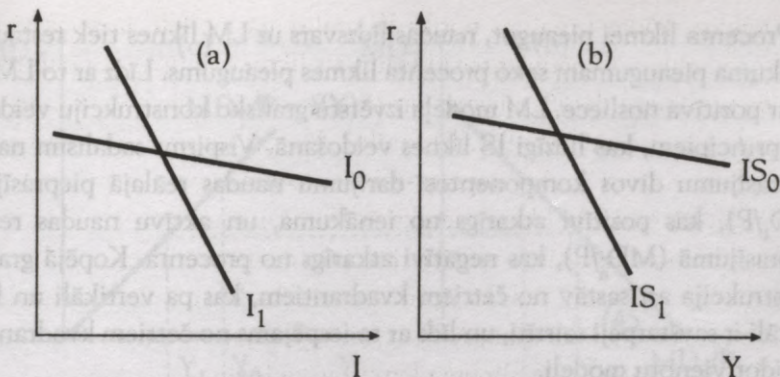
Vispirms, ja palielinās tādi eksogēnie lielumi, kā, piemēram, autonomais patēriņš, valdības izdevumi, eksports un investīcijas, tad IS līkne pārvietojas pa labi, nemainoties IS slīpuma leņķim, bet ja šie lielumi samazinās, IS līkne pārvietojas pa kreisi (sk. 9.2.(a) attēlu). IS slīpuma leņķis nemainīsies arī mainoties eksogēniem nodokļiem vai importam, tomēr līknes IS pārbīdes vektors būs pretējs nodokļu vai importa izmaiņām.

Otrkārt, kādas izmaiņas notiks IS grafiskajā modelī, ja mainīsies nodokļu robežlikmes koeficients t ? Pieaugot t likmei, ienākums samazināsies, IS līknes slīpuma leņķis pieaugs un tā kļūs stāvāka un pārvietosies pulksteņrādītāju virzienā (sk. 9.2.(b) attēlu). Pretējs rezultāts būs, ja nodokļu likme t samazināsies. Arī importa robežtieksmes izmaiņas ($m' = \Delta M/\Delta Y$) tieši tāpat kā nodokļu likme t ietekmēs IS līkni. Pieaugot m' , IS līkne kļūs stāvāka, bet samazinoties – slīpāka. Kas attiecas uz koeficientu b , kas izsaka patēriņa robežtieksmi, tad, kā liecina vienādība [9.10.], koeficients b ir šīs izteiksmes skaitītājā un saucējā, bet skaitītājā tas ir ar mīnus zīmi, tādējādi: jo lielāks b , jo mazāks IS slīpuma leņķis un tā lēzenāka.

9.2. attēls. IS līknes grafiskās izmaiņas

Treškārt, IS līknes slīpumu ietekmē investīciju elastības koeficients no procenta ($d = \Delta I/\Delta r$). Kādā veidā? Atbildi meklējot, izvēlēsimies divus investīciju variantus: I_0 – ar augstu elastību, I_1 – ar zemu elastību (sk. 9.3.(a) attēlu). Investīciju elastības izmaiņas ietekmēs gan investīciju apjomu, gan procenta likmi, bet kā tās ietekmēs IS līknes konfigurāciju? Atbilde meklējama vienādībā [9.11.], kas izsaka IS slīpumu. Tā kā investīciju elastības koeficients d ir šīs vienādības saucējā, tad, jo lielāks d , jo IS līkne lēzenāka (IS_0), bet jo mazāks d , jo IS līkne stāvāka, kas atbilst IS_1 variantam (sk. 9.3.(b) attēlu).

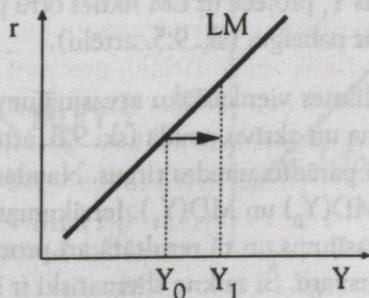
9.3. attēls. Investīciju elastības un IS noslieces mijiedarbība

LM līkne izsaka naudas tirgus līdzsvaru un atspoguļo visas procenta un ienākuma kombinācijas, kas nodrošina naudas pieprasījuma un piedāvājuma vienādību. Tā kā naudas piedāvājums lielā mērā ir atkarīgs no Centrālās bankas un līdz ar to tas ir eksogēni fiksēts lielums $MS = \bar{MS}$. Turpretim naudas pieprasījums, ko nosaka firmas, mājsaimniecības un valdība, ir pozitīvā atkarībā no ienākuma apjoma un negatīvā atkarībā no procenta: $MD = kY - hr$.

Ja naudas tirgus līdzsvara apstākļos, pieaugot ienākumiem, bet naudas piedāvājumam paliekot nemainīgam, šis līdzsvars tiek izjaukts, tad ir tikai viens ceļš kā šo līdzsvaru atjaunot, tas ir r – procenta likmes pieaugums:

$$MS = MD \Rightarrow Y \uparrow \Rightarrow MS < MD \Rightarrow r \uparrow \Rightarrow MS = MD$$

Tikko aprakstītā procesa atspoguļojums LM grafiskajā modelī ir šāds:

9.4. attēls. Naudas tirgus līdzsvara atspoguļojums uz LM līknes

Procenta likmei pieaugot, naudas līdzsvars uz LM līknes tiek restaurēts, ienākuma pieaugumam seko procenta likmes pieaugums. Līdz ar to LM līknei ir pozitīva nosliece. LM modeļa izvērstu grafisko konstrukciju veidosim pēc principiem, kas līdzīgi IS līknes veidošanā. Vispirms sadalīsim naudas pieprasījumu divos komponentos: darījumu naudas reālajā pieprasījumā (MD_I/P), kas pozitīvi atkarīgs no ienākuma, un aktīvu naudas reālajā pieprasījumā (MD_A/P), kas negatīvi atkarīgs no procenta. Kopējā grafiskā konstrukcija arī sastāv no četriem kvadrantiem, kas pa vertikāli un horizontāli ir savstarpēji saistīti, un līdz ar to iespējams no četriem kvadrantiem izveidot vienotu modeli.

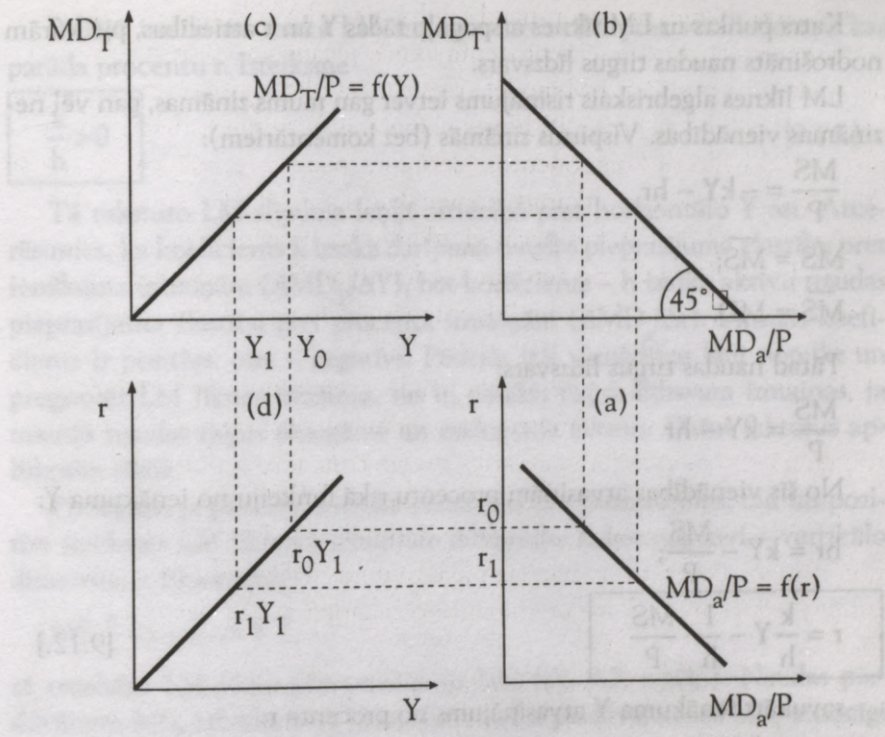
Kvadrants (a) reprezentē aktīvu naudas pieprasījumu atkarībā no procenta. Šīs attiecības ir apgriezti proporcionālas. Kvadrants (c) parāda darījuma naudas pieprasījumu atkarībā no ienākuma, kvadrantā (b) tiek nodrošināts līdzsvars naudas tirgū. Bisektrise parāda, kādam, pastāvot dotajam aktīvu naudas pieprasījumam, ir jābūt darījumu naudas pieprasījumam, lai nodrošinātu līdzsvaru ar naudas piedāvājumu. Kvadrants (d) parāda rezultātu – LM līkni, kura atvasināta no sakarībām, kas parādītas pārējos kvadrantos.

LM līknes veidošana sākas kvadrantā (a): procentu likmei r_0 atbilst aktīvu naudas pieprasījums MD_A , kuru projecē uz kvadrantu (b). No kvadranta (c) pievienojas tāds darījumu naudas pieprasījums, kas atbilst kvadranta (b) naudas tirgus līdzsvara nosacījumiem. Savukārt darījumu naudas pieprasījumam kvadrantā (c) atbilst ienākuma līmenis Y_0 . Ienākuma apjoms Y_0 no kvadranta (c) uz kvadrantu (d), bet procentu likme r_0 no kvadranta (a) projecē kvadrantā (d) uz LM līknes punktu $r_0 Y_0$. Analogiski procenta likme r_1 un ienākuma līmenis Y_1 projecē uz LM līknes otru punktu $r_1 Y_1$. Līdz ar to LM līknes veidošana ir pabeigta (sk. 9.5. attēlu).

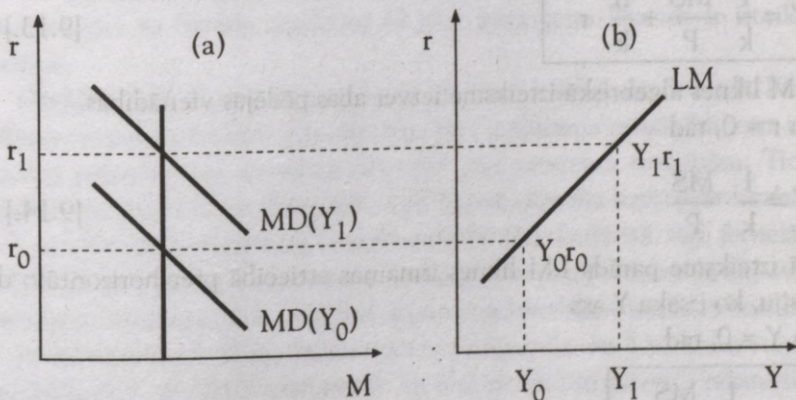
Var izmantot LM līknes vienkāršāku atvasinājumu, bez naudas pieprasījuma sadales darījuma un aktīvu naudā (sk. 9.6. attēlu).

9.6. attēla (a) daļā parādīts naudas tirgus. Naudas piedāvājums MS un naudas pieprasījums $MD(Y_0)$ un $MD(Y_1)$. Ienākumam palielinoties, palielinās arī naudas pieprasījums un tā rezultātā arī procenta likme, lai saglabātu naudas tirgus līdzsvaru. Šī saikne shematiski ir šāda:

$$Y \uparrow \rightarrow MD_T \uparrow \Rightarrow MD \uparrow \Rightarrow r \uparrow$$

9.5. attēls. LM līknes konstrukcija (I variants)

9.6. attēls. LM līknes veidošana (II variants)

Katrs punkts uz LM līknes atspoguļo tādas Y un r attiecības, pie kurām nodrošināts naudas tirgus līdzsvars.

LM līknes algebriskais risinājums ietver gan mums zināmas, gan vēl nezināmas vienādības. Vispirms zināmās (bez komentāriem):

$$\frac{MS}{P} = -kY - hr,$$

$$MS = \overline{MS};$$

$$\overline{MS} = MD.$$

Tātad naudas tirgus līdzsvars:

$$\frac{MS}{P} = kY - hr$$

No šīs vienādības atvasinām procentu r kā funkciju no ienākuma Y :

$$hr = kY - \frac{MS}{P};$$

$$r = \frac{k}{h}Y - \frac{1}{h} \cdot \frac{MS}{P} \quad [9.12.]$$

savukārt ienākuma Y atvasinājums no procenta r :

$$k \cdot Y = \frac{MS}{P} + hr$$

$$Y = \frac{1}{k} \cdot \frac{MS}{P} + \frac{h}{k} \cdot r \quad [9.13.]$$

LM līknes algebriskā izteiksme ietver abas pēdējās vienādības.

Ja $r = 0$, tad

$$Y = \frac{1}{k} \cdot \frac{MS}{P} \quad [9.14.]$$

Šī izteiksme parāda LM līknes izmaiņas attiecībā pret horizontālo dimensiju, ko izsaka Y ass.

Ja $Y = 0$, tad

$$r = -\frac{1}{h} \cdot \frac{MS}{P} \quad [9.15.]$$

Pēdējā izteiksme izsaka LM izmaiņas attiecībā pret vertikālo asi, kas parāda procentu r . Izteiksme

$$\frac{k}{h} > 0$$

[9.16.]

Tā raksturo LM slīpuma leņķi attiecībā pret horizontālo Y asi. Atcerēsimies, ka koeficients k izsaka darījuma naudas pieprasījuma elastību pret ienākuma izmaiņām ($\Delta MD_T / \Delta Y$), bet koeficients $-h$ izsaka aktīvu naudas pieprasījuma elastību pret procenta izmaiņām ($\Delta MD_a / \Delta r$). Pirmais koeficients ir pozitīvs, otrs – negatīvs. Pēdējās trīs vienādības ļauj noteikt un prognozēt LM līknes izmaiņas, tas ir, naudas tirgus līdzsvara izmaiņas, ja mainās naudas tirgus eksogēnie un endogēnie faktori. Dažus faktoros aplūkosim sīkāk.

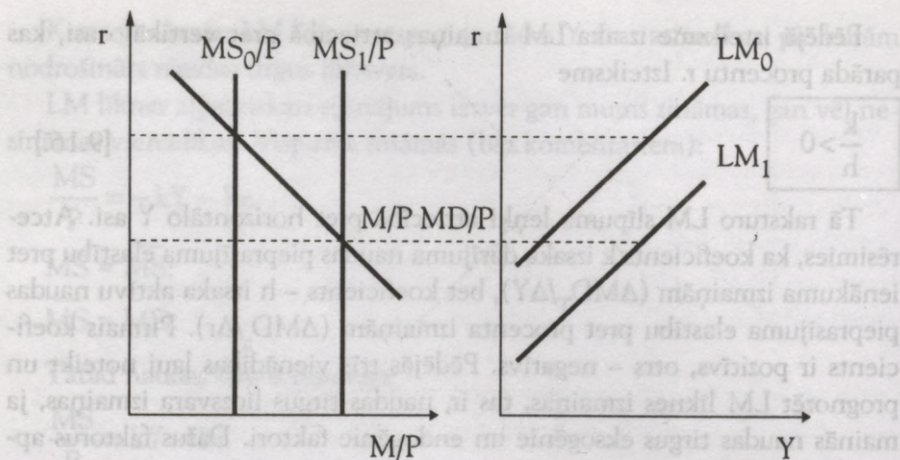
Pirmkārt, ja palielināsies eksogēnais naudas piedāvājums, tad tas pozitīvi ietekmēs LM līknes horizontālo dimensiju Y , bet negatīvi – vertikālo dimensiju r . Shematiski:

$$MS \uparrow \Rightarrow r \downarrow \Rightarrow Y \uparrow,$$

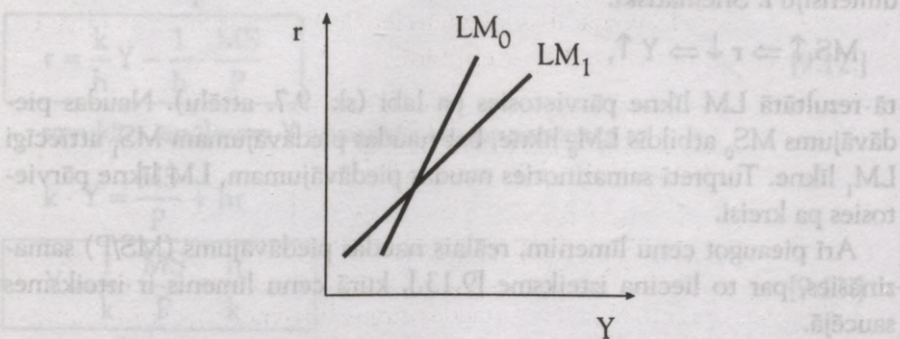
tā rezultātā LM līkne pārvietosies pa labi (sk. 9.7. attēlu). Naudas piedāvājums MS_0 atbildīs LM_0 līknei, bet naudas piedāvājumam MS_1 attiecīgi LM_1 līknei. Turpretī samazinoties naudas piedāvājumam, LM līkne pārvietosies pa kreisi.

Arī pieaugot cenu līmenim, reālais naudas piedāvājums (MS/P) samazināsies, par to liecina izteiksme [9.13.], kurā cenu līmenis ir izteiksmes saucējā.

Otrkārt, LM līknes slīpuma leņķi ietekmē koeficienti k un h . Pirmais raksturo naudas pieprasījuma izmaiņas pret ienākuma izmaiņām, otrs izsaka naudas pieprasījuma izmaiņas attiecībā pret procenta izmaiņām. Tieši šo koeficientu (k/h) attiecība nosaka LM līknes slīpuma leņķi pret horizontālo Y asi. Tā kā koeficients k ir izteiksmes [9.12.] skaitītājā, tad, jo lielāks k , jo LM līkne stāvāka. Empīriskā pieredze liecina, ka koeficienta (k) svārstības nav ievērojamas, līdz ar to LM slīpumu galvenokārt ietekmē koeficients h . Ja koeficients h mazs, tad attiecība (k/h) liela un LM līkne stāva attiecībā pret Y asi. Grafiskajā attēlā (sk. 9.8. attēlu) šo stāvokli raksturo LM_0 līknei. Un otrādi, ja h ir liels, tad attiecība k/h ir maza, bet LM līknei ir slīpa, kas atbilst LM līknei grafiskajā attēlā.

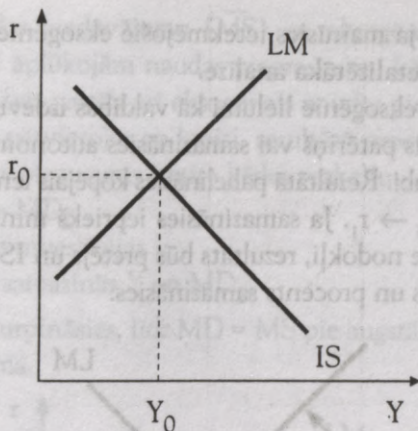

9.7. attēls. Naudas piedāvājums kā LM liknes pārbīdes faktors

9.8. attēls. LM likne ar dažādiem slīpuma leņķiem

LM likne ir relatīvi stāva, ja naudas pieprasījuma jutīgums pret procenta likmi ir neliels, bet naudas pieprasījuma jutīgums pret ienākumu ir liels. Tā kā IS – LM modelis atspoguļo Y un r kombinācijas, kas nodrošina preču – naudas tirgu līdzsvaru, tad IS – LM likņu krustpunkts parāda to vienīgi iespējamo Y un r kombināciju, kas veido preču – naudas tirgu dubultlīdzsvaru. Kaut arī dubultlīdzsvars ne vienmēr nodrošina pilnas nodarbinātības ekonomisko līdzsvaru, tomēr IS – LM modelis paver plašas ekonomiskās analīzes iespējas.

9.9. attēls. Preču un naudas tirgus līdzsvars

Abu tirgu līdzsvaru izsaka procenta likme r_0 un ienākuma apjoms Y_0 . Dubultlīdzsvara ienākuma Y_0 algebriskā risinājuma loģika ir šāda: procenta izteiksme [9.7.] no IS vienādības jāievieto ienākuma izteiksmē [9.13.] un no integrētās izteiksmes jāizved Y_0 . Rezultātā:

$$Y_0 = h \cdot \frac{a + e + G + X - m - bT}{k(d + n) + h[1 - b(1 - t) + m']} + \frac{d + n}{k(d + n) + h[1 - b(1 - t) + m']} \cdot \frac{MS}{P} \quad [9.17.]$$

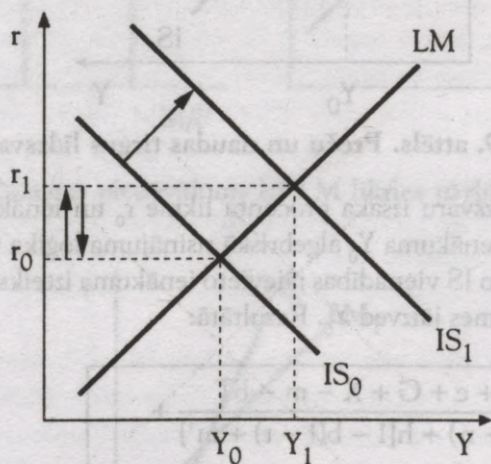
Līdzīgi var aprēķināt preču – naudas tirgus līdzsvara procenta likmi r_0 . Ienākuma izteiksme [9.8.] no IS izteiksmes jāievieto procenta izteiksmē [9.15.] no LM vienādības un jāizved ir procenta likme r_0 .

9.2. IS – LM līdzsvara pielietojums

IS – LM konceptuālā pielietojuma svarīgums nav apstrīdams. IS – LM modelis dod iespēju analizēt gan vienkāršas, gan sarežģītas ekonomikas sakarības. Ja nebūtu šā modeļa daudzas makroekonomikas situācijas, īpaši saistītās ar fiskālo un monetāro politiku, būtu grūti izprast un izskaidrot. IS – LM modelis dos konkrētu atbildi uz jautājumu, kas notiks ar līdzsvara ienākumu

un līdzsvara procentu, ja mainīsies ietekmējošie eksogēnie vai endogēnie faktori. Dažu faktoru detalizētāka analīze.

Ja palielināsies tādi eksogēnie lielumi kā valdības izdevumi, autonomās investīcijas, autonomais patēriņš vai samazināsies autonomie nodokļi, tad IS līkne pārbīdīsies pa labi. Rezultātā palielināsies kopējais ienākumu $Y_0 \rightarrow Y_1$ un procenta līmenis $r_0 \rightarrow r_1$. Ja samazināsies iepriekš minētie lielumi vai palielināsies autonomie nodokļi, rezultāts būs pretējs un IS līkne pārvietosies pa kreisi, ienākums un procents samazināsies:

9.10. attēls. IS līknes pārbīdes rezultāti

IS līknei, pārvietojoties pa labi, notiek šādas izmaiņas shematiskā skatījumā:

Līkne $IS \rightarrow AE \uparrow \rightarrow AE > Y$; tā kā $Y \uparrow$, tad $MD_T \uparrow \rightarrow MD > MS \rightarrow r \uparrow$.

Tā kā $Y \uparrow \rightarrow I(Y)$, bet tā kā $r \uparrow \rightarrow I(r) \downarrow$; bez tam tā kā $r \uparrow$, tad $MD_a \uparrow$, kamēr $MD = MS$. Rezultāts $Y \uparrow$ un $r \uparrow$.

IS līknei pārvietojoties pa kreisi, process analogisks, bet rezultāti pretēji:

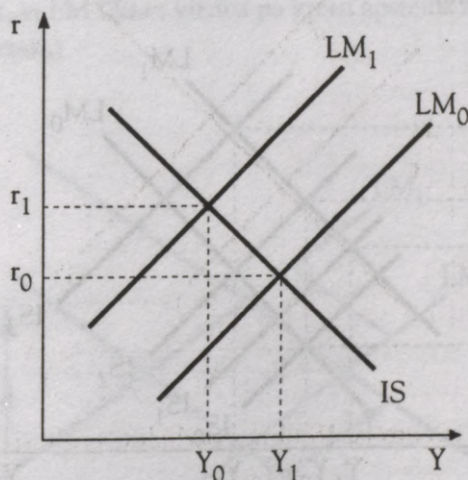
Līkne $IS \leftarrow AE \downarrow \rightarrow AE < Y$, tā kā $Y \downarrow$, tad $MD_T \downarrow \rightarrow MD < MS \rightarrow r \downarrow$; tā kā $Y \downarrow \rightarrow I(Y) \downarrow$, bet tā kā $r \downarrow \rightarrow I(r) \uparrow$, bet tā kā $r \downarrow$, tad $MD_a \uparrow$ un $MD_T \downarrow$, kamēr $MD = MS$. Rezultāts $Y \downarrow$ un $r \downarrow$.

LM līkne nav izņēmums, arī tās pārbīdi ietekmē eksogēnie faktori, kuru vidū nav ienākums Y un procents r – tie ir endogēnie faktori. Aplūkosim

eksogēno naudas piedāvājumu (\overline{MS}) un eksogēno naudas pieprasījumu (\overline{MD}). Iepriekš aplūkojam naudas pieprasījumu kā funkciju no ienākuma un procenta, līdzās pastāv arī eksogēnais naudas pieprasījums. Ja palielinās \overline{MD} , LM līkne pārvietojas pa kreisi, rezultātā procenta likme paaugstinās. Procenta likmes pieaugums izraisa ķēdes reakciju:

- 1) samazinās MD_a ;
- 2) samazinās investīcijas I ;
- 3) līdz ar to samazinās Y un MD_T .

Šis process turpināsies, līdz $MD = MS$ pie augstākas procenta likmes uz zemāka ienākuma.

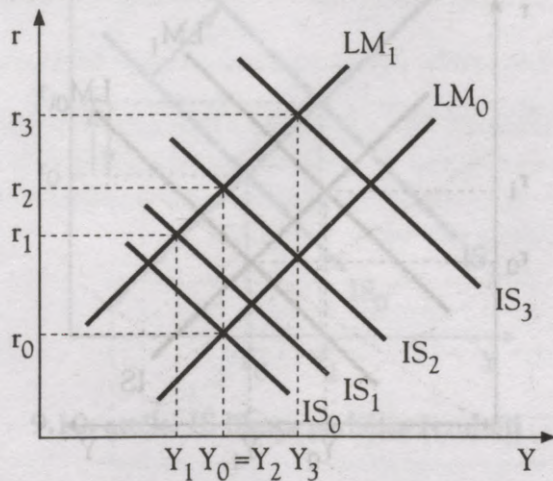
9.11. attēls. LM līknes pārbīde

Izvērsta loģiska shēma:

$\overline{MD} \uparrow \rightarrow LM \leftarrow MD > MS \rightarrow r \uparrow \rightarrow MD_a \downarrow$, tā kā $r \uparrow$, tad $(r) \downarrow \rightarrow AE \downarrow \rightarrow AE < Y \rightarrow Y \downarrow$ tad $MD \downarrow \rightarrow I(Y) \downarrow \rightarrow MD_a \downarrow \rightarrow MD \downarrow$, kamēr $MD = \overline{MS}$.
 Rezultāts: $r \uparrow$ un $Y \downarrow$. Ja palielinās eksogēnais naudas piedāvājums MS , ko regulē Centrālā banka, tad LM līkne pārvietosies pa labi, procents samazināsies, bet ienākums – palielināsies. Rezultātā MD_A palielināsies, arī $I(r)$ palielināsies un $AE > Y$. Līdz ar to $Y \uparrow$, tas izraisīs $MD_T \uparrow$ un $I(Y) \uparrow$. MD_T un MD_a pieaugums turpināsies, līdz $MD = MS$. Ja naudas piedāvājums samazināsies, LM līkne pārvietosies pa kreisi un jaunais makroekonomiskais līdzsvars raksturoties ar augstāku procenta likmi un zemāku ienākumu.

Reālais naudas piedāvājums atkarīgs no nominālā naudas piedāvājuma un cenu līmeņa, līdz ar to naudas piedāvājums mainīsies, mainoties cenu līmenim. Cenu līmenim pieaugot, MS/P samazināsies un LM likne pārvietosies pa kreisi. Rezultātā procents pieaugs, bet ienākums – samazināsies.

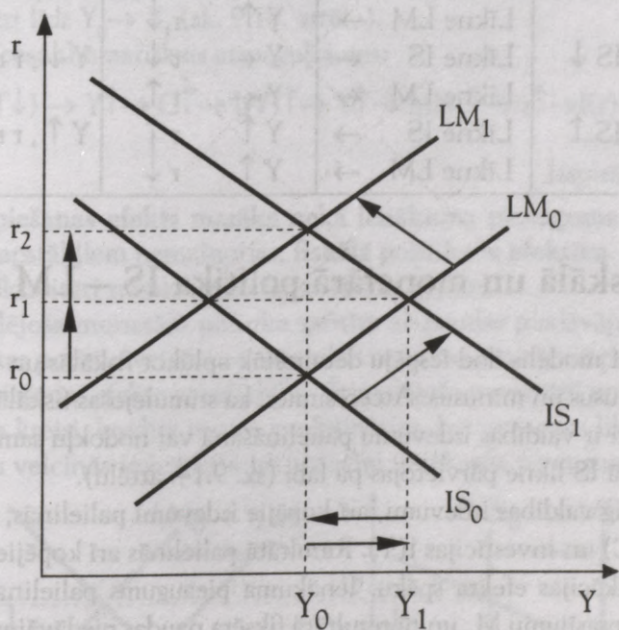
Aplūkojām atsevišķu eksogēno faktoru ietekmi uz līdzsvara ienākumu un procentu. Vislielāko interesi var izraisīt tādi mainīgie faktori, kā, piemēram, valsts izdevumi un naudas piedāvājums, jo abi tie ir svarīgi fiskālās un monetārās politikas instrumenti. Kā redzams 9.12. attēlā, ja MS samazinās, tad LM_0 likne pārvietojas pa kreisi LM_1 stāvoklī. Pieaugot valsts izdevumiem, IS likne pārvietosies pa labi. Izvēlēsimies variantus ar dažādu valsts izdevumu pieaugumu.

9.12. attēls. IS – LM likņu pārbīde

Pirmajā, valsts izdevumiem nedaudz palielinoties, IS_0 likne pārvietosies IS_1 stāvoklī un procents pieaugs, sasniedzot līmeni r_1 , bet ienākums samazināsies no Y_0 līdz Y_1 . **Otrajā** variantā, ja valsts izdevumi palielināsies ievērojamāk, IS likne sasniegs IS_2 līmeni. Rezultātā: procents vēlreiz paaugstināsies un sasniegs r_2 līmeni, bet ienākuma apjoms sasniegs sākotnējo līmeni $Y_0 = Y_2$. Par ko tas liecina? Ja fiskālās un monetārās politikas ietekme izlīdzinās, tad kopējā ienākuma līmenis paliek bez izmaiņām. **Treškārt**, ja fiskālās politikas mērogi pārsniedz monetārās politikas iedarbības apjomus, tad valsts izdevumu pieaugumu raksturo IS_3 likne – ienākums palielinās, sasniedzot Y_3 līmeni, bet procents vēlreiz palielinās, sasniedzot maksimumu r_3 .

IS – LM modeļa praktiskā pielietojuma piemērs: kā vērtēt valdības fiskālo politiku, kura balstās uz valsts izdevumu palielināšanu, aizņemoties naudu vietējā tirgū. Vispirms IS līkne pārvietosies pa labi, tā rezultātā palielināsies gan ienākums, gan procents, bet vienlaikus naudas līdzekļu aizņemšanās palielinās eksogēno naudas pieprasījumu un LM līkne pārvietosies pa kreisi. Ja fiskālā un monetārā politika ir savstarpēji sabalansēta, tad galarezultāts ir procenta dubultpieaugums ($r_0 \rightarrow r_2$), bet kopējais ienākums atgriezīsies sākotnējā stāvoklī ($Y_1 \rightarrow Y_0$). Rezultātā: tā ir dārga fiskālā politika, jo procenta pieaugums nesekmēs ne investīciju, ne patēriņa pieaugumu un nesabalansētās fiskālās un monetārās politikas rezultātā, kopējais ienākums var samazināties, ja LM līknes virzība pa kreisi apsteidz IS līknes virzību pa labi (sk. 9.13. attēlu).

9.13. attēls. Fiskālā un monetārā politika IS – LM modelī

Šeit ir teorētiskais pamatojums tam, ka dažreiz labāk izvēlēties aizņemšanos ārējā tirgū nekā iekšējā. Tā arī atsevišķos gadījumos rīkojas Latvijas Finanšu ministrija.

Ja pieņem, ka fiskālās un monetārās politikas rezultāti izlīdzinās, tad ienākuma Y un procenta r izmaiņas valdības izdevumu un naudas piedāvājuma izmaiņu rezultātā dotas 9.1. tabulā.

9.1. tabula

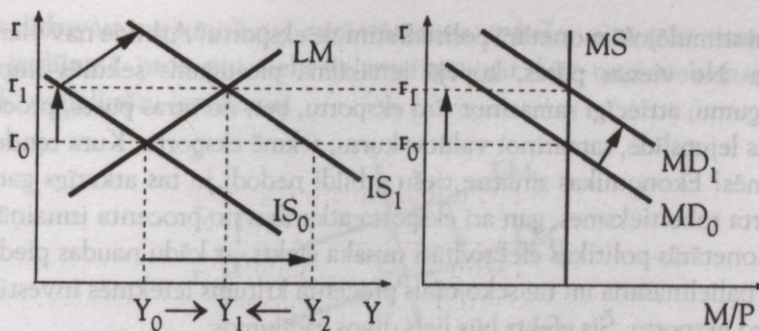
IS – LM dubultizmaiņu rezultāti

G un MS izmaiņas	Likņu IS – LM pārbīde	Y un r izmaiņas	Y un r galarezultāts
G ↑ MS ↓	Likne IS →	Y ↑ r ↑	Y nemainās, r ↑
	Likne LM ←	Y ↓ r ↑	
G ↓ MS ↑	Likne IS ←	Y ↓ r ↑	Y nemainās, r ↓
	Likne LM →	Y ↑ r ↓	
G ↓ MS ↓	Likne IS ←	Y ← r ↓	Y ↓, r nemainās
	Likne LM ←	Y ← r ↑	
G ↑ MS ↑	Likne IS →	Y ↑ r ↑	Y ↑, r nemainās
	Likne LM →	Y ↑ r ↓	

9.3. Fiskālā un monetārā politika IS – LM modelī

IS – LM modelis dod iespēju detalizētāk aplūkot fiskālās un monetārās politikas plusus un mīnus. Atcerēsimies, ka stimulējošās fiskālās politikas instrumenti ir valdības izdevumu palielināšana vai nodokļu samazināšana. Tā rezultātā IS likne pārvietojas pa labi (sk. 9.14. attēlu).

Ja pieaug valdības izdevumi, arī kopējie izdevumi palielinās, tajā skaitā patēriņš (C) un investīcijas $I(Y)$. Rezultātā palielinās arī kopējie ienākumi ar multiplikācijas efekta spēku. Ienākuma pieaugums palielina darījumu naudas pieprasījumu M_T un tā rezultātā fiksēta naudas piedāvājuma apstākļos procenta likme palielinās, bet tas, savukārt, izraisa investīciju kā funkciju no procenta $I(r)$ samazināšanos un tīrā eksporta kritumu, kas saistīts ar importa stimulēšanu ienākumu pieauguma rezultātā. Līdz ar to fiskālās politikas stimulējošais efekts samazināsies atbilstīgi izspiestajām investīcijām un izspiestajam eksportam.

9.14. attēls. Fiskālā politika un izspiešanas efekts

Ja nebūtu izspiešanas efekta (*crowding out*), tad ienākuma pieaugums būtu $Y_0 \rightarrow Y_2$, bet izspiešanas efekts samazina stimulējošas fiskālās politikas efektivitāti līdz $Y_0 \rightarrow Y_1$ (sk. 9.14. attēlu).

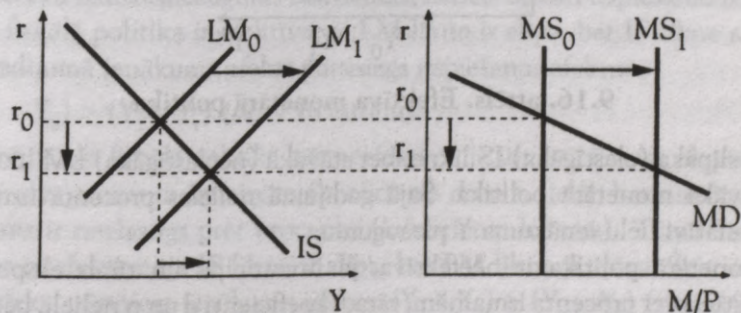
Šī procesa shematiskais atspoguļojums:

$G \uparrow$ (vai $T \downarrow$) $\rightarrow Y \uparrow \rightarrow C \uparrow \rightarrow I(Y) \uparrow \rightarrow Y \uparrow \rightarrow MD_T \uparrow \rightarrow r \uparrow \rightarrow I(r) \downarrow \rightarrow X_n \downarrow \rightarrow Y \downarrow$

Izspiešanas efekts

Ja izspiešanas efekts mazāks nekā ienākuma pieauguma efekts, tad pārējiem apstākļiem nemainoties, fiskālā politika ir efektīva. Fiskālās politikas efektivitāti nosaka izspiešanas efekta apjoms.

Stimulējoša monetārā politika saistīta ar naudas piedāvājuma palielinājumu, kas pozitīvi veicina ekonomikas attīstību īslaicīgajā periodā, neizraisot izspiešanas efekta pret darbību. Stimulējoša monetārā politika pārbīdīs LM pa kreisi, kredīta resursi paplašināsies, bet procenta likme samazināsies, tas veicinās investīciju un attiecīgi ienākuma pieaugumu.

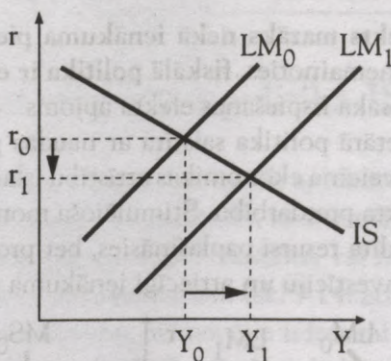
9.15. attēls. Stimulējoša monetārā politika

Vai stimulējošā monetārā politika stimulē eksportu? Atbilde nav viennozīmīga. No vienas puses, kopējā ienākuma pieaugums sekmēs importa pieaugumu, attiecīgi samazinot tīro eksportu, bet, no otras puses, procenta likmes lejupslīde, samazinot valūtas kursu, sekmē eksportu. Kura tendence dominēs? Ekonomikas zinātne tiešu atbildi nedod, jo tas atkarīgs gan no importa robežtieksmes, gan arī eksporta atkarības no procenta izmaiņām.

Monetārās politikas efektivitāti nosaka efekts, ar kādu naudas piedāvājuma palielināšana un tai sekojošais procenta kritums ietekmēs investīcijas un tīro eksportu. Šis efekts būs liels divos gadījumos:

- ja investīcijas un tīrais eksports ir jutīgi pret procenta izmaiņām, ko izsaka koeficienti d un n . Ja šie koeficienti ir augsti, tad pat nelielas procenta izmaiņas spēcīgi ietekmēs investīcijas un tīro eksportu;
- ja naudas pieprasījums ir neelastīgs pret procenta izmaiņām. Šajā gadījumā naudas piedāvājuma pieaugums izraisa ievērojamu procenta samazinājumu, kas spēcīgi ietekmēs investīcijas un eksportu, pat pie relatīvi maziem koeficientiem d un n .

Stimulējošu monetāro politiku raksturo 9.16. attēls.

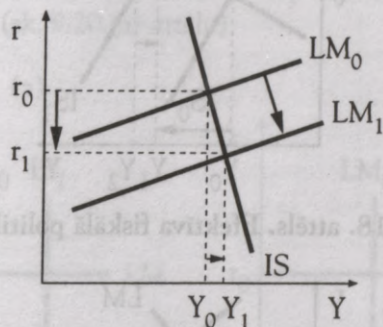

9.16. attēls. Efektīva monetārā politika

Jo slīpāka (elastīgāka) IS likne, bet stāvāka (neelastīgāka) LM likne, jo efektīvāka monetārā politika. Šajā gadījumā nelielas procenta izmaiņas rada relatīvi lielu ienākuma Y pieaugumu.

Monetārā politika ir neefektīva, ja investīcijas un tīrais eksports ir neelastīgi pret procenta izmaiņām, tātad, koeficienti d un n nelieli, bet naudas pieprasījums elastīgs pret procenta izmaiņām. Tas nozīmē, ka naudas

tirgus līdzsvara atjaunošanai nepieciešamas nelielas procenta izmaiņas. Šajā gadījumā procenta nelielās izmaiņas var būt nepietiekamas, lai būtiski palielinātu ienākumu.

9.17. attēls. Neefektīva monetārā politika

Jo stāvāka (neelastīgāka) IS likne un slīpāka (elastīgāka) LM likne, jo neefektīvāka monetārā politika.

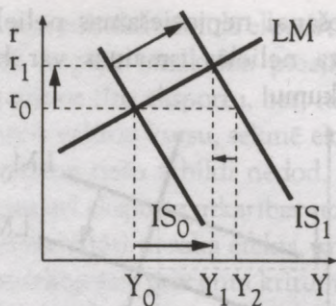
Efektīva fiskālā politika saistīta ar izspiešanas efekta minimizāciju. Kādi faktori minimizē šo efektu?

Pirmkārt, ja investīcijas un eksports ir neelastīgi pret procenta likmes izmaiņām, tad pat ievērojamas procenta izmaiņas izraisīs neievērojamu investīciju un eksporta pazeminājumu. Rezultātā izspiešanas efekts būs neliels, bet ienākuma pieaugums būs ievērojams. Šo situāciju grafiskajā 9.18. attēlā raksturo IS likne.

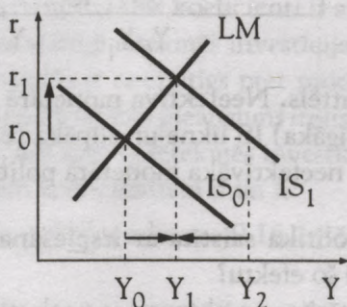
Otrkārt, ja naudas pieprasījums ir elastīgs pret procenta izmaiņām, tad nepieciešamas nelielas procenta izmaiņas, lai naudas tirgu līdzsvarotu. Tā kā procenta likmes pieaugums būs neliels, neliels būs arī izspiešanas efekts. Tātad fiskālā politika ir efektīva, ja LM likne ir slīpa, bet IS likne stāva. Šajā gadījumā ienākuma efekts pārsniegs izspiešanas efektu:

$$(Y_1 - Y_0) > (Y_2 - Y_1) \text{ (sk. 9.18. attēlu).}$$

Stimulējošā fiskālā politika būs neefektīva, ja investīcijas un eksports ir elastīgi pret procenta izmaiņām (koeficienti d un n lieli), bet naudas pieprasījums ir neelastīgs pret procentu (koeficients h mazs). Tātad fiskālā politika neefektīva, ja IS likne ir slīpa, bet LM likne ir stāva. Šeit izspiešanas efekts pārsniegs ienākuma efektu: $(Y_2 - Y_1) > (Y_1 - Y_0)$ (sk. 9.19. attēlu).

9.18. attēls. Efektīva fiskālā politika

9.19. attēls. Neefektīva fiskālā politika

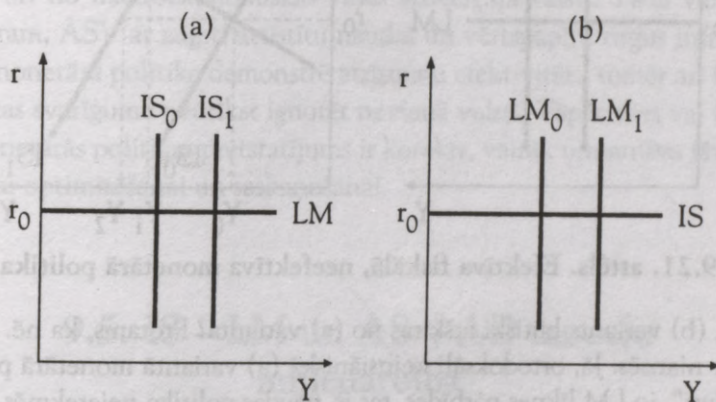
9.4. Monetāristu un keinsianistu pieeja

Kā labāk ietekmēt ekonomiku: fiskāli vai monetāri? Keinsianisti atbildēs, ka fiskālā politika ir efektīvāka, bet monetāristi nešaubīsies par monetārās teorijas efektivitāti. Strīds, protams, nav par niansēm, tā ir konceptuāla diskusija, kuras būtību visspilgtāk raksturo abu koncepciju IS – LM modeļa ekstrēmie varianti.

Keinsianistu ekstrēmais variants balstās uz pieņēmumiem, ka:

- 1) investīcijas ir absolūti neelastīgas pret procenta izmaiņām. Kā galvenais investīciju faktors tiek izvirzīts uzņēmēja dzīvnieciskais instinkts: investēt, investēt un investēt. Ja pieņem, ka investīciju elastības koeficients $d = 0$, tad arī matemātiski [vienādība 9.11.] IS līknes slīpuma leņķis $= \infty$ un IS līkne vertikāla (sk. 9.20.(a) attēlu);

- 2) naudas pieprasījums absolūti elastīgs pret procenta izmaiņām. Ja pieņem, ka naudas pieprasījuma elastības koeficients $h = \infty$, tad arī matemātiski [vienādība 9.16.] LM slīpuma leņķis $= 0$ un LM līkne horizontāla (sk. 9.20.(a) attēlu).

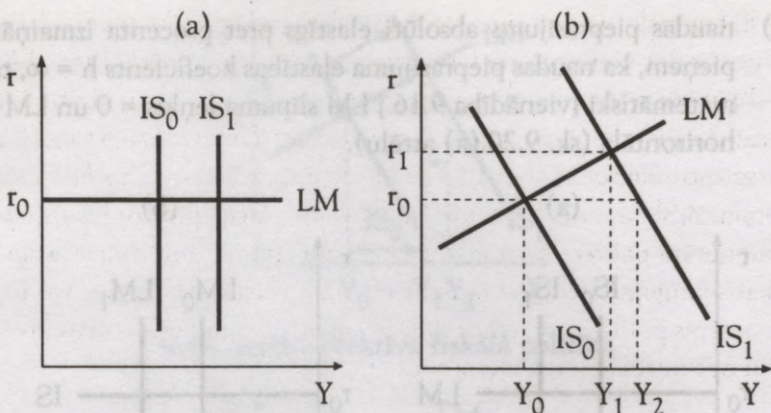

9.20. attēls. IS – LM ekstrēmie modeļi

Monetāristu ekstrēmā varianta aksiomas:

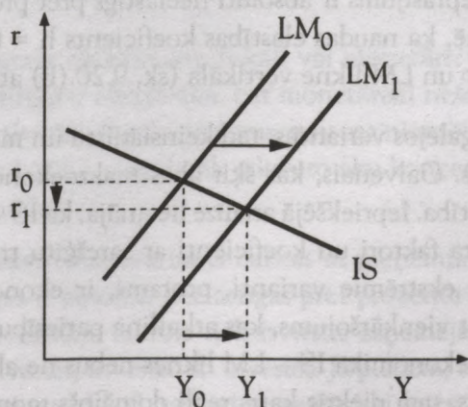
- 1) investīcijas ir absolūti elastīgas pret procenta izmaiņām. Tas nozīmē, ja investīciju elastības koeficients $d = \infty$, tad IS slīpuma leņķis $= 0$ un IS līkne horizontāla (sk. 9.20.(b) attēlu);
- 2) naudas pieprasījums ir absolūti neelastīgs pret procenta izmaiņām. Tas nozīmē, ka naudas elastības koeficients $h = 0$ un LM slīpuma leņķis $= \infty$ un LM līkne vertikāla (sk. 9.20.(a) attēlu).

Ja pieņem šos galējos variantus, tad keinsianistu un monetāristu uzskati diametrāli atšķiras. Galvenais, kas šķir abas makroekonomiskās skolas, ir IS – LM līkņu elastība. Iepriekšējā analīze liecināja, ka IS – LM līknes ietekmē dažāda rakstura faktori un koeficienti ar sarežģītu transmisijas mehānismu. Tātad abi ekstrēmie varianti, protams, ir ekonomiskās īstenības vienkāršojums, bet vienkāršojums, kas atkailina patiesību. Ja piekrītam, ka praktiskajā makroekonomikā IS – LM līknes nebūs ne absolūti vertikālas, ne arī horizontālas, tam piekrīt katrs reāli domājošs monetārists vai keinsianists. Vai tas izmaina lietas būtību vai konceptuālās atšķirības?

9.21. attēls. Efektīva fiskālā, neefektīva monetārā politika

Vai (b) variants būtiski atšķiras no (a) varianta? Protams, ka nē. Atšķirības ir niansēs. Jā, ortodoksāli keinsianiskā (a) variantā monetārā politika ir "mirusi", jo LM līknes pārbīdes, tas ir, naudas politika neietekmēs nacionālā ienākuma līmeni. Variantā (b) stāvoklis ir mainījies, bet konceptuālās atšķirības ir palikušas. Variants (b) ir slavas dziesma fiskālās politikas efektivitātei, jo procenta pieaugums ir neliels, līdz ar to izspiešanas efekts – minimāls, bet ievērojams ienākumu pieaugums. Monetārisma pārstāvjiem arī nav grūtības demonstrēt reālas monetārās politikas priekšrocības (sk. 9.22. attēlu). Monetārās politikas izmaiņas, pārvietojoties pa labi, LM līkne rada ievērojamu ienākuma pieaugumu un procenta likmes nelielu samazināšanos.

9.22. attēls. Efektīva monetārā politika

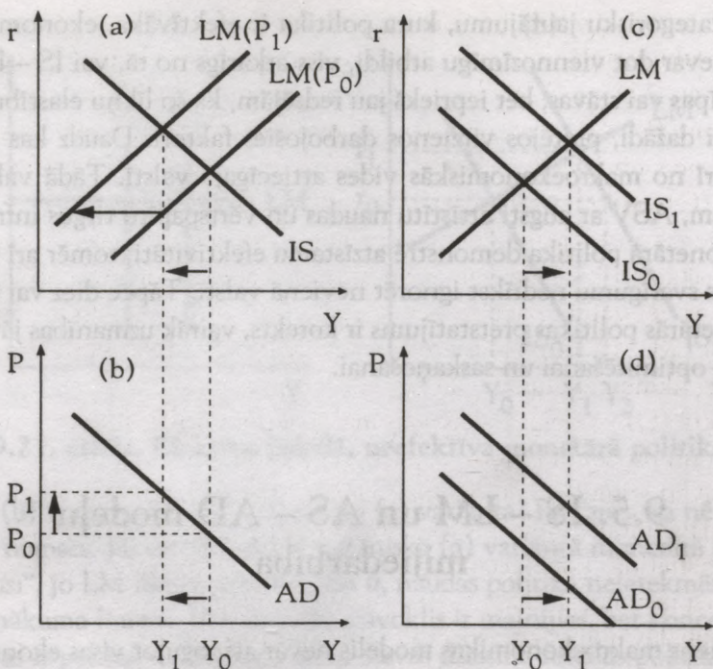
Uz kategorisku jautājumu, kura politika ir efektīvāka, ekonomiskā ziņā nevar dot viennozīmīgu atbildi, viss atkarīgs no tā, vai IS – LM līknes ir slīpas vai stāvas, bet iepriekš jau redzējām, ka šo līkņu elastību ietekmē visai dažādi, pretējos virzienos darbojošies faktori. Daudz kas būs atkarīgs arī no makroekonomiskās vides attiecīgajā valstī. Tādā valstī, kā, piemēram, ASV ar augsti attīstītu naudas un vērtspapīru tirgus infrastruktūru, monetārā politika demonstrē atzīstamu efektivitāti, tomēr arī fiskālās politikas svarīgumu nedrīkst ignorēt nevienā valstī. Tāpēc diez vai fiskālās un monetārās politikas pretstatījums ir korekts, vairāk uzmanības jāveltī šo politiku optimizēšanai un saskaņošanai.

9.5. IS – LM un AS – AD modeļu mijiedarbība

Neviens makroekonomikas modelis nevar atspoguļot visas ekonomisko procesu puses, jo ekonomika ir visai daudzveidīga un pretrunīga sistēma. Tas attiecas arī uz IS – LM modeli. Ja salīdzinām aplūkotos AS – AD un IS – LM modeļus, redzams, ka AS – AD modelis ignorē procenta izmaiņas, bet IS – LM – cenu izmaiņas, tāpēc abu modeļu integrācija novērs šīs nepilnības. Tas reāli ir iespējams, jo šie modeļi ir savstarpēji saistīti. Kā apstiprinājums teiktajam divi piemēri par modeļu savstarpējo mijiedarbību.

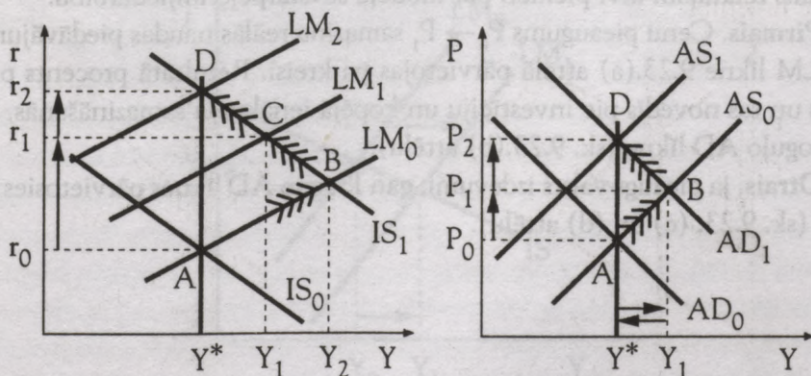
Pirmais. Cenu pieaugums $P_0 \rightarrow P_1$ samazina reālās naudas piedāvājumu un LM līkne 9.23.(a) attēlā pārvietojas pa kreisi. Rezultātā procents pieaugs un tas novedīs pie investīciju un kopējā ienākuma samazināšanās, ko atspoguļo AD līkne (sk. 9.23.(b) attēlu).

Otrais, ja pieaugs valsts izdevumi, gan IS, gan AD līknes pārvietosies pa labi (sk. 9.23. (c) un (d) attēlu).

9.23. attēls. IS – LM – AD likņu mijiedarbība

Aplūkosim IS – LM un AS – AD modeļu mijiedarbību, realizējot stimulojošu fiskālo un monetāro politiku, pastāvot mainīgam cenu līmenim. Vispirms neliels ieskaits fiskālā politikā.

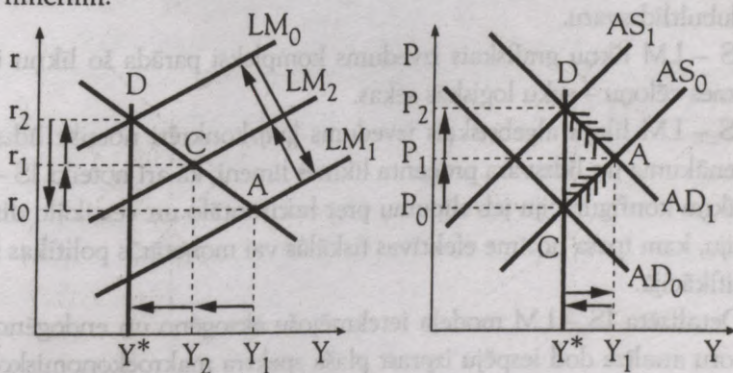
9.24. attēls. Stimulojoša fiskālā politika, pastāvot mainīgām cenām

9.24. attēla apraksts. Ja palielinās valdības izdevumi, IS_0 līkne pārvietojas pa labi uz augšu, ieņemot IS_1 stāvokli. Tas izraisa kopējā pieprasījuma pieaugumu $AD_0 \rightarrow AD_1$, kas rada pieprasījuma inflāciju un cenu līmeņa pieaugumu $P_0 \rightarrow P_1$. Cenu pieauguma rezultātā samazināsies reālais naudas piedāvājums un LM līkne pārvietojas pa kreisi, ieņemot LM_1 stāvokli, un punktā (C) veidosies īslaicīgais makroekonomiskais līdzsvars.

Inflācijas apstākļos darba algai pieaugot, pieaug izmaksas un samazinās peļņa, pakāpeniski firmas samazina ražošanas apjomu un AS pārvietojas pa kreisi, kas vēl vairāk paceļ cenas $P_1 \rightarrow P_2$ un LM līkne vēlreiz pārvietojas pa kreisi LM_2 . Tā kā naudas piedāvājums visu laiku relatīvi samazinās, tad procenta likme palielinās $r_0 \rightarrow r_2$.

Punktā (D) veidojas ilglaicīgais makroekonomiskais līdzsvars ar augstāku cenu un procenta līmeni, nekā starta punktā (A).

Savukārt stimulējoša monetārā politika (sk. 9.25. attēlu) palielinot naudas piedāvājumu, izsauc LM_0 līknes pārbīdi pa labi LM_1 stāvoklī. Tā rezultātā palielinās kopējais pieprasījums un AD_0 līkne ieņem stāvokli AD_1 , radot pieprasījuma inflāciju, kuras rezultātā pieaug cenas $P_0 \rightarrow P_1$, reālais naudas piedāvājums līdz ar to samazinās un LM_1 līkne pārvietojas atpakaļ pa kreisi LM_2 līknes stāvoklī. Punktā (C) veidojas īslaicīgais makroekonomiskais līdzsvars, jo process turpinās: pieaugot cenām, rodas izmaksu inflācija, kuras rezultātā samazinās kopējais piedāvājums un līkne AS_0 ieņem AS_1 stāvokli. Seko vēl viens cenu pieaugums $P_1 \rightarrow P_2$ un LM līkne atgriežas sākotnējā stāvoklī LM_0 (punkts D), kurā atjaunojas ilglaicīgais makroekonomiskais līdzsvars potenciālā ienākuma līmenī, tomēr pastāvot augstākam cenu līmenim.

9.25. attēls. IS – LM un AS – AD modeļa mijiedarbība

Tā esam nonākuši pie acīmredzama secinājuma, ka tikai īslaicīgā periodā fiskālā un monetārā politika pozitīvi ietekmē nodarbinātības – ienākuma pieaugumu, kā arī maina procenta likmju līmeni. Kas attiecas uz ilglaicīgo periodu, tad stimulējoša fiskālā un monetārā politika reālos ekonomikas izaugsmes rādītājus ietekmēt nevar. Negatīvie efekti ir reāli: pieprasījuma un izmaksu inflācija, cenu vispārējs pieaugums, bet reālie ienākuma, nodarbinātības vai procenta rādītāji paliek nemainīgi. Tieši šajā apstākli savu pamatojumu gūst naudas neitralitātes teorija.

Ilgtermiņa ekonomiskā attīstība nevar tikt atrisināta, regulējot kopējo pieprasījumu. Ir nepieciešama stimulējoša kopējā piedāvājuma politika, jo tikai uz ekonomiskā potenciāla attīstības pamata iespējams nodrošināt ekonomisko izaugsmi.

Kopsavilkums

1. IS – LM modelis izsaka preču naudas tirgus dubultlīdzsvaru. Ja IS un LM līknes, atsevišķi aplūkotas, atspoguļo dažādus ienākuma un procenta kombinācijas, kas nodrošina gan preču, gan naudas tirgus līdzsvaru, tad IS – LM līkņu krustpunkts izsaka to vienīgi iespējamo procenta un ienākuma kombināciju, kas veido preču – naudas tirgus dubultlīdzsvaru.
2. IS – LM līkņu grafiskais izvedums kompleksi parāda šo līkņu izcelsmes cēloņu – seku loģiskās sekas.
3. IS – LM līkņu algebriskais izvedums ļauj konkrēti noteikt līdzsvara ienākuma un līdzsvara procenta likmes līmeni, kā arī noteikt IS – LM līkņu konfigurāciju jeb slīpumu pret horizontālo un vertikālo dimensiju, kam īpaša nozīme efektīvas fiskālās vai monetārās politikas identifikācijā.
4. Detalizēta IS – LM modeļa ietekmējošu eksogēno un endogēno faktoru analīze dod iespēju izprast plaša spektra makroekonomisko programmu iedarbību ekonomiskās izaugsmes virzienā.

5. Analizējot atsevišķos eksogēnos un endogēnos faktorus: valdības izdevumi, nodokļi, investīcijas, eksports, imports, naudas piedāvājums un pieprasījums, investīciju elastības, naudas pieprasījuma elastības koeficienti, galvenā vēriba tiek veltīta tam, kā šie eksogēnie un endogēnie faktori ietekmē IS un LM slīpuma leņķi.
6. IS un LM līkņu slīpuma leņķiem ir noteicošā nozīme, lai identificētu fiskālās vai monetārās politikas efektivitāti vai neefektivitāti.
7. Ja IS līkne ir stāva un LM slīpa, tad efektīva ir fiskālā politika, bet ja IS līkne ir slīpa, bet LM līkne stāva, tad efektīva ir monetārā politika. Šeit arī iezīmējās robežšķirtne starp monetāro un keinsiānisko izpratni un pieeju ekonomisko metožu izvēlē.
8. Sabalansēta fiskālā un monetārā politika stimulējot kopējo pieprasījumu dod pozitīvus rezultātus īslaicīgā periodā, ilglaicīgā periodā nepieciešamas programmas, kas veicina ekonomiskā potenciāla izaugsmi.

10. Ekonomiskā stabilitātes politika	I. Nelielas procenta izmaiņas būtiski ietekmē gan investīcijas, gan reālā iekšējā pieprasījuma līmeni.
9. Naudas neitralitātes politika	J. Iekšējais iekšējais pieprasījums nemainās.
8. Absolūti neefektīva fiskālā politika	H. I.M. slīpuma leņķis ir nulle.
7. Iekšējās naudas	G. Naudas piedāvājums ir vienāds ar pieprasījumu.

II Uzdevumi

I. Ekonomisko nišu uzturēšanu valsts atbalsta politikas izstrādāšanai.

$$Y = C + I + G + X - M$$

$$C = 200 + 0,8 DI$$

$$I = 300 - 1600i$$

$$X = 200 - 0,04Y - 600i$$

$$G = 300$$

$$i = 0,2$$

$$MS = 600$$

$$P = 1$$

$$MD = (0,5Y - 2000i) \times P$$

$$Y + G + I + C = Y + G + I + C + X - M$$

$$Y + 300 + 300 + 200 + 0,8Y = Y + 300 + 300 + 200 + 0,8Y + 200 - 0,04Y - 600i - M$$

$$1,8Y + 800 = 1,8Y + 1000 - 0,04Y - 600i - M$$

$$0,04Y + 800 = 1000 - 600i - M$$

$$0,04Y + 800 = 1000 - 600 \times 0,2 - M$$

$$0,04Y + 800 = 1000 - 1200 - M$$

$$0,04Y + 800 = -200 - M$$

$$M = -1000 - 0,04Y$$

Uzdevumi, testi

I Saskaņošanas uzdevums

1. IS līkne	A. Saskaņota monetārā un fiskālā politika
2. LM līkne	B. Horizontāla IS līkne IS – LM modeli
3. IS – LM modelis	C. Ilgā laika periodā naudas piedāvājuma pieaugums izraisa cenu pieaugumu, nemainot reālos rādītājus
4. Koeficients k/h	D. Horizontāla LM līkne IS – LM modeli
5. Efektīva fiskālā politika	E. Naudas un preču tirgus līdzsvars
6. Efektīvā monetārā politika	F. Preču tirgus līdzsvars pie noteikta procenta un ienākuma līmeņa
7. Likviditātes slazds	G. Naudas tirgus līdzsvars pie noteikta procenta un ienākuma līmeņa
8. Absolūti neefektīva fiskālā politika	H. LM slīpuma leņķa rādītājs
9. Naudas neitralitāte	J. Ienākuma efekts pārsniedz izspiešanas efektu
10. Ekonomikas stabilizācijas politika	I. Nelielas procenta izmaiņas būtiski ietekmē gan investīcijas, gan ienākumu

II Uzdevumi

1. Ekonomisko situāciju valstī atspoguļo sekojoši dati:

$$Y = C + I + G + X_n;$$

$$C = 200 + 0,8 DI;$$

$$I = 300 - 1600 r;$$

$$X_n = 200 - 0,04 Y - 600r;$$

$$G = 300;$$

$$t = 0,2;$$

$$MS = 600;$$

$$P = 1;$$

$$MD = (0,5 Y - 2000 r) \times P.$$

- a) nosakiet IS līknes izteiksmi;
 - b) nosakiet LM līknes izteiksmi;
 - c) nosakiet līdzsvara procentu un ienākumu;
 - d) nosakiet patēriņa izdevumus;
 - e) nosakiet investīciju apjomu;
 - f) nosakiet tīrā eksporta apjomu.
2. Kas notiks ar procenta likmi un ienākuma līmeni IS – LM modeļa ietvaros, ja:
- a) Centrālā banka palielina naudas piedāvājumu;
 - b) Valdība, lai segtu budžeta deficītu aizņemas līdzekļus vietējā tirgū;
 - c) Ir optimistiskas prognozes par valsts eksporta pieauguma iespējām;
 - d) Valdība palielina izdevumus un nodokļus par vienu un to pašu lielu.

Atbildes atspoguļojiet IS – LM grafiskā modeļa ietvaros.

3. Valsts ekonomiku raksturo:

$$C = 250 + 0,8 DI;$$

$$I = 150 - 1200 r;$$

$$X_n = 180 - 0,06 Y - 700 r;$$

$$G = 400;$$

$$t = 0,3;$$

$$MS = 600;$$

$$MD = (0,4Y - 1500 r)P;$$

$$P = 1.$$

- a) nosakiet IS līknes izteiksmi;
- b) nosakiet LM līknes izteiksmi;
- c) nosakiet līdzsvara procenta likmi;
- d) nosakiet līdzsvara ienākumu.

4. Ja ekonomikā raksturīgas šādas vienādības:

$$Y = C + I + G + X_n;$$

$$C = 100 + 0,9 DI;$$

$$I = 200 - 500 r;$$

$$X_n = 100 - 0,12 Y - 500 r;$$

$$M = (0,8Y - 2000 r) \times P;$$

$$G = 200;$$

$$MS = 800;$$

$$P = 1.$$

- a) nosakiet IS izteiksmi;
 b) nosakiet LM izteiksmi.
5. Naudas pieprasījuma funkcija: $MD = 0,5 Y - 30$, bet naudas piedāvājums = 2000. Uzzīmējiet LM līkni.
6. Aprakstiet IS – LM modeli variantu, kad ekspansīvā fiskālā politika neietekmēs kopējā ienākuma apjomu.
7. Izmantojot IS – LM grafisko modeli, izskaidrojiet, kā izmainīsies procenta likme un kopējais ienākums, ja:
- pieaug valdības izdevumi un vienlaikus palielinās naudas piedāvājums;
 - samazinās nodokļi un vienlaikus palielinās naudas piedāvājums;
 - samazinās valdības izdevumi un samazinās naudas piedāvājumi;
 - palielinās naudas piedāvājums un cenas par vienu un to pašu lielu.
8. Valsts ekonomiku raksturo:
- patēriņš $C = 0,8 (Y - T)$;
 - investīcijas $I = 30 - 0,4 r$;
 - valdības izdevumi $G = 20$;
 - nodokļi $T = 30$;
 - naudas piedāvājums $MS = 60$;
 - naudas pieprasījums $MD = (0,5 Y - r) P$.
- nosakiet IS līknes izteiksmi;
 - nosakiet LM līknes izteiksmi;
 - nosakiet līdzsvara procenta likmi;
 - nosakiet līdzsvara ienākuma apjomu.

III Testi

1. IS – LM līkņu krustpunktā:
- kopējais preču pieprasījums sakrīt ar kopējo piedāvājumu;
 - reālais naudas pieprasījums atbilst reālam naudas piedāvājumam;
 - kopējie ieņēmumi ir vienādi ar kopējiem izdevumiem;
 - preču un naudas tirgus ir līdzsvarā;
 - visi iepriekš minētie.

2. IS līknes pārbīde pa labi liecina par:
- a) valsts ekonomikas atveseļošanās tendencēm;
 - b) iedzīvotāju patēriņa pieaugumu;
 - c) privāto investīciju pieaugumu;
 - d) visi augšminētie;
 - e) b) un c);
 - f) neviens no iepriekš minētajiem.
3. LM līknes pārbīdi ietekmē:
- a) naudas piedāvājuma izmaiņas Centrālās bankas izpildījumā;
 - b) valsts aizņemas naudu vietējā tirgū;
 - c) valsts eksportpotenciāla izmaiņas;
 - d) a) un b);
 - e) neviens no iepriekš minētajiem.
4. IS – LM modelis izsaka:
- a) investīciju – ietaupījumu attiecības;
 - b) likviditātes preferences un naudas attiecības;
 - c) AS – AD modeļa konkretizāciju;
 - d) naudas preču tirgus līdzsvaru;
 - e) visi iepriekš minētie.
5. IS līknes slīpuma leņķis ir atkarīgs no:
- a) patēriņa robežtieksmes;
 - b) importa robežtieksmes;
 - c) nodokļu robežlikmes;
 - d) izdevumu multiplikatora;
 - e) visi iepriekš minētie;
 - f) neviens no iepriekš minētajiem.
6. LM līknes elastība palielinās, ja:
- a) investīciju jūtīgums no procenta pieaug;
 - b) naudas pieprasījuma jūtīguma koeficients h pieaug;
 - c) naudas pieprasījuma jūtīguma koeficients k samazinās;
 - d) b) un c);
 - e) neviens no iepriekš minētajiem.

7. Ja Centrālā banka samazina naudas piedāvājumu, bet valdība vienlaikus palielina nodokļus, tad:
 - a) procenta likme viennozīmīgi samazināsies;
 - b) procenta likme viennozīmīgi palielināsies;
 - c) līdzsvara ienākums viennozīmīgi samazināsies;
 - d) līdzsvara ienākums viennozīmīgi palielināsies.
8. Kādas izmaiņas notiks IS – LM modelī, ja valdība palielina investīcijas infrastruktūras attīstībai:
 - a) IS līkne pārbīdās pa kreisi, samazinoties no ienākuma apjomam;
 - b) LM līkne pārbīdās pa labi, samazinoties procenta līmenim un pieaugot ienākumu apjomam;
 - c) IS līkne pārbīdās pa labi, pieaugot procenta līmenim un ienākuma apjomam;
 - d) LM līkne pārbīdās pa labi, pieaugot procenta līknei un samazinoties ienākuma apjomam.
9. Ja LM līknes konfigurācija procenta un ienākuma koordinātu plaknē ir horizontāla, tad var uzskatīt, ka:
 - a) monetārās politikas neefektivitāte ir absolūta;
 - b) fiskālās politikas efektivitāte ir absolūta;
 - c) alternatīvās naudas glabāšanas izmaksas līdzinās nullei;
 - d) naudas tirgus līdzsvaru nodrošina viena vienīga % likme;
 - e) visas iepriekš minētās.
10. Ja IS līknes konfigurācija procenta un ienākuma koordināšu plaknē ir vertikāla, tad:
 - a) fiskālā politika demonstrē augstu efektivitāti;
 - b) izdevumu multiplikators ir liels;
 - c) investīcijas nav jūtīgas no% normas izmaiņām.
 - d) visas iepriekš minētās.

IV Pareizi – nepareizi

1. IS – LM modelis ir AD – AS modeļa konkretizācija.
2. Monetārās politikas rezultātā vienlaikus notiek gan IS, gan LM pārbīde.
3. Naudas piedāvājuma un nodokļu likmju samazināšana vienādi ietekmē procenta likmi.

4. Ja cenu līmenis samazinās, tad kopējā pieprasījuma līkne pārbīdās pa labi, bet LM – pa kreisi.
5. IS līknes slīpuma leņķi ietekmē importa robežtieksme.
6. LM līknes slīpuma leņķi ietekmē investīciju jutīgumu no procenta likmes.
7. Fiskālās politikas efektivitāti nosaka izspiešanas efekts.
8. Ja investīcijas ir jutīgas, bet naudas pieprasījums nejutīgs pret procenta likmes izmaiņām, tad izspiešanas efekts ir ievērojams.
9. Fiskālā politika ir efektīva, ja izspiešanas efekts ir mazāks par ienākuma efektu.
10. Monetārā politika ir efektīva, ja IS līkne lēzena, bet LM līkne – stāva.
11. Naudas piedāvājuma pieaugums īsā laika periodā palielina kopējo pieprasījumu.
12. Ilgā laika periodā naudas ekspansija neveicina reālo rādītāju uzlabošanu.
13. IS un LM krustpunkts nosaka kopējo pieprasījuma līmeni un ekonomikas līdzsvaru.
14. Ja LM līkne ir horizontāla vai naudas pieprasījums ir absolūti elastīgs pret procenta likmi, tad monetārā politika ir ļoti efektīva.
15. Ja IS līkne ir vertikāla, tad ļoti efektīva ir fiskālā politika.

X nodaļa

Starptautiskā tirdzniecība

Atvērtas ekonomikas svarīgākais komponents ir starptautiskā tirdzniecība. Starptautiskā tirdzniecība galvenokārt ir makroekonomikas tēma. Makroekonomiskā pieeja izpaužas starptautiskās tirdzniecības saistībā ar galvenajiem makroekonomikas pamatrādītājiem – iekšzemes kopprodukta, nodarbinātību, cenu līmeni, makroekonomiskā līdzsvara problemātiku. Starptautiskās tirdzniecības klātbūtne eksporta – importa formā faktiski mūs pavada makroekonomikas studijās no pirmās līdz pēdējai tēmai. Atcerēsimies, ka bez eksporta – importa izpratnes nevar izprast kopprodukta aprēķināšanas metodoloģiju, ne kopējo pieprasījumu, ne preču tirgus līdzsvara modeļus, ne multiplikācijas efektu. Kāds ir šīs nodaļas uzdevums? Vispirms apskatīt starptautisko tirdzniecību no iekšpuses, tas ir izprast atsevišķas sakarības ne parādību virspusē, bet likumsakarības, kas formē šo jēdziena būtību. Svarīgs uzdevums ir arī saprast starptautiskās tirdzniecības atsevišķu komponentu un instrumentu kopsakarību.

10.1. Starptautiskās tirdzniecības nepieciešamība un tās priekšrocības

Valstis ir tirgojušās cita ar citu kopš seniem laikiem, tomēr nekad ārējās tirdzniecības apjoms starp valstīm nav palielinājies tādos tempos kā mūsdienā pasaulē. Starptautiskā tirdzniecība mūsdienās ir visu pasaules valstu uzmanības centrā. Arvien vairāk starptautiskā tirdzniecība ietver arī starptautiskos pakalpojumus. Protams, kad palūkojamies sev visapkārt, redzam gan patēriņa priekšmetus, kas ražoti dažādu kontinentu valstīs, pa Latvijas ceļiem ripo automašīnas, kas ražotas Japānā, Korejā, Amerikā, Vācijā, Zviedrijā, Čehijā, Itālijā, Anglijā, Francijā un Krievijā, mūsu uzņēmumos ir visdažādāko valstu darbgaldi un tehnoloģijas. Taču mūsdienās tirdznieciskā aprītē arvien vairāk ienāk informācija, transporta pakalpojumi, apdrošināšana, sakaru un finanšu pakalpojumi, tūrisms.

Ar tirdzniecību nodarbojas lielas un mazas valstis, tomēr mazu atvērtas ekonomikas valstu atkarība no ekonomiskās sadarbības partnervalstīm ir

lielāka nekā liela mēroga ekonomikas valstīs. Tirdzniecības apgrozījuma absolūtie skaitļi pasaules ekonomikas lielvalstīs ir ievērojami, taču tādi relatīvie rādītāji, kā, piemēram, ārējas tirdzniecības attiecība pret kopproduktu, nelielās atvērtas ekonomikas valstīs ir ievērojami augstāka nekā ASV, Krievijā vai Ķīnā. Šajā apstākļi nav nekā paradoksāla, jo mazām valstīm, ja tās vēlas nodrošināt pietiekamu konkurētspēju pasaules tirgū, jāspecializējas noteiktu preču ražošanā, bet pārējās preces jāpērk citās zemēs. Tātad jāļauj valstīm specializēties konkrētas preces vai pakalpojumu ražošanā, tas radīs starptautiskās tirdzniecības pieaugumu, palielinās konkurētspēju un ražošanas efektivitāti, radīs lielāku preču un pakalpojumu noieta tirgu un palielinās ražošanas iespējas visās tirdzniecībā iesaistītās valstīs.

Kādu preču un pakalpojumu ražošanā nepieciešama specializācija, lai sekmētu preču un pakalpojumu eksportu vai pārdošanu patērētājiem ārvalstīs. Ir vairāki faktori, kas to nosaka:

- absolūto priekšrocību koncepciju izvirzīja lielais skotu ekonomists Ādams Smits. **Absolūto priekšrocību** (*absolute advantage*) būtība: spēja ražot noteiktu preci ar zemākām izmaksām nekā citur pasaulē. Absolūto priekšrocību pamatā var būt valsts ģeogrāfiskais izvietojums, klimatiskie apstākļi, ražošanas resursu pieejamība un tehnoloģijas. Atkarībā no tā, kādas ir absolūtās priekšrocības, valsts specializējas noteiktu preču ražošanā un pārdošanā, kuru izmaksas iepriekš minēto apstākļu rezultātā ir zemākas nekā citās valstīs. Tā valsts iegūst līdzekļus, lai iepirktu tās preces, kuru ražošana ārvalstīs izmaksā lētāk nekā pašu valstī. Zīmīgi, ka ieguvums ir abpusējs.
- kā otrais solis tirdzniecības teorijas veidošanā bija **relatīvo priekšrocību koncepcija** (*comperative advantage*), ko izvirzīja otrs angļu klasiskās ekonomiskās skolas spilgtākais pārstāvis Deivids Rikardo. Šī teorija pierādīja to, ka starptautiskā tirdzniecība ir izdevīga arī tad, kad attiecīgai valstij nav absolūto priekšrocību kaut kādas preces ražošanā. Relatīvās priekšrocības nozīmē, ka ikvienai valstij būs tāda prece, kuras ražošana izdevīgāka nekā pārējo preču ražošana, jo saglabājas dažādu preču izmaksu atšķirības. Vienkārši runājot, katras valsts ekonomikai jāražo tās preces vai preču grupas, ko tā vislabāk prot ražot. Zinātniskā terminoloģijā izsakoties, valstij relatīvās priekšrocības ir to preču ražošanā, kuru **alternatīvās izmaksas** (*opportunity cost*) šo preču ražošanā ir mazāks nekā citām valstīm. Rezultātā, eksportējot

šīs preces, būs iespēja iepirkt preces ārvalstīs, kuru ražošana tur izmaksā relatīvi lētāk. Lai izprastu absolūtās un relatīvās priekšrocības, aplūkosim dažus piemērus. Vispirms absolūto priekšrocību interpretācija. Salīdzināsim Latviju un Eiropas Savienību ar iedomātu skaitļu palīdzību, pieņemot, ka izmaksu vienīgais faktors darba izmaksas stundās par produkcijas vienību (sk. 10.1. tabulu).

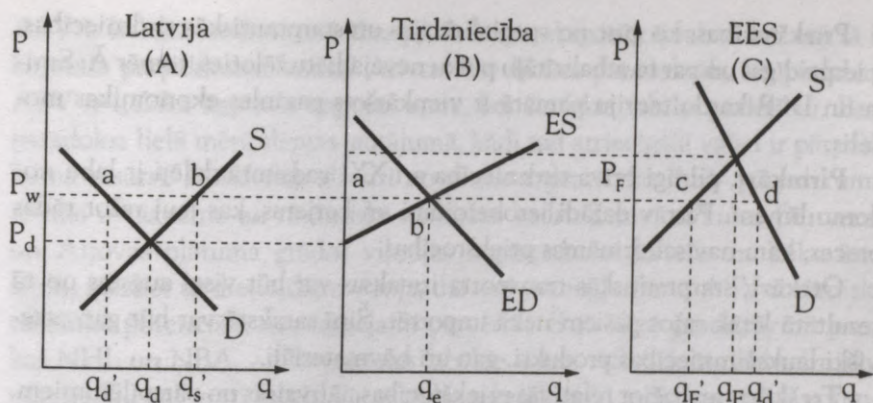
10.1. tabula

Produkcijas veids	Eiropas Ekonomiskā Savienība	Latvija
Kvieši	4	16
rudzi	12	8

	Eiropas Ekonomiskā Savienība	Latvija
Kviešu alternatīvās izmaksas	$OC_k = \frac{4}{12} = 0,33$	$OC_k = \frac{16}{8} = 2$
Rudzu alternatīvās izmaksas	$OC_r = \frac{12}{4} = 3$	$OC_r = \frac{8}{16} = 0,5$

Šie aprēķini liecina, ka EES, lai saražotu vienu tonnu kviešu, nepieciešams upurēt 0,33 tonnas rudzu, bet Latvijā kviešu alternatīvās izmaksas ir 2 tonnas rudzu. Tātad EES kviešu ražošanā ir absolūtās priekšrocības, jo alternatīvās izmaksas kviešu ražošanā mazākas nekā Latvijā ($0,33 < 2,0$). Savukārt rudzu ražošanā Latvijai ir absolūtās priekšrocības, jo rudzu alternatīvās izmaksas Latvijā ir 0,5 tonnas, bet EES – 3 tonnas kviešu, tātad Latvijā tās ir zemākas nekā EES.

Starptautiskā tirdzniecība grafiskajā skatījumā:

10.1. attēls. Starptautiskā tirdzniecība: Latvija – EES

Latvijai kā eksportvalstij ir absolūtās priekšrocības, jo pasaules cena P_w ir augstāka par vietējo P_d , tā rezultātā samazināsies vietējais pieprasījums no q_d līdz q'_d . Šis piedāvājuma pārpalikums ES tiks eksportēts. ES izpaužas kā starpība starp piedāvājumu q'_s un pieprasījumu q'_d (sk. 10.1. (A) attēlu) un ir vienāds ar attālumu ab. No otras puses, EES vietējā cena P_F ja nebūtu starptautiskās tirdzniecības, būtu augstāka par pasaules cenu P_w , bet pieprasījums q_F (sk. 10.1. (C) attēlu). Cenai samazinoties no P_F līdz P_w , sašaurināsies arī ražošanas apjoms no q_F līdz q'_F un izveidosies pieprasījuma pārpalikums ED, kas būs vienāds ar attālumu cd, ko segs ar importu.

Tātad jāeksportē tādas preces, kuru pasaules cenas ir augstākas par vietējo cenu, bet jāimportē tās preces, kuru pasaules cena ir zemākas par vietējo. Arī relatīvo priekšrocību pamatā ir vienkāršs princips. Katrai valstij jāspecializējas to preču un pakalpojumu ražošanā, ko tā vislabāk prot. Specializācija nodrošinās produkcijas pieaugumu, kura pārpalikumus var pārdot citām valstīm, bet par iegūtiem līdzekļiem nopirkt preces lētāk, nekā tad, ja mēs paši tās ražotu.

Starptautiskā tirdzniecība ir īpaši nozīmīga mazām valstīm ar šauru iekšējo tirgu un ierobežotiem izejvielu un kapitāla resursiem.

Ražošanas iespēju līknes analīze liecina, ka, specializējoties vienas preces ražošanā, bet otru importējot, valsts palielina arī otras preces ieguves iespējas. Ražošanas un patēriņa iespēju līkne pārbīdīsies pa labi. Tas atļauj sasniegt tādu ražošanas un patēriņa līmeni, kādu iepriekš nevarēja sasniegt.

Priekšrocības, ko gūst no specializācijas un starptautiskās tirdzniecības, ir iespaidīgas un par to atbalstītāju pulku nevajadzētu žēloties, tomēr Ā. Smita un D. Rikardo teoriju pamatā ir vienkāršots pasaules ekonomikas modelis.

Pirmkārt, pilnīgi brīva tirdzniecība arī XXI gadsimtā daļēji ir labu nodomu līmenī. Pastāv dažādi ierobežojumi un barjeras, kas ļauj ražot tādas preces, kam nav salīdzināmas priekšrocības.

Otrkārt, starptautiskās transporta izmaksas var būt visai augstas un tā rezultātā lētāk ražot pašiem nekā importēt. Šīni sarakstā var būt gan atsevišķi lauksaimniecības produkti, gan arī būvmateriāli.

Treškārt, realizējot relatīvās priekšrocības, jāizvairās no pārspilējumiem. Nevajadzētu visu likt uz vienas kārts. Mūsdienu dinamiskajā pasaulē izmaiņas ekonomiskajās struktūrās ir neizbēgamas, kas var izmainīt salīdzināmo priekšrocību skalu, tāpēc nepieciešama valsts ekonomisko mērķu un pūļu diversifikācija. Lai piemērotos pasaules pārmaiņu procesiem, jāiegūst nopietnas zināšanas ekonomisko un tehnisko procesu izpratnē.

Absolūto un relatīvo priekšrocību teorijām ir paliekoša nozīme, tomēr kopš šo koncepciju atklāsmes ir pagājuši divi gadu simteņi. Vai tiešām tirdzniecības izpratne šajā laikā nav notikušas pārmaiņas? Protams, ka ir notikušas, tomēr ne tik radikālas kā citās ekonomikas nozarēs. Tirdzniecības teorijas tālāka attīstība saistīta ar zviedru ekonomistu **E. Hekšera un B. Olina (Hecker – Ohlin)** ieguldījumu [57], kuri, balstoties uz relatīvo priekšrocību koncepciju, izvirzīja sakarību, ka valstis eksportēs tādas preces un pakalpojumus, kuru ražošanai izlietoti relatīvi pārpalikumā esošie resursi, bet importēs tādus izstrādājumus, kuru producēšanai nepieciešami relatīvi deficīta resursi. Tātad tiek eksportēti pārpalikuma resursi, bet importēti – deficīta resursi. Resursu relatīvais pārpalikums nozīmē, ka konkrētā faktora kvantitatīvie un arī kvalitatīvie parametri attiecīgi pret pārējiem ražošanas faktoriem ir augstāki nekā citās valstīs.

Prakse lielā mērā apstiprina Hekšera – Olina pieeju, pat “Ļeontjeva paradokss” nav izņēmums. Vasīlijs Ļeontjevs, krievu izcelsmes amerikāņu ekonomists, Nobela prēmijas laureāts, pētīdams ASV ekonomiku pēc II pasaules kara, izvirzīja šo paradoksu, kāpēc Amerika, kas pēckara periodā skaitījās kapitāla pārpalikuma zeme, atbilstīgi Hekšera – Olina koncepcijai neeksportēja kapitālietilpīgu produkciju, bet gan eksportēja darba ietilpīgu produkciju, piemēram, lauksaimniecības produkciju [33]. Pat mūsdienās

ASV ir lielākā lauksaimniecības produkcijas eksportētājvalsts, bet vai tā ir kapitāla pārpalikuma valsts? Arī tas var likties paradoksāli, ka patlaban ASV ir lielākā kapitāla importa zeme, bet šis fakts atbilst patiesībai. Pats paradokss lielā mērā slēpjas jautājumā, kādi tad attiecīgajā valstī ir pārpalikuma resursi? Mūsdienās daudzi no mums sapratīs, ka ASV pārpalikuma resursi ir tās zeme un zinātniski tehniskie kadri. Zeme, uz kuras Denveras un Aijovas platuma grādos viņņojas nepārredzami kviešu un kukurūzas lauki, mazliet uz dienvidiem – soja, dārzeņi un augļu dārzi. ASV zinātniski tehnisko potenciālu nav iespējams pārvērtēt. Šajā sfērā gandrīz ir tas pats, kas NHL un NBA, – visi pasaules labākie ir tur. ASV zinātniski tehnisko potenciālu pat grūti salīdzināt ar tādas tehnoloģiski attīstītas valsts potenciālu, kāda ir Japāna. Tātad “Leontjeva paradokss” ir atrisinājies vēsturiski dabiskajā procesā.

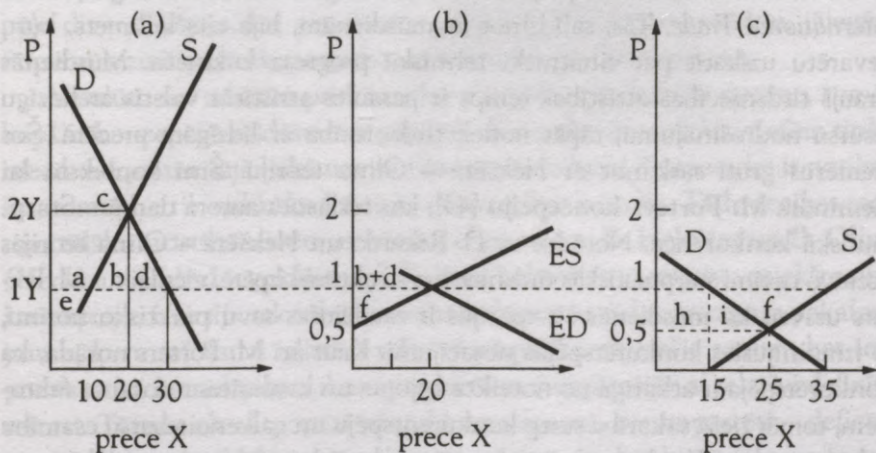
Hekšera – Olina koncepcija izvirzīta 1935. gadā darbā *Interregional and International Trade*. Tas, salīdzinot ar mūsdienām, bija cits laikmets, kuru nevarētu uzskatīt par zinātniski tehniskā progresa laikmetu. Mūsdienās straujš tirdzniecības attīstības temps ir pasaules attīstītās valstīs ar līdzīgu resursu nodrošinājumu, tāpat notiek tirdzniecība ar līdzīgām precēm. Šos piemērus grūti saskaņot ar Hekšera – Olina teoriju. Šinī kontekstā lai pieminām **M. Portera koncepciju** [43], kas izklāstīta autora darbā – Starptautiskā konkurence. Norādot uz D. Rikardo un Hekšera – Olina teorijas pozitīvo nozīmi starptautiskās tirdzniecības struktūras izpētē, vienlaikus M. Porters uzsver, ka mūsdienās šīs teorijas ir zaudējušas savu praktisko nozīmi, jo izmainījušies konkurētspējas nosacījumi. Kaut arī M. Porters norāda, ka konkurētspēja ir atkarīga no noteikta apjoma un kvalitātes ražošanas faktoriem, tomēr tiešā sakarība starp konkurentspēju un galveno resursu esamību valstī nepastāv. Konkurentspēju formē vesela virkne faktoru: gan iekšzemes pieprasījums, tā apjomi un kvalitatīvie parametri, radniecīgu konkurentspējīgu nozaru esamība, firmas stratēģija un struktūra, iekšējā tirgus konkurences raksturs.

Pēc autora domām, pārejas ekonomikas apstākļos nepieciešams arī valsts atbalsts dažādās formās. Šeit varētu būt tirgus infrastruktūras attīstība, informācijas bāzes nodrošināšana, zinātnisko pētījumu finansēšana, konkurences stimulēšana. Bez valsts atbalsta, pastāvīgi un pietiekami īsā laika periodā nodrošināt konkurences spējas starptautiskajā tirgū ir visai grūti.

10.2. Ieguvums no starptautiskās tirdzniecības

Aplūkotajai eksporta un importa struktūras teorijai ir svarīga nozīme, bet ne mazāka nozīme ir jautājumam par pasaules cenas līmeni, jo tieši tas nosaka valsts ieguvumu no starptautiskās tirdzniecības. Pieņemsim, ka valstij B ir salīdzinošās priekšrocības preces X ražošanā un, nepastāvot starptautiskajai tirdzniecībai, vietējās cenas līmenis $1X = 0,5Y$ (sk. 10.2.(c) attēlu), bet valstī A attiecīgais cenu līmenis $1X = 2Y$ (sk. 10.2.(a) attēlu). Skaidrs, ka valsts B relatīvi lētāko preci X eksportēs uz valsti A.

Pasaules tirgus preces X pieprasījuma līkne ED atspoguļo valsts papildus pieprasījumu, kas rodas, pieņemot zemāku pasaules cenu. Līkne ES raksturo preces X pārpalikuma piedāvājumu, pasaules cenām pārsniedzot vietējās cenas.

10.2. attēls. Starptautiskās tirdzniecības ieguvumu – zaudējumu grafiskā analīze

Kāda ir patērētāju un ražotāju ieguvumu – zaudējumu bilance abās valstīs un pasaulē kopumā? Valstī A pēc cenu pazeminājuma no $2Y$ līdz $1Y$, tas ir, pasaules cenu līmenī, patērētāju sākotnējais pārpalikums (c) palielinās par $(a + b + d)$, sasniedzot $(a + b + d + c)$. Vienlaikus preces X ražotājiem pēc cenu samazinājuma un ražošanas apjoma samazināšanās no $20X$ līdz $10X$ būs zaudējumi, kas atbildīs laukumam a. Rezultātā valsts A patērētāju

ieguvums ir $(a + b + d)$, ražotāju zaudējums (a) , bet tīrais ieguvums $(a + b + d) - (a) = (b + d)$.

Valsts B līdzīgas analīzes rezultātā patērētāju pārpalikums samazināsies par $(h + i)$, bet ražotāju ieguvums ražošanas apjoma un cenu pieauguma rezultātā ir $(h + i + f)$, attiecīgais tīrais ieguvums valstī B ir: $(h + i + f) - (h + i) = f$.

Tādā veidā, starptautiskās tirdzniecības rezultātā pasaules saimniecības ieguvums ir $(b + d + f)$ (sk. 10.2. (b) attēlu). Kopējā ieguvuma sadale starp valstīm ir atkarīga no vietējās cenas izmaiņas pakāpes starptautiskās tirdzniecības rezultātā. Vairāk saņems tā valsts, kuras vietējās cenas izmainīsies vairāk. Ieguvuma sadales princips: ieguvums no starptautiskās tirdzniecības sadalās tieši proporcionāli cenu izmaiņām attiecīgajās valstīs. Dotajā piemērā valsts A tīrais ieguvums vienāds ar trīsstūri $(b + d)$, kas

skaitliskā izteiksmē ir $\frac{(30 - 10)(2 - 1)}{2} = 10$, bet valsts B tīrais ieguvums atbilst laukumam f un attiecīgi $\frac{(35 - 15)(1 - 0,5)}{2} = 5$. Tātad lielāku tīro

ieguvumu saņem valsts A. Vairāk saņem tā valsts, kam pieprasījuma un piedāvājuma cenas elastība ir zemāka. Starptautiskās tirdzniecības ieguvumu sadales analīzē lieto eksporta – importa cenu salīdzinājumu starp atsevišķām valstīm:

$$T_t = \frac{P_x}{P_m}, \quad [10.1.]$$

kur

T_t – tirdzniecības nosacījumi (*terms of trade*);

P_x – eksporta cenu indekss;

P_m – importa cenu indekss.

Rādītāja T_t palielināšanos interpretē kā tirdzniecības nosacījumu uzlabošanu, tomēr šā rādītāja dinamika jāanalīzē saistībā ar ārējās tirdzniecības apjomu izmaiņām un cenu izmaiņu cēloņu noteikšanu.

10.3. Tirdzniecības politika

Valstij, izvēloties ārējās tirdzniecības politiku, pastāv divas iespējas – brīvā tirdzniecība un protekcionisma politika, kas faktiski tūrā veidā nav sastopamas. Kaut arī brīvai tirdzniecībai, īpaši ilglaicīgā periodā, ir vērā ņemamas priekšrocības – tā dod iespēju efektīvāk izvietot ierobežotos finanšu un materiālos resursus globālā mērogā, tomēr brīvās tirdzniecības realizācijas ceļā ir ne mazums barjeru. Brīva tirdzniecība iespējama tad, ja nav importa un eksporta ierobežojumu. EES valstis veido koptirgu, kurā var brīvi pārvietoties preces un ražošanas faktori, taču noteikti tirdzniecības ierobežojumi ar pārējām pasaules valstīm.

Argumenti par labu protekcionismam ir:

- nacionālās ekonomikas aizsargāšana no ārvalstu konkurences. Šī problēma ir mazāk aktuāla attīstītajām valstīm, arī Latvijai. Tā kā Latvija ir Pasaules tirdzniecības organizācijas (PTO) locekle, tad Latvijai ir jāievēro šīs organizācijas starpvalstu tarifu un tirdzniecības līguma GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*) nosacījumi. Kaut arī PTO (*World Trade Organisation*) pieņemtas spēkā liberalizācijas tendences, tomēr GATT "Urugvajas raunda" lēmumu ietvaros ir atļauts valstij aizsargāt nozari, ko tā atzīst par prioritāru savas nacionālās saimniecības saglabāšanai. Cits jautājums, kādu nozari par tādu atzīt. Tas ir sarunu temats ar PTO. Skaidrs ir tikai tas, ka par prioritārām nozarēm nevar atzīt visas vai lielāko daļu no tām. Bija dzirdama kritika Latvijas valdībai par tās pārmērīgo piekāpšanos PTO tirdzniecības liberalizācijas virzienā, atverot iekšējo tirgu ārvalstu preču produktiem, lai tikai par katru cenu Latvija pēc iespējas drīzāk varētu kļūt par PTO loekli. Un tā rezultātā Latvijas vietējā ražošana tika sagrauta.

Nenoliedzami, ka dažādas Latvijas valdības ir pieļāvušas kļūdas ekonomikas pārstrukturizēšanās jomā, īpaši kopējot attīstīto valstu makroekonomisko politiku, tomēr daudzas no ražotnēm nebija iespējams saglabāt. Ko darīt valdībai, ja patērētājs vairs nepērk šo produkciju? Protams, iespējama diskusija, vai ir jāizvairās atbalstīt tradicionālo produkcijas veidu ražošana, piemēram, piena, gaļas, graudu u. c. vai veidot supermodernaš informācijas tehnoloģijas? Vai mūsu ziemeļu kaimiņi Igaunijā, realizējot vēl liberālāku

tirdzniecības politiku, principā atceļot visas ievedmaksas, ekonomikas un labklājības sfērā ir sasnieguši sliktākus rezultātus par Latviju. Var jau teikt, ka igauņiem ir citi apstākļi vai citas preces. Vai tiešām taisnība būtu baltvācietim, bēdīgi slavenajam vācu reihministram, vienam no ģenerāļplāna "Ost" realizētājiem Baltijā A. Rozenbergam, kurš teica, ka igauņus var uzskatīt par jūtami radnieciskāku nāciju vāciešiem nekā latviešus.¹ Lai izskaidrotu situāciju, nav jāklūst par rasu teorijas piekritēju. Būtība nav etniskajā faktorā. **Vispirms** ir jāuzsver izglītības loma, gan XIX gadsimtā, gan arī mūsdienās igauņi izglītības attīstībai pievērs lielāku vērību nekā Latvijā, par to liecina fakti par izglītības finansēšanu un attīstību gan toreiz, gan tagad. Līdz ar to arī ekonomiskās sapratnes līmenis gan studentu, gan pasniedzēju, gan arī valdības līmenī Igaunijā ir augstāks, tāpēc viņu politika ir ekonomiski izsvērtāka. **Otrkārt**, atvērtai ekonomikai tomēr ir savas priekšrocības. Slēgtas ekonomikas apstākļos ne A. Šķēle, ne V. Krištopāns, pat ieguldot savus miljonus informācijas tehnoloģijās, nekādu mini mini Silikonas ielejas modeli Latvijā nespēs radīt. Igaunija ar savu atvērto ekonomiku ir piesaistījusi ražošanas sfērā vairākas pasaulē pazīstamas korporācijas, bet pati sekmīgi iekaro Latvijas tirgu.

- protekcionisms var būt nepieciešams, lai nepieļautu citām valstīm pārdalīt produkcijas pārpalikumu par dempinga cenām. Pasaules tirdzniecības organizācija "Urugvajes raunda" rezultātā cīņu pret dempingu iekļāva "Zaļās politikas" pasākumu kompleksā, kas netraucē tirgus attīstību un kuri ir atzīti kā starptautiski pieņemami. Tomēr ir gadījumi, ka cīņa pret dempingu ir aizsēgs, lai noslēptu protekcionismu.

Dzintara (vai dzeltenā) politika PTO izpratnē ir tādu ekonomisko mehānismu lietošana, kas sagroza tirgus attiecības, neļauj tām brīvi veidoties. Tie ir:

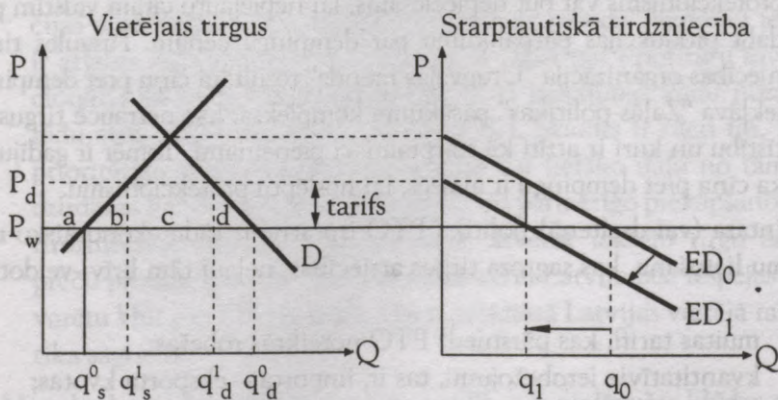
- muitas tarifi, kas pārsniedz PTO noteiktās robežas;
- kvantitatīvie ierobežojumi, tas ir, importa – eksporta kvotas;
- subsīdijas;
- licenžu sistēmas ieviešana importam un eksportam.

Muitas tarifi jeb muitas nodokļi ir sens un patlaban arī izplatīts starptautisko tirdzniecību regulējošs instruments. Jau runājām par liberalizācijas tendencēm starptautiskajā tirdzniecībā, taču pagaidām vēl tarifi pilnīgi

¹ Latvijas vēsture. Sastādītājs I. Butulis III daļa. Rīga.

netiek atcelti nevienā valstī, bet notiek tarifu samazinājums. Tarifi kā tirdzniecību regulējošs instruments, arī vispārējā tirgus liberalizācijas laikmetā nezaudēs savu nozīmi, jo PTO pat iesaka veikt netarifu aizsardzības pasākumu (kvotu, eksporta subsīdiju) pārveidošanu muitas tarifos ar tarifa ekvivalenta palīdzību. Tarifu ekvivalentu nosaka katram produktam, uz kuru pastāv netarifu barjeras, un tas ir vienlīdzīgs starpībai starp iekšējā tirgus cenu un vidējo pasaules tirgus cenu. Šī diference ir kā pamats atbilstīga muitas tarifa noteikšanai – vai nu kā specifiskā tarifa, kā noteikta naudas summa katrai importētai vai eksportētai preču vienībai, vai arī vērtības jeb *ad valorem* tarifs, ko nosaka procentu veidā no preces vērtības. Ir divi tarifa veidi: protekcionistiskais un fiskālais. Vadoties pēc PTO noteikumiem, tarifu politika nedrīkst būt orientēta uz fiskāliem mērķiem jeb budžeta ieņēmumu palielināšanas mērķiem. Arī Latvijas budžetā muitas nodokļi ir nelieli un tiem piemīt tendence samazināties. Vienam otram varbūt tas var nepatikt, tomēr tā ir jaunā laikmeta iezīme, kas liecina par starptautiskās ekonomiskās sadarbības un savstarpējās atkarības nostiprināšanos.

Tā kā galvenokārt tiek praktizēts importa tarifs, aplūkosim, kā tas ietekmē valsts labklājību.

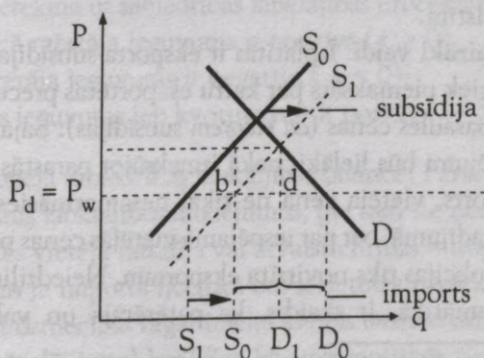

10. 3. attēls. Fiksēta importa tarifa ietekmes analīze

Fiksēta tarifa gadījumā pārpalikuma pieprasījuma līkne ED_0 pārvietojas uz leju, jo cenas vietējā tirgū pieaug no P_w līdz P_d un importēto preču daudzums samazinās $q_0 \rightarrow q_1$. Zīmējuma kreisajā attēlā uz laukuma a, b, c, d bāzes var veikt sabiedrības labklājības analīzi:

- 1) vietējie ražotāji palielina ražošanas apjomu no q_s līdz q'_s un tā rezultātā iegūs ienākumu (a) laukuma apjomā;
- 2) pieaugot cenām patērētāji zaudēs $-(a + b + c + d)$;
- 3) valdība tarifa rezultātā iegūs (c), tas ir, nodokli no importētājiem;
- 4) summējot visus ieguvumus un zaudējumus, fiksēta tarifa ietekmē sabiedrība kopumā zaudēs $-(d + b)$.

Tāpat sabiedrības tiros zaudējumus reprezentē "b" un "d". Laukums "b" pārstāv tarifa negatīvo ražošanas efektu, jo cenu pieaugums stimulē neefektīvu jeb augstu izmaksu ražošanu, turpretī "d" raksturo tarifa negatīvo patēriņa efektu, tas ir, labklājības kritumu patēriņa apjoma samazināšanās rezultātā. Līdz ar to importa tarifs pārdala importprodukcijas patērētāju ienākumus par labu vietējam ražotājam un valstij. Uzsverot sabiedrības tiros zaudējumus tarifa dēļ, tomēr papildus jānorāda uz divām lietām. 1) vietējā ražošanas apjoma pieaugums var uzlabot nodarbinātību valstī un dot iedzīvotājiem ienākumus; 2) daļa no valsts budžeta ieguvuma var atgriezties atpakaļ pie patērētāja dažādu sociālo transferu formā. Salīdzinot tarifu kā vietējās ražošanas veicinātāju ar subsīdijām, jāteic, ka importa tarifs nav tas labākais veids vietējās ražošanas stimulēšanai.

10.4. attēls. Subsīdijas ietekmes analīze

Subsīdijas ir alternatīvas tarifam vietēja ražotāja atbalstam. Tiešās subsīdijas līdzīgi muitas tarifam stimulē vietējo ražošanu no S_0 līdz S_1 (sk 10. 4. attēlu), bet atšķirībā no importa tarifa subsīdijas nesamazina patēriņa līmeni, jo tās nepalielina vietējās cenas augstāk par pasaules cenām. Subsīdiju

mehānisms nodrošina to, ka vietējais patērētājs maksā starptautisko cenu, bet ražotājs šajā valstī saņem starpību starp valsts noteikto atbalsta cenu un pasaules cenu. Atbalsta cenu sauc arī par **intervences cenu**, kas ir pazīstama Latvijā kā atbalsts graudu ražotājiem. Intervences cena faktiski nosaka iekšējā tirgus zemāko cenu un ir zināma garantija zemniekiem, ka par šo cenu var pārdot visus piedāvātos graudus.

Tātad, aplūkojot grafisko attēlu, redzams, ka patēriņa apjoms paliks D_0 līmenī. Sabiedrības tīrie zaudējumi salīdzinājumā ar importa tarifu samazinās par "d" laukumu. Zaudējumi, kurus izsaka "b" trīsstūris, saglabājas, jo vietējās ražošanas paplašināšana ir saistīta ar papildu izmaksām.

Ja importa apjoms importa tarifa apstākļos bija $D_1 - S_1$, tad subsīdija to palielina līdz D_0 . Kaut arī pastāv atsevišķas subsīdiju priekšrocības salīdzinājumā ar importa tarifu, tomēr PTO subsīdijas ietver nevēlamu starptautiskā tirgus regulējošo mehānismu sarakstā. Izvirzītie iebildumi nav nelogiski: sagroza tirgus attiecības, relatīvo priekšrocību realizācija kļūst problemātiska; ir neefektīva resursu izmantošana; tās grūti atcelt. Vēl jāuzsver, ka subsīdijas ir bagāto valstu preorgatīva. Kaut arī subsīdijas samaksā uz nodokļu maksātāju rēķina, tomēr valsts budžetā jābūt pietiekamiem līdzekļiem, lai fermeriem varētu izmaksāt subsīdijas.¹ Arī tās pastiprina ekonomisko nevienlīdzību starp valstīm.

Subsīdijām ir vairāki veidi. Izplatītas ir eksporta subsīdijas, kas ražotājam eksportētājam tiek piemaksāts par katru eksportētas preces vienību vai arī procentuāli no pasaules cenas (*ad valorem* subsīdijas). Šajā gadījumā sabiedrības tīrie zaudējumi būs lielāki, nekā izmaksānot parastās subsīdijas, jo tiek stimulēts eksports, vietēja cena ne tikai nesamazināsies, kā vērojām parastās subsīdijas gadījumā, bet pat iespējama vietējās cenas palielināšanās, jo lielāka daļa produkcijas tiks novirzīta eksportam. Neiedziļinoties labklājības analīzes matemātikā, ir skaidrs, ka patērētāja un valsts (nodokļu

¹ Arī Latvijā, ar zināmu skaudību raugoties uz lielajām subsīdijām EES valstu fermeriem, cer, ka, iestājoties EES, šīs subsīdijas izglābs mūsu lauksaimniecību. Reāli šīs cerības var piepildīties tikai daļēji, jo vairākkārt EES pārstāvji gan oficiāli, gan neoficiāli ir norādījuši, ka, EES paplašinoties austrumu virzienā, tās budžetam nebūs iespēja pašreizējā līmenī subsidēt lauksaimniecību. Par to liecina pēdējie notikumi, kas veicinājuši eirosepticismu, jo piedāvāto subsīdiju apjoms jaunpievienoto valstu zemniekiem sākotnējā periodā ir četras reizes mazāks nekā pārējiem EES fermeriem.

maksātāju) zaudējums pārsniedz ražotāju ieguvumu. Arī Latvijas zemnieki ne bez pamata uztraucas, ka EES valstu dāsnī subsidētā lauksaimniecības produkcija viņus nostāda nevienlīdzīgā situācijā. Te faktiski var runāt par dempinga cenām, jo nereti subsidētās EES valstu eksportcenas ir zemākas nekā vietējās cenas šo produktu izcelsmes valstīs.

Importa kvotas. Kgotu plusi ir vienlaikus mīnusi. **Pirmkārt**, kvotas ir efektīvāks protekcionisma līdzeklis nekā muitas tarifi vai subsīdijas. Vietējais ražotājs var būt drošs, ka viņš būs aizsargāts no ārvalstu konkurences, jo nosakot kvotu, importu nav iespējams palielināt. Vienlaikus kvotas nivelē jebkuras starptautiskās konkurences ietekmi uz iekšējām cenām. Ja pasaules cenas samazinās, tad importa tarifa dēļ, imports pieaugs un vietējās cenas arī samazināsies, tad kvotu ietekmē starpība starp vietējām un pasaules cenām pieaugs un pieaugs arī ienākumi no importa, bet vietējā tirgus izolācija galarezultātā novedīs pie stagnācijas, neefektīvas līdzekļu izmantošanas, mafijas darbības vai korupcijas.

Otrkārt, arī pasaules pieredze liecina, ka absolūta iekšējā tirgus aizsardzība no ārvalstu konkurences rada, no vienas puses, atpalicību, aprobežotību un perspektīvā grūti pārvarāmas sekas. Tomēr, no otras puses, kvotas atvieglo maksājumu bilances regulēšanu, ko izdarīt elastīga importa apstākļos ir grūti. Kvotas ietekme uz sabiedrības labklājības procesiem ir šāda:

- vietējā ražotāja ieguvums ir pozitīvs ($+ > 0$);
- patērētāja ieguvums ir negatīvs ($- < 0$);
- valsts ieguvums jeb kvotu rente ir pozitīva ($+ > 0$).

Kāda ir kopējā sabiedrības labklājības balance? Parastos gadījumos sabiedrība cietīs tīras labklājības zaudējumus, pie tam šie zaudējumi progresēs, ja kvota provocēs vietējā ražotāja vai ārvalstu firmas – importētājas monopolstāvokli (1) un ja importa licences būs izvietotas neefektīvi (2).

Pasaules tirdzniecības organizācija kvotas ierindo dzintara (dzeltēno) pasākumu priekšgalā, tātad kvalificē kā starptautiskās tirdzniecības attīstības šķērslī Nr. 1. No pasaules globālās attīstības viedokļa tas ir pareizi. Kvota, kas ir neapejama, traucē pasaules progresam. Tomēr reāli kvotas pastāv, pat EES piešķir Latvijas lauksaimniecības produktu importam noteiktu kvotu. Un, ja tas ir vienā no pasaules attīstītākajiem reģioniem, tad pasaules citās zonās stāvoklis nav labāks. Te nu varētu pārfrāzēt labi zināmo teicienu – ja man kurpe spiež, kāda man daļa par pasaules problēmām?

10.4. Preču eksports un imports.

Skats no Latvijas viedokļa

Ar starptautisko tirdzniecību ir saistīti divi jēdzieni – eksports un imports. Tie ir termini ar globālu izplatību, starp mums nebūs iespējams atrast tādu, kas pats nebūtu tos lietojis. Mūsdienų pasaulē eksports un imports pavada cilvēku arī praktiskajā jomā no dzimšanas līdz pēdējiem beigu akordiem.

Kādi faktori ietekmē eksportu un importu?

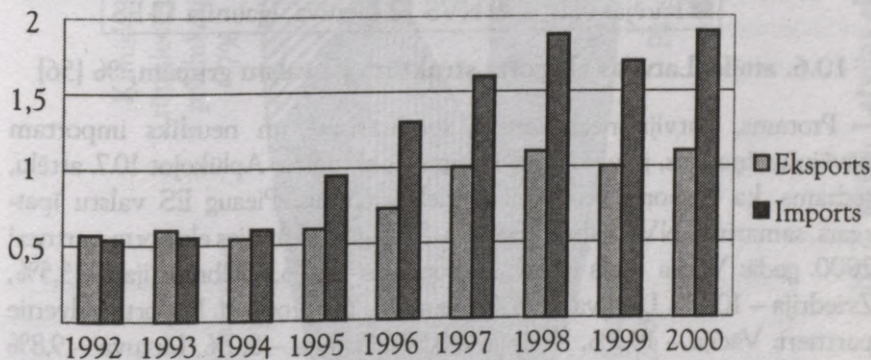
Eksportu ietekmē:

- reālais iekšzemes kopprodukts ārvalstīs. Palielinoties tam, ārzemniekiem ir lielākas iespējas pirkt citu valstu eksportprodukciju. Vai kādam no mums nav zināms, kā krīze Krievijā ietekmēja Latvijas pārtikas preču eksportu. Daži tirgus analītiķi uzskata, ka iespējamā ekonomikas lejupslīde ASV vairāk ietekmēs eksportētājvalstu ekonomiku Eiropā vai Āzijā, nekā reālo iedzīvotāju dzīves līmeni pašā Amerikā;
- eksportpreču cenas salīdzinājumā ar tādu pašu izstrādājumu cenām citās eksportētājvalstīs. Tā ir normāla patērētāja tirgus uzvedība, katrs no mums, iegādādamies dažādas preces, centīsies maksimizēt ieguvumu uz katru izdoto naudas vienību. Cenas, protams, ir atkarīgas no ražošanas izmaksām. Arī latviešu zemnieku izslavētais darba tikums var pārvērsties par tukšu skaņu, ja tas nespēs ražot produkciju vismaz poļu zemnieka produkcijas izmaksu līmenī. Eksportpreču cenas zināmā mērā atkarīgas no
- valūtas kursa. Mūsu preču cenas Tallinā vai Maskavā tiks izteiktas šo valstu attiecīgajā valūtā. Tātad, jo augstāks būs lata kurss pret šo valstu valūtām, jo augstāka cena kronās vai rubļos būs mūsu valsts eksportprodukcijai. Rezultāts ir dzirdētais Maskavas vai Pēterburgas tirgos: jūsu zivju produkcija ir pazīstama vairāk kā 50 gadus, mēs to cienām augstāk par jebkuru citu, vienīgi cenas ir pārāk augstas un mēs vienkārši tos nespējam nopirkt.
- eksportu un arī importu ietekmē dažādi citi gan ekonomiska, gan institucionāla rakstura pasākumi (ierobežojumi un atvieglinājumi, piegādes nosacījumi, eksporta veicināšanas programmas u. c.).

Importu ietekmē jau minētie eksporta gadījumā faktori tikai ar citu ietekmes sektoru.

- pašmāju reālais iekšzemes kopprodukts. Jo lielāks kopprodukts, jo lielāki iedzīvotāju ienākumi, jo lielāks arī imports. Tas attiecas ne tikai uz Latviju, bet uz jebkuru superlielvalsti: jo bagātāka nācija, jo lielāka vēlēšanās tās iedzīvotājiem ir iegādāties importa produkciju. Arī standartizētā pasaulē cilvēku tieksme pēc daudzveidības nav mirusi.
- **valūtas kurss.** Jo nacionālās valūtas kurss ir augstāks attiecībā pret citu valstu valūtām, jo tas sekmē importu attiecīgajā valstī. Importa cenas ir attiecīgās valsts valūtā un, ja lata kurss pret citām valūtām ir augsts, tad arī citas valsts importa cena latos ir relatīvi zemāka.

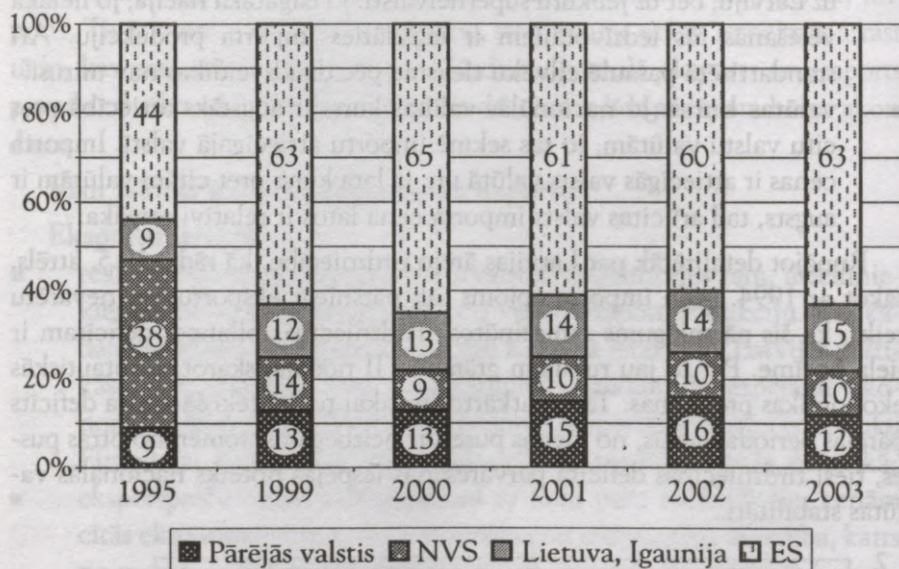
Runājot detalizētāk par Latvijas ārējo tirdzniecību, kā rāda 10.5. attēls, sākot ar 1994. gadu importa apjoms sāk pārsniegt eksportu, un nevarētu teikt, ka šis pārsniegums samazinātos. Tirdzniecības bilances deficītam ir liela nozīme. Par to jau runājām grāmatas II nodaļā, skarot starptautiskās ekonomikas problēmas. Tagad atkārtosim tikai to, ka tekošā konta deficīts pārējas perioda valstīs, no vienas puses, ir neizbēgams, tomēr, no otras puses, tieši tirdzniecības deficīta pārvarēšanas iespējas noteiks nacionālās valūtas stabilitāti.

10.5. attēls. Latvijas eksports un imports (miljard. Ls) [29,30]

Jāuzsver, ka viens no tirdzniecības bilances atslēgas jautājumiem ir šīs bilances saistība ar finanšu plūsmām starp valstīm. Ja valsts importē vairāk nekā eksportē, tad tai līdzekļi importa samaksai ir jāaizņemas ārvalstīs un tā kļūst par parādnieci. Aizņemšanās Latvijai ir objektīvi nepieciešama –

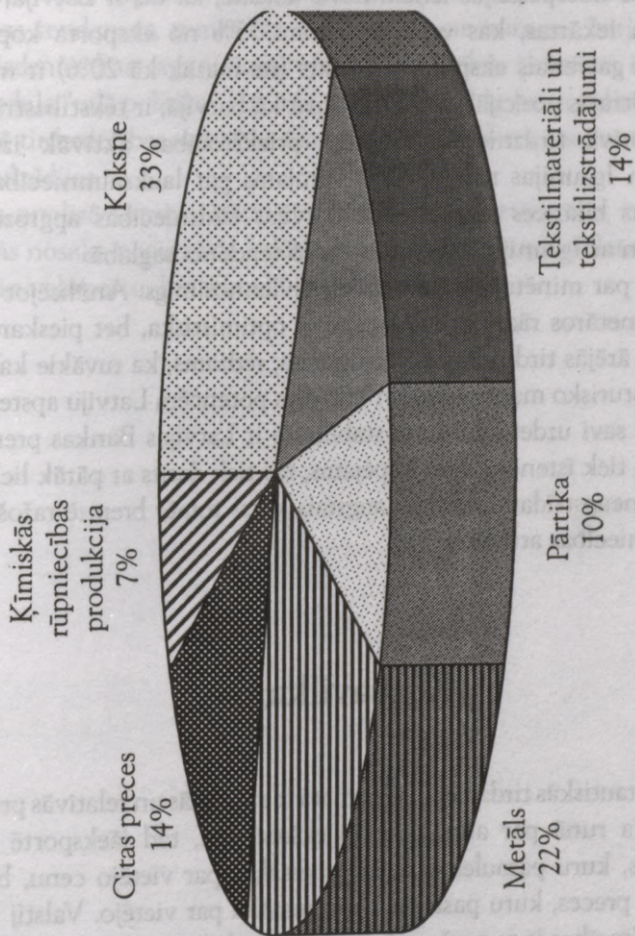
pareizi. Latvijas parāds nav liels – pareizi. Bet kāda tendence būs deficīta pieaugumam? Vai izdosies saglabāt nacionālās valūtas stabilitāti? Bet varbūt Latvijā ceram, ka iestāšanās EES un Eiropas monetārā savienībā, likvidējot nacionālo valūtu, dabīgā ceļā atrisinās šīs problēmas?

10.6. attēls. Latvijas eksporta struktūra pa valstu grupām, % [56]

Protams, Latvija neatgriezīsies totalitārisma un neuzliks importam nāvējošus žņaugus, jo uzdevums ir stimulēt eksportu. Aplūkojot 10.7. attēlu, redzams, ka eksporta ģeogrāfijā notiek izmaiņas. Pieaug ES valstu īpatsvars, samazinās NVS valstu īpatsvars. Svarīgākie Latvijas eksporta partneri 2000. gadā: Vācija – tās īpatsvars procentos 15,5%, Lielbritānija – 15,5%, Zviedrija – 10,5%, Lietuva – 8,4%, Igaunija – 6,0 procenti. Importa galvenie partneri: Vācija – 10,5%, Krievija – 8,8%, Somija – 8,0%, Lietuva – 9,8% un Zviedrija – 6,4 procenti.

Jau par tradīciju ir kļuvusi Latvijas negatīvā ārējās tirdzniecības bilance ar tuvākajām kaimiņvalstīm. 2002. – 2003. gadā Latvijas imports no Lietuvas bija 2,1 reizi lielāks, bet no Igaunijas – 1,8 reizes lielāks nekā Latvijas preču eksports uz šīm valstīm. Arī tendence nav iepriecinoša. 2002. gadā turpināja strauji palielināties Latvijas negatīvais tirdzniecības saldo ar Lietuvu – par 26% (imports pret eksportu), bet ar Igauniju tas

10.7. attēls. Latvijas eksporta struktūra 2002. gadā

samazinājās par 11%, tomēr 2003. gada janvārī – oktobrī Latvijas negatīvais tirdzniecības saldo ar Lietuvu salīdzinājumā ar iepriekšējā gada attiecīgo periodu palielinājās par 25 procentiem. [56, 34]

Pastāv atšķirības arī Baltijas valstu eksportstruktūrā. Igaunijas eksportā pārliecinošas līderpozīcijas ieņem nevis koksne, kā tas ir Latvijā, bet gan mašīnas un iekārtas, kas veido apmēram 35% no eksporta kopapjoma, bet Lietuvā galvenais eksporta produkts (ne mazāk kā 20%) ir minerālie produkti. Otrajās pozīcijās eksportā, tāpat kā Latvijā, ir tekstilizstrādājumi. Noslēgtā brīvā tirdzniecības līguma priekšrocības aktīvāk izmantoja Lietuvas un Igaunijas ražotāji. Tas vērojams pat lauksaimniecības preču tirdzniecības bilances analīzē, kur Latvijas tirdzniecības apgrozījums ar Lietuvu, gan ar Igauniju ir negatīvs un šo tendenci saglabā.

Iespaidis par minētajiem faktiem ir neviennozīmīgs. Analizējot Latvijas Bankas monetāros rādītājus ir gaisotne ir optimistiska, bet pieskaroties ražošanas vai ārējās tirdzniecības rezultātiem, redzams, ka tuvākie kaimiņi ar vienādu vēsturisko mantojumu un līdzīgām potencēm Latviju apsteidz. Katram jāpilda savi uzdevumi. Lata stabilitāte ir Latvijas Bankas prerogātīva, kas sekmīgi tiek īstenota, bet, iespējams, tas tiek darīts ar pārāk lielu centību? Liekas neapstrīdami, ka lata augstais kurss tomēr bremsē ražošanas un ārējās tirdzniecības attīstību.

Kopsavilkums

1. Starptautiskās tirdzniecības pamatā ir absolūtās un relatīvās priekšrocības. Ja runā par absolūtām priekšrocībām, tad jāeksportē ir tādas preces, kuru pasaules cenas ir augstākas par vietējo cenu, bet jāimportē preces, kuru pasaules cena zemāka par vietējo. Valstij relatīvās priekšrocības ir to preču ražošanā, kuru alternatīvās izmaksas ir zemākas nekā citās valstīs.
2. Tirdzniecības teorijas tālāka attīstība saistīta ar E. Hekšēra – B. Olina un M. Portera koncepcijām. Pirmā paredz, ka jāeksportē preces, kas ražotas no pārpalikuma resursiem, bet otrā, ka eksportspēju nosaka konkurētspēja, kas atkarīga no daudziem faktoriem.

3. Katras valsts konkrētu ieguvumu no starptautiskās tirdzniecības nosaka eksporta un importa cenu salīdzinājums starp atsevišķām valstīm.
4. Tirdzniecības politikas pretpoli: brīvā tirdzniecība un protekcionisms tīrā veidā nepastāv. Kaut arī pasaulē spēkā pieņemtas brīvās tirdzniecības tendences, tomēr tās realizācijā ir ne mazums barjeru. Pasaules tirdzniecības organizācija visus tirdzniecības politikas instrumentus iedala "zaļā politika", kas ir pieļaujama, un "dzeltenā politika", kas traucē tirdzniecības attīstībai. Galvenie šajā sarakstā: muitas tarifi, kvotas, subsīdijas.
5. Ja analizē Latvijas ārējās tirdzniecības eksportspējas, tad lielā mērā tās nosaka nacionālās valūtas kurss. Relatīvi augstais lata kurss neveicina eksportu, bet stimulē importu.

6. Tirdzniecības politikas instrumenti	1. Tarifi
7. Tirdzniecības politikas instrumenti	2. Kvotas
8. Tirdzniecības politikas instrumenti	3. Subsīdijas
9. Tirdzniecības politikas instrumenti	4. Muitas tarifi
10. Tirdzniecības politikas instrumenti	5. Kvotas
11. Tirdzniecības politikas instrumenti	6. Subsīdijas

II Uzdevumi

Proces	
Valsts A	Valsts B
50	30
30	50
30	50
50	30
30	50
50	30
30	50
50	30
30	50

Uzdevumi, testi

Starptautiskā tirdzniecība

I Saskaņošanas uzdevums

1. Absolūtās priekšrocības	A. Importa limits
2. Salīdzinošās priekšrocības	B. Starpvalstu tarifu un tirdzniecības līgums, Pasaules tirdzniecības organizācija
3. Eksports	C. Importa nodoklis
4. Imports	D. $Y - (C + I + G)$
5. Importa robežtieksme	E. Atsevišķa produkta ražošana valstī ar zemākām izmaksām nekā citur pasaulē
6. Tīrais eksports	F. $\Delta M / \Delta Y$
7. Tarifs	G. Atsevišķa produkta ražošana valstī ar zemākām alternatīvām izmaksām
8. Kvota	H. Funkcija no ienākuma līmeņa valstī, valūtas maiņas kursa un procenta likmes
9. GATT/PTO	I. Funkcija no ienākuma līmeņa ārzemēs, valūtas maiņas kursa un procenta likmes

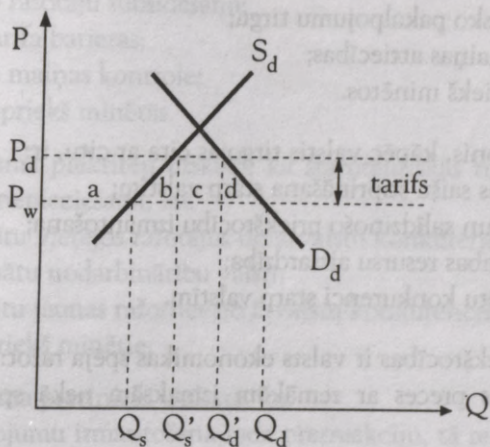
II Uzdevumi

1. Pieņemsim, ka divas valstis A un B ražo tranzistorus un velosipēdus. Abas valstis izmanto kopēju valūtu. Tabulas skaitļi atspoguļo darba izmaksas šo preču ražošanā abās valstīs:

Preces	Darba izmaksas (h uz vien.)	
	Valsts A	Valsts B
Velosipēdi	50	110
Tranzistori	20	30

- a) vai kādai valstij ir absolūtās priekšrocības abu produktu ražošanā?
- b) aprēķiniet velosipēdu un tranzistoru ražošanas alternatīvās izmaksas abās valstīs;
- c) kurai valstij ir relatīvās priekšrocības velosipēdu ražošanā?

2. Uz šādā grafika attēla pamata nosakiet:
- patērētāja zaudējumus tarifa ieviešanas rezultātā;
 - ražotāja ieguvumi;
 - budžeta ienākumus;
 - valsts tīrie zaudējumi tarifa ieviešanas rezultātā.

P_w – pasaules cena;
 P_d – iekšzemes cena;
 S_d – vietējais preču piedāvājums;
 D_d – vietējais preču pieprasījums.

3. Ja importa robežtieksme $MPM = 0,3$, bet patērēja robežtieksme $MPC = 0,9$, kāds ir atvērtās ekonomikas multiplikators.
4. Trīs pazīstamas elektrofirmas eksportē uz Latviju vienādas klases gludeklus. Vai ir pamats kādu no firmām apvainot dempingā?

Rādītāji uz vienu gludekli	Firma A	Firma B	Firma C
Vidējās izmaksas	12 USD	12 USD	12 USD
Iekšzemes cena firmu mītņu zemēs	14 USD	15 USD	13 USD
Eksportcena	15 USD	14 USD	13 USD

Testi

1. Ārējie ekonomiskie sakari ietver:
 - a) ārējo tirdzniecību;
 - b) starptautiskā kapitāla tirgu;
 - c) starptautisko pakalpojumu tirgu;
 - d) valūtas maiņas attiecības;
 - e) visus iepriekš minētos.
2. Galvenais cēlonis, kāpēc valstis tirgojas cita ar citu, ir:
 - a) draudzības saišu stiprināšana starp valstīm;
 - b) absolūto un salīdzinošo priekšrocību izmantošana;
 - c) vietējo dabas resursu aizsardzība;
 - d) lai sekmētu konkurenci starp valstīm.
3. Absolūtās priekšrocības ir valsts ekonomikas spēja ražot:
 - a) atsevišķas preces ar zemākām izmaksām nekā spēja ražot citās valstīs;
 - b) visas preces ar zemākām izmaksām nekā citās valstīs;
 - c) preces un pakalpojumus, kuru izmaksas ir zemākas nekā citu preču izmaksas attiecīgajā valstī;
 - d) nodrošināt atsevišķai precei monopola statusu.
4. Relatīvās priekšrocības ir valsts ekonomikas spēja ražot:
 - a) atsevišķas preces un pakalpojumus ar salīdzinoši zemākām izmaksām nekā citu preču ražošana attiecīgajā valstī;
 - b) ražot tādas preces un pakalpojumus, kurus tā prot ražot vislabāk;
 - c) ražot atsevišķas preces un pakalpojumus ar zemākām izmaksām nekā citās valstīs;
 - d) pareiza a) un b) atbilde.
5. Absolūto un salīdzinošo priekšrocību izmantošana sekmēs:
 - a) ražošanas apjoma pieauguma pasaulē;
 - b) augstāku nodarbinātību pasaulē;
 - c) labklājības pieaugumu pasaulē un atsevišķās valstīs;
 - d) efektīvu resursu izmantošana;
 - e) visu iepriekš minēto.

6. Kuras no ārējās tirdzniecības politikas formām var uzskatīt par brīvās tirdzniecības ierobežojumiem?
- multas tarifi;
 - importa kvotas;
 - embargo;
 - vietējo ražotāju subsidēšanu;
 - ārpustarifa barjeras;
 - valūtas maiņas kontrole;
 - visas iepriekš minētās.
7. Protekcionisma piekritēji uzskata, ka starptautiskās tirdzniecības ierobežojumi ir nepieciešami, lai:
- aizsargātu vietējos ražotājus no ārvalstu konkurences;
 - palielinātu nodarbinātību valstī;
 - aizsargātu jaunas ražotnes no ārvalstu konkurences;
 - visi iepriekš minētie.
8. Protekcionisma pretinieki uzskata, ka:
- ierobežojumu izmantošana rada pretreakciju, tā rezultātā starptautiskā tirdzniecība tiek bremsēta;
 - ierobežojumu rezultātā krītas ražošanas efektivitāte;
 - ierobežojumi galarezultātā nesekmē ekonomisko izaugsmi valstī, kas izmanto tirdzniecības ierobežojumus;
 - visi iepriekš minētie.
9. Zinātnieks, kas pirmais formulēja salīdzinošo priekšrocību principu:
a) Ādams Smits;	d) Miltons Frīdmans;
b) Deivids Rikardo;	e) Pols Samuelsons;
c) Alfrēds Maršals;	f) Tomass Maltuss.
10. Atšķirības starp importa tarifu un importa kvotu ir tad, kad tikai tarifs:
- noved pie importa sašaurināšanās;
 - noved pie eksporta samazināšanās;
 - veicina cenu pieaugumu valstī;
 - ir budžeta ienākums.
11. Pieņemsim, ka Latvija spēj ražot 1 tonnu kviešu vai 4 tonnas cukurbietes, izmantojot vienu resursu vienību, bet Lietuva, izmantojot resursu

- vienību, spēj ražot 2 tonnas kviešu vai 5 tonnas cukurbiešu. Pastāvot brīvai tirdzniecībai starp šīm kaimiņvalstīm:
- Latvija eksportēs kviešus, importēs cukuru;
 - Lietuva eksportēs cukuru, importēs kviešus;
 - Latvija eksportēs cukuru, importēs kviešus;
 - Lietuva neeksportēs un neimportēs cukuru.
12. Eksporta veicināšanas politika ietver:
- subsīdijas vietējam ražotājam;
 - importa tarifs;
 - valūtas maiņas kontroli;
 - visas iepriekš minētās.
13. Latvija eksportē uz Angliju kokmateriālus, bet Anglija uz Latviju eksportē mašīnas un iekārtas. Ja kokmateriālu relatīvās cenas attiecībā pret mašīnām un iekārtām pieaug, tad:
- Latvijas tirdzniecības bilance uzlabojas;
 - Latvijas ražošanas iespēju līkne maina slīpuma leņķi;
 - Anglijas ražošanas iespēju līkne maina slīpuma leņķi;
 - pareizas a) un b) atbildes;
 - pareizas visas iepriekš minētās.
14. Preču eksportu ietekmē:
- valsts iedzīvotāju ienākumu pieaugums;
 - nacionālās valūtas maiņas kursa krišanās;
 - ārvalstu iedzīvotāju ienākumu pieaugums;
 - pareizas b) + c) atbildes.
15. Preču importu veicina:
- valsts iedzīvotāju ienākumu pieaugums;
 - nacionālās valūtas maiņas kursa pieaugums;
 - cenu līmenis valstī, kas ir augstāks nekā ārvalstīs;
 - procentu likmes pieaugums;
 - visas iepriekš minētās.
16. GATT galvenais uzdevums:
- novērst diskrimināciju starptautiskajā tirdzniecībā;
 - samazināt šķēršļus, kas traucē tirdzniecības attīstībai;
 - novērst protekcionisma izplatību;
 - visi iepriekš minētie.

II Pareizi – nepareizi

1. Absolūto priekšrocību principu izvirzīja Ādams Smits.
2. Salīdzināmo priekšrocību princips pierāda, ka valsts var gūt ieguvumu, ražojot tādas preces un pakalpojumus, kuru alternatīvās izmaksas ir viszemākās.
3. Pielietojot importa tarifus, valsts labklājības līmenis vienmēr ir augstāks nekā brīvās tirdzniecības apstākļos.
4. Ja firmas produkcijas eksportcena ir zemāka nekā produkcijas iekšzemes cena, tad tas ir dempingis.
5. Cīņa pret dempingu ir slēpts protekcionisms.
6. Tikai brīvā tirdzniecība var palielināt gan pasaules, gan atsevišķas valsts ienākumus.
7. Atsevišķi tirdzniecības ierobežojumi ir pretrunā PTO tirdzniecības noteikumiem.
8. Relatīvi augstas iekšzemes cenas sekmēs valsts tirdzniecības bilances uzlabošanu.
9. Valsts iedzīvotāju ienākumu pieaugums var samazināt tīro eksportu.
10. Starptautiskā tirdzniecība, raugoties no patērētāja viedokļa, nodrošina lielāku brīvību, zemākas cenas un augstāku kvalitāti.
11. Aizsargāt jaunas un perspektīvas ražotnes no ārvalstu konkurences ir starptautisko tirdzniecības noteikumu pārkāpums.
12. Importa ierobežojumi veicina konkurences nespējīgu nozaru pastāvēšanu un ražošanas efektivitātes pazemināšanu.
13. Preču un pakalpojumu eksporta – importa cenu salīdzināšana ar vietējām cenām ir viens no veiksmīgas starptautiskās tirdzniecības noteikumiem.
14. Valstij jāspecializējas tādu eksportpreču un pakalpojumu ražošanā, kuru ražošanai valstī ir pārpalikuma resursi.
15. Ārvalstu firmas, realizējot valstī produkciju par dempinga cenām, patiesībā piešķir dāvinājumu šai valstij.

XI nodaļa

Valūtas attiecības, maksājumu bilance, ārējais un iekšējais ekonomikas līdzsvars

11.1. Valūtas kurss: nominālais un reālais, fiksētais un peldošais

Šie jautājumi ir savstarpēji saistīti. Sāksim ar valūtas kursu, kas ir atvērtas ekonomikas neatņemama sastāvdaļa. Valūtas kursa izmaiņas skar visus: firmas, iedzīvotājus un valsti kopumā.

Lai pirktu un pārdotu preces un pakalpojumus ārējā tirgū ir nepieciešama valūta, parasti importētāji pērk ārvalstu valūtu, lai norēķinātos ar pārdevējiem ārvalstīs vai nu nacionālajā vai pasaules tirdzniecības valūtās. Valūta nepieciešama, lai iegādātos ārvalstu vērtspapirus, veiktu investīcijas ārvalstīs vai lai pavadītu brīvdienas Romā. Vēl 2001. gadā Latvijas tūristiem bija jānorēķinās lirās, bet 2002. gada vasarā bija vajadzīgi eiro. Valūtas tirgum patiesi ir globāls raksturs. Londona, Ņujorka, Tokija, Frankfurte, Parīze, Cīrihe, Honkonga un arī Rīgā ir viens no valūtas maiņas liberālākajiem režīmiem. Šajā procesā bankām ir galvenā loma. Komercbankas pērk valūtu no firmām un māsaiņniecībām, kā arī pārdod tām, tās pašas pērk un pārdod valūtu centrālajām bankām, plašs ir starpbanku valūtas tirgus.

Valūtas nominālais kurss ir cena, par kādu vienas valsts valūta tiek pārdota apmaiņā pret citas valsts valūtu. Oficiālā lata piesaiste SDR vienībai neizslēdz nepieciešamību noteikt lata kursu pret atsevišķu valstu valūtām. Latvijas Banka ik rītu paziņo dažādu valūtu pirkšanas un pārdošanas oficiālo cenu, no kuras faktiskā cena var atšķirties viena procenta robežās. Latvijas ārējo tirdzniecību apkalpo dažādu valstu valūtas. Kas attiecas uz preču eksportdarījumiem, tad 2002. gadā ASV dolāri no kopapjoma bija – 40,2%, eirozonas valūtas 36,2%, lati – 8,7%, angļu sterliņu mārciņas – 7,5%, pārējās – 7,4%; bet importdarījumos ASV dolāru īpatsvars – 51,5%, eirozonas valūtas – 29,8%, lata – 5,4%, angļu sterliņa mārciņas – 1,3%, bet pārējās – 12,0 procenti. Kaut arī ārējās tirdzniecības darījumu daļa ASV dolāros sarūk (2001. gadā tā bija 39%), bet palielinās

darījumi eirozonas valūtās – 2002. gadā salīdzinājumā ar 2001. gadu par 7 procentiem. [56, 36]

Īpaša nozīme ir lata un ASV dolāra, kā arī lata un eiro valūtas kursam. Ja izpētes pamatā ņem nacionālās valūtas izteiksmi ārvalstu valūtā, tad 2000. gadā lata kurss pret 1 ASV dolāru bija 0,606, bet 1997. gadā – 0,581. Izmaiņas it kā ir nebūtiskas, tomēr lata kurss samazinājās par 4,3%, kas valūtas darījumos ir vērā ņemams faktors. Izmaiņu cēloņus var komentēt dažādi, pēc autora domām, tas neliecina par lata vājumu, drīzāk tā pamatā ir ASV dolāra kursa negaidīti ilgstoša pieauguma fāze.

2001. gadā lata kurss pret vienu ASV dolāru bija 0,628, 2002. gadā – 0,618, bet 2003. gadā – 0,585. Pirmajos trijos mēnešos 2004. gadā lata kurss pret ASV dolāru turpināja celties, sasniedzot 0,543, pēc tam ASV dolāra kurss nedaudz pieauga.

Attiecībā uz otru nozīmīgāko Latvijas ārējās tirdzniecības valūtu eiro jāteic, ka stāvoklis šeit bija pretējs. Sākotnēji sakarā ar eiro nestabilitāti lata kurss pret eiro pieauga, 2001. gadā sasniedzot 0,561 latu par vienu eiro. Pēc tam sākas strauja eiro augšupeja, 2004. gada pirmajos trijos mēnešos sasniedzot 0,661 līmeni.

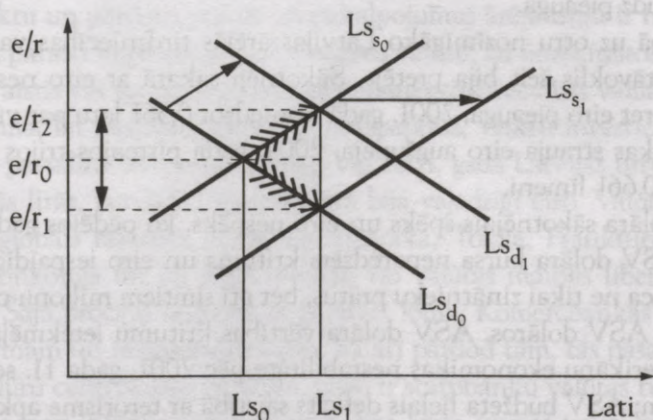
ASV dolāra sākotnējais spēks un eiro nespēks, ko pēdējos gados ir no-mainījis ASV dolāra kursa neparedzēts kritums un eiro iespaidīgā augšupeja, satrauca ne tikai zinātnieku prātus, bet arī simtiem miljonu cilvēku ar depozītiem ASV dolāros. ASV dolāra vērtības kritumu ietekmēja vairāki faktori: amerikāņu ekonomikas nestabilitāte pēc 2001. gada 11. septembra notikumiem; ASV budžeta lielais deficīts saistībā ar terorisma apkarošanas operācijām ASV. Federālās rezervju sistēmas (Centrālās bankas) vadības centieniem stimulēt ekonomiku, pazeminot refinansēšanas likmes. Šeit fokusējās ekonomiskās sistēmas stratēģiskās alternatīvas – augsts nacionālās valūtas kurss var paaugstināt valsts prestižu, tomēr augsts valūtas kurss nestimulē nacionālās ekonomikas izaugsmi, rada problēmas tekošā konta bilancē, jo augsts valūtas kurss paaugstina eksportpreču cenas pasaulē, bremzē eksportu un stimulē importu.

Ja atgriezīamies pie ASV dolāra un eiro attiecības, tad tās ir un būs pasaules vadošās valūtu sistēmas. Augstais eiro kurss rada nopietnas problēmas apvienotās Eiropas ekonomikai, arī ASV dolāra kursa līmenis ir sasniedzis savu minimumu. Pasaules finanšu aprindas gaida Federālās rezervju sistēmas prezidenta A. Granspera paziņojumu par refinansēšanas likmes

paaugstinājumu, un tad sāksies ASV dolāra kursa augšupeja. Euro un ASV dolāra kursu paritāte, pēc autora domām, ir tas rezultāts un mērķis, uz ko iet pasaules valūtas sistēma.

Latvijas ārējā tirdzniecībā izmantoto valūtu klāsts ir līdzīgs SDR groza sastāvam ar amerikāņu dolāru un euro priekšgalā. Tā kā Latvijas preču eksportā dominē koksnes eksports, kas vairāk atkarīgs no euro un dolāra kursa svārstībām, bet tranzītbiznesa pakalpojumi atkarīgi no dolāra kursa, tad lata piesaiste SDR neutralizē negatīvo efektu vienā nozarē ar pozitīvo efektu otrajā.

Peldoša valūtas kursa apstākļos valūtas kursu pilnībā nosaka tirgus spēki un tas veidojas pieprasījuma un piedāvājuma rezultātā. Pieņemsim, ka šādā režīmā funkcionē dolāra – lata kurss.

11.1. attēls. Dolāra – lata maiņas kurss (*exchange rate* – e/r)

L_{s_0} – lata piedāvājums, L_{s_1} – lata pieprasījums

Galvenie faktori, kas ietekmē pieprasījuma pēc (L_{s_1}) ir Latvijas preču un pakalpojumu eksports uz ārvalstīm un ārvalstu kapitāla imports uz Latviju. Preču un pakalpojumu eksports un kapitāla imports dotajā piemērā palielina lata pieprasījumu apmaiņai pret dolāru. Lats nepieciešams ārvalstu importieriem, lai samaksātu par Latvijas preču eksportu un lai ārvalstu kapitāla importa plūsmas pārvērstu latos. Vienlaikus šīs operācijas ārvalstu valūtās nodrošina piedāvājumu Latvijā un pelna valūtu preču importam. Lata pieprasījuma pieaugums valūtas tirgū $L_{s_0} \rightarrow L_{s_1}$ palielinās lata maiņas kursu $e/r_0 \rightarrow e/r_2$, kas, savukārt, stimulēs importa pieaugumu.

Savukārt ārvalstu preču un pakalpojumu imports un kapitāla eksports no Latvijas palielinās lata piedāvājumu $L_{S_0} \rightarrow L_{S_1}$ valūtas tirgū apmaiņai pret ārvalstu valūtu, lai samaksātu par preču importu un lai kapitāla eksporta plūsmas pārvērstu ārvalstu valūtā. Rezultātā lata kurss samazināsies no $e/r_0 \rightarrow e/r_1$ un tas stimulēs Latvijas preču un pakalpojumu eksportu (sk. 11.1. attēlu). Citi valūtas maiņas kursa ietekmējoši faktori – inflācija; procentu likmes; spekulācija; maksājumu bilance; valūtas kursa valstiskā regulēšana. Daži komentāri šajā sakarā. Pastāv sakarība, īpaši ilglaicīgā periodā, starp inflāciju un valūtas kursa. Izšķir nominālo un reālo valūtas maiņas kursu, pēdējais balstās uz pirktpējas paritātes teoriju (PPP – *purchasing power parity*). Nominālā un reālā kursa attiecības izsaka izteiksme:

$$e/r_r = e/r_n \cdot \frac{P_d}{P_f}, \quad [11.1]$$

kur

e/r_r – reālais valūtas kurss,

e/r_n – nominālais valūtas kurss,

P_d – iekšzemes cenu līmenis nacionālajā valūtā,

P_f – ārvalsts cenu līmenis attiecīgā valsts valūtā.

Reālais valūtas kurss raksturo attiecību, kādās vienas valsts preces un pakalpojumi var tikt pārdoti apmaiņā pret analogiskām precēm un pakalpojumiem otrā valstī. Pieņemsim, ka par noteiktu preču grozu Latvijā jāmaksā 100 Ls, bet ASV tāds pats preču grozs maksā 160 USD, tad reālais maiņas kurss 1,6 USD = 1 LVL. Ja šis preču grozs Amerikā maksātu 150 USD, tad saskaņā ar PPP teoriju, dolāra – lata reālajam maiņas kursam vajadzētu mainīties 1,5 USD = 1 LVL.

Pirktpējas paritātes teorija izsaka sakarību starp vienas valsts valūtas kursu un inflācijas līmenī salīdzinājumā ar šiem rādītājiem citās valstīs. Saskaņā ar PPP teoriju starptautiskā konkurence pakāpeniski izlīdzina ārējās un iekšējās cenas precēm un pakalpojumiem, kas ir starptautiskās tirdzniecības objekti. Ja inflācija valstī ir lielāka nekā citās valstīs, tad pārējiem apstākļiem nemainoties, nacionālās valūtas kurss samazināsies:

$$\downarrow e/r = \frac{P_d}{P_f} \uparrow, \quad [11.2.]$$

kur e/r – nacionālās valūtas kurss, kas izteikts ārvalstu valūtā.

Izteiksme liecina, ka, pieaugot iekšzemes cenām, nacionālās valūtas kurss izmainīsies par tik, par cik tas nepieciešams, lai kompensētu cenu starpību dažādās valstīs. Ja inflācijas līmenis konkrētajā valstī pārsniedz ārvalstu valstu inflācijas līmeni, tad nacionālās valūtas kursa vērtība samazināsies.

Latvijas Banka oficiāli aprēķina lata reālo kursu pret 13 galveno tirdzniecības partnervalstu valūtām. Lata reālais kurss ietver lata nominālā kursa izmaiņas pret Latvijas tirdzniecības partnervalstu valūtu, kā arī patēriņa cenu izmaiņas tirdzniecības partnervalstīs. Reālo kursu aprēķina no minimālā kursa indeksa dalot ar ārvalstu un iekšzemes cenu indeksu attiecību (pārveidota 11.1. formula). Latvijas tirdzniecības partneri tiek iedalīti divās grupās: attīstītās valstis (ASV, Dānija, Francija, Itālija, Lielbritānija, Nīderlande, Somija, Vācija, Zviedrija) un attīstības valstīs (Igaunija, Krievija, Lietuva, Polija). Pēdējos gados ir vērojama tendence lata reālajam kursam samazināties gan pret attīstības, gan arī pret attīstīto valstu valūtām (sk. 56. lpp). Lata reālā kursa indeksa samazinājumu attiecībā pret attīstīto valstu valūtām patlaban nosaka lata nominālā kursa kritums pret šīm valūtām, kas galvenokārt saistīts ar straujo eiro kursa kāpumu, jo vidējās inflācijas līmeņa atšķirības (Pf / Pd) attīstītās tirdzniecības partnervalstīs un Latvijā ir nelielas. Lata reālā kursa kritums ir izdevīgs Latvijas eksportētājiem.

Valūtas tirgus ir naudas tirgus sastāvdaļa. Aplūkojot naudas tirgus ilgtermiņa sakarības, minējam naudas neitralitātes koncepciju.¹ Šī koncepcija nosaka arī nominālā un reālā valūtas kursa attiecības noteiktā laika intervālā. Šo attiecību kvintesence: īslaicīgā periodā naudas politika ietekmē galvenokārt reālo valūtas kursu, nominālajam kursam paliekot relatīvi stabilam, savukārt, ilglaicīgā periodā – mainās nominālais valūtas kurss, reālajam kursam saglabājot stabilitāti. **Valūtas kursu būtiski ietekmēs procenta likme** un ja tā konkrētajā valstī būs augstāka nekā ārvalstīs, tad šajā valstī ieplūdis brīvais ārvalstu kapitāls, izraisot nacionālās valūtas pieprasījuma pieaugumu un tās kursa pieaugumu, samazinot valsts preču un pakalpojumu eksporta iespējas. Ja procentu likme valstī ir zemāka nekā ārvalstīs, rezultāts būs pretējs. Tātad, pārējiem apstākļiem nemainoties,

¹ Naudas neitralitātes koncepcija funkcionē ilglaicīgā periodā un tā nozīmē, ka tikai īslaicīgā periodā, nominālā naudas piedāvājuma izmaiņas var ietekmēt ekonomikas rādītājus, bet ilglaicīgā periodā, naudas piedāvājuma izmaiņas ietekmē tikai nominālos rādītājus, jo cenu korekcijas izmaiņas eliminēs.

procenta likme un reālais valūtas kurss mainās vienā virzienā, izraisot tīrā eksporta pretēju dinamiku. **Spekulatīvais faktors** var destabilizēt valūtas maiņas kursu, radot lielu pieprasījumu pēc kaut kādas valūtas pirkšanas un pārdošanas. Rezultātā valūtas kurss var svārstīties neatkarīgi no ekonomiskās situācijas. Spekulācijas mehānisms – valūta jāiepērk tad, kad tās kurss ir sasniedzis minimumu, un jāpārdod tad, kad tās kurss ir sasniedzis maksimumu. Spekulatīvā motīva pamatā var būt arī objektīvi cēloņi: valstī sagaidāmas ekonomiskās grūtības vai politiskas izmaiņas.

Runājot par valūtas kursa politiku, jāuzsver, ka valūtas kurss var būt brīvi peldošs, ko pilnībā nosaka tirgus, valsts institūcijām neiejaucoties, un stingri fiksēts valūtas kurss. Reālajā dzīvē ir vairāki starpvarianti: ierobežoti peldošs, vadāmi peldošs, fiksēts noteiktās robežās.

Salīdzināsim fiksēto un peldošo valūtas kursu. **Fiksētā valūtas kursa politika** nozīmē, ka valsts Centrālās bankas personā aņņemas saglabāt, saskaņot ar pārējām valstīm nemainīgu valūtas kursu. Praksē iespējamās nelielas svārstības, bet tās ir ierobežotas un saskaņojamas ar partnervalstīm.

Fiksēta valūtas kursa priekšrocības:

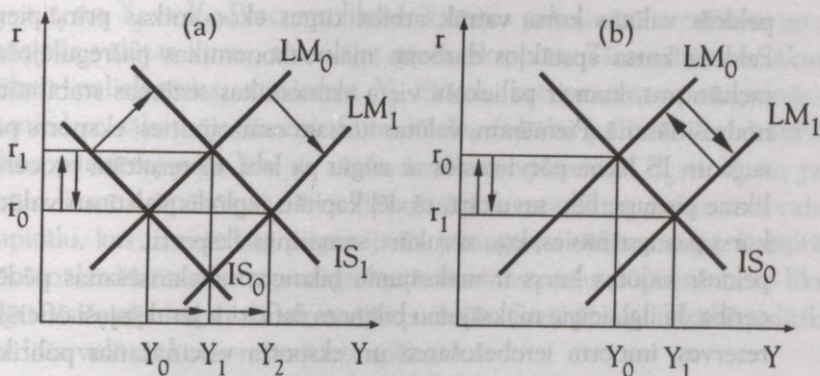
- stabils valūtas kurss rada savstarpēju uzticību un veicina starptautisko tirdzniecību. Ne eksportētājs ne importētājs necietīs zaudējumus valūtas kursu svārstību rezultātā, tātad, valūtas maiņas riski tiek novērsti. Fiksēts valūtas kurss īpaši sekmē ilgtermiņa tirdzniecisko sakaru nostiprināšanos, jo eksportētāji un importētāji var vienoties par preču un pakalpojumu cenām nākotnē, nebaidoties par zaudējumiem valūtas maiņas kursa svārstību rezultātā.
- fiksēts valūtas kurss nodrošina nosvērtas un saprātīgas monetārās politikas īstenošanu, pasargājot valsti no populistiskas ekonomiskās politikas. Ja valstī veidojas tirdzniecības bilances deficīts, jāveic restriktīva fiskālā un monetārā politika, lai samazinātu importu un veicinātu eksportu. Savukārt, ja ir tirdzniecības bilances pārpalikums, jāveic stimulējoša ekonomiskā politika, lai palielinātu inflāciju un paaugstinātu pašmāju cenas, veicinot importu un ierobežojot eksportu;
- ilglaicīgā periodā eksportpreču cenu izlīdzināšanas tendences ietekmē fiksēts valūtas kurss nodrošina inflācijas samazināšanos;

- fiksētu valūtas kursu var uzskatīt par efektīvu mazā, atvērtas ekonomikas valstī ar nacionālās valūtas piesaisti integrētiem valūtas groziem, kā, piemēram, SDR vai EUR. Pēdējais tieši attiecas uz Latviju.

Fiksētais valūtas kurss nav gloricējams, tam ir arī trūkumi:

- valūtas kursa fiksācija noteiktā līmenī prasa pietiekamas ārvalstu valūtas rezerves Centrālās bankas rīcībā. Bez oficiālām rezervēm nebūs iespējami novērst valūtas kursa svārstības.¹
- maksājumu bilances ilglaicīga deficīta apstākļos ārvalstu valūtas rezerves nav neizsmeļamas un tad būs nepieciešama makroekonomiskās politikas korekcija un nacionālās valūtas devalvācija nebūs novēršama. Fiksēta valūtas kursa koncepcija šajos apstākļos nav pieņemama;
- fiksēta valūtas kursa apstākļos nepieciešama saskaņota naudas politika starpvalstu līmenī. Tā kā atsevišķām valstīm ir dažādi ekonomiskie mērķi, praktiski ir grūti nodrošināt šo mērķu sakritību. Šajā sakarā Latvijas monetārās politikas prioritāte ir lata stabilitātes nodrošināšana, realizējot stingru antiinflācijas kursu. Atsevišķos etapos šī stingrā naudas politika tiek panākta ar augstām procenta likmēm un ierobežotu kredītu izsniegšanu gan valdībai, gan firmām un privātpersonām. Citas valstis priekšroku var dot nevis cenu pieauguma ierobežošanai, bet gan pilnai nodarbinātībai. Un vēl viens nosacījums – ja maiņas kurss ir fiksēts, tad izmaiņas procenta likmēs var izraisīt kapitāla importu vai eksportu no valsts. Brīvā kapitāla pārvietošanās izraisīs izmaiņas valūtas kursā, bet lai tas nenotiktu, visām partnervalstīm jāaskaņo procentu likmju politika, ko praksē realizēt ir visai problemātiski.
- fiskālās politikas efektivitāte fiksēta valūtas kursa apstākļos ir vērtējama augstāk par monetārās politikas efektivitāti. Naudas piedāvājuma regulēšana, kas ir monetārās politikas galvenais spēks, tiek izmantota valūtas kursa fiksācijai (sk. 11.2. attēlu).

¹ Lai noturētu fiksēto valūtas kursu, Latvijas Bankai līdz šim nav bijušas problēmas. Latvijas Bankas tīrās ārējās rezerves pastāvīgi sedz naudas bāzi (skaidra nauda apgrozībā un noguldījumi Latvijas Bankā).

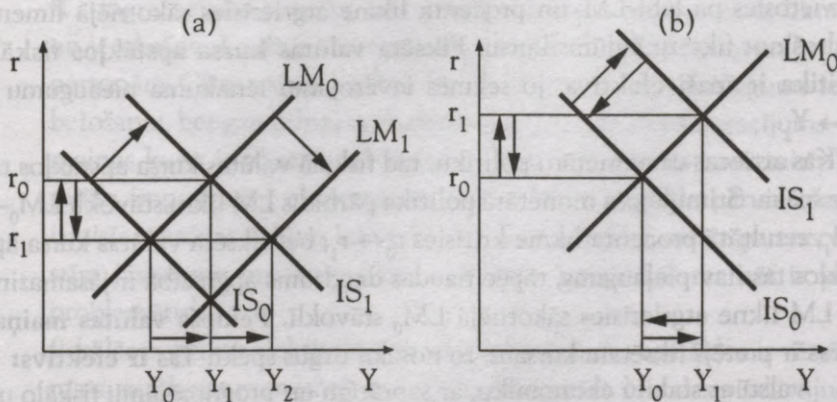
11.2. attēls. Fiskālā (a) un monetārā (b) politikā ar fiksētu valūtas kursu IS – LM modeli

11.2. (a) attēlā atspoguļota fiskālā politika, kas izsaka šādas sakarības – ekspansiāla fiskālā politika pārvieto IS_0 līkni pa labi IS_1 , rezultātā palielināsies ienākums $Y_0 \rightarrow Y_1$ un pieaugs procenta likme $r_0 \rightarrow r_1$, bet fiksēta valūtas kursa apstākļos to nedrīkst pieļaut, jo tad mainīsies valūtas kurss. Lai nodrošinātu fiksētu valūtas kursu, jāpalielina naudas piedāvājums un LM_0 līkne pārvietosies pa labi LM_1 un procenta likme atgriezīsies sākotnējā līmenī, nodrošinot fiksētu valūtas kursu. **Fiksēta valūtas kursa apstākļos fiskālā politika ir īpaši efektīva**, jo sekmēs ievērojamu ienākuma pieaugumu – $Y_0 \rightarrow Y_2$.

Kas attiecas uz monetāro politiku, tad fiskālā valūtas kursa apstākļos tai nav spēka. Stimulējoša monetārā politika pārbīdīs LM līkni stāvoklī $LM_0 \rightarrow LM_1$, rezultātā procenta likme kritīsies $r_0 \rightarrow r_1$, bet fiksēta valūtas kursa apstākļos tas nav pieļaujams, tāpēc naudas daudzums apgrozībā ir jāsamazina un LM līkne atgriezīsies sākotnējā LM_0 stāvoklī. **Peldošs valūtas maiņas kurss** ir pretējs fiksētam kursam, to nosaka tirgus spēki. **Tas ir efektīvs:**

- valstī ar stabilu ekonomiku, ar saprātīgu un prognozējamu fiskālo un monetāro politiku, ar daudzpusējām ārējās tirdzniecības un kapitāla eksporta un importa plūsmām. Tāpēc izbrīnu nerada tas, ka divos no trijiem pasaules ekonomikas centriem ASV un Japānā ir peldoši valūtas kursi, arī Eiropā, izņemot Vācijas marku un Holandes guldeni, pārējās valūtās bija vairāk peldošas nekā fiksētas, arī fiksētu eiro kursu noturēt būs problemātiski.

- peldošs valūtas kurss vairāk atbilst tirgus ekonomikas principiem. Peldoša kursa apstākļos darbojas makroekonomikas pašregulējošais mehānisms, kam ir paliekoša vieta ekonomikas sistēmas stabilitātes nodrošināšanā. Piemēram, valūtas kursam samazinoties, eksports pieaugs un IS līkne pārvietosies uz augšu pa labi, tā rezultātā procenta likme pieaugs, bet, savukārt, tā dēļ kapitāls ieplūdis valstī un valūtas kurss paaugstināsies, kas, savukārt, samazinās eksportu.
- peldošs valūtas kurss ir maksājumu bilances sabalansēšanas pēdējā cerība. Ja ilglaicīgie maksājumu bilances deficīti ir iztukšojuši oficiālās rezerves, importa ierobežošanas un eksporta veicināšanas politikas iespējas ir izsmeltas un deflācijas politika (valdības izdevumu samazināšana, nodokļu un procenta likmju paaugstināšana) nav devusi gaidītos rezultātus, pēdējā iespēja ir valūtas vērtības samazināšanās. Valūtas kursa krišanās samazinās importu, bet palielinās eksportu tādos apjomos, kādi ir nepieciešami, lai līdzsvarotu maksājumu bilanci.
- peldoša valūtas kursa apstākļos monetārā politika ir efektīvāka nekā fiskālā politika. Grafiskās analīzes variantā tas izskatīsies šādi:

11.3. attēls. Monetārā (a) un fiskālā (b) politika peldoša valūtas kursa gadījumā IS – LM modelī

Stimulējošas monetārās politikas rezultātā LM_0 līkne pārvietosies pa labi LM_1 stāvoklī, procenta likme samazināsies un ienākums palielināsies –

$r_0 \rightarrow r_1$ un $Y_0 \rightarrow Y_1$. Procenta likmes kritums palielinās investīcijas un samazinās valūtas kursu, stimulējot preču eksportu. Tā rezultātā ienākums vēlreiz palielināsies, sasniedzot Y_2 līmeni, bet procents paaugstināsies, sasniedzot sākotnējo līmeni. Stimulējošas fiskālās politikas rezultātā IS_0 līkne pārvietojas pa labi uz augšu, ienākums palielinās $Y_0 \rightarrow Y_1$ un procenta likme arī pieaug $r_0 \rightarrow r_1$. Pieaugusī procenta likme piesaistīs ārvalstu kapitālu, kas izraisīs lata pieprasījuma pieaugumu valūtas tirgū. Rezultātā nacionālās valūtas kurss pieaug, kas samazinās preču eksportu un IS līkne atgriezīsies atpakaļ savās sākotnējās pozīcijās. Secinājums: fiskālai politikai peldoša valūtas kursa režīmā nav spēka.

11.2. Reālais valūtas kurss un makroekonomiskā politika

Reālais valūtas kurss ir globālo makroekonomisko procesu mijiedarbības faktors un rezultāts. Reālais valūtas kurss un maksājumu bilances tekošais un kapitāla konts atrodas savstarpējā atkarība viens no otra. Lai izprastu šo savstarpējo saistību, daži zināmi motīvi no makroekonomikas ievaddaļas. Ja pārveido galveno makroekonomisko vienādību

$$Y = C + I + G + (x - m)$$

$$Y - C - G = I + (x - m)$$

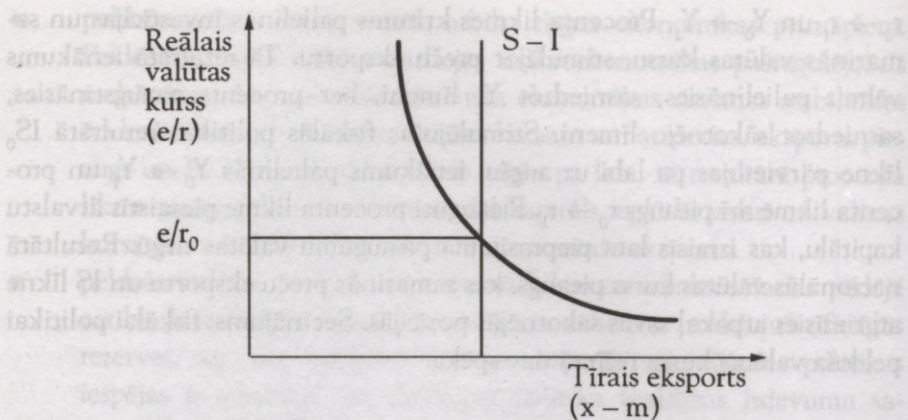

$$S = I + (x - m)$$

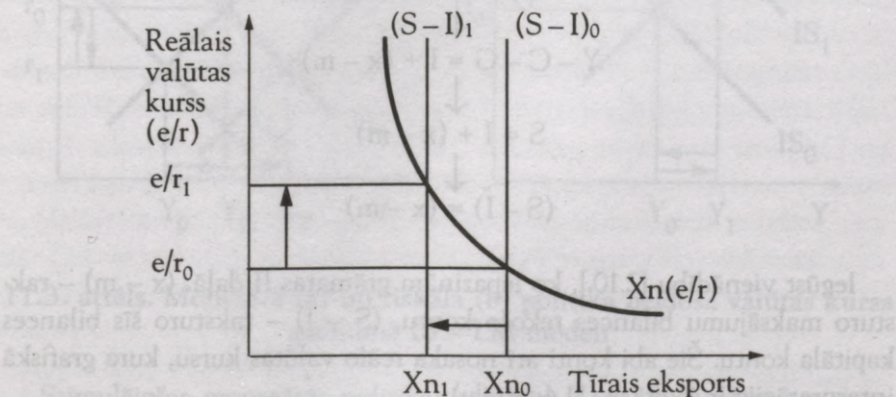
$$(S - I) = (x - m)$$

Iegūst vienādību [2.10.], ko iepazīnām grāmatas II daļā. $(x - m)$ – raksturo maksājumu bilances tekošo kontu, $(S - I)$ – raksturo šīs bilances kapitāla kontu. Šie abi konti arī nosaka reālo valūtas kursu, kura grafiskā interpretācija ir šāda (sk. 11.4. attēlu):

11.4. attēls. Reālā valūtas kursa makroekonomiskais aspekts

Reālais valūtas kurss ir līdzsvarā, ja valūtas pieprasījums preču eksporta un importa operāciju veikšanai ir vienāds ar valūtas piedāvājumu kapitāla operāciju veikšanai. Mazā valstī ar atvērtu ekonomiku un pilnīgi brīvu kapitāla kustību ekspansīva fiskālā politika sekmēs reālā nacionālās valūtas kursa pieaugumu. Ja palielinās valsts izdevumi, tad nacionālie ietaupījumi samazinās un līkne $(S - I)$ pārvietojas pa kreisi. Samazinās nacionālās valūtas piedāvājums ārvalstu investīciju veikšanai, bet mazāks valūtas piedāvājums palielinās valūtas reālo maiņas kursu. Tā rezultātā eksportpreču cenas relatīvi pieaugs un eksports samazināsies, bet preču imports pieaugs un veidosies tekošā konta deficīts.

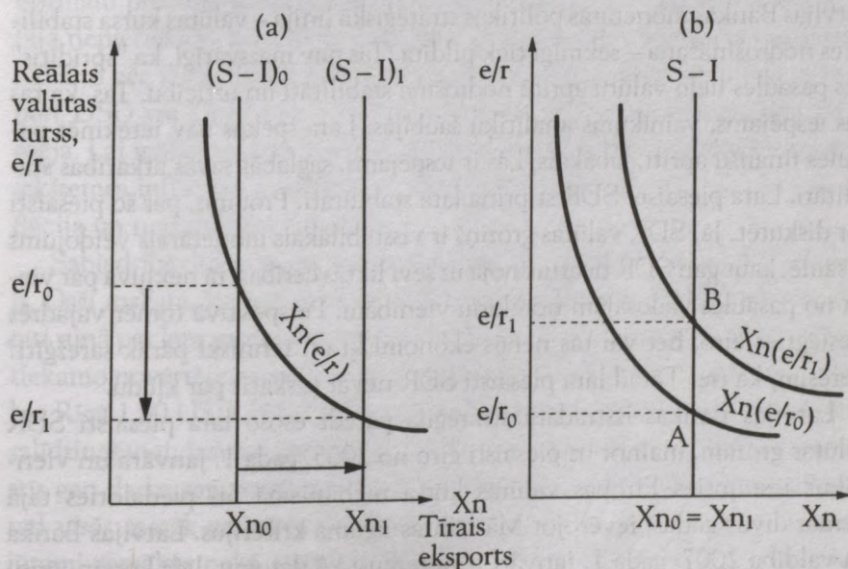

11.5. attēls. Fiskālā politika un reālais valūtas kurss

Ja stimulējoša fiskālā politika ir saistīta ar nodokļu samazināšanu, arī tad $(S - I)$ līkne pārvietojas pa kreisi (sk. 11.5. attēlu), kaut arī šajā gadījumā nacionālie ietaupījumi nesamazinās, bet nodokļu samazināšana padara pievilcīgas ārvalstu investīcijas. Rezultāts tāds pats kā iepriekšējā piemērā. $(S - I)$ līkne pārvietosies pa kreisi, reālais valūtas kurss palielināsies, preču eksports samazināsies un tekošā konta deficīts pieaugs.

Ja stimulējoša fiskālā politika tiek realizēta ārvalstīs, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, tas samazinās ietaupījumus ārvalstīs, tā rezultātā palielinās pasaules procenta likmes un samazināsies ārvalstu investīcijas mazas atvērtas valsts ekonomikā. Tādā gadījumā šis valsts nacionālās valūtas piedāvājums ārvalstu investīciju realizēšanā un $(S - I)$ līkne pārvietosies pa labi (sk. 11. 6. (a) attēlu). Rezultātā reālais nacionālās valūtas kurss pazemināsies, iekšzemes eksportpreces relatīvi kļūs lētākas, tas stimulēs preču eksportu.

Ja valstī tiek realizēta protekcionisma tirdzniecības politika (tarifi, kvotas), tas sekmēs tīrā eksporta pieaugumu un eksporta līkne pārvietosies uz augšu, ieņemot stāvokli $X_n(e/r_1)$ (sk. 11. 6. (b) attēlu). Reālais valūtas kurss pieaugs, eksportpreces kļūs dārgākas un tīrais eksports samazināsies, eliminējot eksporta pieaugumu protekcionistiskas politikas rezultātā.

11.6. attēls. Makroekonomiskā politika un reālais valūtas kurss

Tā dēļ protekcionistiskā tirdzniecības politika neietekmē ne tekošo, ne kapitāla kontu, tomēr, pieaugot reālajam valūtas kursam, ārējās tirdzniecības kopapjoms samazināsies. Punktā B eksporta un importa kopapjoms būs mazāks nekā punktā A, kaut arī tīrais eksports nav mainījies. Importa ierobežojumi, paaugstinot iekšējās cenas ilglaicīgā periodā, attiecīgi samazinās nominālo valūtas kursu, bet reālais valūtas kurss stabilizēsies e/r_1 līmenī un eksporta samazināšanas rezultātā neatgriezīsies e/r_0 līmenī. Tādā veidā nominālā valūtas kursa kritums cenu paaugstināšanas rezultātā atjauno valūtas pirkjspējas paritāti.

11.3. Lata valūtas kursa politika (īss raksturojums)

Var piekrist Latvijas Bankas vadības izvēlei par labu fiksētam valūtas kursam. Maza mēroga atvērtai ekonomikai, kāda ir Latvijas tautsaimniecība, kuras ārējās tirdzniecības apjoms veido aptuveni 80% no iekšzemes kopprodukta, fiksētais kurss ir visai adekvāts. **Fiksētais valūtas kurss** ir spēle pēc noteikumiem, tas samazina riskus, kas saistīti ar nekompetentu lēmumu pieņemšanu un aizsargā ekonomiku no politiskas konjunktūras. Latvijas Bankas monetārās politikas stratēģiskā līnija – valūtas kursa stabilitātes nodrošināšana – sekmīgi tiek pildīta. Tas nav mazsvarīgi, ka “sprīdītis” lats pasaules lielo valūtu apritē nodrošina stabilitāti un uzticību. Tas, ka tas būs iespējams, vairākums analītiķu šaubījās. Lata spēkos nav ietekmēt pasaules finanšu apriti, labākais, kas ir iespējams, saglabāt savas atkarības stabilitāti. Lata piesaiste SDR stiprina lata stabilitāti. Protams, par šo piesaisti var diskutēt. Jā, SDR valūtas groziņš ir visstabilākais monetārais veidojums pasaulē, kaut gan SDR neattaisnoja uz sevi liktās cerības, tā neļuva par vienu no pasaules vadošajām norēķinu vienībām. Perspektīvā tomēr vajadzēs pieslēgties eiro, bet vai tas nebūs ekonomiski un tehniski pārāk sarežģīti? Cerēsim, ka ne. Tātad lata piesaisti SDR nevar uzskatīt par kļūdu.

Latvijas Bankas izstrādātā stratēģija paredz esošo lata piesaisti SDR valūtas grozam, mainot uz piesaisti eiro no 2005. gada 1. janvāra un vienlaikus iestājoties Eiropas valūtas kursa mehānismā un piedaloties tajā vismaz divus gadus, ievērojot Māstrihtas līguma kritērijus. Latvijas Banka un valdība 2007. gada 1. janvāri ir noteikusi kā datumu, līdz kuram jānodrošina eiro ieviešanai nepieciešamo kritēriju izpilde. Tiek plānots, ka eiro

piesaistes paritātes kurss tiks noteikts pēc ārvalstu valūtas tirgus kursiem atbilstīgi 2004. gada 31. decembra dienas slēguma kotēšanai.

Atskatoties nesenā pagātnē, jānorāda, ka hiperinflācijas apturēšana prasīja stingru naudas piedāvājuma kontroli ar augstām procentu likmēm. Šeit īpaši jāņem vērā, ka Latvijas ekonomiskās un naudas politikas veidotāji ieviesa vienu no liberālākiem valūtas maiņas režīmiem pasaulē, bez kādiem ierobežojumiem, gan rezidentiem, gan arī ārvalstniekiem. Lata brīva konvertācija tiek nodrošināta, neņemot vērā ne tekošā konta deficītu, ne brīvu kapitāla kustību pāri Latvijas robežai. Liberālā valūtas politika un augstās procentu likmes sekmēja kapitāla ieplūdi Latvijā, kas noveda pie lata nominālā kursa palielināšanās. Tieši kapitāla importā meklējama atbilde LR nacionālās valūtas sākotnējo paradoksus: inflācijas ietekmē lata iekšējā pirktspēja strauji samazinājās, bet lata kurss salīdzinājumā ar brīvi konvertējamām ārvalstu valūtām pieauga par apmēram 40%. Protams, šāds lata kursa pieaugums nesa zaudējumus tiem ražotājiem, kas ražoja eksportpreces no vietējām izejvielām. Bija pat tādi analītiķi, kuri uzskatīja, ka Latvija kļūs par otro Šveici, tomēr nozīmīgu komercbanku krahs šīs pozitīvās ambīcijas pārvērta par ilūziju. Nominālā lata kursa pieaugumu var uzskatīt par normālu procesu, jo cenu liberalizācijas rezultātā nacionālās valūtas kurss bija nepietiekami novērtēts. Lata reālā pirktspēja bija ievērojami augstāka, nekā to pēc kursa fiksējamā brīvi konvertējamā valūtā. Lata kurss šajā periodā pret USD vai DEM bija 3 – 4 reizes zemāks nekā lata preču groza pirktspēja. Lai reālais valūtas kurss izlīdzinātos, jāļauj reālai lata vērtībai pieaugt iekšzemes inflācijas, rezultātā Latvijā sasniegti divi mērķi – ierobežota inflācija un nostabilizēts lata kurss.

Sabiedrībā diskusija par lata kursu turpinās. Ir dažādi, pat pretēji viedokļi. Daži uzskata, ka lata nominālais kurss ir lielāks par tā reālo vērtību, bet citi runā par lata nepietiekamu novērtējumu. Pēdējie argumentē lata nepietiekamo novērtējumu ar "Big Mac" indeksu, kas Ņujorkā maksā 2,42 USD, bet Rīgā 1,80 USD. [64] Pārāk vienkāršota pieeja patēriņa groziņa vērtības salīdzināšanai, izmantojot vienas preces cenu attiecību visai atšķirīgās valstīs gan darba samaksas, gan tradīciju ziņā. Ja runājam plašākā kontekstā, tad visās mazāk attīstītās valstīs pārtikas preču un pakalpojumu cenas ir jūtami zemākas nekā attīstītās pasaules valstīs. Tātad valūtas pirktspējas paritāte bieži nesakrīt ar nomināliem valūtas kursiem.

Ja ticam tirgus spēkiem, tad atbildi par lata nepietiekamo vai hipertrofēto novērtējumu vajadzētu meklēt tirgus realitātēs tepat Baltijas jūras krastos. Ja salīdzinām preču cenas dolāros Viļņas supermārkētā ar dolāra – lata nominālo kursu, nevarētu apgalvot, ka lats nav pietiekami novērtēts.

Ja Viļņas tirgus atrastos līdzās tirdzniecības namam “Dole” Daugavas krastā, tad valūtas pirktpējas izlīdzināšanas mehānisms darbotos sekmīgāk. Viļņu no Rīgas šķir daži simti kilometri, robežas šķērsošanas procedūrai, lai nokļūtu Viļņā, ir vajadzīgs laiks, uzņēmība un līdzekļi. Tātad Rīgas iedzīvotāju izvēle iepirkties “Dolē” ir saprotama, lai gan cenu līmenis šeit, ņemot vērā dolāra – lata – lita nominālo valūtas kursu attiecības, ir augstāks nekā Viļņas tirgū.

Vai paaugstināts nominālais valūtas kurss ir negatīva parādība? Viennozīmīgas atbildes nav. Labi – sekmē ekonomikas attīstībai nepieciešamo kapitālpreču, energonesēju, izejvielu importu, kas Latvijai nav mazsvarīgi. Slikti – mazina eksportpreču konkurētspēju pasaules tirgos. Visi punkti uz “i” vēl nav uzlikti. Pēc autora domām – nē. Ir vairāki piemēri, kad valūtas kursa pazemināšana dod pozitīvus rezultātus, tomēr Latvijas eksportpotenciālu nebūtu korekti salīdzināt ne ar Vāciju, ne ar Japānu, ne arī ar Zviedriju. Vai pēc lata devalvācijas eksporta pieaugums segs importa sadārdzināšanos? Imports nenoliedzami kļūs dārgāks, tas iedarbinās inflācijas spirāli, pieaugs komunālo pakalpojumu cenas, iedzīvotāju uzkrātie līdzekļi kārtējo reizi zaudēs savu vērtību. Valūtas stabilitāte nav peļama. Mēs neiestājamies par lata oficiālu devalvāciju. Toties iebilstam, ka Latvijas Banka vienmēr un visur lata relatīvi augsto kursu klasificē kā Latvijas tautsaimniecības grandiozu sasniegumu un apvij ar kategoriskā imperatīva vainagu. Domājams, ka Latvijas iestāšanās Eiropas Monetārajā savienībā, kas notiks tuvākā vai tālākā nākotnē, visu nostādīs savās vietās un maz ticams, ka lata kursa filozofijā nenotiks korekcijas. Bet tie jau būs citi laiku bez lata un ar centralizētu monetāro politiku no Briseles un Frankfurtes.

11.4. Maksājumu bilance; tās loma ekonomikas ārējā līdzsvara nodrošināšanā

Visciešākā saikne ir starp starptautisko tirdzniecību, valūtas kursu un maksājumu bilanci. Izprast šos jēdzienus var tikai vienotā sistēmā. Ja valstī

ir brīva kapitāla kustība un peldošs valūtas kurss, tad šī saikne pārvēršas pašregulējošā sistēmā. Piemēram, starptautiskās tirdzniecības pieaugums veido tekošā konta pārpalikumu, tāpēc pieprasījums pēc vietējās valūtas pieaug, tās kurss paaugstinās, kas, savukārt, ierobežo preču vai pakalpojumu eksportu. Valūtas kursu vēl vairāk var ietekmēt kapitāla konta stāvoklis, ievērojama kapitāla aizplūšana pazemina nacionālās valūtas kursu, bet kapitāla imports kursu paaugstina. Maksājumu bilances līdzsvara problēmas grauj uzticību šīs valsts valūtai un ilgākā laika periodā, pat fiksēta valūtas kursa apstākļos, saglabāt valūtas kursa stabilitāti nebūs iespējams.

Maksājumu bilances aktīvu un pasīvu summai vienmēr ir jābūt vienādai ar nulli. Runājot par maksājumu bilances deficītu vai pārpalikumu, tiek runāts par tekošā konta deficītu ("–" zīme) vai pārpalikumu ("+" zīme). Analizējot makroekonomikas pamatrādītājus (sk. II nodaļu), noskaidrojām, ka tekošā konta deficīts ir jāsedz ar kapitāla konta pārpalikumu, ko veido kapitāla pārvedumi no ārvalstīm, vai arī jāsamazina oficiālās valsts valūtas rezerves.

Laba maksājumu bilance ir tāda bilance, kam tekošajā kontā ilgstoši nesaglabājas ne deficīts, ne pārpalikums. Bilances pārpalikums nav bīstams, šos līdzekļus var ieguldīt ārvalstīs vai arī ieskaitīt valsts rezervēs, tomēr var minēt piemērus, ka atsevišķos periodos bija domstarpības starp Japānu un ASV par Japānas tekošā konta pārpalikuma segšanas apjomiem un metodēm.

Ja ilglaicīgā periodā tekošā konta deficīts progresē, tad maksājumu bilances stāvoklis ir visai bēdīgs un valdībai attiecīgi jārikojas, lai maksājumu bilances deficītu segtu pēc iespējas drīzāk.

Maksājumu bilances "ārstēšanas" metodes:

- tekošā konta deficīta nosegšana iespējama ar oficiālām rezervēm, tas ir, ārvalstu valūtu aktīviem, kas ir Centrālās bankas rīcībā. Ilgstoša deficīta apstākļos šīs rezerves ir izsmelamas un tās var izmantot līdz noteiktai robežai;
- nodrošināt tekošā konta dzēšanai nepieciešamo kapitāla konta pārpalikumu. Ir vairākas receptes, lai sekmētu kapitāla piesaisti. Uzticības radīšana par valsts politisko un ekonomisko stabilitāti ārvalstu investoru acīs. Valstīm ar stabilu ekonomiku nav īpašas grūtības, tajās investori labprāt ieguldīs savus līdzekļus. Piesaisti stimulēt var

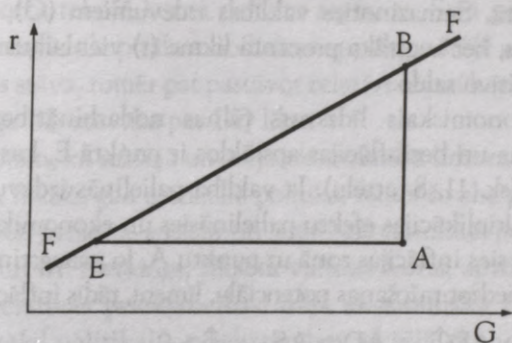
dažādi atvieglojumi (nodokļi, subsīdijas u.c.). Latvijas apstākļos svarīgi ir ierobežot valsts birokrātijas korupciju. Īpaši jāuzsver aizņemšanās iespējas starptautiskajās finanšu organizācijās, piemēram, Starptautiskajā Valūtas fondā (IMF), kura sastāvā ietilpst lielākā daļa pasaules valstu. Viens no galvenajiem fonda mērķiem – sniegt finansiālu palīdzību valstīm, lai tās varētu dzēst maksājumu bilances īstermiņa deficītu, kā arī nodrošināt naudas resursu likviditātes pieaugumu starptautiskajā mērogā. IMF ir nevien galvenā loma, piešķirot aizdevumus valstīm, bet arī liekot tām īstenot konkrētu ekonomisko politiku, lai nerastos grūtības ar aizdevumu atmaksāšanu. Tomēr ar starptautiskās tirdzniecības straujo attīstību aizņemšanās un parāda atdošanas problēmas nav atrisinātas. Starptautiskais valūtas fonds nereti saņem kritiku par nespēju šīs problēmas atrisināt;

- restriktīva monetārā un fiskālā politika ir iedarbīga maksājumu bilances deficīta dzēšanā. Konkrētās metodes ir daudzveidīgas un tiek realizētas atšķirīgos režīmos (fiksēts un peldošs valūtas kurss), tomēr vispārējā shēma mums ir zināma. Valsts izdevumu samazinājums un nodokļu pieaugums sekmēs ienākumu samazināšanos un tā rezultātā samazināsies imports un tas dzēsīs tekošā konta deficītu. Ierobežojošā monetārā politika, limitējot naudas piedāvājumu, nodrošinās procenta likmes pieaugumu un tā rezultātā samazināsies ienākumi un imports, bet procenta likmes pieaugums sekmēs ārvalstu kapitāla piesaisti un kapitāla konta pārpalikums palielināsies;
- tā kā karojošais protekcionisms nav starptautiski atzīts, tas izraisa atbildes reakciju un “tirdzniecības karus” starp valstīm, paliek tikai viens ierocis, radikālākais un efektīvākais – valūtas kursa maiņa. **Ja valstī ir peldošs valūtas kurss, tad maksājumu bilances sabalansēšana īstenojas automātiski, relatīvi nepiespiesti un cilvēki to uztver kā parastu parādību.** Valūtas devalvācija fiksēta valūtas kursa apstākļos līdzinās zibens spērienam, tā jau ir ķirurģiskā iejaukšanās valūtas maiņas mehānismā.

Maksājumu bilance raksturo valsts starptautiskā sektora līdzsvaru. Līdzsvara nosacījums, ka maksājumu bilance (BP) ir vienāda ar nulli. Lai izprastu ekonomikas ārējo līdzsvaru, nedrīkst ignorēt iekšējo līdzsvaru, ko raksturo ražošanas apjoms, pastāvot pilnai nodarbinātībai un minimālai vai nulles līmeņa inflācijai.

11.5. Ārējais un iekšējais ekonomikas līdzsvars

Divi neatkarīgi mērķi: ārējais un iekšējais ekonomikas līdzsvars divu politiku: monetārās un fiskālās izpildījumā. Tagad parādīsim, kā, izmantojot monetārās un fiskālās politikas instrumentus, vienlaikus var nodrošināt ārējo un iekšējo ekonomikas līdzsvaru. Ilustrēsim šo procesu grafiski.

11.7. attēls. Ārējais ekonomiskais līdzsvars

Horizontālā ass parāda fiskālās politikas instrumentu – valdības izdevumus (G). Vertikālā dimensija – monetārās politikas instrumentu – procenta likmi (r). Līkne FF atspoguļo ekonomikas ārējo līdzsvaru, pastāvot noteiktai valsts izdevumu un ienākumu kombinācijai. Tas ir situāciju, ka maksājumu bilance BP = 0. Punktā E ir ārējais un iekšējais ekonomikas līdzsvars. Ja palielināsies valdības izdevumi (G), tad ienākumi palielināsies un tā rezultātā imports (Mg) arī palielināsies, kas izraisīs tekošā konta deficītu un maksājumu bilance kļūs negatīva punktā A:

$$G \uparrow \rightarrow Y \uparrow \rightarrow Mg \uparrow \rightarrow CA \downarrow \rightarrow BP < 0.$$

Maksājumu bilances deficīta pārvarēšanai jānodrošina pietiekams kapitāla konta pieaugums. Tas sasniedzams restriktīvas monetārās politikas ietekmē, ierobežojot naudas piedāvājumu. Tā rezultātā pieaug procenta likme (r), kas piesaistīs ārvalstu kapitālu un kapitāla konta pārpalikums kompensēs tekošā konta deficītu un punktā B maksājumu bilance = 0.

$$M_s \downarrow \rightarrow r \uparrow \rightarrow M_k \uparrow \rightarrow KA \uparrow \rightarrow BP = 0.$$

Visi punkti, kas atrodas uz leju vai pa labi no līknes FF atspoguļo maksājumu bilances deficītu ($BP < 0$). Deficīta pamatā ir stimulējoša fiskālā politika, kam atbilst (G) pieaugums, tas ir, kustība pa labi uz horizontālās ass; vai arī stimulējoša monetārā politika, kas izpaužas procenta likmes (r) pazeminājumā, tas ir, kustība uz leju pa vertikālo asi.

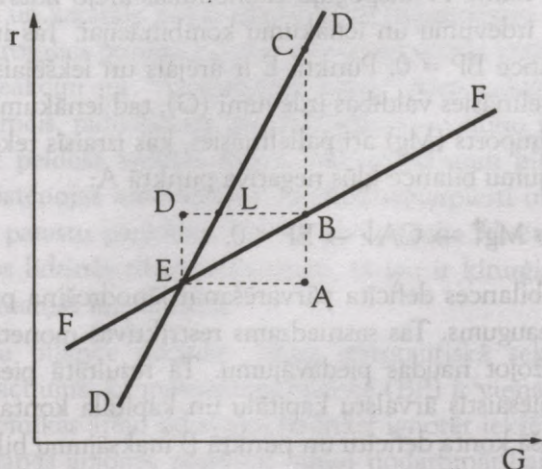
Katrs punkts uz augšu vai pa kreisi no FF līknes atspoguļo maksājumu bilances pozitīvo saldo, kas veidojas restriktīvas fiskālās un monetārās politikas rezultātā. Samazinoties valdības izdevumiem (G), tekošā konta bilance uzlabojas, bet augstāka procenta likme (r) vienlaikus palielinās kapitāla konta pozitīvo saldo.

Iekšējais ekonomiskais līdzsvars pilnas nodarbinātības, potenciālā ražošanas apjoma un bezinflācijas apstākļos ir punktā E, kas atspoguļo arī ārējo līdzsvaru (sk. 11. 8. attēlu). Ja valdība palielinās izdevumus (G), tad ienākumi ar multiplikācijas efektu palielināsies un ekonomika no līdzsvara zonas E pārvietosies inflācijas zonā uz punktu A, jo paaugstināts ienākums, kas iegūts, pārsniedzot ražošanas potenciālu, līmeni, rādīs inflācijas spiedienu:

$$G \uparrow \rightarrow Y \uparrow \rightarrow AD \uparrow \rightarrow AD > AS \rightarrow i \uparrow > 0$$

Lai atjaunotu iekšējo ekonomisko līdzsvaru, nepieciešams samazināt naudas piedāvājumu, tā rezultātā pieaugošā procenta likme samazinās kopējo pieprasījumu (AD) un iekšējais līdzsvars atjaunosies punktā C:

$$MS \downarrow \rightarrow r \uparrow \rightarrow Y \downarrow \rightarrow AD \downarrow \rightarrow AD = AS \rightarrow i = 0$$

11.8. attēls. Ārējā un iekšējā ekonomiskā līdzsvara grafiskais modelis

Visi punkti, kas atrodas uz leju vai pa labi no ekonomikas iekšējā līdzsvara līknes DD, atrodas pārpalikuma kopējā pieprasījuma zonā, tas ir, inflācijas zonā. Katrs punkts uz augšu vai pa kreisi no DD atrodas pārpalikuma piedāvājuma zonā, tas ir, bezdarba zonā, kas saistīts ar valsts izdevumu samazināšanu un procenta likmes pieaugumu. Ārējā ekonomiskā līdzsvara līknes FF slīpuma leņķis ir atkarīgs no kapitāla mobilitātes: jo mobilāks kapitāls, jo mazāk jāpalielina procenta likme, lai nodrošinātu kapitāla importu tekošā konta deficīta segšanai. Šajā gadījumā FF līkne būs lēzena. Zemākas kapitāla mobilitātes apstākļos ārējā ekonomiskā līdzsvara līkne būs stāva, tomēr pat pastāvot relatīvi zemei kapitāla mobilitātei, FF līkne nevar būt stāvāka par DD līkni.¹

Noskaidrojām, ka iekšējā un ārējā ekonomiskā līdzsvara nodrošināšanā jāizmanto gan fiskālā, gan monetārā politika, tomēr šo abu politiku iedarbība ir atšķirīga. Kā parādīja iekšējā un ārējā ekonomiskā līdzsvara pētnieks R. Mandells un M. Flemings, fiksēta valūtas kursa apstākļos monetārai politikai ir relatīvās priekšrocības ārējā ekonomiskā līdzsvara regulēšanā, bet fiskālai politikai – priekšrocības iekšējā ekonomiskā līdzsvara regulēšanā.

Aplūkojot fiksētā valūtas kursa plusus un mīnus IS – LM modeli, pārliecinājāmies, ka monetārā politika vairāk saistīta ar maksājumu bilances problēmām, bet fiskālā politika vairāk ar iekšējā tirgus problēmām. Fiksēta valūtas kursa apstākļos Centrālās bankas galvenais uzdevums ir nodrošināt valūtas kursa stabilitāti, un naudas piedāvājuma regulēšana tiek pakļauta šim mērķim. Šo procesu parādīsim detalizētāk. Vienkāršības labad pieņemsim, ka visas komercbankas un Centrālā banka pārstāv vienu banku. Šādas bankas pasīvā atrodas visi naudas piedāvājumu komponenti, bet aktīvā – tīrie ārvalstu aktīvi, kas atbilst oficiālajām rezervēm (OF), kuras izmanto maksājuma bilances regulēšanai, un tīrie iekšējie aktīvi, kas

¹ Lai to izprastu, atgriezīsimies pie grafiskā attēla (sk. 11.8. attēlu). Notiek kustība no punkta E uz punktu C, ko nosaka fiskālā ekspansija un monetārā restrikcija, lai nodrošinātu pilnas nodarbinātības ienākuma līmeni. Tā kā līdzsvars punktā C atspoguļo to pašu ienākuma līmeni, ko punktā E, līdz ar to imports un tirdzniecības bilance nav mainījies. Tomēr punktā C procenta likme ir augstāka nekā E punktā un tas atspoguļo gan kapitāla kontu, gan arī maksājumu bilances pozitīvo saldo. Tātad C atrodas maksājumu bilances pozitīvā zonā, kas augstāka par FF, tas arī parāda to, ka DD līkne stāvāka par FF līkni.

ietver sevī tīros kredītus valdībai, firmām un mājsaimniecībām. Līdz ar to vienotās bankas aktīvu un pasīvu līdzsvars ir:

$$M = OF + DC \quad [11.3.]$$

kur

M – naudas piedāvājums jeb bankas saistības;

OF – oficiālās valūtas rezerves;

DC – iekšējie kredīti.

Naudas masai mainoties, minēta izteiksme:

$$\Delta M = \Delta OF + \Delta DC \quad [11.4.]$$

kur ΔOF atbildīs vai nu maksājumu bilances deficītam, vai arī tās pārpalikumam.

Lai atjaunotu ārējās tirdzniecības bilances līdzsvaru un nodrošinātu fiksētu maiņas kursu, būs nepieciešama ārvalstu aktīvu pārdošana un pirkšana, tas ir, oficiālo rezervju samazināšana vai palielināšana. Pārdodot rezerves, Centrālā banka vienlaikus izņem no apgrozības naudas daļu, bet, pērkot ārvalstu aktīvus, tā palielina naudas piedāvājumu. Tātad fiksēta valūtas kursa apstākļos naudas piedāvājums (M) ir endogēnais mainīgais lielums, kas galvenokārt ir atkarīgs no maksājumu bilances deficīta vai pārpalikuma, tas ir, no valūtas kursa pazemināšanās vai paaugstināšanās tendences.

Centrālajai bankai ir zināmas iespējas neitralizēt maksājumu bilances ietekmi uz naudas piedāvājumu, veicot **valūtas rezervju steralizāciju**. Tā, piemēram, ja samazinās rezerves, lai segtu maksājumu bilances deficītu un novērstu valūtas kursa krišanos, tad Centrālā banka ar atklātā tirgus operāciju palīdzību var palielināt iekšējos aktīvus tādā apjomā, lai naudas masa apgrozībā nemainītos:

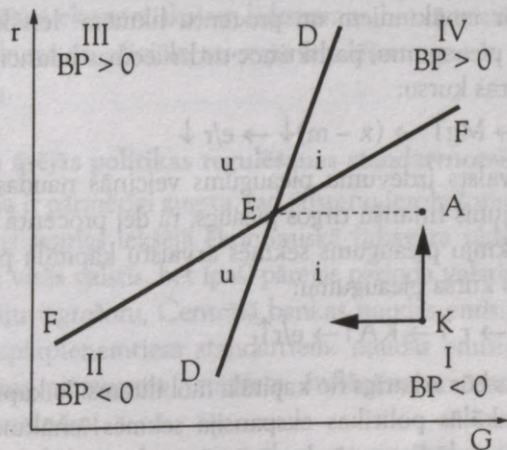
$$M = OF \downarrow + DC \uparrow$$

Steralizācijas iespējas ir ierobežotas. Ja ir ilglaicīgs maksājumu bilances deficīts, tad valūtas rezerves tiks izsmeltas. Valstij vajadzēs vai nu atteikties no fiksēta valūtas kursa, vai arī ļaut naudas masai samazināties, lai neitralizētu valūtas kursa krišanos.

Tātad pat steralizācija neaizsargā naudas masu no maksājumu bilances ietekmes, kas ļoti samazina monetārās politikas iespējas ietekmēt ekonomikas iekšējo līdzsvaru fiksēta valūtas kursa apstākļos, atstājot to fiskālās politikas ietekmes zonā. To apstiprina arī grafiskā analīze (sk. 11.8. attēlu).

Par monetārās politikas priekšrocībām ārējā līdzsvara regulēšanā liecinātas, ka nepieciešamas nelielas izmaiņas procenta likmēs (r), lai ārējais ekonomikas līdzsvars pārvietotos no E uz B punktu, un ievērojamas procenta izmaiņas, lai iekšējais ekonomikas līdzsvars pārvietotos no E uz C punktu. Analogiska analīze attiecībā uz fiskālo politiku. Ja ekonomika atrodas D punktā, tad, lai atjaunotu iekšējās bilances līdzsvaru, ir nepieciešamas nelielas (G) izmaiņas un iekšējais līdzsvars punktā L tiks atjaunots. Ārējā līdzsvara atjaunošanai ar fiskālās politikas palīdzību nepieciešams ievērojams G (valsts izdevumu) palielinājums.

Divas politikas, divi līdzsvaru un četri sektori (sk. 11.9. attēlu). I sektorā ir maksājumu bilances deficīts ($BP < 0$) un pārpalikuma pieprasījums, kas izraisa inflāciju (i). II sektorā arī ir maksājumu bilances deficīts, bet ir pārpalikuma piedāvājums, kas izraisa bezdarbu (u). III sektorā ir maksājumu bilances pārpalikums ($BP > 0$) un pārpalikuma piedāvājums ar bezdarbu (u). IV sektorā arī maksājumu bilances pozitīvs saldo ($BP > 0$) un pārpalikuma pieprasījums, kas provocē inflāciju (i). Ja I sektorā izvēlamies K punktu, kur ir maksājumu bilances deficīts un inflācija. Lai nodrošinātu līdzsvaru, ir jāsamazina valdības izdevumi, bet lai dzēstu inflāciju, jāpalielina procenta likme.

11.9. attēls. Iekšējā un ārējā ekonomiskā līdzsvara modelis

Ja ekonomika atrodas punktā A, tad līdzsvars sasniedzams ar restriktīvu fiskālo politiku bez monetārās politikas līdzdalības. Peldoša valūtas kursa apstākļos fiskālās un monetārās politikas lomas iekšējā un ārējā ekonomikas līdzsvara nodrošinājums mainās diametrāli pretēji. Monetārā politika, atbrīvojusies no nepieciešamības nodrošināt fiksētu valūtas kursu, var aktīvi iesaistīties iekšējo ekonomisko problēmu risināšanā. Iespējamais scenārijs: naudas piedāvājuma (MS) pieaugums, samazinot procenta likmes (r), palielina attiecīgi ienākumus (Y), bet ienākumi stimulēs preču importu (Mg) un tas pasliktinās tekošā konta stāvokli un maksājumu bilanci. Maksājumu bilances deficītu pastiprināsies kapitāla aizplūde no valsts. Šo procesu var atspoguļot šādi:

$$MST \uparrow \rightarrow r \downarrow \rightarrow Y \uparrow \rightarrow Mg \uparrow \rightarrow CA \downarrow \rightarrow KA \downarrow \rightarrow BP < 0$$

Peldoša valūtas kursa apstākļos maksājumu bilances deficīts nesaglabāsies, jo importa pieaugums un kapitāla aizplūde no valsts palielinās pieprasījumu pēc ārvalstu valūtas un nacionālās valūtas kurss kritīsies, bet tas stimulēs preču eksportu un uzlabos tirdzniecības bilances tekošo kontu.

Tādā veidā monetārā politika ievērojami ietekmēs iekšējo ekonomikas līdzsvaru, palielinot ienākumus gan tieši, stimulējot naudas piedāvājumu, gan arī netieši – valūtas kursa krišanās rezultātā.

Fiskālās politikas efektivitāte peldoša valūtas kursa apstākļos izpaužas, pieaugot valdības izdevumiem, kas iekšējo un ārējo līdzsvaru ietekmēs divos virzienos: ar ienākumiem un procentu likmēm. Ienākuma izmaiņas izraisīs importa pieaugumu, pasliktinot tirdzniecības bilanci un pazeminot nacionālās valūtas kursu:

$$G \uparrow \rightarrow Y \uparrow \rightarrow Mg \uparrow \rightarrow (x - m) \downarrow \rightarrow e/r \downarrow$$

Vienlaikus valsts izdevumu pieaugums veicinās naudas aizņemšanos, naudas pieprasījums finanšu tirgos pieaugs, tā dēļ procenta likme pieaugs, bet procenta likmju pieaugums sekmēs ārvalstu kapitāla piesaisti un nacionālās valūtas kursa pieaugumu:

$$G \uparrow \rightarrow MD \uparrow \rightarrow r \uparrow \rightarrow KA \uparrow \rightarrow e/r \uparrow$$

Galarezultāts būs atkarīgs no kapitāla mobilitātes. Ja kapitāla mobilitāte ir zema, tad fiskālās politikas ekspansija sekmēs ienākuma pieaugumu. Neliela kapitāla ieplūde nespēs kompensēt tirdzniecības bilances deficītu, kā arī valūtas kursa krišanos, bet valūtas kursa krišanās sekmēs eksportu

un ļaus pārvarēt maksājumu bilances deficītu. Tātad eksporta pieaugums papildinās valdības izdevumu ietekmi uz kopējā ienākuma dinamiku.

Augstas kapitāla mobilitātes gadījumā kapitāla imports izraisīs valūtas kursa paaugstināšanos un tas vēl vairāk palielinās tirdzniecības bilances deficītu, bet kapitāla ievērojama ieplūde sabalansēs maksājumu bilanci kopumā. Tomēr fiskālās politikas ekspansijas galarezultāts uz nacionālo ienākumu būs neitrāls, tas līdzināsies nullei, jo spēcīgs būs izspiešanas efekts, gan procenta likmju pieauguma rezultātā samazināsies privātās investīcijas, gan valūtas kursa pieauguma rezultātā samazināsies eksports. Tātad peldoša valūtas kursa apstākļos fiskālā politika būs efektīva tikai zemas kapitāla mobilitātes apstākļos. Fiskālās politikas efektivitāte ir ierobežota un peldoša valūtas kursa apstākļos to nevar salīdzināt ar monetārās politikas iedarbību.

11.6. Iekšējā un ārējā ekonomikas modeļa praktiskais pielietojums

Aplūkotajam tematam ir liela praktiska nozīme, ko pielieto valstīs, kas veic ekonomikas stabilizācijas un pārstrukturizēšanas programmas Starptautiskā valūtas fonda ietvaros. Parasti šajās programmās fiskālā politika ir piesaistīta iekšējam ekonomiskajam līdzsvaram, bet monetārā politika saistīta ar valūtas kursa un oficiālo rezervju regulēšanu, tas ir, ar ārējo ekonomisko līdzsvaru.

Iekšējās un ārējās politikas regulēšanas standartnoteikumi:

- ja inflācija ir pārmērīgi augsta, tad jāīsteno ierobežota fiskālā politika. Inflācija ir svarīgs iekšējā ekonomiskā līdzsvara rādītājs un aktuāla problēma visās valstīs, bet īpaši pārejas perioda valstīs;
- lai inflāciju iegrožotu, Centrālā bankas naudas emisijas politikai jāatbilst vispārpieņemtiem standartiem: naudas emisija jāaskaņo ar ekonomikas pieauguma tempiem, inflācijas un naudas apgrozības ātruma izmaiņām;
- ja ārvalstu valūtas rezerves ir pārāk mazas un tās strauji samazinās, tad jāīsteno restriktīva monetārā politika;

- ja ir pārmērīgi liels tekošā konta deficīts, nepieciešama reālā valūtas kursa samazināšana, veicot nominālā valūtas kursa devalvāciju;
- ārējā ekonomiskā līdzsvara regulēšanā nozīme ir procenta likmes līmenim. Tam ir jābūt pietiekami augstam, lai novērstu kapitāla aizplūšanu no valsts un veicinātu kapitāla konta pārpalikuma pieaugumu un maksājumu bilances sabalansēšanu;
- īpaša vieta ir valsts parāda regulēšanai, vēlams, lai valsts parāda attiecība pret iekšzemes kopproduktu nepalielinātos un būtu stabila.

Iekšējā un ārējā ekonomiskā līdzsvara regulēšana nav vienkārša, nepieciešama saskaņota politika globālā mērogā. Iekšējās un ārējās ekonomiskās politikas līdzsvaru ietekmēs nenoteiktības faktors ar grūti paredzamiem piedāvājuma un pieprasījuma šokiem, inflācijas un globālās ekonomikas izmaiņām.

Kopsavilkums

1. Valūta un tās kurss ir atvērtas ekonomikas neatņemama sastāvdaļa. Valūtas nominālo maiņas kursu ietekmē vairāki faktori, tomēr galvenie, kas ietekmē nominālo kursu tā paaugstināšanas virzienā, ir preču eksports un kapitāla imports, bet pazemināšanas virzienā – preču imports un kapitāla eksports.
2. Kaut arī reālais valūtas kurss ir saistīts ar pirktspējas paritātes teoriju, tomēr plašākā kontekstā to ietekmē tekošais un kapitāla konts. Reālais valūtas kurss ir līdzsvarā, ja valūtas pieprasījums tirdzniecības operāciju veikšanai ir vienāds ar valūtas piedāvājumu kapitāla konta operāciju rezultātā.
3. Lata stabilitāte ir Latvijas Bankas prioritāte. Valūtas attiecību evolūcija Latvijā XX gadsimta 90. gados apstiprināja teorētisko koncepciju, ka tieši inflācija ilglaicīgā periodā nodrošināja nominālā un reālā valūtas kursa izlīdzināšanos.
4. Maksājumu bilancei jābūt līdzsvarā. Ir vairākas metodes, kā to nodrošināt: oficiālās valūtas rezerves, ārvalstu kapitāla piesaiste, iedarbīga monetārā un fiskālā politika, valūtas kursa korekcija.
5. Ekonomikas ārējais līdzsvars nozīmē sabalansētu maksājumu bilanci, bet iekšējais – pilna nodarbinātību un minimāli zemu inflāciju.
6. Ja valūtas maiņas kurss ir fiksēts, tad fiskālā politika ir efektīva iekšējā ekonomikas līdzsvara nodrošināšanai, bet monetārā politika – ārējā ekonomiskā līdzsvara nodrošināšanai. Peldoša valūtas kursa apstākļos prioritāte gan iekšējā, gan ārējā līdzsvara nodrošināšanai piemīt monetārajai politikai.

Uzdevumi, testi

I Saskaņošanas uzdevums

1. Valūtas kurss	A. Ārvalstu valūta, kas atrodas Centrālās bankas rīcībā
2. Maksājumu bilance	B. Maiņas kursu pilnībā nosaka tirgus spēki
3. Fiksēts valūtas kurss	C. Sadaļa, kas atspoguļo ienākumus un izdevumus no aktīvu pārdošanas un pirkšanas
4. Kapitāla un finanšu konts	D. Stabils maiņas kurss, kura nelielās svārstības saskaņotas ar pārējām valstīm
5. Peldošs valūtas kurss	E. Atspoguļo tirdzniecības un finanšu operācijas gada laikā, kas norisinās starp vienu valsti un citām
6. Tekošais konts	F. Attiecība, kurā vienu valūtu maina pret citu valūtu
7. Oficiālās rezerves	G. Sadaļa, kas parāda saņemtos un izdarītos maksājumus par preču un pakalpojumu eksportu un importu

II Uzdevumi

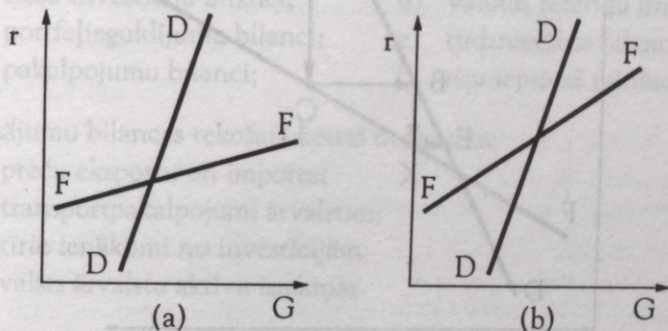
1. Valsts ekonomika raksturojas ar šādiem makroekonomikas rādītājiem (milj. latu)

preču un pakalpojumu eksports	196
preču un pakalpojumu imports	217
ienākumi no ārvalstu investīcijām	36
ārvalstu investoru ienākums	13
starptautiskā tūrisma ienākumi	17
starptautiskā tūrisma izdevumi	19
valsts transfermaksājumi	23
kapitāla eksports	41
kapitāla imports	64

Aprēķiniet:

- a) tekošā konta bilanci;
- b) kapitāla konta bilanci;
- c) maksājumu bilanci;
- d) vai izmainīsies valsts valūtas rezerves.

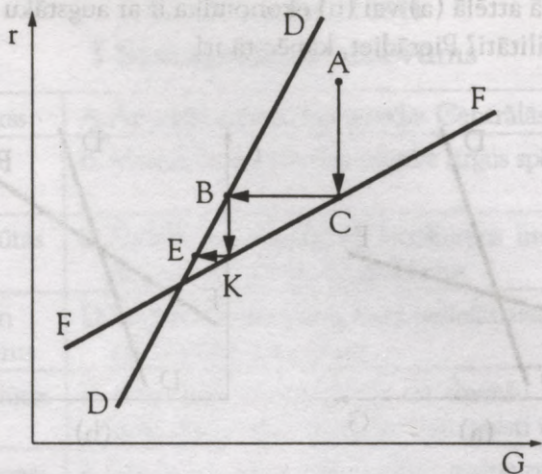
2. Kurā grafiskajā attēlā (a) vai (b) ekonomika ir ar augstāku starptautiskā kapitāla mobilitāti? Pierādiet, kāpēc tā ir!

3. Valsts ekonomikā ir paaugstināta inflācija un pozitīvs maksājuma bilances saldo. Kādi ekonomiskās politikas soļi ir jāveic, lai nodrošinātu ārējo un iekšējo ekonomikas līdzsvaru fiksēta valūtas maiņas kursa apstākļos.

Risinājums

- 1) Centrālajai bankai samazina procenta likmi $r \downarrow$, tā rezultātā pieaug kapitāla eksports un maksājumu bilances līdzsvars tiek nodrošināts (kustība no punkta A uz punktu C).
- 2) Punktā C nav iekšējās ekonomikas līdzsvars, tādēļ Finanšu ministrijai jārealizē ierobežojošā fiskālā politika – $G \downarrow$. Kustība no punkta C uz punktu B.
- 3) Punktā B ir maksājumu bilances pārpalikums, Centrālajai bankai atkal jāsamazina $r \downarrow$, maksājumu bilance būs līdzsvarā punktā K.
- 4) Finanšu ministrijai atkal jāsamazina valsts izdevumi – G . Tādā secībā tas jāturpina, līdz sasniegsim punktu E, kurā ir iekšējās un ārējās ekonomikas līdzsvars.

4. Valsts ekonomiku raksturo rādītāji:

- 1) Tekošā konta balance = - 60
 - 2) Kapitāla konta balance = 50
 - 3) Valūtas rezerves = +10
- a) vai maksājumu balance ir sabalansēta?
 - b) vai valūtas rezervju izmantošana stimulēs vai bremzēs valsts ekonomikas attīstību?

Pieņemsim, ka starp valsti LV un pārējo pasauli notiek šādas ekonomiskās operācijas (milj. n. v.)

LV rezidenti pērk ārvalstu vērtspapīrus	11
LV rezidenti eksportē preces un pakalpojumus	110
LV rezidenti patērē ārvalstu produkciju un pakalpojumus	170
Ārvalstnieki pērk LV rezidentu vērtspapīrus	30
LV rezidenti saņem transfertmaksājumus	5
LV rezidenti maksā transfertmaksājumus	4
Ārvalstnieku tiešās investīcijas LV	50
LV rezidentu tiešās investīcijas ārvalstīs	10

Kāda ir LV valsts maksājumu balance: debets un kredīts?

Testi

1. Maksājumu bilance ietver:
 - a) tiešo investīciju bilanci;
 - b) portfeļieguldījumu bilanci;
 - c) pakalpojumu bilanci;
 - d) valūtas rezervju izmaiņas;
 - e) tirdzniecības bilanci;
 - f) visu iepriekš minēto.
2. Maksājumu bilances tekošajā kontā neieskaita:
 - a) preču eksportu un importu;
 - b) transportpakalpojumi ārvalstīm;
 - c) tīrie ienākumi no investīcijām;
 - d) valsts ārvalstu aktīvu izmaiņas.
3. Valūtas maiņas ierobežojumu mērķis ir:
 - a) palielināt importu;
 - b) samazināt importu;
 - c) nodrošināt valūtas kursa stabilitāti;
 - d) stimulēt ekonomikas izaugsmi.
4. Ja Centrālā banka realizē pasākumus, lai aizsargātu nacionālās valūtas kursu pret devalvāciju, tad pārējiem apstākļiem nemainoties, tas izraisīs:
 - a) procenta likmes samazināšanos;
 - b) bezdarbs pieaugumu;
 - c) bezdarbs samazināšanos;
 - d) nemainīgas procentu likmes un nodarbinātības saglabāšanu.
5. Kādi faktori veicinās nacionālās valūtas kursa paaugstināšanos?
 - a) procenta likmes samazināšanās valstī;
 - b) cenu līmeņa celšanās valstī;
 - c) darba ražīguma pieaugums valstī;
 - d) darba algas pieaugums valstī.
6. Peldoša valūtas kursa apstākļos:
 - a) monetārā politika ir efektīva;
 - b) darbojas makroekonomikas pašregulējošais mehānisms;
 - c) maksājumu bilance ir izlīdzināta;
 - d) visas iepriekš minētās atbildes ir pareizas.

7. Maksājumu bilances deficītu var segt ar:

- a) valūtas kursa maiņu;
- b) aizņēmumiem ārvalstīs;
- c) oficiālo ārvalstu valūtas rezervju izmantošanu;
- d) ar deflācijas politiku;
- e) visu iepriekš minēto.

8. Valūtas maiņas kursa ietekmē:

- a) procentu likmes;
- b) inflācija;
- c) spekulācija;
- d) maksājumu bilance;
- e) ekonomikas stāvoklis;
- f) visi iepriekš minētie.

9. Stabils nacionālās valūtas kurss veicina:

- a) savstarpējo uzticību;
- b) spekulāciju valūtas tirgos;
- c) valūtas maiņas riska samazināšanos;
- d) tirdzniecības bilances deficītu;
- e) a) un c).

10. Nacionālās valūtas devalvācijas rezultātā, pārējiem apstākļiem nemainoties:

- a) cietīs ražotnes, kas orientējas uz importa izejvielu patēriņu;
- b) mazāks valsts iedzīvotāju skaits pavadīs atvaļinājumu ārvalstīs;
- c) iegūs ražotnes, kas orientējas uz eksportu;
- d) visas iepriekš minētās atbildes ir pareizas.

11. Nacionālās valūtas revalvācija:

- a) veicina valsts eksporta iespējas;
- b) veicina valūtas spekulācijas;
- c) novērš tirdzniecības bilances pārpalikumu;
- d) uzlabo valūtas kursa kontroli.

12. Ja lata kurss pret amerikāņu dolāru ir mainījies no 0,59 līdz 0,56, tad:

- a) dolāra kurss pret latu ir pieaudzis;
- b) dolāra kurss pret latu ir samazinājies;
- c) lata kurss pret dolāru ir pieaudzis;
- d) dolāru kurss pret latu ir samazinājies par 5,1%;
- e) b), c) un d).

13. Fiksēta valūtas maiņas kursa realizācija prasa:
- lielas ārvalstu valūtas rezerves;
 - saskaņotu ekonomisko politiku starp valstīm;
 - saskaņotu naudas piedāvājuma un procenta politiku;
 - visu iepriekš minēto.
14. Starptautiskā valūtas fonda (IMF) funkcija nav:
- veicināt starptautisko monetāro sadarbību;
 - veicināt starptautisko norēķinu sistēmu;
 - sniegt finansiālu palīdzību valstīm, dzēst īstermiņa maksājumu bilances deficītu;
 - nodrošināt naudas resursa likviditātes pieaugumu;
 - dzēst atsevišķu valstu parādus.
15. Eiropas vienotas valūtas priekšrocības:
- starptautiskie saimnieciskie darījumi nav pakļauti valūtas riskam;
 - nacionālās bankas spēs nodrošināt neatkarīgu monetāro politiku;
 - ietaupās izmaksas, kas saistītas ar valūtas maiņu;
 - atsevišķa valsts izmanto valūtas kursa stimulējošo nozīmi;
 - pareizi a) un c).
16. Ja valsts realizē fiksēta valūtas maiņas kursa politiku, tad:
- fiskālā politika ir efektīvāka par monetāro politiku;
 - monetārā politika ir efektīvāka par fiskālo politiku;
 - fiksētais valūtas kurss neietekmē ne monetāro ne fiskālo politiku;
 - neviens no minētajām atbildēm nav pareiza.
17. Pastāvot fiksētam valūtas maiņas kursam, valsti ir bezdarbs un maksājuma bilances deficīts. Kā jāaskaņo monetārā un fiskālā politika, lai nodrošinātu iekšējās un ārējās ekonomikas līdzsvaru:
- stimulējoša fiskālā un monetārā politika;
 - stimulējoša fiskālā politika un ierobežota naudas politika;
 - valsts izdevuma samazināšana un procenta likmes paaugstināšana;
 - valsts izdevuma samazināšana un procenta likmes samazināšana.
18. Fiksētu valūtas maiņas kursa apstākļos:
- fiskālās politikas galvenā funkcija ir maksājumu bilances regulēšana;
 - monetārai politikai ir priekšrocības maksājumu bilances regulēšanā;

- c) monetārā politika tiek izmantota iekšējā ekonomikas līdzsvara nodrošināšanā;
 - d) fiskālai un monetārai politikai ir vienādas iespējas maksājuma bilances regulēšanā.
19. Centrālās bankas steralizācijas politika nozīmē:
- a) naudas piedāvājuma palielināšana valūtas rezervju pieauguma rezultātā;
 - b) iekšējo aktīvu pieaugums, samazinot valūtas rezerves;
 - c) iekšējā kredīta restrikcija maksājumu bilances deficīta apstākļos;
 - d) naudas piedāvājuma samazināšana maksājumu bilances deficīta apstākļos.
20. Peldoša valūtas kursa apstākļos:
- a) monetārai politikai ir priekšrocības ārējās ekonomikas regulēšanā;
 - b) monetārai politikai ir priekšrocības iekšējās un ārējās ekonomikas regulēšanā;
 - c) monetārai politikai ir priekšrocības iekšējās ekonomikas, bet fiskālai ārējās ekonomikas regulēšanā;
 - d) monetārā politika jāizmanto gan iekšējās gan arī ekonomikas regulēšanā.

II Pareizi – nepareizi

1. Maksājuma bilance ietver tekošo un kapitāla kontu.
2. Tekošā konta deficīts galvenokārt tiek segts ar aktīvu importu.
3. Ja tekošā konta bilancē ir ilgstošs deficīts un maksājuma bilances sabalansēšana kļūst problemātiska, tad attiecīgās valstī valūtas devalvācija ir neizbēgama.
4. Lielas valsts ekonomika vairāk atkarīga no ārējās tirdzniecības nekā mazas valsts ekonomika.
5. Ja lata cena ASV dolāros samazinās, tad tā kurss pret LVL krītas.
6. Gan eksports, gan imports ir atkarīgs no nacionālās valūtas kursa.
7. Preču un pakalpojumu imports ir inflācijas cēlonis.
8. Salīdzinošas priekšrocības atspoguļo dažādu preču un pakalpojumu alternatīvo izmaksu atšķirības dažādās valstīs.

9. Nacionālās valūtas kurss tiešā veidā ir atkarīgs gan no tekošā, gan arī no kapitāla konta bilances.
10. Vienotai Eiropas valūtai ir vairāk trūkumu nekā priekšrocību.
11. Lai noturētu fiksētu valūtas maiņas kursu, Centrālās bankas rīcībā ir jābūt pietiekamām ārvalstu valūtas rezervēm.
12. Valūtas vērtību ietekmē: procentu likmes, maksājumu bilance, inflācija, spekulācijas un ekonomikas vispārējais stāvoklis.
13. Relatīvi augsts nacionālās valūtas kurss veicina preču eksportu, bet samazina preču importu.
14. Starptautiskais valūtas fonds, piešķirot valstīm aizdevumus, liek tām īstenot noteiktu ekonomisko politiku.
15. Peldošs valūtas kurss sekmē efektīvas monetārās politikas īstenošanu.
16. Valsts valūtas vērtība ilglaicīgā periodā pieaugs, ja inflācijas tempi tajā ir zemāki nekā citās valstīs.
17. Valstī, kur procenta likmes ir augstākas nekā citās valstīs, var rēķināties ar to, ka nacionālās valūtas kurss paaugstināsies.
18. Peldošs valūtas kurss destabilizē valsts ekonomiku un bremzē starptautiskās tirdzniecības attīstību.
19. Ja ilglaicīgā periodā valstī ir maksājumu bilances pārpalikums, tad nepieciešama nacionālās valūtas revalvācija.
20. Ja valstī pieaug procentu likmes, tos var izraisīt valūtas maiņas kursa paaugstināšanos.
21. Valūtas tirgus ir globāls tirgus, kurā galvenā loma ir bankām.
22. Valūtas maiņa ir starptautiskās tirdzniecības neatņemama sastāvdaļa.
23. Eiropas monetārā savienība (EMU) ir vienota valūtas zona, kuru īsteno vienotu monetāro politiku.
24. Iekšējais ekonomikas līdzsvars nozīmē pilnu nodarbinātību un minimālu inflāciju.
25. Ārējais ekonomikas līdzsvars nozīmē maksājuma bilances līdzsvaru noteikta valūtas kursa apstākļos.
26. Iekšējais un ārējais ekonomikas līdzsvars ir saistīts ar preču, naudas un valūtas tirgiem.
27. Iekšējo un ārējo ekonomikas līdzsvaru ietekmē fiskālā un monetārā politika.

28. Fiskālā politika ietekmē ienākuma un procenta likmi valstī.
29. Fiskālās politikas ietekme uz ārējo ekonomiku īsā laika periodā lielā mērā ir atkarīga no starptautiskā kapitāla mobilitātes.
30. Pieaugot procenta likmei, pastāvot augstai kapitāla mobilitātei, īslaicīgā periodā tiek nodrošināts kapitāla konta pozitīvs saldo.
31. Ilglaicīgā periodā, pieaugot ārvalstu parādiem, var rasties grūtības ar kapitāla kontu.
32. Ja stimulējoša fiskālā vai monetārā politika palielina ienākumu līmeni valstī, tad tas pasliktina ārējās ekonomikas bilanci.
33. Procentu likmes izmaiņu ietekme uz ārējās ekonomikas bilanci ir atkarīga no kapitāla mobilitātes līmeņa.
34. Fiksēta valūtas kursa apstākļos monetārai politikai ir relatīvas priekšrocības maksājumu bilances regulēšanā, bet fiskālai politikai – iekšējā līdzsvara nodrošināšanā.
35. Fiskālās politikas efektivitāte fiksēta valūtas kursa apstākļos nav saistīta ar kapitāla mobilitāti.
36. Peldoša valūtas kursa apstākļos fiskālai politikai ir relatīvas priekšrocības ārējās bilances regulēšanā, bet monetārai politikai – iekšējā līdzsvara nodrošinājumā.
37. Ja inflācija ir augsta, jāsamazina budžeta deficīts.
38. Ja ārvalstu valūtas oficiālās rezerves strauji samazinās, jārealizē ierobežojosa monetārā politika.

XII nodaļa

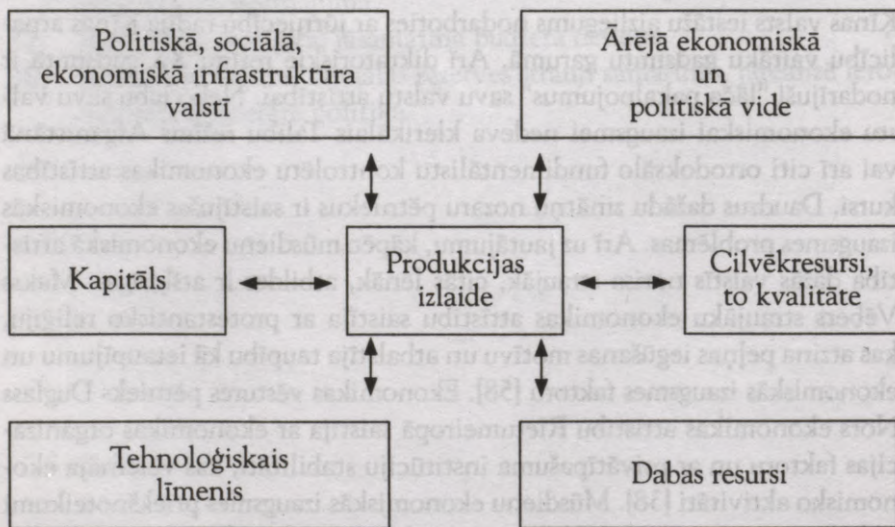
Nobeiguma vietā: ekonomiskā izaugsme un integrācija

Ekonomiskās izaugsmes nepieciešamību grūti apstrīdēt. Ir dažādi viedokļi par izaugsmes realizācijas modeļiem, asas diskusijas notiek, analizējot ekonomikas attīstības izmaksas, īpaši ekoloģijas jomā. Mūsdienu paaudzei vajadzēs izlemt jautājumu par atomelektrostaciju nākotni. Izvēle nebūs vienkārša – ekonomisko izdevīgumu un apkārtējās vides drošību ir grūti saskaņot. Ir izteikta ekonomiskās izaugsmes nevienmērība gan laikā, gan arī telpā. Vēstures gaitā ir gājušas bojā ne tikai daudzas antīkas civilizācijas, bet arī jaunāko laiku vēsturē ir vērojamas izmaiņas pasaules valstu ekonomiskās attīstības rangū tabulā. Nevienmērīgas ekonomikas attīstības pamatā ir daudzveidīgi gan iekšēji, gan ārēji faktori. Vispirms jānorāda, ka ekonomikas attīstību negatīvi var ietekmēt valsts institūciju nesaprātīga, pat aplama politika. Tas izklausās kā Keinsa mācības antitēze, jo jāatzīst, ka valsts nemākulīgas darbības efekts ir viennozīmīgi negatīvs. Piemēram, Ķīnas valsts iestāžu aizliegums nodarboties ar jūrniecību radīja Ķīnas atpalicību vairāku gadsimtu garumā. Arī diktatoriskie režīmi XX gadsimtā ir nodarījuši “lāča pakalpojumu” savu valstu attīstībai. Neko labu savu valstu ekonomiskai izaugsmei nedeva klerikālais Talibu režīms Afganistānā vai arī citi ortodoksālo fundamentālistu kontrolētu ekonomikas attīstības kursi. Daudzus dažādu zinātņu nozaru pētniekus ir saistījušas ekonomiskās izaugsmes problēmas. Arī uz jautājumu, kāpēc mūsdienu ekonomiskā attīstība dažās valstīs norisa straujāk, citās lēnāk, atbildes ir atšķirīgas. Makss Vēbers straujāku ekonomikas attīstību saistīja ar protestantisko reliģiju, kas atzina peļņas iegūšanas motīvu un atbalstīja taupību kā ietaupījumu un ekonomiskās izaugsmes faktoru [58]. Ekonomikas vēstures pētnieks Duglass Nors ekonomikas attīstību Rietumeiropā saistīja ar ekonomikas organizācijas faktoru un ar privātīpašuma institūciju stabilitāti, kas veicināja ekonomisko aktivitāti [38]. Mūsdienu ekonomiskās izaugsmes priekšnoteikumi ir darba resursu pārdale no lauksaimnieciskās ražošanas sfēras uz rūpnieciskās ražošanas, celtniecības un pakalpojumu nozarēm. Šīs pārdales mērogi ir iespaidīgi. ASV 1920. gadā 70% darbaspēka tika nodarbināts lauksaimniecībā,

1940. gadā – mazāk par 20%, patlaban – mazāk par 3%. Lauksaimniecībā nodarbināto īpatsvars ir šķirtne starp pasaules nabadzīgajām un pasaules industriālajām valstīm, pirmajās lauksaimniecībā strādājošo īpatsvars 20 – 25%, bet industriāli attīstītās valstīs – aptuveni 5%. Šo procesu ietekmē gan tehniskie un tehnoloģiskie, gan ekonomiskie faktori. No piedāvājuma puses lauksaimniecības izaugsmi ietekmē augstais darba ražīguma temps šajā nozarē, bet lauksaimniecības produkcijas pieprasījumu ierobežo slavenais Engela likums, kas izsaka empīriski pārbaudītu likumsakarību – pieaugot iedzīvotāju ienākumiem, izdevumi pārtikas produktiem relatīvi samazinās.

Strādājošo samazināšanās lauksaimniecībā un to koncentrācija pilsētās rada izteiktas urbanizācijas tendences. Industriālo valstu pilsētās dzīvo aptuveni 75% no visiem iedzīvotājiem. Ražošanas koncentrācija lielās aglomerācijās rada “mēroga efektu”, firmām ir ekonomiski izdevīgi atrasties vienkopus, izmantojot pilsētas infrastruktūru un realizācijas tirgu kompakto izvietojumu.

Lai nodrošinātu ilglaicīgu ekonomisko attīstību, nozīme ir ne tikai ražošanas faktoriem – kapitāla, tehnoloģijām, cilvēkresursiem, bet arī ārējai un iekšējai ekonomiskajai un politiskajai videi.

12.1. attēls. Izaugsmes faktoru mijiedarbība

Dabas resursu nozīme ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanā dažādās valstīs un dažādos laikos ir atšķirīga. No vienas puses, ievērojamiem dabas resursiem, īpaši naftai ir svarīga nozīme, par to liecina ekonomiskā izaugsme Kuveitā, Arābu Emirātos, Norvēģijā. No otras puses, ir valstis, kas ar nabadzīgiem dabas resursiem ir sasniegušas augstu ekonomikas attīstības līmeni, piemēram, Japāna. Arī Austrumāzijas "drakoni" – Singapūra, Taizeme, Taivana, Koreja ir "stipri sašūpojuši" dabas resursu nozīmīgumu. Varētu teikt, ka valstīs ar zemāku ekonomiskās attīstības līmeni lielāka nozīme ir dabas resursiem, bet valstīs, kas sasniegušas ekonomikas attīstības brieduma stadiju, zinātniski tehniskajam progresam ir prioritāte.

Latvijā nav nozīmīgu derīgo izrakteņu, tā nav to valstu vidū, kas varētu lepoties ar nozīmīgiem dabas resursiem. Meži ir Latvijas lielākā bagātība, jo tie aizņem 44% no teritorijas. Protams, Latvijai ir izdevīgs ģeogrāfiskais stāvoklis – tās atrašanās pie Baltijas jūras ceļā no rietumiem uz austrumiem, neaizsalstošās ostas ir visai spēcīgi attīstības priekšnoteikumi. Vēsturiski šī ģeogrāfija nesusi arī postu un iznīcību, tomēr laiki ir mainījušies. Ja daži uzskata, ka cilvēka daba nav mainījusies, tad tomēr ir mainījušās savstarpējās atkarības formas. Pasaules ekonomiskā integrācija, viena ekonomiskā partnera atkarība no otra rada jūtamas pārmaiņas pasaulē, trešo pasaules karu nesagaidīs pat pasaules nākotnes vīziju vislielākie pesimisti. Pasaulē nav tādas nopietnas firmas, kas ignorētu Eirāzijas plašo tirgu. Pat pēc 1998. gada defolta (nespēja segt parādu saistības) un ekonomiskās krīzes Krievijā neviena Rietumvalstī korporācija šo tirgu neatstāja. Ārējās tirdzniecības priekšrocības ir vispārzināmas, tās attiecas uz jebkuru valsti, bet Latvijas ģeogrāfiskais izvietojums dod iespēju reāli apkalpot šīs Rietumu – Austrumu tirdzniecības plūsmas, gūstot ienākumus no tranzītpakalpojumiem, kuri Latvijā veido apmēram 10% no iekšzemes kopprodukta, 1/5 no kopējā preču un pakalpojumu eksporta un ne mazāk kā 20% no visiem Latvijas budžeta ienākumiem. Grūti iedomāties, kāds izskatītos jau tagad ievērojami nepietiekamais zinātnes vai sociālās sfēras finansējums bez šiem līdzekļiem? Tranzītbizness ir jebkuras valsts stabilizējošais faktors. To pierāda gan flāmu modeļa realizēšana Beļģijā un Nīderlandē, kur tranzītbizness un industriālā attīstība ir organiski savienota, kas dod prāvus ienākumus un veido modernās ražošanas kompleksus. Vai patlaban nenotiek asa cīņa starp Gdaņsku, Klaipēdu, Ventspili, Rīgu, Tallinu, Pēterburgu, Severomorsku un Somiju par Ziemeļdimensijas transportplūsmu sadali? Viens no panākumu

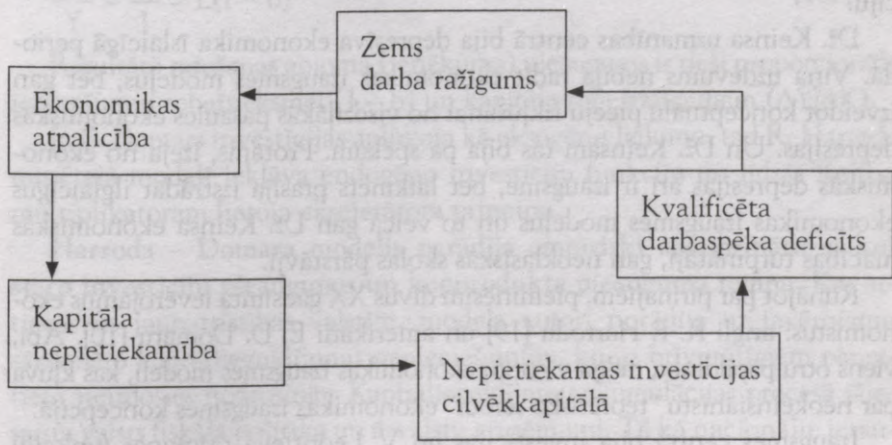
priekšnoteikumiem tranzītbiznesā būs labvēlīga ārējā ekonomiskā un politiskā vide, bez labām attiecībām ar Krievijas firmām un valstiskām institūcijām galveno pīrāga daļu iegūs mūsu kaimiņi un konkurenti.

Pēc autora domām, būs nepieciešams papildu laiks, lai Latvijā objektīvi, bez emocijām novērtētu Austrumu kaimiņu tirgu izdevīgumu, īpaši transportbiznesa attīstības perspektīvas. Skumīgi, ka maz esam mācījušies no ziemeļkaimiņa – Somijas. Tās iedzīvotāju vēsturiskā atmiņā ne mazāk sāpīgu momentu, kaut vai totalitārā kaimiņa iebrukums II pasaules kara priekšvakarā, kas izraisīja cilvēkresursu iznīcināšanu un Karēlijas zaudējumu. Somijas pragmatisms un politiskā tālredzība, ar kādu tā veido attiecības ar lielo austrumkaimiņu, krājot nacionālos ietaupījumus un izvirzoties par vienu no ekonomiski spēcīgākām valstīm, kuras vārdu pozitīvā nozīmē zina visā pasaulē.

Latvijā dzirdam iebildumus: Krievzemes tirgus nav stabils. Pareizi, bet vai ir tirgus ar 100% garantijām? Krievija nav pārvarējusi impērisko mentalitāti, jā, bet vai Somija pieņēma toreizējās padomijas politiskās doktrīnas? Jautājums faktiski ir par kaut ko citu, Latvijā ir jāizprot pasaulē notiekošās pārmaiņas un jāprot tām piemēroties. Varbūt paradoksāli, tomēr ar dziedāšanu un dejošanu, kas palīdzēja saglabāt nacionālo mentalitāti padomjzemē, nebūs pietiekami. Arī indiāņi Amerikā dejo un dzied un āfrikāņi dzied un dejo, bet modernajā pasaulē tas maz uzlabo viņu ekonomisko stāvokli. Pasaule, uz kuru ejam, ir pragmatiska. Jābūt zināšanām un profesionalitātei, bet arī tas var būt nepietiekami, ir jāprot producēt to, ko pasaule pieprasā. Ar dziedāšanu arī var pelnīt miljonus, bet to spēj nedaudzi. Svarīgākais ekonomikas izaugsmes faktors mūsdienās joprojām ir zinātniski tehniskais progress. Pēc pasaulē pazīstamā amerikāņu zinātnieka Edvarda Denisona pētījumiem, ASV izaugsmi no 1929. – 1982. gadā par 2/3 nodrošināja darba ražīguma pieaugums, tātad intensīvie ražošanas faktori, kas saistīti ar zinātniski tehnisko progresu un darba resursu kvalitāti. 32% pieauguma deva strādājošo skaita pieaugums – ekstensīvas ražošanas faktors [9]. Ja runājam par darba resursiem Latvijā, tad to raksturojums nav viennozīmīgs. Demogrāfiskā situācija ir kritiska, iedzīvotāju skaits samazinās, bet tā vecuma struktūra pasliktinās. Ja ekonomikas pieauguma temps XXI gs. sākumā būs 6%, problemātiski to būs nodrošināt ar pašu darbaspēku. Darbaspēks Latvijā ir pietiekami kvalificēts un relatīvi lēts, tomēr daļa vidējās paaudzes cilvēku nav pieraduši strādāt tirgus ekonomikas apstākļos.

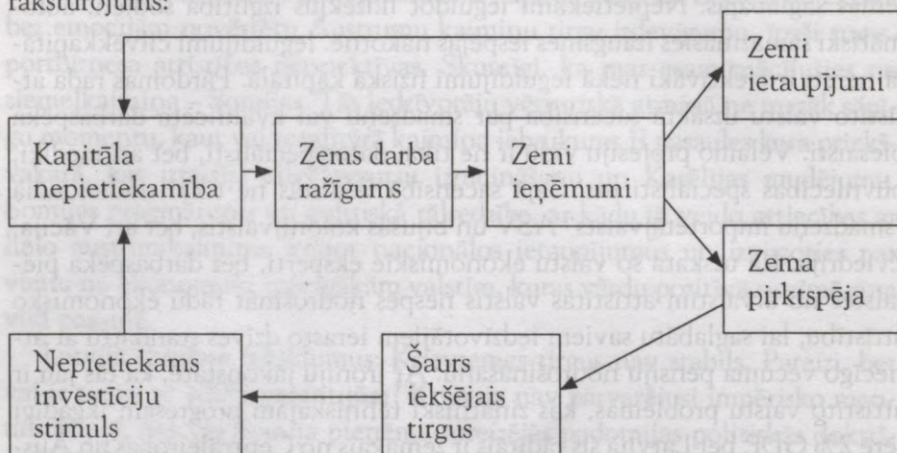
Sekmīgas industrializācijas apstākļos arī Latvijā radīsies problēmas ar augsti kvalificēta darbaspēka nodrošinājumu. Kaut arī studentu skaits ar katru gadu palielinās, tomēr augstākās izglītības finansēšanas un kvalitātes problēmas saglabājas. Nepietiekami ieguldot līdzekļus izglītībā šodien, automātiski samazināsies izaugsmes iespējas nākotnē. Ieguldījumi cilvēkkapitālā nereti ir efektīvāki nekā ieguldījumi fiziskā kapitālā. Pārdomas rada attīstīto valstu uzsāktā sacensība par smadzeņu vai kvalificēta darbaspēka piesaisti. Vēlamo profesiju vidū ir ne tikai datorspeciālisti, bet arī mediķi, būvniecības speciālisti utt. Šajā sacensībā iesaistās ne tikai tradicionālā "smadzeņu importētājvalsts" ASV un bijušās kolonijvalstis, bet arī Vācija, Zviedrija. Kā uzskata šo valstu ekonomiskie eksperti, bez darbaspēka piesaistes no ārvalstīm attīstītas valstis nespēs nodrošināt tādu ekonomisko attīstību, lai saglabātu saviem iedzīvotājiem ierasto dzīves standartu ar attiecīgo vecuma pensiju nodrošināšanu. Ar ironiju jākonstatē, ka tās jau ir attīstīto valstu problēmas, kas zinātniski tehniskajam progresam ikgadīgi tērē 2% GDP, bet Latvijā šis rādītājs ir zemākais no Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm, nesasniedzot 0,25% no iekšzemes kopprodukta. Ja tā turpināsies, tad pašmāju bāleliņi un tautumeitas varēs neraizēties, ka svešzemju iebraucēji bojās viņu garstāvokli, jo pašiem šeit vienkārši nebūs ko darīt.

Nepietiekamās investīcijas cilvēkiskajā kapitālā rada "atpalcības apburto loku":

12.2. attēls. "Atpalcības apburtais loks"

Dž. Keins, pētīdams Lielās ekonomiskās krīzes depresīvo ekonomiku, par galveno ekonomikas stagnācijas faktoru izvirzīja nepietiekamās investīcijas, ko izraisa kapitāla nepietiekamība. Šā modeļa shematiskais raksturojums:

12.3. attēls. Keinsa depresīvās ekonomikas modelis

Kapitāla nepietiekamība nosaka zemu darba ražīgumu un zemus ienākumus, bet zemie ienākumi rada ierobežotus ietaupījumus un patēriņu. Zemi ietaupījumi tieši ietekmē kapitāla nepietiekamību, bet ierobežotais patēriņš rada zemu pirktspēju, šauru iekšējo tirgu un samazina investīciju motivāciju.

Dž. Keinsa uzmanības centrā bija depresīva ekonomika īslaicīgā periodā. Viņa uzdevums nebija radīt ekonomikas izaugsmes modeļus, bet gan izveidot konceptuālu pieeju izkļūšanai no visdziļākās pasaules ekonomiskās depresijas. Un Dž. Keinsam tas bija pa spēkam. Protams, izeja no ekonomiskās depresijas arī ir izaugsme, bet laikmets prasīja izstrādāt ilglaicīgus ekonomikas izaugsmes modeļus un to veica gan Dž. Keinsa ekonomiskās mācības turpinātāji, gan neoklasiskās skolas pārstāvji.

Runājot par pirmajiem, pieminēsim divus XX gadsimta ievērojamus ekonomistus: angli R. F. Harrodu [19] un amerikāni E. D. Domaru [10]. Abi, viens otru papildinot, radīja vienotu ekonomikas izaugsmes modeli, kas kļuva par neokeinsianistu "teorētisko ieroci" ekonomikas izaugsmes koncepcijā.

Izaugsmes centrā bija investīcijas un V. Ļeontjeva ražošanas funkciju pastāvīga kapitāla robežražīguma, konstantas robežietaupījumu normas

apstākļos, pieņemot, ka darbaspēks nav deficīts resurss, tātad produkcijas izlaide faktiski atkarīga no kapitāla (investīcijām):

$$\Delta Y = M \cdot \Delta Y = \frac{1}{1-b} \Delta Y = \frac{1}{1-b} \Delta I \quad [12.1.]$$

kur

ΔY – kopējais pieprasījums;

M – izdevumu multiplikators;

b – patēriņa robežtieksme;

$1 - b$ – ietaupījuma robežtieksme.

Kopējā piedāvājuma pieaugumu var apzīmēt.

$$\Delta Y = L\Delta K \rightarrow \Delta Y = LI \quad [12.2.]$$

L – kapitāla robežražīgums;

K – kapitāls;

I – investīcijas.

Kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma līdzsvaru atspoguļo izteiksme:

$$\frac{1}{1-b} \Delta I = LI \quad \text{vai} \quad \frac{\Delta I}{I} = L(1-b) \quad [12.3.]$$

Līdzsvara nosacījums $I = S$, bet $S = (1-b)Y$, tad:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta I}{I} = L(1-b) \quad [12.4.]$$

Rezultātā ražošanas apjoma (ienākuma) pieaugums ir tieši proporcionāls ietaupījumu robežtieksmei $(1-b)$ un kapitāla robežražīgumam $(\Delta Y/\Delta K)$.

Ja E. Domars investīcijas aplūkoja kā eksogēnu lielumu, tad R. Harrods minētajā modelī iekļāva endogēno investīciju funkciju un līdzās Keinsa multiplikatoram lietoja akseleratora principu.

Harroda – Domara modelis parādīja empīriski apstiprinātu saikni starp investīciju pieaugumu un kopprodukta pieauguma tempu. Kas attiecas uz jaunattīstības valstīm, modeļa autori norādīja uz ievērojamu sākotnējo kapitālieguldījumu nepieciešamību, ko uz brīvprātīgiem pamatiem neizdosies nodrošināt. Kapitālieguldījumu akumulācijas procesā jāiesaista valsts fiskālā politika un ārvalstu aizņēmumi. Tā kā nacionālie ietaupījumi nav pietiekami, tad aizņēmumi ārvalstīs pārvēršas par “glābšanas

riņķi", lai turētu nacionālo ekonomiku "virs ūdens". Kapitāla importa nepieciešamība guva risinājumu **divu deficītu modelī** (*two gaps model*), ko XX gs. 60. – 70. gados prezentēja grupa amerikāņu zinātnieku ar H. Černeri, M. Bruno, A. Strautu, P. Ekšteinu un H. Karteru priekšgalā [11,12]. Divu deficītu modelis ietver trīs galvenos komponentus:

- 1) nepieciešamo resursu aprēķins ($S - I$);
- 2) tirdzniecības bilances deficīts ($X - M$);
- 3) absorbcijas iespējas jeb maksimāli iespējamais kapitālieguldījumu apguves apjoms, ko dotajā momentā valsts var izmantot.

Modeļi var atspoguļot ar šādām izteiksmēm:

$$\begin{aligned}
 Y &= Q \\
 Y &= C + S + M \\
 Q &= C + I + X \\
 (S - I) &= (X - M) \qquad [12.5.] \\
 \downarrow \qquad \downarrow \\
 \text{ietaupījumu} & \qquad \text{tirdzniecības} \\
 \text{deficīts} & \qquad \text{deficīts}
 \end{aligned}$$

kur

Y – kopējais ienākums, Q – ražošanas apjoms, C – patēriņš, S – ietaupījumi, I – investīcijas, X – eksports, M – imports. Starpību starp iekšējām investīcijām un iekšējiem ietaupījumiem var kompensēt ar aizņēmumiem ārvalstīs (F):

$$(I - S) = F \rightarrow I = S + F \qquad [12.6.]$$

Starpību starp importu un eksportu arī kompensē ārvalstu palīdzība (F):

$$(M - X) = F \rightarrow M = X + F \qquad [12.7.]$$

Runājot par "trešās pasaules" valstu kapitālieguldījumu piesaistes (absorbcijas) iespējām, modeļa autori uz reālu aprēķinu pamata noteica maksimāli iespējamo robežu, kas pieļauj ikgadējo ietaupījumu pieaugumu (12 – 15%). Šāds ietaupījumu pieaugums nodrošina iekšzemes kopprodukta pieaugumu modernizācijas sākotnējā etapā par 5 – 7%. Valsts modernizācijas pirmā stadija beidzas tad, kad investīciju pieauguma temps ir vienāds ar GDP pieauguma tempu. Pēc modeļa autoru uzskatiem, šā perioda ilgums ir 5 – 10 gadi. Otrajā modernizācijas periodā, kas ilgāks par 10 gadiem, jaunattīstības valstīm

būs iespēja samazināt ārvalstu aizdevumu līmeni, bet modernizācijas finišā vietējo ietaupījumi pieaugums ļaus atteikties no ārvalstu palīdzības, jo $S \geq I$.

Divu deficītu teorētiskās koncepcijas ideja ir lieliska. Sākotnēji ārējie finansēšanas avoti nodrošina vietējās ekonomikas attīstību, pēc tam attīstība tiek traktēta kā process, kur iekšējie finansēšanas avoti izspiež ārējos, vietējo ražojumi aizstāj preču importu, un tas rada priekšnoteikumus, lai pārvarētu ārējo finansiālo atkarību.

Reālā īstenība ir skarbāka. Aizņemties ir vieglāk nekā parādot atdot, "trešās pasaules" valstu finansiāla atkarība pieaug, daudzu valstu parādnasta pārsniedz kritisko robežu. Tas arī ir viens no objektīviem cēloņiem, kas izraisa antiglobālistu trakošanu visur tur, kur tiekas pasaules visietekmīgāko valstu līderi.

Vienlaikus jānorāda, ka ir valstis gan Eiropā, gan Āzijā, kur divu deficītu attīstības modelis ir guvis vērā ņemamus panākumus, piemēram, Īrija, Izraēla, "Austrumāzijas drakoni". Vai daudzu "trešās pasaules" valstu grimšanā parādu atvarā var vainot divu deficītu teorētisko modeli. Atbilde ir duālistiska. Jā, jo neokeinsianiskie attīstības modeļi, sākot ar Harrodu un Domāru un beidzot ar divu deficītu modeļa autoru grupu, faktiski izvirza viena faktora attīstības modeli, kura pamatā kapitālieguldījumu (investīciju) pieaugums, pieņemot darba resursu pārpalikumu attiecīgās valstīs kā reālu parādību. Tieši cilvēciskā faktora izglītība, profesionālā sagatavotība, uzņēmība, talants un godīgums ir ļoti nozīmīgs ekonomiskās izaugsmes faktors. Ar tādu izglītības līmeni, kas nereti robežojas ar analfabētismu (tā tomēr ir "trešās pasaules" valstu realitāte), sabiedrības vispārējā labklājība izgaist kā tuksneša mirāža. Un vēl viens, ne mazāk būtisks apstāklis. Ārvalstu palīdzība tiek virzīta ar nacionālo valstu birokrātiskās buržuāzijas starpniecību, kas ieņem vadošus posteņus valstu likumdošanas un izpildvaras institūcijās. Vai ir īpašs pārsteigums, ka valsts birokrātija "trešās pasaules" valstīs arī sevi neaizmirst un tās labirintos "nomaldās" prāva daļa ārvalstu līdzekļu, ja ziemeļnieciski nosvērtajā un kulturālajā Tēvzemītē bez pēdām pazūd ne viens vien miljons ekonomikas izaugsmei domāto līdzekļu, bet valsts varas institūcijās vēlas darboties ne viens vien ar uzņēmēja talantu apveltīts lielu kapitālu īpašnieks. Iespēja darboties atsevišķās valsts institūcijās tiek vērtēts kā labāks business, nekā palikt savā ierastajā biznesa vidē, vadot savas privatizētās sviesta, šokolādes vai dzērienu fabrikas. Paradokss, bet tomēr nereta parādība pārejas ekonomikas valstīs.

Neokeinsiāniskās attīstības koncepcijas efektivitāti mazina arī tas, ka investīciju donori – ārvalstu firmas un korporācijas, meklējot izdevīgākas kapitāla pielietošanas sfēras, ielaižas netīros biznesa darījumos ar vietējo varas birokrātiju. Tāpēc cieš ārvalstu investīciju izmantošanas efektivitāte un ne vienmēr tās tiek novirzītas vajadzīgā virzienā. Piemēri nav tālu jāmeklē. Ārvalstu tūristi tieši Latvijā ir pārsteigti par augstajiem telefonsarunu tarifiem, bet vai tas sekmē tūrisma attīstību? Mūsu skandināvu kaimiņi SAS ietvaros, monopolizējami atsevišķas aviolīnijas, kas savieno Rīgu ar Ziemeļeiropas pilsētām, nosaka biļešu cenas lidojumam Rīga – Kopenhāgena tādā pašā līmenī, kā poļu aviosabiedrība “Lota” lidojumam Rīga – Čikāga. No ekonomiskās teorijas viedokļa viss ir saprotams – konkurences trūkums rada monopolvaru ar monopolcenas iespējām, bet monopolcenas vēl vairāk samazina vietējo ietaupījumu apjomus, bet tas apgrūtina izaugsmes finansēšanu no vietējiem resursiem. Vai attiecīgās valsts institūcijas ir darbojošas pietiekami labi, lai šo monopolstāvokli ierobežotu? Sekmīga ekonomikas izaugsme ir lielā mērā atkarīga no cilvēciskā faktora, ja tas ir savu uzdevumu augstumos, tad arī ar neokeinsiānistu izaugsmes modeļiem viss ir kārtībā. Ja zeļ valsts birokrātijas visatļautība, nekompetence un korumpētība, tad modernizācijas programmu realizācija valsts institūciju virsvadībā var radīt nopietnu noplūdi no valsts izaugsmei paredzētiem līdzekļiem. Tieši šo vājo posmu izmanto neoklasiskās ekonomiskās skolas pārstāvji.

Neoklasiskās izaugsmes koncepcijas centrā ir vietējais uzņēmējs, kurš darbojas peļņas maksimizācijas interesēs, izmantodams galvenokārt vietējos resursus. Šīs izaugsmes pamatā ir mikroekonomiskā pieeja ar individuālo projektu realizācijas nepieciešamību. Ekonomiskā izaugsme netiek saistīta ar birokrātisko un korumpēto valsts aparātu un ārējiem aizņēmumiem, kas daudzās valstīs ir radījuši nepanesamu parādu nastu vai nespēju apkalpot savus parādus. Tā būtu neoklasiskās izaugsmes koncepcijas rēklāmas rullītis, kas var aizkustināt vietējās biznesa aprindas.

Viens no neoklasiskās ekonomiskās izaugsmes koncepcijas pārstāvjiem bija A. V. Levis (1919–1991), 1979. gada Nobela prēmijas laureāts. Dzimis Vestindijā, mācījies Anglijā, Mančesteras un Prinstonas universitātes profesors, strādājis arī ANO par “trešās pasaules” valstu ekonomikas attīstības ekspertu. Galvenā darbojošā persona neoklasiskajā ekonomikas izaugsmes koncepcijā ir uzņēmējs. Tam varētu piekrist, tomēr ir jautājums – cik lielā

mērā uzņēmējs jaunattīstības vai pārejas perioda valstis atbilst jau Jozefa Šumpetera izvirzītam uzņēmēja prototipam? Uzņēmējs kā progresa, inovāciju veicinātājs, atbildīgs, disciplinēts, kā arī zinīgs un uzņēmīgs cilvēks. Pārejas perioda valstu uzņēmējs bieži atšķiras no J. Šumpetera ideāla. Tas bieži vien atdod priekšroku nevis uzņēmēja peļņai, bet gan spekulatīvajam motīvam, ir problēmas ar atbildību un disciplīnu, dažiem tuvākos ir nevis tirgus likumsakarības, bet gan džungļu likumsakarības. Atkal attīstības nosacījums ir cilvēciskā faktora kvalitatīvie parametri. Labs uzņēmējs ir reta talanta šķautne ar vispusīgām zināšanām un noteiktiem morāles principiem.¹ Ja tā nav, tad nav uzņēmēju spēkos bez valsts palīdzības nodrošināt ekonomikas izaugsmi. Ir saprotama neoklasiķu kritiskā attieksme pret valsts ekonomisko lomu, tomēr, ievērojot mūsdienu augsto attīstības līmeni, vismaz sākotnējā izaugsmes etapā bez valsts atbalsta iekļūt pasaules tirgos diez vai būs iespējams. Otrā šaurā vieta neoklasiskajā izaugsmes koncepcijā, kas uzsvaru liek uz iekšējiem finansēšanas avotiem, – kāda ceļā iegūt šos iekšējos resursus ekonomikas izaugsmes nodrošināšanai?

A. Levis uzskata, ka ienākumu nevienlīdzība ir svarīgs ekonomikas izaugsmes faktors. Arī Latvijā, atļaujot valsts sektora uzņēmumos, maksāt darba algas bez kādiem ierobežojumiem, apzināti vai neapzināti nevienlīdzība tika veicināta. Bet vai tas vienmēr stimulē ekonomikas izaugsmi? Atbilde "jā" ignorē demonstratīvo efektu, tas nozīmē, ka viena daļa ienākuma (un nebūt ne maza) tiek izlietota dārgu patēriņa priekšmetu un greznu villu celtniecībai, bet ne ražīgai uzkrāšanai. Tas notiek gan Latvijā, gan citās pārejas perioda valstīs. Bez tam ienākumu polarizācija pastiprina sociālo spriedzi, arī statistiskas dati neliecina, ka ekonomisko nevienlīdzību var uzskatīt par nopietnu izaugsmes faktoru.

Ienākumu pārdali lauksaimniecība – rūpniecība arī nevar uzskatīt par vērtīgu izaugsmes faktoru, jo bez modernas lauksaimniecības ekonomikas

¹ Pasaules slaveno korporāciju vadītāji saņem atalgojumu, kas vairākkārt pārsniedz šo valstu demokrātiski vēlēto prezidentu algu. Vai mums būtu žēl maksāt Latvijas valsts kuģniecības darbiniekiem atbilstīgu atalgojumu, ja kuģniecības peļņa tuvotos vienam miljardam ASV dolāru un Latvijas moderno un augošo floti pazītu visās pasaules ostās. Turpretī, ja kuģu skaits ar katru gadu ievērojami sarūk, to fiziskais un morālais nolietojums ir kritisks, bet kuģniecības peļņa visai pieticīga, tad jautājums: par ko šis valsts korporācijas vadītāji saņem Latvijas apstākļiem neatbilstīgu, pasakainu atalgojumu.

izaugsme Latvijā ir problemātiska, bet lauksaimniecības attīstība prasa pravus līdzekļus, jo fondu ietilpība tur ir augstāka nekā vidēji rūpniecībā.

Izeja no situācijas var būt tikai viena – ekonomiskās izaugsmes vārdā neoklasiskā un neokeinsiāniskā koncepcijas jāapvieno vienotā modelī. To savā laikā izdarīja 1970. gada Nobela prēmijas laureāts Pauls Samuelsons, populārais mācību grāmatas “Ekonomika” autors, nosaucot šo koncepciju apvienoto veidojumu par **neoklasisko sintēzi**. Attiecībā uz ekonomisko izaugsmi, neoklasiskā sintēze nozīmē, ka:

- jāizmanto visi mikroekonomiskie, tirgus pašregulējošie instrumenti labvēlīgai uzņēmējdarbības attīstībai valstī
- jāiesaista valsts institūcijas ārvalstu līdzekļu piesaistei modernizācijas programmu finansēšanai

Bez valsts garantijām daudzu ārvalstu līdzekļu piesaiste nav iespējama – tāda ir realitāte ar ko ir jārēķinās;

- bez efektīvas valsts monetārās un fiskālās politikas realizācijas ekonomiskā izaugsme nav iespējama. Faktiski mūsdienās atšķirības starp neoklasiskajām un neokeinsiānistiskajām koncepcijām meklējamas niansēs, uzsvāru liekot vai nu uz tirgus pašregulējošo mehānismu, vai arī uz ekonomikas valstisku regulēšanu. Pārejas perioda valstīs grūti iedomāties sekmīgu izaugsmes startu bez valsts atbalsta

Latvijas ģeopolitiskais faktors un tranzītbizness ir nešķirami jēdzieni, tomēr Latvijas ekonomiskai izaugsmei nepieciešama arī moderna ražošana, bet tā mūsdienu pasaulē ir saistīta ar starptautisko darba dalīšanas sistēmu un ražošanas specializāciju. Ir pagājuši vairāk kā desmit neatkarības gadi, tomēr ražošanas specializācijas jomā maz kas izdarīts, nav pietiekami konkretizēti tās attīstības virzieni. Kādi būs tie produkcijas veidi, ar ko Latvija kļūs atpazīstama pasaulē? Pagaidām viennozīmīgas atbildes nav. Ražošanas specializācija un masveida ražošana ir saistīta ar ekonomisko integrāciju, tas ir, ar atsevišķu nacionālo saimniecisko kompleksu apvienošanas vienotā sistēmā. Tā ir sadarbība, kas sniedzas pāri valsts robežām un realizējas starptautiskajā mērogā.

Latvijas stratēģiskais mērķis ir iekļaušanās Eiropas Ekonomiskajā Savienībā (EES). EES vispirms ir vienots tirgus, kurš aptver Eiropas koptirgus valstis, kurām jāievēro vienādi tirgus nosacījumi:

- četras brīvības – brīva preču, pakalpojumu, kapitāla un personu plūsma koptirgus ietvaros. Vienots preču, pakalpojumu un ražošanas resursu tirgus. Ražošanas resursi tiek izmantoti tur, kur tie dod vislielāko atdevi. Nediskriminējoši ierobežojumi tiek saglabāti tikai izņēmuma situācijās;
- vienota konkurences politika. Atsevišķas valsts ekonomikai ir jābūt spējīgai izturēt konkurences spiedienu;
- kopējā ekonomiskā politika dažādās jomās (zaļā Eiropa – lauksaimniecības integrācija, zilā Eiropa – zvejniecības integrācija, vienota standartu sistēma ražošanā, ekoloģijā u. c.)
- vienota monetārā sistēma. Eiropas monetārās savienības (EMU) pamatā ir:
 - a) vienotas valūtas eiro (EUR) ieviešana, kas samazinās valūtas maiņas izdevumus un valūtas risku, sekmēs vienota kapitāla un finanšu tirgus izveidi.
 - b) Eiropas Centrālo banku sistēma, kurā galvenā loma ir Eiropas Centrālajai bankai (ECB). Eiropas Centrālo banku sistēmas uzdevumi ir vienotas monetārās politikas izstrādāšana un ieviešana, cenu stabilitātes nodrošināšana un atbalsts ekonomikas attīstībai.
 - c) monetāro konverģences kritēriju ievērošana atbilstīgi Māstrihtas līguma prasībām:
 - budžeta deficīts – ne vairāk par 3% no iekšzemes kopprodukta;
 - inflācija – ne vairāk par 1,5% augstāk nekā 3 dalībvalstīs ar visstabilākām cenām;
 - valsts parāds – ne vairāk par 60% no iekšzemes kopprodukta;
 - stabila valūta pieļauto svārstību robežās $\pm 2,25\%$ attiecībā pret ES valūtām divos iepriekšējos gados;
 - nominālā ilgtermiņa kredītu procentu likme ne vairāk par 2% augstāka par trīs dalībvalstu ar viszemākajām kredītu procentu likmēm.

Ja vērtējam Māstrihtas kritērijus attiecībā uz Latviju, tad neizpildīts paliek tikai pēdējais kritērijs, tas liecina par Latvijas monetārās politikas atbilstību Eiropas standartiem. Latvija ceļā uz EES 1994. gadā parakstīja ar Eiropas Savienību brīvās tirdzniecības līgumu, bet 1995. gadā Latvija parakstīja Asociācijas līgumu un 1998. gadā kļuva par ES asociēto locekli.

1993. gadā Kopenhāgenā Eiropas Padome noteica svarīgākos kritērijus, kas jāizpilda kandidātvalstīm, lai iestātos EES:

- stabila institucionālā sistēma, kas garantē demokrātiju, likuma varu, cilvēktiesību un minoritāšu tiesību ievērošanu;
- tirgus ekonomika un spēja izturēt ES tirgus konkurences spiedienu;
- spēja uzņemties dalībvalsts pienākumus atbilstīgi ES ekonomiskiem mērķiem.

1999. gada decembrī Eiropas Padome Helsinkos pieņēma lēmumu uzsākt sarunas par Latviju par uzņemšanu Eiropas Savienībā. Latvijas dalībai EES ir virkne priekšrocību:

- EES dalībvalsts uzņēmējiem tiek piedāvāts viens no lielākajiem pasaules tirgiem ar vairāk 400 miljoniem patērētāju. Tirgus paplašināšanas rezultātā samazināsies ražošanas izmaksas un preču cenas, ieguvēji būs gan uzņēmēji, gan patērētāji;
- Latvijai kļūstot par EES austrumu robežu, tās ģeogrāfiskais izvietojums iegūs papildus ekonomisko efektu;
- EES nav uzskatāma par labdarības iestādi, kas nodarbojas ar atpalikušu valstu ilgstošu aprūpi. Lai saņemtu līdzekļus no strukturālajiem fondiem, pastāv prasība ar saviem līdzekļiem iesaistīties šajos projektos. Tomēr ir skaidrs, ka Latvija papildinātu to valstu skaitu, kuras EES tiek uzskatītas nevis par donorvalsti, bet gan parņēmējvalsti. EES fondu mērķis ir veicināt atpalikušo reģionu attīstību un Latvija pieder pie šā reģiona, jo iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju atpaliek no EES valstu vidējā līmeņa gandrīz vai 4 reizes un šis rādītājs ir sliktāks nekā vairumā EES kandidātvalstu;
- Latvijai svarīgi ir drošības un stabilitātes apsvērumi. EES varbūt nav pats dinamiskākais ekonomiskais veidojums pasaulē, bet nenoliedzami stabilākais. Ar iestāšanos EES Latvija *de facto* nodrošinās arī politisko drošību. Neviens saprātīgs Eiropas politiķis neuzskata: ka EES dalībvalstij varētu fiziski uzbrukt kāda ārpus EES grupējuma stāvoša valsts. Izņēmums ir terorisms, no tā pasargāta nav neviena valsts;
- piesaiste EES demokrātiskai sistēmai veicinās demokrātiskās kultūras attīstību Latvijā, dos iespēju pārvarēt mantojumu, kas saistīts ar Eiropas dalījumu brīvajā pasaulē un totalitāriskā.

Dzirdami arī argumenti pret Latvijas dalību EES.

- politiskās un ekonomiskās suverenitātes zaudēšana. Daudzi likumi tiks izstrādāti EES galvenajā mītnē, arī vienotu monetāro politiku realizēs Eiropas Centrālā banka ar eiro kā kopējās valūtas starpniecību;
- tirdzniecības barjeru atcelšana palielinās konkurences spiedienu koptirgū un vietējiem uzņēmējiem grūti būs piemēroties šiem apstākļiem. Tirgū valdīs transnacionālās kompānijas, izmantojot vietējos resursus un infrastruktūru;
- Eiropas Savienība izvirza augstus iestāšanas noteikumus, kurus liela daļa vietējo uzņēmumu nebūs spējīga izpildīt;
- brīva cilvēku kustība apdraudēs latviešu nācijas izdzīvošanas iespējas;
- EES pamanāmas modernas impērijas pazīmes – spēcīga ideoloģija, finanšu kapitāls un represīvais aparāts.

Integrācijas process EES nav viennozīmīgs – ieguvumi neizslēdz zaudējumus. Iestājoties EES, likumdošanas saskaņošana ir neizbēgama, būs jāievēro EES likumdošanas standarts. Latvijas intereses, protams, būs jā-saskaņo ar citu EES valstu interesēm. Kvalitatīvas ekonomiskās likumdošanas bāzes izveidošana sekmēs ekonomikas attīstību un konkurences spēju pieaugumu. Daļa pārvaldes funkciju nodošana EES pārziņā var būt efektīvāka par vietējo institūciju darbību. Internacionālais koptirgus objektīvi rada nepieciešamību pēc centralizētas monetārās un valūtas politikas. Līdz ar to Eiropas Centrālajai bankai ir ekskluzīvas tiesības monetārās politikas realizācijas procesā, bet atsevišķu EES centrālo banku funkcijas ir ļoti ierobežotas. Tirdzniecības ierobežojumu atcelšana stimulēs uzņēmējdarbību ikvienā EES valstī, bet sākotnējā integrācijas procesā zināmas priekšrocības var būt attīstītām EES valstīm, kas saistītas ar ekonomiski tehnoloģiskā līmeņa atšķirībām. Tomēr vienotā tirgus telpā šīs atšķirības nav ilglaicīgas un zemāku darbaspēka cenu var uzskatīt vietējās konkurētspējas veicinošu faktoru. Arī augstās iestāšanās prasības kandidātvalstīm nevar uzskatīt par ekonomikas attīstībai traucējošu faktoru.

Konkurences spiediena izturēšana nav vienkārša problēma un to izprot Brisele. Vāja spēja izturēt EES dalībvalstu konkurenci bija viens no cēloņiem, kāpēc Latvijas pieteikums iestāties EES tika noraidīts 1997. gadā.

EES dalībvalsts statuss izraisīs plašāku ārvalstu strādājošo iebraukšanu un darbaspēka iebraukšanu no Latvijas, bet vai brīva cilvēku kustība apdraudēs nācijas izdzīvošanas iespējas Latvijā? Kā liecina pieredze, tad par brīvu darbaspēka kustību ir noraižējušās tieši attīstītākās EES valstis, prasot ierobežojumu noteikšanu. Tas ir saprotami, augsts dzīves standarts piesaista darba piedāvājumu no visas pasaules. Vai tiešām turku izcelsmes darbaspēks mainīs Vāciju pret Latviju, vai arī afrikāņu darbaspēkam Latvijas darba tirgus liksies pievilcīgs? Ceļā uz integrāciju ir tīri psiholoģiski aizspriedumi. Piemēram, vienotas valūtas eiro ekonomiskais izdevīgums nav apstrīdams – samazinās norēķinu operāciju izmaksas un valūtas riski, tomēr pāreja uz eiro izrādījās grūtāka nekā to iepriekš paredzēja. Dažu valstu nacionālās valūtas nozīmē vairāk nekā naudas funkciju izpildes mehānisms, tās simbolizē nacionālās ekonomikas sasniegumus, nacionālās personības. Atteikties no šiem simboliem nav viegli, tomēr nacionālo valūtu nevajadzētu salīdzināt ar tautas valodu, tā paliks arī eiro apstākļos.

Integrācija iet roku rokā ar globalizācijas procesiem, tas ir, visu ekonomisko, institucionālo un politisko procesu savstarpējo mijiedarbību neatkarīgi no nacionālo valstu robežām. Pasaules ekonomiskā progresa ieguvumus un zaudējumus nav iespējams pilnībā novērtēt valstisko veidojuma ietvaros, nepieciešama globāla pieeja. Pasaule kļūst daudzveidīgāka un kosmopolītiskāka, bet vai tas vienmēr rada tikai zaudējumus? EES nav brīnumlīdzeklis visu problēmu risināšanā, tomēr tā radīs ekonomiskos priekšnoteikumus izaugsmi, labklājības, sociālajām garantijām un dzīves drošībai.

2004. gada 1. maijā Latvija un pārējās deviņas kandidātvalstis ir kļuvušas par ES dalībvalstīm. Latvijas ekonomiskās stratēģijas mērķis ir nākamo 20 – 30 gadu laikā sasniegt Eiropas Savienības 15 valstu vidējo iekšzemes kopprodukta līmeni uz vienu iedzīvotāju. Lai to panāktu, ir jābūt augstam konverģences (IKP līmeņa starpības ikgadējais samazināšanās procents) tempam, kas pirmā attīstības perioda sākumā (līdz 2010. gadam) būtu vismaz 4 – 5% gadā.

Lai īstenotu konverģences plānu, jāatsakās no Latvijas ekonomikas pašreizējā modeļa, kam raksturīgs lēts darbaspēks un produkcijas ar mazu pievienoto vērtību ražošana. Šis modelis nespēs nodrošināt augstu ekonomikas attīstības tempu. Ņemot vērā ierobežotos dabas resursus, ne-labvēlīgos demogrāfiskos apstākļus, kā arī ierobežotos tirgus apjomus, tikai

zināšana un augsto tehnoloģiju izmantošana var radīt nosacījumus straujai ekonomikas attīstībai. Šajā sakarā jāveic tautas saimniecības pāreja uz jaunu tehnikas un tehnoloģijas bāzi, attīstot postindustriālas nozares un veicinot informācijas sabiedrības veidošanos.

Lai īstenotu šo mērķi, Latvijai kā Eiropas Savienības dalībvalstij laika posmā no 2004. gada līdz 2006. gadam būs pieejami ES struktūrfondi. ES struktūrfondu finansējums – 626 milj. eiro veidojas no četriem fondiem:

- Eiropas Reģionālās attīstības fonds (369 milj. eiro);
- Eiropas Sociālais fonds (139 milj. eiro);
- Eiropas Lauksaimniecības virzības un garantiju fonda Valdības nodaļa (93 milj. eiro);
- Zivsaimniecības vadības finansēšanas instruments (24 milj. eiro).

Mērķus, kā Latvija paredzējusi izlietot struktūrfondus, nosaka Attīstības plāns vai Vienotais programdokuments, kas 2003. gada decembrī saskaņots ar Eiropas komisiju. Šajā plānā ir nodalītas piecas prioritātes:

1. līdzsvarotas attīstības veicināšana (269 milj. eiro, 32%);
2. uzņēmējdarbības un inovāciju veicināšana (209 milj. eiro, 25%);
3. cilvēkresursu attīstība un nodarbinātības veicināšana (175 milj. eiro, 21%);
4. prioritāte – lauksaimniecības un zivsaimniecības attīstība (170 milj. eiro, 20%);
5. prioritāte – tehniskā palīdzība (22 milj. eiro 30%).

Latvijas attīstībai ir reālas iespējas, kas jāprot izmantot. Vajadzīgs līdzfinansējums 25% apmērā, vajadzīga griba, uzņēmība un izpratne.

Uzdevumu, testu atbildes

II nodaļa

I Saskaņošanas uzdevums

1. E; 2. G; 3. F; 4. D; 5. K; 6. I; 7. J;
8. B; 9. C; 10. A.

II Uzdevumi

1. a) 80, 120; b) 1 000; c) 400;
d) 600; e) 960; f) 930.
2. Noteikt pastāvīgi.
3. 500; 100; - 180; 700; 50.
4. a) 800; b) - 200.

5. a) 1 700; b) 1 000.

6. a) 386, 361; b) 284; c) 266.

7. a) 330; b) - 200; c) 110.

8. a) 130; b) 50.

III Tests

1. d; 2. d; 3. d; 4. a; 5. d; 7. c; 8. c;
9. f; 10. d; 11. e; 12. c; 13. d.

IV Pareizi – nepareizi

1. N; 4. N; 6. N; 7. N; pārējie P.

III nodaļa

I Saskaņošanas uzdevums

- A. 1. E; 2. F; 3. G; 4. I; 5. J; 6. H;
7. D; 8. B; 9. A; 10. C.
- B. 1. D; 2. I; 3. G; 4. H; 5. J; 6. E;
7. A; 8. F; 9. C; 10. B.

II Uzdevumi

1. M1 740; M2 910; M2 x 910.
2. Noteikt pastāvīgi.
3. 110.
4. a) 2, 6a; b) 4, 2a.
5. 16 000.
6. 100.
7. a) 1587; b) 840.
8. a) aktīvi 355; pasīvi 355;
b) valdības vērtspapīri + 20;
komercbanku rezerves + 20;

- c) valdības vērtspapīri (-);

- komercbanku rezerves (-);

- d) valdības depozīti - 0,5;

- komercbanku rezerves + 0,5.

9. 66.

10. 1. variants 15, 5, 5;

2. variants 19, 1, 1;

3. variants 15, 5, 1;

4. variants 25, 15, 15.

11. 650.

III Tests

1. b; 2. e; 3. d; 4. d; 5. d; 6. c; 7. c;

8. b; 9. c; 10. d; 11. b; 12. b; 13. a;

14. b; 15. b; 16. d.

IV Pareizi – nepareizi

1. N; 2. N; 15. N; pārējie P.

IV nodaļa

I Saskaņošanas uzdevums

- A. 1. E; 2. F; 3. G; 4. I; 5. J; 6. K;
7. B; 8. D; 9. A; 10. C.
- B. 1. F; 2. E; 3. D; 4. A; 5. B; 6. C.

II Uzdevumi

1. 20%; 400 milj. Ls; 1 200 mlj. Ls.
2. Pastāvīgi (diskusija).
3. Inflācijas samazināšanās; naudas
pieprasījuma samazināšanās.
4. Samazināsies par 1%.
5. a) 1 000;
b) pastāvīgi noteikt;

- c) 10%, 14%.

6. Pastāvīgi noteikt.

7. 2; 3.

8. Pastāvīgi noteikt.

9. 9%.

III Tests

1. a; 2. b; 3. b; 4. e; 5. e; 6. e; 7. a;

8. b; 9. b; 10. b; 11. c; 12. e; 13. c;

14. b; 15. d; 16. c; 17. c.

IV Pareizi – nepareizi

13. N – pārējie P.

V nodaļa

I Saskaņošanas uzdevums

1. F; 2. D; 3. E; 4. G; 5. K; 6. I; 7. J;
8. A; 9. C; 10. B.

II Uzdevumi

1. Pastāvīgi noteikt.
2. Pastāvīgi noteikt.
3. 100; 150.
4. a) apjoms 17,3, cenas 7,3;
b) apjoms 19,1, cenas 9,1.

5. a) 909; b) 454,5.

6. a) apjoms 1 000, cenas 0,75; b) 900.

III Tests

1. d; 2. b; 3. c; 4. aa, bb, cc, dc; 5. d;
6. a; 7. 4; 8. c; 9. a; 10. d; 11. d;
12. a; 13. b; 14. d; 15. d; 16. d;
17. d; 18. c; 19. d.

IV Pareizi – nepareizi

6. N; 12 N; 13 N; pārējie – P.

VI nodaļa

I Saskaņošanas uzdevums

- A. 1. L; 2. K; 3. I; 4. B; 5. A; 6. F;
7. C; 8. H; 9. E; 10. G; 11. D;
12. J. B. 1. D; 2. F; 3. I; 4. H; 5. G;
6. B; 7. C; 8. J; 9. E; 10. A.

II Uzdevumi

1. a) patēriņš 100, 180, 260, 340,
420, 500, 580, 660;
ietaupījumi – 100, – 80, – 60,
– 40, – 20, 0, 20, 40.

b) Uzzīmēt pašiem.

2. Aprēķināt pastāvīgi.

3. AA atspoguļo īso, bet BB – garo
laika periodu.

4. 3,3.

5. 1,2.

6. a) 4 800; b) 10.

7. a) 1 600; b) 1 540; c) 60; d) 10;
e) 2 200; f) inflācijas plaisa 200.

8. a) 0,5; b) 400.

9. a) 2 400; b) 5; c) 1 000.

10. a) 14 300; b) 10; c) – 9; d) 600;
e) 1 700.

11. a) 11 060;

b) recesijas plaisa 2 940.

12. a) 6 000; b) 10.

13. a) 1. rinda 200, 200;

2. rinda 200, 14 000;

b) 1. rinda recesijas plaisa 200;

2. rinda inflācijas plaisa 400.

III Tests

1. e; 2. e; 3. e; 4. d; 5. e; 6. e; 7. e;

8.^a – e; 8.^b – b; 9. e; 10. b; 11. a;

12. b; 13. d; 14. b; 15. b; 16. d; 17. a;

18. d; 19. e; 20. e; 21. d; 22. d; 23. d;

24. e; 25. a; 26. e; 27. c; 29. d.

IV Pareizi – nepareizi

2. N; 11. N; 14. N; 18. N; 22. N;

25. N; 26. N; 28. N; 30. N; 34. N;

36. N; pārējie P.

VII nodaļa

I Saskaņošanas uzdevums

1. G; 2. I; 3. J; 4. F; 5. H; 6. E; 7. A;
8. C; 9. D; 10. B.

II Uzdevumi

1. Noteikt pastāvīgi.

2. a) 15%; b) 900.

3. Pastāvīgi noteikt.

4. a) 1,95; 10,3%

5. a) negatīvi; b) pozitīvi; c) pozitīvi;

d) negatīvi; e) diskusija.

6. 23,3; 14; 8,75; 7 gadi.

7. Inflācijas veids – izmaksu, izmaksu,
pieprasījuma, pieprasījuma, izmaksu,
izmaksu.

III Tests

1. e; 2. e; 3. c; 4. a; 5. c; 6. e; 7. d;

8. d; 9. c; 10. e; 11. d; 12. d; 13. b;

14. c; 15. d; 16. d.

IV Pareizi – nepareizi

2. N; 12. N; 13. N; 21. N; pārējie P.

VIII nodaļa

I Saskaņošanas uzdevums

1. K; 2. Ģ; 3. J; 4. E; 5. D; 6. B; 7. C;
8. A; 9. F.

II Uzdevumi

1. a) 580;
b) + 50, 5, - 10;
c) - 40, 4, 0;
d) 590, 1, - 10.
2. a) + 40; b) - 50;
3. + 509.

4. a) 2 170;
b) 2 320, 270, - 130;
c) 2 200, 150, - 100.

5. 30.

6. a) 2 050; b) 5; c) 2 150.

III Tests

1. c; 2. b; 3. c; 4. c; 5. d; 6. c; 7. c; 8. d;
9. c; 10. b; 11. e; 12. d; 13. d; 14. b; 15. d.

IV Pareizi – nepareizi

3. N; 6. N; 7. N; 12. N; pārējie P.

IX nodaļa

I Saskaņošanas uzdevums

1. F; 2. Ģ; 3. E; 4. H; 5. J; 6. I; 7. D;
8. B; 9. C; 10. A.

II Uzdevumi

1. a) $Y = 2\,500 - 5\,500\text{ r}$;
b) $Y = 1\,200 + 4\,000\text{ r}$;
c) 13,7%; 1 746,5;
d) 1 262,4;
e) 80,8;
f) 47,9.
2. Patstāvīgi noteikt.
3. a) $Y = 1\,960 - 3\,800\text{ r}$;
b) $Y = 1\,500 + 3\,750\text{ r}$;
c) 6,1%;
d) 1 728.

4. a) $Y = 690 - 1\,724\text{ r}$;

- b) $Y = 1\,000 + 2\,500\text{ r}$.

5. Uzzīmējiet patstāvīgi.

6. Ja investīcijas un eksports ir elastīgs, bet naudas pieprasījums ir neelastīgs pret procenta izmaiņām.

7. Pastāvīga improvizācija.

8. a) $Y = 130 - 2\text{ r}$;

- b) $Y = 120 + 2\text{ r}$;

- c) 2,5%;

- d) 129,95.

III Tests

1. e; 2. d; 3. d; 4. e; 5. e; 6. d; 7. c;
8. c; 9. e; 10. d.

IV Pareizi – nepareizi

2. N; 3. N; 4. N; 6. N; 14. N; pārējie P.

X nodaļa

I Saskaņošanas uzdevums

1. E; 2. Ģ; 3. I; 4. H; 5. F; 6. D; 7. C;
8. A; 9. B.

II Uzdevumi

1. a) A valstij;
b) A valstī 2,5 un 0,4, bet
B valstī 3,6 un 0,27;
c) A valstij.
2. a) $a + b + c + d$;
b) a;
c) c;
d) b + d.

3. 2,5.

4. Pastāvīgi noteikt.

III Tests

1. e; 2. b; 3. a; 4. d; 5. e; 6. g; 7. d;
8. d; 9. b; 10. d; 11. a; 12. d; 13. e;
14. d; 15. e; 16. d.

IV Pareizi – nepareizi

3. N; 7. N; 8. N; 11. N; pārējie P.

XI nodaļa

I Saskaņošanas uzdevums

1. F; 2. Ē; 3. D; 4. C; 5. B; 6. G;
7. A.

II Uzdevumi

1. a) - 23;
b) + 23;
c) 0;
d) nē.
2. (b).
3. Risinājums dots.

4. a) jā; b) jā.

5. Debets 195, kredīts 195.

III Tests

1. f; 2. d; 3. b; 4. d; 5. c; 6. d; 7. e;
8. f; 9. e; 10. d; 11. c; 12. e; 13. d;
14. e; 15. e; 16. a; 17. b; 18. b; 19. b;
20. c.

IV Pareizi – nepareizi

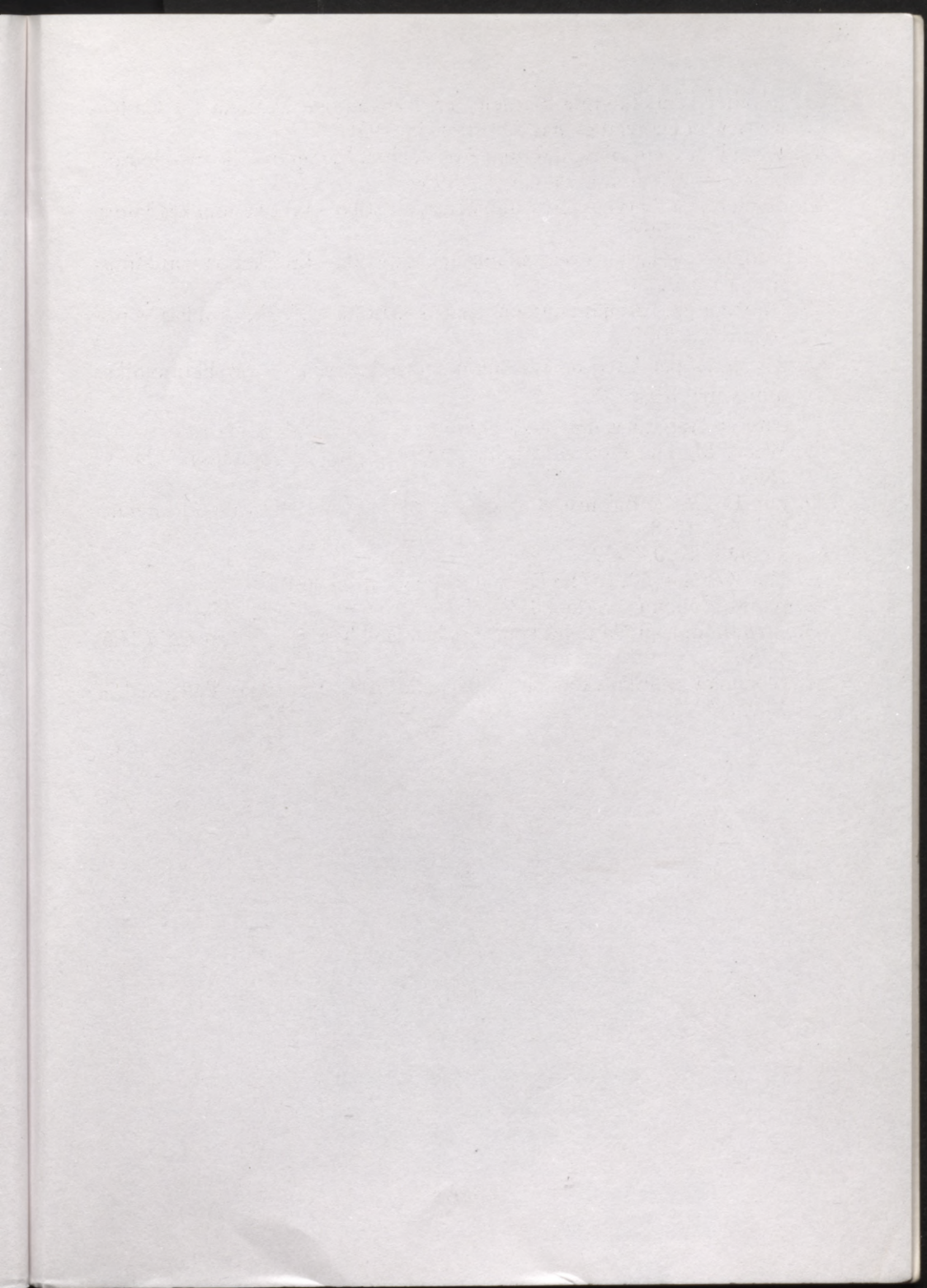
10. N; 13. N; 18. N; pārējās P.

Literatūras saraksts

1. Adelman I., Adelman F. The Dynamic Properties of the Klein – Golderger Model – *Econometrica*: Oktober 1959.
2. Ando A, Modigliani F. The Life Cycle Hypothesis of Hypothesis of Saving – *American Economic Review*:53, 1963.
3. Barro R. Economic Growth in a Cross Section of Countries – *Quarterly Journal of Economics*: 106, 1991.
4. Barro R. The Ricardian Approach to Budget Deficits – *Journal of Economics Perspectives*:3, 1989.
5. Baumol W. The Transaction Demand for Cash – *Quarterly Journal of Economics*: 56, 1952.
6. Burda M, Wyplosz C. *Macroeconomics. A European Text* – Oxford University Press: 1998, III port. Burda M.
7. Buchanan I. M. *The Limits to Liberty: Between Anordry and Laviathan*. Chicago, 1975.
8. Burns A., Mitchell. *Measuring Business Cycles* – N. Y. : 1946.
9. Denison E. *Trends in American Economic Growth 1929 – 1982*. The Bookongs Institution – Wash. D. C.: 1957.
10. Domar E. *Essays in the Theory of Economic Growth* – N. Y. : 1957.
11. Chenery H., Bruno M. *Development Alternatives in Open Economy: The Case of Israel*. – *Economic Journal*: 72, 1962.
12. Chenery H. Straut A. *A Foreign Assistance and Economic Development* – *American Economic Review*:56, 1996.
13. Fisher I. *Elementary principles of Economics* – N. Y. : 1913.
15. Friedman M. *Money and Economic Development*. – N. Y. : 1973.
16. Friedam M. *A Theory of the Consumption Function* – Princeton University Press, 1957.
17. Friedman M. *The role of Monetary Policy*. – *American Economic Review*: 58, 1968.
18. Friedman M., Schwartz A. *A Monetary History of the United States* – Princeton University Press: 1963.
19. Harrod R. *Economic Dynamic* – L.: 1973.
20. Hics J. *Mr Keynes and the Classics* – *Econometrica*: 5, 1937.
21. Hics J. *The Crisis in Keynesian Economics* – Oxford: 1974.
22. Keynes J. *General Theory of Employment, Interest and Money* – L.: 1936.
23. Кондратьев Н., Опарин Д. *Большие циклы конъюнктуры*. – М.: 1928.
24. Kuznets S. *National Income and its Composition* – N. Y: 1941.
25. Kuznets S. *Toward a Theory of Economic Growth* – N. Y. : 1968.

26. Landgreen K. Economics in modern Sweden – Wash: 1959.
27. Latvijas Banka. Monetārais apskats – Rīga 1, 1998, 1999, 2000, 2001.
28. Latvijas Republikas Finanšu ministrija. Makroekonomiskais attīstības scenārijs un fiskālā politika – Rīga, 1999.
29. Latvijas makroekonomiskie rādītāji. Ceturkšņa biļeteni – Rīga: 2000, 2001.
30. Latvijas statistikas gadagrāmata. – Rīga: 2003.
31. Lewis A. The Theory of Economic Growth – N. Y. : 1959.
32. Leontief W. Input – Output Economics – N. Y. : 1966.
33. Leontief W. Studies in the Structure of the American Economy – N. Y.: 1953.
34. Lucas R. Expectations and the Neutrality of Money – Journal of Economic Theory: 4, 1972.
35. Lucas R. On the Mechanics of Economic Development – Journal of Monetary Economics: 22, 1988.
36. Макконнелл К., Брю С. Экономисс. – М.: 1982.
37. Miller M, Orr D. A Model of the Demand for Money by Firms – Quartely Journal of Economics: 80, 1966.
38. North D., Thomas R. The Rise of the Western World – Cambridge liniversity Press: 1973.
39. Phelps Money Wage Dynamics and Lobour Market Equilibrium. – Journal of Political Economy: 85, 1997.
40. Phelps E. Phillips curves, Expectation of inflation and optimal unemployment over time – Economica, NS 34.
41. Pigou A. Essauys in Applied Economics – N. Y. – L.: 1923.
42. Phillips A. The Relationship between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdon, 1861 – 1957 – Economica: NS 25, 1958.
43. Портер М. Международная конкуренция. – М.: 1995.
44. Ricardo D. The Principles of Political Economy and Taxation – L.: 1817.
45. Sachs J, Larrain F. Macroeconomics in the Global Economy – N. J.: 07632.
46. Samuelson P. Interaction Between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration – Review of Economics and Statistics: May, 1939.
47. Saulītis J., Šēnfelde. Ievads makroekonomikā – R: 1997.
48. Slytsky E. The Summation of Random Causes as the Source of Cyclic Processes – Econometrica: Aprill, 1937.
49. Stiglics Dž, Drifils Dž. Makroekonomika – LVU, Rīga: 1994.
50. Stone R. Input – Output and Nation Accounts – Phil.: 1961.

51. Tobin J. The Interest Elasticity of Transactions Demand for Cash – Review of Economics and Statistics: 38, 1956.
52. Tobin J. A General Equilibrium Approach of Monetary Theory – Journal of Money, Credit and Banking: 1, 1969.
53. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību – LR Ekonomikas Ministrija, Rīga: 1999.
54. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību – LR Ekonomikas Ministrija, Rīga: 2000.
55. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību – LR Ekonomikas Ministrija, Rīga: 2001.
56. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – LR Ekonomikas ministrija, Rīga: 2003.
57. Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. – Rīga: 2004. g. maijs.
58. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism – N. Y.: 1958.
59. Jum D. Of the Balance of Trade – Essays, Moral, Political and Literary. Vol. I: L. 1898.
60. Kapitāls, 2000, Nr. 9.
61. The World in 2001. The Economist Publication 2001.
62. World Economic Outlook IMF, May 2001.
63. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas laukums “Latvijas “Vēstnesis” 20.06.2000.
64. Monetārā politika ekonomikas pārveides gaitā., "Latvijas Vēstnesis". – 30.03.2001.

51. Tobin J. The Interest Elasticity of Transactions Demand for Cash - Review of Economics and Statistics, 38, 1956.
52. Tobin J. A General Equilibrium Approach of Monetary Theory - Journal of Money, Credit and Banking, 1, 1969.
53. Zināts par Latvijas tautsaimniecības attīstību - LR Ekonomikas Ministrija, Rīga, 1999.
54. Zināts par Latvijas tautsaimniecības attīstību - LR Ekonomikas Ministrija, Rīga, 2000.
55. Zināts par Latvijas tautsaimniecības attīstību - LR Ekonomikas Ministrija, Rīga, 2001.
56. Zināts par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - LR Ekonomikas ministrija, Rīga, 2003.
57. Latvijas statistikas ikmēneša bijetava. - Rīga: 2004. g. maijs.
58. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism - N. Y.: 1954.
59. Jun D. Of the Balance of Trade - Essays, Moral, Political and Literary. Vol. I. L. 1898.
60. Kapitāls, 2000, Nr. 9.
61. The World in 2001. The Economist Publication, 2001.
62. World Economic Outlook IMF, May 2001.
63. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas iekavus "Latvijas Vēstnesis" 2006. 2000.
64. NSMentāls politika ekonomikas pārveides gaitā, "Latvijas Vēstnesis" - 30.03.2001.

MAKROEKONOMIKA

Uģis Gods

Redaktore Vija Vāvere

Izdevniecības vadītājs Andris Mukāns

Izdevējs SIA Biznesa augstskola Turība

ISBN 9984-766-44-6

Formāts 60x84/16. Ofsetiespiedums.

Iespiests SIA "Elpa-2" tipogrāfijā,

Doma laukums 1, Rīga LV 1914

Pas. Nr. 478

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304073555

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

4r

2004-3

L 638

U. Gods ir ekonomikas doktors, LLU un Biznesa augstskolas Turība profesors, mikroekonomikas un makroekonomikas pasniedzējs. Studējis ekonomiku Latvijas Universitātē un Sanktpēterburgas Universitātes aspirantūrā. Tirgus ekonomikas zināšanas papildinājis arzemēs.

Grāmatas mērķis ir ieinteresēt lasītājus par ekonomikas studijām, tajā ir ne tikai makroekonomikas teorijas izklāsts, bet arī plašs uzdevumu un testu klāsts iegūto zināšanu pārbaudei.

Grāmatu var izmantot augstskolu un koledžu audzēkņi, kuri apgūst šo kursu, kā arī finanšu menedžeri un uzņēmēji.

Uģis Gods

ISBN 9984-766-44-6

9 789984 766447